

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

**SİYASAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
REVUE DE SCIENCE POLITIQUE

VOLUME • CİLT: 5 / ISSUE • SAYI: 2 SEPTEMBER • EYLÜL 2017
ONLINE ISSN: 2147-6926 • PRINT ISSN: 2147-6934

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi • Marmara University Journal of Political Science •
Université de Marmara Revue de Science Politique
6 Aylık Hakemli Akademik Dergi • Biannual Peer-Reviewed Academic Journal
Online ISSN: 2147-6926 • Print ISSN: 2147-6934

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: Prof. Dr. Mehmet Emin ARAT (Rektör • Rector)
Derginin Sahibi • Owner of the Journal: M.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Adına, On behalf of Marmara University
Faculty of Political Science Prof. Dr. Recep BOZLAĞAN (Dekan • Dean)
Editör • Editor-in-Chief: Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM
Editör Yardımcıları • Assistant Editors: Arş. Gör. Muhammet Erdal OKUTAN, Arş. Gör. Koray KAPLICA,
Arş. Gör. Alihan GÖK, Öğr. Gör. Murat DAOUDOV

Yayın Kurulu • Editorial Board

Prof. Dr. Recep BOZLAĞAN, Prof. Dr. Nail YILMAZ, Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM, Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA, Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA, Doç. Dr. Aynur ATMACA-CAN, Doç. Dr. Erhan DOĞAN, Doç. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA-ÖZARSLAN, Doç. Dr. İmam Bakır KANLI

Bilim Kurulu • Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet DEMİREL (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN (Beykent Üniversitesi), Prof. Dr. Asım KARAÖMERLİOĞLU (Boğaziçi Üniversitesi), Prof. Dr. Aydın UĞUR (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Prof. Dr. Ayşegül SEVER (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Ayşegül YARAMAN (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Birsen ÖRS (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Büşra ERSANLI (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Cemil OKTAY (Yeditepe Üniversitesi), Prof. Dr. Christoph KNILL (Ludwig-Maximilians Üniversitesi / Almanya), Prof. Dr. Coşkun ÇAKIR (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Deniz VARDAR (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Ernest WOLF-GAZO (Kahire Amerikan Üniversitesi), Prof. Dr. Erhan BÜYÜKAKINCI (Galatasaray Üniversitesi), Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Füsün ÜSTEL (Galatasaray Üniversitesi), Prof. Dr. Haluk ALKAN (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Pamukkale Üniversitesi), Prof. Dr. İsmail CERİTLİ (Bartın Üniversitesi), Prof. Dr. James M. CONNELLY (Hull Üniversitesi / İngiltere), Prof. Dr. Jean MARCOU (Grenoble Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Emin KÖKTAŞ (İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Afyon Kocatepe Üniversitesi), Prof. Dr. Musa EKEN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Nuray BOZBORA (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Ömer ÇAHA (Yıldız Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Ömer DEMİR (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Ruşen KELEŞ (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Ted HOPF (Singapur Devlet Üniversitesi / Singapur), Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Yakup BULUT (Mustafa Kemal Üniversitesi), Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi), Doç. Dr. Dominique MALIESKY (Rennes Siyasal Çalışmalar Enstitüsü / Fransa), Doç. Dr. Erbay ARIKBOĞA (Marmara Üniversitesi), Dr. Kâmil ZAJACZKOWSKI (Varşova Üniversitesi / Polonya)

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres • Address: Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy, İstanbul
Tel • Phone: (0216) 348 43 79 **Faks • Fax:** (0216) 348 43 79
E-posta • E-mail: yayinevi@marmara.edu.tr

İletişim Bilgileri

Adres • Address: Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi,
Anadolu Hisarı Kampüsü, 34810, Beykoz, İstanbul
Tel • Phone: (0216) 308 99 19 **Faks • Fax:** (0216) 308 99 32
E-posta • E-mail: siyasalbilimlerdergisi@marmara.edu.tr

Baskı • Printing Press: Şenyıldız Matbaacılık
Sertifika No: 11964

SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nin hakemli akademik yayınıdır. Altı ayda bir yayınlanır. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. Siyasal Bilimler Dergisi **ULRICH Global Serials Directory** ve **EBSCO** uluslararası alan endeksi tarafından taranmaktadır. Siyasal Bilimler Dergisi, ulusal (TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı) ve uluslararası (EBSCO, ULRICH) alan indekslerinde taranmaktadır.

JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE is a peer-reviewed academic journal of Marmara University Faculty of Political Science. The journal is a biannual publication. All the views and opinions expressed in the articles are those of the authors and they do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board, or the publisher. The editorial board reserves the right to make necessary changes in spelling and sentences without changing content. The journal is indexed by **ULRICH Global Serials Directory** and **EBSCO** International Index. The journal is indexed by EBSCO International Index, ULRICH's and the ULAKBİM Social and Human Sciences Database.

Teşekkür

Dergimizin bu sayısına gönderilen makalelere hakemlik yaparak destek veren ve isimleri, unvan-alfabetik sıra gözetilerek aşağıda düzenlenmiş olan meslektaşlarımıza katkılarından ötürü teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Adil Baktiaya (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayhan Kaya (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Prof. Dr. Burak Samih Gülboy (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil Kaya (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut Zortuk (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Sarfati (Marmara Üniveritesi)
Prof. Dr. Namık Sinan Turan (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Oktay Fırat Tanrısever (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Örsan Öcal Akbulut (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü)
Prof. Dr. Selçuk Akçay (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Birol Caymaz (Galatasaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Burak Bilgehan Özpek (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre Erşen (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre İşeri (Yaşar Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil Özekicioğlu (Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Sait Dilek (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Muammer Kaymak (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Sezai Özçelik (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Vehbi Bayhan (İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gizem Bilgin Aytaç (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gülşen Aydın (Atatürk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Meral Uğur Çınar (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Metin Yüksel (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat Arpacı (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat Önsoy (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özüm Sezin Uzun (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şerife Özkan Nesimioğlu (KTO Karatay Üniversitesi)

Takdim

Akademik üretimin merkezi olan üniversitelerin temel görevlerinden bir tanesi de bu üretim kalitesinin artırılması için gerekli adımların atılmasıdır. Üniversitelerle organik bağı olsun veya olmasın akademik dergiler, akademik üretimi hem yayımlanmasında hem de kalitesinin ilerletilmesinin en önemli aracı durumundadır.

Akademik üretim kalitesi günümüzde pek çok kriter ile ölçülmeye çalışılmaktadır. Bizler gibi akademik dergiler de üretim kalitesi indeksleyen kuruluşlarca periyodik olarak denetlenmektedir. SSCI, SCI, AHCI, EBSCO, ESCI gibi uluslararası ve ULAKBİM, TRDİZİN gibi ulusal indeksler, dergilerde yayımlanan makalelerin yayımlanma süreçlerini hakem süreçleri, yayımlanma sıklığı gibi birçok değişik açıdan denetleyerek, akademik üretim kalitesinin belirli bir seviyede kalmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda dergimiz ULAKBİM, EBSCO ve ULRICH veri tabanları tarafından düzenli olarak değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Bu indeksleme, denetle ve değerlendirmelerin ötesinde akademik üretim kalitesi teori, yöntem, hipotez ve episteme üzerine kurulduğunda gerçek kaliteye ulaşacaktır. Akademik teşvik aracılığıyla akademik üretime destek vermeye başlandığı ortamda, nicel özelliklerin nitel özelliklerin ötesinde değerlendirildiğine şahit oluyoruz. Kırılganlığa son derece açık olan akademik nitelik, teori, yöntem, hipotez ve epistemenin temelini oluşturduğu ortamda yükselme şansı bulacaktır. Akademik kaliteye bu açıdan yaklaşma hedefinde olan dergimizin bu sayısında, 13 makale yer almıştır.

Dergimizin bu sayıdaki ilk makalesinde Efe Baştürk, Foucault ve Agamben'in biyopolitika kavramına dair farklılıklarını, savaşım kavrayışı üzerinden tartışıyor. Biyopolitika kavramının çok spesifik ve düzenli bir program olarak anlaşılması gereken bir kavram olduğunu öne süren Baştürk, kavramın iki mucidi denebilecek Foucault ve Agamben arasındaki farkları ve daha önemlisi biyopolitika kavramını ele alış şekillerindeki güzergahları tespit ederek biyopolitikaya dair kapsayıcı bir yaklaşım getiriyor.

Bilal Eryılmaz ve Mücahit Bektaş, devletin azınlıklara ilişkin politikalarını Tek Parti döneminden günümüze kadar ana hatlarıyla dönemsel olarak inceledikleri çalışmalarında, gayrimüslim azınlıklar üzerinde uygulanan politikaları, temsilcileriyle yapılan derinlemesine mülakat yöntemiyle belirlemeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda Eryılmaz ve Bektaş, Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudi cemaat temsilcilerinin sorunlarını eğitim, vakıf, dış politika, vatandaşlık ve cemaat yönetimi olmak üzere beş ana grupta toplamışlardır.

Akın İren, dünyevi iktidarların meşrulaştırılmasında dini ritüellerin rolünü irdelediği çalışmada Kaçarlar ve Taziye ritüelini örnek olay olarak seçmiştir. İren *taziyenin*, seyircilere duygusal boşalma yaşatan emsalsiz etkisiyle potansiyel isyancı hisleri sönümleyen bir araç işlevi gördüğünü ve kitlelerin yönlendirilmesi ile kontrol altında tutulmasında önemli bir fonksiyona sahip

olduğunu ortaya koyuyor. Bu tür dini ritüellerin bir yandan toplumun birlik duygusunun artmasına ve İranlı kimliğinin yerleşmesine önemli ölçüde katkı sağladığını, diğer yandan da monarşi ile gösterileri organize ettiren ileri gelenlerin politik hâkimiyetlerini pekiştirdiğini açıklamaya çalışıyor.

H. Rümeyza Dursun, makalesinde uluslararası ilişkiler teorisyenleri arasında geliştirdiği bakış açısıyla farklı bir yere sahip olduğu varsayımıyla Raymond Aron'un yaklaşımını tanıtmayı ve değerlendirmeyi amaçlıyor. Bu çalışmayla Dursun, gerçeği tek bir nedene ve tek bir açıklamaya indirgeyici realist bakış açısını eleştirerek, uluslararası ilişkilerde realist gelenek içinde gerçeği tüm yönleriyle kavramaya çalışan daha derinlikli bir analiz çerçevesi ortaya koymayı amaçlıyor.

Yılmaz Demirhan ve Ömer Taylan, çalışmalarının temel odağını ve kritiğini kültürel kuramın bir alt başlığı ve yaklaşımı olan *kültürel ayınlık* kuramına dayandırıyor. Çalışma *kültürel ayınlık* referans olarak Amerikanlaşma olgusu ortaya koyuyor. Söz konusu Amerikanlaşmanın Diyarbakır özelinde meydana getirdiği etkilerin neler olduğu nitel araştırma yöntemi kullanılarak belirtmeyi amaçlıyor.

Baransel Mızrak, çalışmasında kuvvet kullanımı ve meşru müdafaa konuları konu bağlamında analiz ediyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınır ötesi müdahalelerinin kuramsal ve kavramsal açıdan uygunluğu ve başvurulabilirliğini, müdahalelerin meşruiyeti açısından en önemli noktayı teşkil etmekte olduğu varsayımından hareket ediyor. Mızrak ayrıca meşru müdafaa söz ederken uluslararası hukukta 'Zaruriyet Doktrini' olarak ifadesini bulan olgu çerçevesinde de Türkiye Cumhuriyeti'nin müdahalelerini analiz etmeye çalışıyor.

Senem Dışkaya çalışmasında, sosyal inşacı yaklaşımın enerji güvenliği sorununun nedenlerini göstermedeki ve enerji politikalarını şekillendirmedeki rolünü, enerjiye yüksek oranda dışa bağımlı olan Türkiye örneği ile araştırıyor. Dışkaya makalesinde analitik eklektizmin enerji güvenliği literatürüne bütüncül bir yaklaşımla bakılmasını sağlayarak sosyal inşacı yaklaşımın literatüre katkısını gösterirken, bu doğrultuda Türkiye'nin enerji güvenliğinde etkili olan yapılar sosyal inşacı modellerle analiz edilerek fosil enerji bağımlılığının yapısal nedenleri ile yenilenebilir enerjiyle enerji güvenliğini artırma potansiyeli göstermeyi hedefliyor.

Hasan Korkut ve Hamza Preljevic çalışmalarında Azerbaycan'ın kritik enerji alt yapısını ve NATO'nun söz konusu enerji altyapısının güvenliğinin sağlanmasındaki olası rolünü tartışıyor. Korkut ve Preljevic ayrıca, NATO'nun neden enerji güvenliğiyle ilgilendiğini ve 2006 Riga Zirvesi'nden 2016 Varşova Zirvesi'ne NATO'nun enerji güvenliği konusunda geçirdiği evrilmeyi tartışıyor. Çalışma özellikle NATO'nun güvenlik politikasındaki değişikliklerin Azerbaycan'ı ne ölçüde etkilediğini cevaplamaya çalışıyor.

Ashlihan Anlar, egemen bir ülkenin etki alanını barındıran bölgelerdeki güvenlik dinamikleri tartışıyor. Hakim ve egemen devletin bölgesel güvenliğini arttıran ya da zarar veren politikalar izleyip izleyemeyeceğini belirlemede, egemen devletin kendine bağlı devletler karşısındaki konumu, siyasal seçkinlerindeki değişiklikler de dahil olmak üzere bağımlı ülkelerdeki iç gelişmeler ve

egemen devlete karşı diğer büyük güçlerin konumları olmak üzere birbiriyle ilişkili üç faktörün rol oynadığı sonucuna varıyor.

Özgür Üşenmez ise çalışmasında, 2001 ve 2008'deki ekonomik kriz evrelerinde ülkenin bankacılık ve finansal sektör performansı üzerinden liberal ve Keynesçi akımların ekonomik modelleri inceleniyor. Makale dış kaynaklı krizleri tetikleyebilecek mekanizmaların gösterdiği gibi Keynesçi finansal düzenlemeler krizin etkilerini azaltmakta başarılı olsa da Türkiye'yi tamamen potansiyel krizlerden muaf hale getirmediğini; kronik cari açıklar, yüksek seyreden enflasyon, inelastik yapıdaki işsizlik rakamları ve ithalatı karşılamada yetersiz yerli üretim, kriz eğilimlerinin ülke ekonomisinde devam ettiğinin başlıca göstergelerini olduğu ileri sürüyor.

Hakan Gökhan Gündoğdu makalesinde Smith'in görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin ve de genel anlamda iktisat, toplum ve ahlak üzerine düşüncelerinin birbirleriyle bağlantılı olup olmadığının ortaya çıkarılması ve tartışılmasını amaçlıyor. Gündoğdu çalışmasının sonucu olarak, Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliği*'nde, iktisat ve ahlaki davranışı bütünleştirme idealine yönelmesi durumunun meydana geldiğini savunuyor.

İyi okumalar dileriz.

Siyasal Bilimler Dergisi

İçindekiler / Contents

Teşekkür.....	III
Takdim	V
Biyopolitika ve Savaşım: Foucault ve Agamben Arasındaki Ayrımın Kavramsal İçeriği Biopolitics and Warfare: The Conceptual Content of the Distinction Between Foucault and Agamben Efe BAŞTÜRK	1-23
Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016) Minority Policies in Turkey from the Perspective of Lausanne (1923-2016) Bilâl ERYILMAZ • Mücahit BEKTAŞ	25-50
Dünyevî İktidarın Meşrûlaştırılmasında Dinî Bir Ritüelin Kullanılması: Kaçarlar ve <i>Taziye</i> Using a Religious Ritual in Legitimizing the Secular Authority: Qajars and <i>Ta’zieh</i> Akın KİREN	51-66
Realizmin Realist Bir Eleştirisi Olarak Raymond Aron ve Uluslararası İlişkiler Kuramı Raymond Aron as a Realist Critique of Realism and The Theory of International Relations H. Rumeysa DURSUN	67-85
Amerikanlaşmanın Kültürel Boyutu: Diyarbakır Örneği Cultural Dimension of Americanization: The Case of Diyarbakır Yılmaz DEMİRHAN • Ömer TAYLAN	87-105
“Türkiye’nin Son Dönemde Irak Ülkesinde Yapmış Olduğu Müdahalelerin Hukuki Meşruiyeti” “The Legal Infrastructure of Turkish Interventions on Iraqi Soil in the Last Period” Baransel MIZRAK	107-127
Türkiye’nin Enerji Güvenliğinde Yenilenebilir Enerji Etkisinin Politik Ekonomi Perspektifi The Renewable Energy Effect on Turkey’s Energy Security from a Political Economy Perspective Senem K. DIŞKAYA	129-150

Karadeniz'in Uluslararası Politik Ekonomisi: Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Yeniden Analizi International Political Economy of Black Sea: Reanalyze of Relations Between Russia and Ukraine Arzu AL • Burcu ÖZDİL	151-167
NATO's New Energy Security Role in Azerbaijan: Balancing the Interest between West and Russia NATO'nun Azerbaycan Enerji Güvenliğindeki Yeni Rolü: Azerbaycan'ın Batı ve Rusya Arasındaki Çıkar Dengesi Hasan KORKUT • Hamza PRELJEVIĆ	169-192
International Hierarchy and Regional Security in the Post-Soviet Region: Crises in Ukraine and Georgia Sovyetler Sonrası Bölgede Uluslararası Hiyerarşi ve Bölgesel Güvenlik: Ukrayna ve Gürcistan'daki Krizler Aslıhan ANLAR	193-217
Bir Refah Devleti Analizi: Ekonomik ve Sosyal Sonuçlar A Welfare State Analysis: Economic and Social Consequences Güliden ÜLGEN • Leyla F. ARDA ÖZALP	219-243
Turkey: In the Midst of Crisis, Between Liberal Utopia and Keynesian Regulation Türkiyede Ekonomik Krizler: Liberal Ütopyadan Keynesci Uygulamalara Özgür ÜŞENMEZ	245-262
Smith'te Tutarlılık Tartışması Bağlamında Görünmez El Metaforu ve Kendiliğinden Doğan Düzenin İktisat ve Toplum Açısından Önemi In the Context of Consistency Discussion in Smith, The Invisible Hand Metaphor and The Importance of Spontaneous Order in Terms of Economics and Society Hakan Gökhan GÜNDOĞDU	263-276

Biyopolitika ve Savaşım: Foucault ve Agamben Arasındaki Ayrımın Kavramsal İçeriği

Biopolitics and Warfare: The Conceptual Content of the Distinction Between Foucault and Agamben

Efe BAŞTÜRK*

Öz

Foucault ve Agamben biyopolitika kavramına farklı açılardan yaklaşırlar. Foucaultçu teoride biyopolitika, “ırk-temelli” bir düşünceye benzerlik üzerinden kurulur; ve bu, yaşam ile ölümün birbirine eklenmediği pozitif bir bağlama işaret eder. Foucaultçu biyopolitika, iktidar ilişkilerinin üretici bağlamını merkeze alan bir bağlama odaklanır. Bu bağlamda iktidar, yaşamı denetlemek suretiyle özgürlük alanları açan bir tertibat olarak değerlendirilir. Foucault, bunu örneklemek için yaşamı üretkenleştiren biyopolitik mantık düşüncesini ortaya atar. Bedeni güç, sağlık, istek, vb. bağlamlarda üretken kılmaya yönelik biyopolitik tertibatlar, güvenlik mefhumunu yaygınlaştırmayı konu edinirler. Agamben ise, yaşamın ölüme terk edildiği bir biyopolitik mekân (kamp) tasvir ederek kavrama negatif bir anlam yükler. Buna göre biyopolitik iktidar, yaşamın içeriğine olumsal bir ölüm momentinin eklenmesidir. Başka bir ifadeyle, biyopolitika, yaşatmayı ve öldürmeyi eş zamanlı örgütleyen ve birbiriyle ilişkilendiren istisnai bir iktidar gücünü temsil eder. Agamben için biyopolitika, yaşam ve ölümün iç içe geçtiği istisnai mekanlarda temsil edilir. Foucault için mekan, bedeni üretken kılmaya dönük güvenlikleştirici tertibatlar içermekte iken, Agamben, mekânı bütünüyle yaşam ve ölümün olumsal olarak birbirine dolayımıldığı bir eşik olarak görür. Bu makalede amacım, Foucault ve Agamben’in biyopolitika kavramına dair farklılıklarını savaşım kavrayışı üzerinden tartışmaktır. Çünkü savaş mefhumu, biyopolitikanın yaşama dair Agamben’de negatif ve Foucault’da ise pozitif yüklemelerini içeren bir bağlama sahiptir. Foucault ve Agamben arasındaki kavramsal farklılık, ikilinin biyopolitika kavramına eklemledikleri savaş mefhumunda izlenebilir. Foucault, biyopolitik iktidara ilişkin savaşım olgusunda yaşamı üretkenleştiren faktörleri sekteye uğratan unsurların ayıklanmasını görür. Buna göre toplumsal-politik yaşam, üretken olmasını engelleyen unsurlara karşı sürekli savaş ve gözetim halinde olmalıdır. Örneğin disipliner mekanlar, toplumsal yaşamın üretken-üretken olmayan unsurları arasındaki ayrımın temsil edildiği yerlerdir. Fakat Agamben, biyopolitik iktidarın işlediği savaşım olgusunda, savaşım olumsal ve istisnai çalışmasına odaklanır. Buna göre savaş, toplumsal yaşamın ötesinde bulunan bir “dışarı” ile yürütülen mücadele değildir. Savaş, toplumun içerisine kaydırılabilecek bir olgudur. Bu sayede yaşam, hem total denetime alınabilmekte hem de iktidarın olağanüstü işleyişine belli bir olağanlık sağlanabilmektedir. Savaşım ve biyopolitika, disiplin ile üretkenleştirmenin ve yaşam ile ölümün iç içe geçerek birbiriyle ilişkilendiği bir momente tekabül etmesi bakımından modern ve geç-dönem iktidar ilişkilerini kavrayabilmenin özgül bir momentini oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Biyopolitika, Yönetimsellik, Çıplak Hayat, İstisna Hali, Savaşım

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, efe.basturk@erdogan.edu.tr

Abstract

Foucault and Agamben approach differently to the term of biopolitics. In Foucauldian theory, biopolitics is established on a thought of “race-based” and this refers a positive meaning in which life and death are joint each other. The Foucauldian biopolitics focuses on a context which centralizes the productive fact of the power relations. In this respect, power is handled as a mechanism which enhances spaces for freedom in order to control the life. To illustrate this, Foucault suggests the idea of biopolitical logic that re-produces life. The biopolitical mechanisms which make the bodies productive in health or act, deal with to generalize the security concept in life. On the other hand, Agamben ascribes a negative meaning to the term in which life is abandoned to death in a biopolitical space (camp). So, biopolitical power is the addition of a contingent mortality to the content of life. In other words, biopolitics represents an exceptional power which organizes and relates the life and death with each other at the same time. For Agamben, the biopolitics is represented in zones in which life and death are intertwined. While the term space includes very security apparatus in order to make life be more productive in Foucault, Agamben handles the space as a threshold in which life and death are contingently related with each other. My aim in this article is to discuss the differences about the term biopolitics between Foucault and Agamben on the concept of warfare. The term warfare has a conceptualization including both the negative part referred by Agamben and the positive part signed by Foucault. The conceptual disparity between Foucault and Agamben can be followed on the term warfare ascribed to the biopolitics. For Foucault, there is an elimination in the warfare which is totally inherent to the biopolitics, and this kind of biopolitics works by eliminating the factors which disable the productive forces of life. According to this, social-political life must be ready for perpetual war and surveillance against this kind of factors. For example, disciplinary spaces are the zones in which the distinction between productive/non-productive forces of life is represented. However, Agamben focuses on the exceptional process of biopolitical power which is also totally contingent. According to this, the warfare is not a struggle made against the “externality” which is far away from the social life. On the contrary, the warfare is a fact that can be replaced into the social itself. By doing this, the life can be totally controlled and the exceptional process of the power can be normalized as well. Warfare and biopolitics constitute a specific momentum by which it could be realized that enhancing disciplinary techniques and productivization and life and death are intertwined; and could be understood the modern and late-modern power relations as well through this relation.

Keywords: Biopolitics, Governmentality, Sacred Life, State of Exception, Warfare

Giriş

Çağdaş siyasal ve sosyal kuram içerisinde biyopolitika kavramına dönük ilgi fazlalaşmakta ve pek çok farklı ve çeşitli disiplin tarafından kullanılmaktadır. Kavram, her ne kadar entelektüel bir ilgiye mazhar olsa da ve yenilikçi bakış açılarının kullanageldiği bir araç olarak işlevi fazlalaşsa da hemen her alana sirayet ettikçe etkisini ve anlamını kaybetmektedir. Oysa biyopolitika, çok spesifik ve düzenli bir program olarak anlaşılması gereken bir kavramdır. Kavram, her ne kadar tarihsel bir kökene indirgenemeyecek kadar geriye götürülebilir olsa da, teorize edildiği bağlamlar mutlaka akılda tutularak bir analiz nesnesine indirgenmelidir. Burada tartışmak istediğim konu, belki de bu bağlamda dikkate değer bir girişim olarak, kavramın iki mucidi diyebileceğimiz Foucault ve Agamben arasındaki farkları ve daha önemlisi biyopolitika kavramını ele alış şekillerindeki güzergahları tespit ederek biyopolitikaya dair kapsayıcı bir yaklaşım getirmektir. Foucault ve

Agamben'in biyopolitika kavramına dair bakış açılarını asıl önemli kılan şey, salt kavram üzerine düşünme biçimlerine dair hangi metodolojik bir öznellik düzlemi takip etmiş olmaları değil, bu öznel bakış açısını geliştirirken biyopolitika kavramını hangi ikincil düzey kavram setleri ve araçlarıyla birlikte düşünmüş ve kavramı teorize etmiş olmalarıdır. Aralarındaki farklılığın en büyük göstergesi, bu ikincil kavram setlerinde yatmaktadır. Çünkü Foucault için biyopolitika kavramı "tıbbi toplum", "tıbbi devlet", "liberal yönetimsellik", "disipliner" iktidar, "özneleştirme teknolojileri" gibi yan kavramlaştırmalar ile anlamını kazanırken; Agamben için mesele politik iktidarın sahip olduğu "istisnai" yetki ile dizayn ettiği biyopolitik mekanlardır.

Ancak bu kavramlaştırmalar ile destekli biyopolitik tahayyülün izlenmesi açısından daha derinlerde bulunan ve aradaki bu farklılığa dolaylı biçimde eklenilebilecek bir başka kavrama daha ihtiyaç vardır. Bu kavramın özelliği, yan kavram setlerine de nüfuz ederek biyopolitika kavramı ile dolayımı sağlayan bir bağlantılandırıcı oluşudur. Ben, "savaşım" (warfare) kavramını bu bağlamda ele alabileceğimizi ve Foucault ile Agamben arasındaki farkın anlaşılmasında bu kavramın belirleyici bir araç olarak kullanılabileceğini düşünüyorum. Ancak, bu kavram ile özel olarak anlatmak istediğim, biyopolitikanın özgül bir savaş biçimi olması değil, biyopolitika kavramının anlaşılması ve tartışılmasında referans alınabilecek bir bakış açısı olduğu önermesini sunmaktır. Bu bağlamda savaşım sözcüğü, çalışmanın amacı göz önünde bulundurulduğunda, biyopolitika kavramına dönük ayrımın tartışmaya açılabilmesi açısından kullanılacak bir bakış açısını imlemektedir. Foucault ve Agamben, kendi kuramsal bağlamları içerisinde savaş/savaşım olgusuna doğrudan değinmeseler de bu kavram belirli içeriklerle onların teorik mülahazalarına çeşitli açılardan sinmiştir. Örneğin Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir* adlı metninde biyopolitika kavramını "ırklar savaşımı" üzerinden metaforik bir anlatı dahilinde kavrar. Fakat kavramı metaforik düzeyde tartışmanın ötesine geçtiği *Cinselliğin Tarihi* metninde ise yaşam ve ölüm temalarının iç içe geçtiği sekansları verir. Nihayet, *Biyopolitikanın Doğuşu ve Güvenlik Toprak Nüfus* adlı metinlerinde biyopolitikayı kendi kuramsal bağlamı içerisinde tamamlar. Tüm bu metinlerde biyopolitika ile ilgili işlenen temalar farklılaşsa da oldukça kritik bir bağlamda ortaklık içermektedirler. Foucault için biyopolitika, yeni ve özgün türden bir iktidar stratejisidir ve bu strateji, bir dizi farklı dispozitifler aracılığı ile uygulanarak yaşamı kat eden ağların birleşiminden oluşur. Biyopolitika, Foucault'nun modern Batı'ya attığı "toplumsal tıp" adını verdiği düzenleyici, denetleyici ve üretkenleştirici bir dizi mikro iktidar veçhelerinin toplamıdır.

Agamben ise biyopolitika kavramını Foucault'dan çok daha farklı bir bağlamda ele alır. Foucault'nun modernliğe attığı biyopolitika, Agamben'de kökleri antikiteye uzanan bir olguya dönüşür. Agamben için mesele hukuki-politik bir bağlamdadır; ona göre Batı uygarlığının politik mahiyetinde biyopolitika, her daim bulunan saklı bir unsurdur. Batı'nın politik ve toplumsal evrimi, biyopolitik mirasa dayanır. Foucault'yu bu bağlamda eleştiren Agamben, Foucault'nun biyopolitika kavramına yüklediği düzenleyici-disipliner iktidar stratejisinin politik bağlamdan yoksun kaldığını ileri sürer. Oysa biyopolitika, yaşamın en radikal uçlarını bir-araya getirerek tüm ikilikleri eriten ve bu nedenle edimselleştiği her düzlemde belirli bir "ara-lık" ya da "eşik" (zone of indistinction) yaratan istisna halini içermesinden ötürü tam anlamıyla politik ve hukuki bir meseledir.

Foucault ve Agamben arasındaki ayrım, kavramın salt düzenleyici (Foucault) ya da hukuki-politik (Agamben) olmanın berisinde bulunan ve bu unsurlara temelde kaynaklık eden savaşım (warfare) kavramı ile anlaşılabilir. Çünkü savaşım olgusu, Foucault'nun neden meseleyi düzenleyici (*regulatory*) bir iktidar stratejisi içerisinde pozitif içerikli anladığını, buna karşın Agamben'in neden biyopolitikayı "istisnai" uygulanan bir siyaset olarak algıladığını kavrayabilmemizi sağlar. Bu makalede amacım, tam da Foucault ve Agamben'in kendi biyopolitika tahayyüllerinde yan kavramlar olarak ele aldıkları yaklaşımlara kaynaklık eden temel varsayım olan savaşım olgusunu biyopolitika kavramını çözümlmek için bir okuma biçimi olarak kurgulamaktır.

Savaşım, *savaş* sözcüğünden daha geniş bir anlama sahiptir ve muhtevasında hep bir ayrım çizme ve bu ayrım üzerinden geliştirilen belli bir şiddet ilişkisi vardır. Temel anlamı, "dışarıda bırakma" olarak da düşünülebiyecek olan sözcük, kendi varlığı ile başkalık arasına sınır çizmek için uygulanan edimdir. Bu bakımdan iktidar olgusunun temelinde ve iktidar ilişkisinin sürdürülebilirliğini sağlama adına uygulanan siyaset biçimlerinin çantasında bulunur. Savaşım, ayrımın çizilmesinde belli bir dışlama, sindirme veya yok etme gibi şiddet içerikli edimler vasıtasıyla kurulur. Bu bakımdan belirli bir topluluğun bir-arada olmasını sağlayan ya da bu grubun muhafaza edilmesi için seferber edilen bir siyaset biçimi ile bağdaşıktır. Savaşımın bir yanıla kurucu, diğeri yanıla koruyucu olması, benim Foucault ve Agamben üzerinden geliştirmeyi umduğum ve merkezinde biyopolitika kavramı bulunan ayrımı çözümlmek için ele alacağım ön varsayımdır. Çünkü hem Foucault'cu biyopolitikada (düzenleyici iktidarlar) hem de Agamben'ci biyopolitikada (istisna bölgelerine indirgenmiş yaşamlar) bu savaşım olgusunun ikili içeriğini görmemiz mümkündür. Ben, bu anlamda, savaşım olgusunun siyaset ile yakınlaştığı fakat farklılığını spesifik olarak koruduğu bir bağlamı Foucault'cu biyopolitika ile diğeri taraftan savaşımın istisnai edimler yoluyla doğrudan siyasete eklemiş bağlamını ise Agamben'in biyopolitika kavrayışı ile ele almanın bu iki düşünür arasındaki ayrımın tartışılması noktasında kullanışlı bir güzergâh olduğunu öneriyorum.

Foucault'cu Düşüncede Biyopolitika: Biyopolitikanın Doğuşu: Tıbbi Toplum/Tıbbi İktidar

Foucault'nun modern toplum ve iktidar analizi, klasik hükümlerlik (pastoral) yönetimi çerçevesinden sıyrılan ve kendine özgü bağlantılar ile toplumsal alana yayılan ve en önemlisi de yayıldığı alanlarda yeniden üretilebilen bir kavrayışa dayanır (Foucault, 2013). Bu kavrayış, Foucault'nun çözümlmelerine egemen olan soykütük ve arkeoloji yöntemleri eşliğinde inşa edilmiştir (Foucault, 2011; Foucault, 1987). Foucault, şimdye hakim olan düşüncenin izleğini çıkarmak maksadıyla Nietzsche'den devraldığı soykütük yöntemini modern iktidara doğru kurar. Modern iktidarın klasik biçimlerden ayrılan kimi sekansları bu yöntem eşliğinde belirleyen Foucault, bu sekansları *Deliliğin Tarihi* (2013b), *Hapishanenin Doğuşu* (2013c) ve *Kliniğin Doğuşu* (2002) adlı metinlerde tartışır. Bu metinlere içkin varsayım, iktidarın görsel bir şiddet ekonomisi içinde bedeni nesneleştiren bir bağlamdan koparak, yerine iradeyi kuşatan ve bunu yalnızca şiddet ile bezeli iktidar uygulamalarında değil, tersine yaşamın gündelik bağlamlarına

dek uzanan geniş bir spektrumda gösteren yeni bir mantığa evrildiğine dair tezi geliştirmektedir. Foucault için modern iktidarın diğer bir ayırt edici vasfı, klasik hükümlanlık mantığına içkin topraksal düşünme (territorial) yerine hareket eden bedenleri hedef alan ve onlara dair bilgilerden yola çıkarak yaşamı kategorize eden bir iktidar biçimidir (Foucault, 2011b: 72-3). Son olarak, modern iktidar, yönetim ilişkisinin bir tür asimetriye dayalı şiddet ekonomisi çerçevesinde değil, yaşamın tüm yönlerini içerecek şekilde geniş bir bağlamda genelleştirilmiş ve fakat özelleştirilmiş bir şekilde ele alındığı bir bağlama tekabül eder.

Foucault, bu iktidar biçimini tasvir edebilmek, daha doğrusu kavramsallaştırabilmek adına metaforik bir olgu betimler: tıbbi yönetim kavramı, Foucault'nun bilhassa biyopolitika kuramına içkin olan mantığı anlayabilmemiz açısından temel önem taşır. Foucault, ilk kez "*Toplumsal Tedavinin Doğuşu*" (2000) adlı metninde tartıştığı bu olguyu, modern iktidarın üzerine inşa edildiği temelleri göstermek için tasvir etmek istemiştir. Foucault'ya göre toplumsal tedavi meselesi, öncelikle yönetim ilişkisinin radikal biçimde tersine çevrildiği ve yönetim ile halk arasındaki ilişkinin nitel bir dönüşüme uğratıldığı bir düzleme tekabül eder. Bu radikal nitel dönüşüm, uyruklar üzerinde sınırsız şiddet tekeline sahip bir irade yerine, uyrukların yaşamlarını bir siyasi mesele olarak kavrayan bir yönetim mantalitesine terk ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Foucault, özellikle tıbbi bilginin modern bağlamında bedenın bir bilgi nesnesi olarak düzenlenmesinin meselenin tek bağlamı olmadığını söyler. Çünkü toplumsal tedavi, "bedenin toplumsal teknolojisi" bağlamında düşünölmeye başlanan bir mantığın göstergesidir (2000, s. 136). Bu tıbbi bilginin nesnesi tekil bedenler olsa da, bu tekil bedenler üzerinden kavranması planlanan topyekun bir "toplumsal beden" mefhumu vardır. Tıp, moderniteyle birlikte sıhhi bağlamından çıkarak toplumsal-politik bir anlam kazanır.

Foucault, tıbbi bilgi ve tıbbi bakış dahilinde kurulan toplumsal beden analogisinin özellikle on sekizinci yüzyıl itibariyle Avrupada bir yönetim tekniğı olarak kurulmaya başladığını söyler (2004, s. 10-5). Tıp, beden ile kurulan ve belli bir bilimsel bilginin işletildiğı sınırlı bir tedavi düzlemi olmaktan çıkarak, belli bir sosyoloji ve politikı kavramak ve bu kavrayış üzerinden uygulanacak yöntemlerin haritasını çıkartmaya yarayan bir iktidar aracına dönüşmüştür. Sağlık meselesinin bir devlet sorunu ve ayrıca kültürel hayatta bireyselliğı kuran bir kendilik teknolojisine dönüşmesi, on sekizinci yüzyıl Avrupası'nda giderek güçlenmektedir. Dahası, "sağlıklı olma" tabiri yalnızca tekil bedenlere ait olan ve kamusal bir içeriğe atıfta bulunmayan bir durum olmaktan çıkarak, kamusal bir mesele ve kaygı halini almıştır. Şehirlerin dizayn edilmesinde ve bizatihi konut gibi şehirleşme alanlarında sağlıklı olma tabiri giderek daha sık kullanılan bir terim olmaya başlamıştır (Sennett, 2011, s. 243-9). Bedenlerin sağlıklı oluşundan topyekun toplumun sıhhi olmasına doğru genişleyen bir algı, anlatı ve teknikler bütünü ortaya çıkmıştır.

Foucault'nun bir yönetim mantalitesi olarak tıbbi bakışa atfettiğı önem, kendisini mekânsal göstergelerde de sunar. Foucault, tıbbi bakışın edimselleştirildiğı panoptik mekanların (hastane, klinik, ıslah evleri, hapishaneler, okullar, vb.) toplumsal beden yaratımında temel mevziler olduğunu ifade eder (2004, s. 19). Bu mekanlar, sağlıklı toplum şiarıyla iktidar uygulayan bir siyasal yönetimin denetimi ve kontrolünde yapılıdır. Söz konusu mekanlarda uygulanan

kesintisiz gözetim yalnızca bedenleri kapatma adıyla anılamaz, çünkü bu yöntemler birer prototip olarak toplumsala yayılarak iktidar ilişkilerini toplumsallaştırmıştır. Foucault'nun toplumsal beden analogisinde kavramamızı istediği metaforik anlam tam da bu noktayı işaretler: toplumsal beden, klasik hükümlerle ait asimetrik ve ayrılmış biçimde kendini şiddet gösteriminde sunan yönetim mantığının tersine, toplumun bütünleştiği, daha doğrusu mantığı ile özdeşleşerek kendini örgütlediği bir yönetim mantalitesidir. Yaşamın bireysel, toplumsal, ekonomik ve politik bağlamlarının birbirileri ile eklemlendiği ve ilişkilendiği mevzilerden oluşan bu yönetim mantalitesi yeni tür bir düzen kavrayışı üretmiştir (2000, s. 143). Foucault, toplumsal tıbbın birbiriyle iç içe geçen öğelerden oluşan dağınık fakat anlamlı bir bir-aradalık içerdiğini söyler. Bu, toplumsal olana dair kavrayış ve planlamada harekete geçirilecek yeni bir işlevsel mantığı ortaya çıkartır: toplumsal tıp, yaşam ile ilgilenmeyi bir sorumluluk addeden ve bununla beraber yaşama ilişkin olay ve süreçlerin toplumsal bedene olan etkisini bulmaya çalışan bir teknolojiyi ihtiva eder. Foucault, bilhassa şehirleşmenin getirdiği karmaşıklık ve düzensizlik olguları içerisinde toplumsal tıbbın çalışma şeklinin “karantina” olduğunu söyler (2013, s. 51-7). Karantina, burada metafordur; ortaçağda cüzzam salgını ile mücadelede kullanılan yöntemden farklı olarak karantina, hastalığı mekana kapatarak tedavi etmenin adıdır. Cüzzam ile mücadele ise, hastalığı verili mekandan dışına atma zorunluluğu taşır: kenti, hastalıktan ve hastalardan ayrı tutmak adına mücadele “dışarıda” yürütülür.

Foucault, ortaçağdaki tıbbi mücadele şeklinin modernlikle beraber dönüşümünde toplumsal tıp adını verdiği yönetim rasyonelitesinin izlerini keşfeder. Cüzzam ile mücadelenin dışarıya taşması, mücadeleyi henüz mekan ve kapatma ilişkileri bağlamında değerlendiremeyen bir yönetim mantığı nedeniyledir. On sekizinci yüzyıldan itibaren toplumsal tıbbın gelişiminde, mücadelenin “içeride” fakat içeride dışlanmış halde yapılandırılmış mekanlar ve yöntemler aracılığı ile sürdürülmesi önemli rol oynar. Foucault, tam da bu dönüşümün merkezinde bulunan mekanlaşma olgusunu gündeme taşır. Cüzzam ile mücadelenin karantinaya doğru evrimi, şehrin mekanlara bölünmüşlüğü ve her mekana dair farklı ilişki kalıplarının yapılandığı bir çerçeve üzerinden gerçekleşir. Politik tıp teknolojisinin yaygınlaşması ve toplumsallaşması bu düzlemde türemiştir: tehdit ve risklerin belirlenmesi, bu risk grubuna giren bireylerin saptanması, bu bireylerin hareketlerinin takip edilmesi, bu risk grubuna dahil olmayanların ayrıştırılması, risklerin çeşitliliğine göre belirlenen mekanların kurulması ve bu mekanları yapılandıracak normal ve söylemsel birliklerin toplumsal alanda üretilmesi (referanslar). Foucault, tüm bunların bir taraftan farklı alanlara tekabül eden sözcük düzeylerinden kaynaklandığını, fakat diğer taraftan tüm sözcükleri birbirine bağlayan politik bir mantığın bulunduğunu söyler (2013, s. 60). Şehir, bundan böyle politik iktidarın hükmünün geçerli kıldığı bir yer ya da bu hükmün sahibi olan iktidar mevzilerinin zenginleşmesi ve güçlenmesi için ticari alışverişin merkezi değildir. Şehir, bireylerin kendi özne yaşamlarını kuracağı, geliştireceği ve tüm bunları belli disiplinler söylemleri içine dahil olmak kaydıyla gerçekleştirecekleri yerler olarak kurulur. Foucault, burada on dokuzuncu yüzyıl liberal yönetim rasyonelitesinin temeli olan idare şeklini örnekler: şehirlerin giderek kalabalıklaşması ve üretim ilişkilerinin hem nitel hem nicel bağlamda yükselişi, şehir içi yaşamın bir taraftan yoğunlaşmasına diğer yandan ise düzensizleşmesine

neden olmaya başlar (2011c, s. 105). Bu moment, toplumsal tıbbın artık yüksek maliyetli olmaya başladığı için terk edildiği ve yerine daha geniş bir yönetim rasyonalitesinin geçmeye başladığı bir noktaya işaret eder.

Biyopolitik İktidarın Temerküzleri

Politik tıbbın mekanlaşmaya bağlı ıslah edici işleyişi, on dokuzuncu yüzyılda nüfus artışı ve hızlı kentleşme ile beraber aşırı maliyetli olmaya başlar. Kentlerde toplumsal yaşamın sıhhatini bozma ihtimali olan şey artık hastalık gibi olağan-dışlıklar değil, emek sahiplerinin artışı nedeniyle ortaya çıkan düzensizlik ihtimalleridir. Foucault, bu tarihsel momentte toplumsal tıba ilave edilen disiplinler iktidarın giderek farklı alanlara doğru yayıldığını ve çeşitlenmeye başladığını tespit eder (2013: 70). Burada iktidar artık yalnızca tedavi-ıslah (toplumsal tıp) ya da kapatma-disiplin (panoptikon) teknikleri ile yetinmez; artık toplumsal beden analogisinin bireyleştirilmenin ötesine geçtiği bir zaman dilimi yaşanmaktadır. Bu yeni momentte sorunsallaştırılan şey yalnızca hastalık ya da risk gibi kategoriler değildir; bireylerin normal yaşamları da artık iktidarın sorunsal alanının merkezindedir.

Bu tarihsel moment, hastalıklı bireylerin yerine sağlıklı bireylerin, anormallerin yerine normallerin, suçluların yerine norm'a uygun olanların ve atıl halde olanlar yerine üretken kesimlerin sorunsallaştırılmaya başlandığı bir döneme tekabül eder. Foucault'nun çizdiği bu hat, toplumsal tıbbın geliştirmiş olduğu sorunsallaştırma biçimleri ile müdahale tekniklerinden bir kırılmayı temsil etmez. Bedenin anormalliğinin teşhisinden, onun normalliğin ölçümü haline getirildiği yeni bir safha belirginleşmiştir. Foucault, bedenin toplumsal tıbbın içindeki sorunsallaştırılışından bu yeni momentteki ele alınışına doğru gelişen çizgiyi biyopolitika ile birleştirir. Biyopolitika, bedenin toplumsal-politik bir meseleye dönüştürülmesi değildir sadece; aynı zamanda bedenin kapasitesini artırmanın ya da bedeni bir tür iktidar göstergesine dönüştürmenin aracıdır (Foucault 2000b, s. 102-3). Foucault, toplumsal tıbbın bedeni ele alış biçimleri ile kapitalizmin bedeni üretken kılmaya dönük hamlelerinin birbirini tamamladığını öne sürerek biyopolitik momentin yalnızca ekonomi-politik bir sorunsal olamayacağını altını çizer (2000, s. 137). Çünkü Foucault'nun biyopolitika üzerine eğilişindeki odak noktası, yeni bir egemenlik paradigması değil, egemenlik olgusundaki kayma ve sapma momentlerinin anlaşılma çabasıdır (Lemke, 2013, s. 55). Bu noktalar, Foucault'nun politik felsefeyi kat edişindeki noktaları vermesi bakımından da önemlidir; zira Foucault, modern iktidarın gelişiminde bir dizi farklı iktidar bileşkesinin bir toplamı olarak biyopolitika kavramını bir tür politik genişleme tasavvuru üzerinden değerlendirmez. Diğer bir deyişle, biyopolitika, egemenliğin yayılması veya genişlemesi ile ilgili bir mesele değildir (Lemke, 2013, s. 54). Biyopolitika, egemenliğin mantığında bir dönüşüm olarak politik iktidarı da içine alan daha geniş bir yönetim rasyonalitesinin alt kavramıdır.

Foucault'cu biyopolitika kuramında kavramın üç ana sütun üzerine inşa edildiği görülür: bunlardan ilki, *Cinselliğin Tarihi* metninin ilk cildinin sonunda bir önerme düzeyinde geliştirdiği

ve içeriğinde ölüm ve yaşam gibi iki radikal uç arasında bir bağlantı unsuru olarak devreye giren egemenlik paradigmasıdır (2000b, s. 103-7). Klasik hükümlerlik modelinin ölüme terk etme gücü ile tanımlanan bu egemenlik paradigmasının karşısına modern dönemle birlikte hayatı kendisine odak noktası kılan bir başka egemenlik paradigması çıkar. Bu egemenlik biçiminde yaşam, ölüme terk edilmedikçe mümkün olan bir olguyu değil (bu nokta Agamben ile Foucault arasındaki temel farklılığın dinamiğini oluşturur), ölüm fenomenini dışarıda bırakacak olan bir düzlem şeklinde tasavvur edilir. Böylece yaşam, politikanın birincil sorunsalı haline dönüşmeye başladığı andan itibaren, politik tahayyülün bütününe kuşatan bir bağlamda formüle edilir. Yaşamın politikaya dahil olmasıyla ve ölüm fenomenini dışarıda bırakmanın getirdiği zorunluluk ile birlikte, yaşamın politizasyonu gündeme gelir. Yaşam, ölüme terk edilecek nesne olmanın ötesinde kurgulanarak, ölümün dışlandığı pozitif mevzuilere dönüştürülür. Bu pozitif mevzuiler, yaşamın bir güç ve potansiyel olarak artırılması, kaliteli hale getirilmesi, hijyenik biçimlere sokulması, arındırılması, vb. biçimlerde gerçekleşen biyopolitik tasarruflar halini alır. İkincisi, yaşamın güçlerinin artırılması noktasında ikili düzlemde işleyen ve bir yanıyla mekânsal ayırmalarda kendini gösteren düzenleyici-disipliner aygıtlar ve diğer yanıyla da yaşam öznelere olan bedenleri iktidar teknolojileri ile birleştiren özneleştirme prosedürleridir (Foucault, 2010, s. 18; 2010:29). İktidarın özneleştirme üzerinden işleyişi, egemenliğin dışsallığını by pass ederek bireylerin ruhlarına içkinleştiren bir dinamiği yansıtır. Egemen hükümleranın dışsallığını koyutladığı bedende temsil edilen şiddet yerine, egemenliğin bir zapt etme biçiminde bireyi içeriden yakalayarak onu içeriden kuran bağlamı devreye girer. Burası, disiplinler-düzenleyici aygıtın mekan-aşırı bağlama tercüme edilerek ve öznellik kipleri yoluyla toplumsal satha yayıldığı bir düzlemdir. Egemen hükümleranın uyguladığı şiddet ekonomisinin süreklileşmiş dışsallığı, yerini bireyi içeriden yakalayan kesintisiz süreçlere bırakır. Foucault, bu noktayı yasağın norm'a geçiş olarak işaretler (2013c, s. 39-40): yasanın egemene iliştilirilmiş dışsallığı ve belirli bir şiddet ilişkisini içeren asimetrikliği, normun bireyi kurucu ve onu belli güç noktalarıyla özdeşleştirici ola bağlamında geçersiz kılınır. Artık dışsal ve egemenin mülküne ait kılınmış yasa yerine, bireyselliği kuran ve bu kurulum vasıtasıyla bireye alan açan norm geçer. Üçüncüsü, tüm bunları kapsayarak genelleşmiş bir strateji dahilinde işleyen ve aynı anda tekil (birey özne) ile tümeli (toplumsal) kapsayan, aynı zamanda disiplinler-düzenleyici aygıtların mekânsal işlevlerini devam ettiren fakat diğer taraftan tek tek ıslah pratikleri ile uğraşmaktansa öngörülebilir bir yönetim haritası çıkartmaya yardımcı olacak bir gruplandırma kategorizasyonu altında toplumsal parçalara bölerek adlandıran bir iktidar teknolojisinin ortaya çıkmasıdır. Bu iktidar teknolojisi, toplumsal bedenin mekanlara, işlevlere ve risklere göre dağılımını hesaplayan ve daima ayrımlar (normal-anormal, vb.) üzerinden işleyen bir yönetim stratejisinin yürürlükte olduğu sistemde devrededir. Politik iktidar ile epistemik iktidar, hukuki iktidar ile medikal iktidar, askeri iktidar ile tıbbi iktidar, vb. biçimlerdeki iktidar aygıtlarının bir-arada çalıştığı bu düzlem, ayrımlar yoluyla toplumsalın çeşitli kategoriler dahilinde anlaşılmaya başlandığı bir duruma tekabül eder. Foucault'nun, "nüfus" kavramına atfettiği önem burada belirginleşir: nüfus, bir dizi farklı iktidar aygıtının bir-arada çalışarak ürettikleri belli bir standardizasyon momentinin adı olarak, toplumsal bedenin sürdürülebilirlik durumunu haritalandıran bir kavramdır. Toplumsal olanın biyolojik bir form olarak düşünülebilirliğinin koşulu, bu momentin kurulumuna içkin olan

standardizasyon noktalarının politizasyonunda saklıdır. Yaşam, bir dizi farklı iktidar bileşkesinin bir arada çalışarak ürettiği standardizasyon değerinin göstergesine dönüşür.

Foucault, bu dönüşüm esnasında disiplin toplumu ve onun tekniklerinden biri olan karantina mefhumu yerine sağlıklı nüfus kavramına ve ona ilişkin güçlendirilmiş yaşam olgusunun biyopolitiğine geçer (2004, s. 44-9). Tıbbi iktidarın ıslah edici tekniğine karşı artık gündemde olan şey ıslah edilmeye müsait olanlar ile ıslah edilmenin maliyeti karşısında herhangi bir artı üretim gerçekleştiremeyecek kesimlerin birbirinden ayrılması vardır. Foucault, artık disiplin tekniğinin imlediği ve bireysellik üzerine uygulanan teknolojilerin yerini topyekun nüfuslaştırılmış kesimlere dönük uygulanan ve kimi noktalarda kapsayıcı olan fakat kimi bağlamlarda dışlayıcı bir biçimde gerçekleşen güvenlik teknolojilerinin aldığını söyler (2013, s. 71). Buna göre, güvenlik teknolojileri ayrılmış nüfus biçimleri arasındaki ayrımı muhafaza etmek amacıyla harekete geçirilen tekniklerden oluşur. Foucault, kapatmanın ve disiplinin topyekun kaybolmadığını fakat anlam değiştirerek güvenlik toplumu içerisinde farklı biçimlere büründüğünü ifade eder. Güvenlik, riskli bireyi hedef alan tıbbi iktidar ve kapatma tekniği yerine risk unsurunun dışlanması içeren mekânsal ve toplumsal yönetim pratiğinden oluşmaktadır. Bu, tıbbi iktidarın en başında imgelem düzeyinde kurguladığı toplumsal beden analogisinin giderek vücut bulmaya başladığı bir momenttir: bireylerin sağlık düzeyleri, ölüm oranları, taşıdıkları riskler, buldukları yerlerin taşıdığı risk unsurları, vb. şeyler doğrudan bu analogik düzeyde kurulan toplumsal beden mefhumu bağlamında değerlendirmeye alınır. Nüfus, bu minvalde, toplumun fiziksel bir-aradalığını işaretleyen sosyal bir kavram değil, toplumun bir yaşam formu olarak ele alındığı ve yaşamın en üstün ilke düzeyinde tutularak bu anlamda belli bir normatif içeriğin uyruklara dayatıldığı biyopolitik bir kavramdır. Disiplinin hedefinde olan tekil birey, artık riskli ya da sağlıklı kategorileri içinde bulunan bir ögedir. Güvenlik, nüfusun karşı karşıya olduğu risk ve tehlikelere karşı belli bir coğrafi (territorial) korumanın yerine bu coğrafyada hareket eden, üreten, yaşayan ve son tahlilde toplumsalın ekonomi politik üretiminde aktif unsurlar olarak yaşayan organlaşmış bedenlerin korunmasına dayanır. Klasik hükümleranın toprak ve mekan temelli egemenliğinin yerini alan şey, yaşayan üretken nüfusun belli bir *homeostaz* durumunu muhafaza etmesi için hem genel olarak kitleyi hem de tekil bireyleri ayrı ayrı düzenleme-denetleme ve iyileştirme amacıyla seferber edilen teknik ve teknolojilerdir (Lemke, 2013, s. 58). Bu bağlamda bireyin belli bir “tür” mefhumu içerisinde düşünülmesi ve kitle anlamında “tür” mefhumunun da tıpkı bireysel bir biyolojik varlık gibi ele alınmaya başlandığı düzleme geçilir. Foucault, bu düzlemi biyopolitiğin zirvesi olarak “ırkçılık” düşüncesi üzerinden okur: ırkçılık, herhangi bir etnik yapıyı hedefe koyarak topyekun bir savaşım ile yok etme anlamında sınırlı ele alınamaz. Çünkü ırkçılık, birey ile tür arasındaki özdeşliğin tesis edildiği biyopolitik uğrakta yaşam ile ölüm mefhumlarının iç içe geçtiğini gösteren yeni bir iktidar kipinin doğuşunu temsil eder.

Yaşamın Savaşımında Kavranışı: Biyopolitika’dan Biyoiktidar’a...

Foucault, 1976 yılında başladığı seminer dizisinde, daha önceki tartışma hatlarına hem bir anlamda başlangıç hipotezi sağlayacak hem de bu tartışma hatlarını toparlayacak bir çerçeve

kurmaya girişir. Temel izleği, kendisinin disiplin ve güvenlik iktidarları olarak geliştirdiği kuramsal noktalara kaynaklık edecek bir aksiyomatik çerçeve sunacak şekilde, iktidarın kavranışına dair bir varsayım şablonu çizmektir. Bu varsayımsal çizgi, iktidarı ekonomik olanın içerisinde çıkarılmasının karşısında olduğu gibi, klasik siyaset felsefesinin Makyavel'den esinlenerek geliştirdiği, "iktidarın mülk olduğuna ilişkin sav"ı da reddeder. Foucault, kendi kuramsal varsayımını iktidarın bitimsiz ve kurumlar ile toplumsal alanın her veçhesine yayılabilir oluşuna bağlayabilmek adına, iktidarı bir savaşım ilişkisi olarak görmenin gerekliliğine dikkat çeker (Foucault, 2011d, s. 29). Buradaki vurgu önemlidir; Foucault, iktidarın bir savaş ilişkisi olduğunu söyleyerek iktidarı salt güç ilişkilerine indirgemez; iktidarın bir savaşım meselesi olması, bu savaşım olgusunun savaş-sonrası süreçlere (barış) dek uzanan bir mantığının olduğunu öne süren bir süreklilik varsayımına dayanır. Bu varsayımsal hamle ile Foucault, iktidar ilişkilerini savaşı bitiren ve sonlandıran bir siyasal kurumlaşma üzerinden varsayan liberal-sözleşme paradigmasının da karşısında olduğunu zımnen ifade eder. Esas mesele, savaşım ilişkisinin bir düzen hali olarak iktidar mefhumunda gizil olarak devam ettiği ve nihayete ermediğidir. Foucault, Clausewitz'in "savaş, siyasetin başka araçlarla devamıdır" şeklindeki önermesini, "siyaset, savaşın başka araçlarla devamıdır" şeklinde değiştirmeyi önerir (2011d, s. 31). Bununla Foucault'nun ifade etmeye çalıştığı şey, iktidar ilişkilerinin (ekonomik ve siyasal olanı içerecek şekilde) savaşım mefhumunu hiçbir şekilde dışarıda bırakmaksızın onu düzenliliğin içerisinde sürdürmekte oluşudur.

Foucault, bu olgunun temelinde, yine kendi varsayım çizgilerinden bir tanesine dayanarak, klasik hükümlerliliğin uyruk ve siyasal arasındaki ilişkinin değişimini görür. Ona göre klasik hükümlerlilik, uyruktan uyruğa geçen bir ilişki olarak (2011d, s. 55) daima güç eşitsizliğinin onaylatılmasına dayalı şekilde ilerler. Oysa modern dönem ile birlikte, uyruk mefhumunu verili biçimde ele almayan ve öncelikle onu imal etmeye girişen bir çerçeve çıkıyor karşımıza. Foucault'nun anlatmak istediği şey, uyruklaştırma hamleleri ile bir tür iç savaş konseptine varacak çapta hukuki-siyasal bir olağanüstü hal modeline doğru düşüncüyü vardırarak değildir; daha ziyade uyruk mefhumuna içerik kazandırmanın siyasal sonuçlarıdır. Batı'nın moderniteyle beraber keşfettiği disiplinler uygulamaların gitgide birikerek kurumları ve ilişkileri kuşattığı tarihsel momentte bu ilişkilerin tekabül ettiği uyruklaştırma biçimleri, savaşım olgusunu siyasal sınırların ötesine taşıyan kavrayışı geçersizleştirerek onu toplumsalın içine almıştır. Yine belirtelim, savaşım olgusunun siyasal sınırların içine çekilmesi meselesi Foucault açısından daha farklı bir problematiğe işaret eder: savaşımın toplumsal hayatta devam etmesi, öncelikle uyruklaştırma kiplerinin imalatı ile yakından ilgilidir. Foucault, bu nedenle savaşım meselesinin tam da bu biyopolitik şema içerisindeki konumunu kavramak amacıyla savaşımın çözümlenmesine girişir. Bu bağlamda ele aldığı temel izlek, savaşım meselesinin arkaik ve fakat devam eden ilksel formu olan "ırklar savaşı" mefhumudur (2011d, s. 63). Bu metafor Foucault'da neden önemlidir? Çünkü Foucault, ırklar savaşı olgusunda, tam da kendisinin çözümlenmeye giriştiği iktidar ilişkisinin temelinde bulunan güç eşitsizliğinin kurumsal, söylemsel ve mekânsal temsillerini fark etmiştir. Söylemin evrensel değil yerel bir güç eşitsizliğine dayalı şekilde oluşarak tarihi ve dil'i inşa etmesi, tam da bu noktada önem kazanır. Söylem, işaret ettiği evrensel-nesnel bir norm

kipinden ziyade içeriğinde bir dışlama, ayıklama ve dahası yok etme güdüsü içerir. İşte Foucault, belirli bir etnik grubun diğerine karşı uyguladığı fiziksel imha politikasını biyopolitika içerisinde dağıtır ve yaygınlaştırır.

Bu nokta, bize, biyopolitikanın bir biyo-iktidar şeklinde çalıştığı düzlemi tarif eder: savaşım mefhumunu asla sonlandırılmış şekilde bırakmayan, savaş olasılığını daima akılda tutan (2011d, s. 71) ve savaşı siyasal sınırın dışında ve yetkili kurumun özel işleviyle sınırlandırmayan ve en önemlisi savaşı asla bir “olay” olarak görmeyip onu bir “mantık” düzeyinde ele alan programatik bir düşünce. Foucault, biyo-iktidarın toplumsal beden analogisini devam ettiren itici güç olarak düşünür: toplumun kendi içindeki parçaların bu makro beden ile sürekli ilişkili kılınmalarını sağlayan bir dizi karşılaştırma unsuru (güç, çeviklik, üretim, enerji, vb.) yoluyla bedenlerin daima siyasal olana dahil edilmeleri biyopolitik savaşımın devamlılığını meydana getirir. Biyo-iktidar, yaşamın siyasal bir sorunsal biçiminde algılanması olan biyopolitiğin özelleştirilmesi olarak, beden ile yaşam arasına ayrımın çizilmesidir. Biyopolitikanın başlangıcında olan ve konusu bedenin denetimi ve güçlerinin artırılması olan disipliner iktidarın yerini alan şey, problemi bedensel-insan değil yaşayan-insan olan, yaşamı beden-ötesi bağlamlarda (ortam, kaynaklar, vb.) kavrayan ve bedenlerin bir-arada bulunduğu belli bir kitlesel standart noktasının üretiminden mesul olan biyo-iktidardır (2011d, s. 248). Foucault, biyopolitakadan çok da farklı olmayan fakat kendine özgü bir program barındıran bu biyo-iktidar mantığını şöyle açıklar:

“...bu iktidar teknolojisi, bu biyo-politik, disiplinci mekanizmaların işlevlerinden çok farklı birtakım işlevleri olan mekanizmalar kuracaktır...önce, öngörüler, istatistik tahminler, global önlemler söz konusu olacaktır...Hastalanma oranını değiştirmek, düşürmek gerekecektir; yaşamı uzatmak gerekecektir...Ve özellikle de, rastlantısal alanıyla bu global nüfus içerisinde bir denge kuracak, bir ortalama tutturacak, bir homeostazi kuracak, denklıklar sağlayacak dengeleyici mekanizmalar kurmak söz konusudur; kısacası, bir canlı varlık nüfusunun özünde olan bu rastlantının çevresinde güvenlik mekanizmaları yerleştirmek, bir anlamda, bir yaşayış biçimini en iyi durumuna getirebilmek söz konusu olacaktır...” (2011d, s. 251-2).

O halde Foucault'nun, biyo-iktidarı, biyopolitik mekanizmaların üzerine yerleşen ve fakat biyopolitikayı daha öte sınırlara taşıyan bir model olarak düşündüğünü öne sürebiliriz. Foucault, biyopolitikanın beden-insanı ele alışında bedeni üretkenleştirici fonksiyonlarının, biyo-iktidarın tür-insan olarak ele aldığı ve topyekun yaşamsal topografyanın bir sorunsal olarak ele alındığı bağlamdaki yoğunlaştırılmasına dikkat çeker. Biyo-iktidar, insanın bir “tür-içinde-insan” olarak düşünülmesidir: türün sağlığı, güveni, yönelimi içinde insanın üzerine uygulanan politikalar bileşkesi bize biyo-iktidarın yol haritasını sunar. Burada, Foucault'nun biyopolitikanın genişletilmiş veçhesi olarak sunduğu biyo-iktidarın, Foucault'cu düşüncede neden “pozitif” bir anlama tekabül ettiğini tartışmak istiyorum. Biyo-iktidarın “tür-olarak-insan” mefhumu ile ilgilenmesi, türün yaşamsal niteliğinin ve kapasitelerinin belli bir seviyeye çekilmesi için uygulanan planlamaları kapsar. Bu planlamalar, türü önce kendi içinde stabil ve standart bir dengeye kavuşturmak (disiplin, üretkenleştirme, özneleştirme; genel anlamıyla biyopolitik);

ardından türün kendi dışındaki öğelere karşı muhafaza edilmesini (askeri güvenlik) sağlamak üzere detaylandırılmış prosedürleri içerir. Fakat her durumda, bu biyo-iktidar, türün analogik olarak tensil edildiği toplumsal bedende belli bir pozitiflik unsuru taşımaktadır. Çünkü biyo-iktidar uygulamaları yaşamı ve yaşatmayı ön plana alan, bu minvalde yaşamın en uç sınırı olan ölümü topyekun ilga etmeyi ve uyruklarının zihinlerinden çıkarmayı amaçlayan ve nihayetinde yaşamın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla yaşam öğelerini artırma yoluna giden teknolojiler bütünüdür. Bu teknolojiler, yaşam mefhumuna yüklediği pozitif imge ile “yaşatma adına savaşım”ı belli bir normatiflik ekseninde kurmayı başarır (Dillon ve Reid, 2009, s. 36-9). Bu nedenle ırkçılık, Foucault’cu düşüncede asla tamı tamına devlet ırkçılığı şeklinde düşünülmez. ırkçılık, türün yaşamla kurduğu pozitif birliktelik nedeniyle “yaşatma adına” yürütülecek olan savaşım mefhumunu söylemsel bir hak nosyonundan ötede, bir tür “hayatta kalma adına gösterilen biyolojik tepki” olarak ele almanın normatif içeriğini sunar. Biyopolitik düzenlemelerin üzerine oturan ırkçılık, türün yaşamının belli bir güvence, sağlık ve düzenlilik noktalarına çekilmesi adına olumsuzluk öğeleri ile sürekli savaşımın söylemsel, kurumsal ve mekânsal bağlamlarına dek uzatılabilecek bir varoluş biçimidir:

“ırkçılık, biyoiktidar ekonomisi içinde iki önemli işlev üstlenir. Birincisi, toplumsal alanda ilkesel olarak homojen bir biyolojik bütün olduğunu tahayyül etmeyi sağlayan bölmelere izin veren çatlaklar yaratır. Böylelikle iyi ile kötü, yüksek ile düşük, artan ile azalan “ırklar” arasında bir ayırım olanaklı hale gelir ve “yaşamaması gereken ile ölmesi gereken arasında” ayırıcı bir çizgi kurulur” (Lemke, 2013, s. 63).

Biyoiktidarın savaşım ile biyopolitik ilişkisi, tam da Lemke’nin koyutladığı gibi, toplumsal beden içerisinde meydana gelen hiyerarşik bölünmeler yoluyla kurulur. Toplumsal bedenin biyopolitik kurulumuna içkin disiplin, üretim, emek, enerji, sağlık, güç, vb. faktörlerin sürekli dolaylılarının ortaya çıkarmış olduğu ve belli standart imleyicisi olan ilişkiler daima yenilendiği gibi her yenilenen düzlemde bu “aşağı-yukarı” ayırımı farklılaşır ya da biçim ve şekil değiştirir. İşte Foucault’nun biyoiktidar ile anlatmak istediği en temel husus, toplumsal bedenin içinde bu bedenin güçlerini azaltan öğelerin sürekli olarak savaşım meselesine dönüşmesi ve bununla çeşitli bağlamlarda mücadele edilmesidir. Toplumsal tıbbın önce bedeni nesneleştirerek onu tedavi ve ıslaha yöneldiği, fakat ardından tedavi gibi dışsal denetim prosedürlerinden vazgeçerek öz-düzenlemeleri bir norm halinde bireylere dayattığı ve sonuç olarak sağlıklı olma halini toplumsal bedene doğru genişlettiği biyopolitik söylemin bir anda belli savaşım prosedürlerini bireylerce temsil edilebilir düzeylere çekerek biyoiktidar şematığı oluşturmuş olması bundandır. Biyoiktidarın biyopolitik teknolojiler üzerine yerleşmesi, ırkçı söylemin bir devlet politikasından çok daha aşağılara sirayet ederek gündelik pratiklerde özneleşme biçimleri ile dışlayıcı söylemleri içermesinin önünü açar. Bu anlamda ırkçı düşünce, biyopolitik teknolojiler içerisinde her zaman “yukarıda” kalan grubun diğer grup karşısındaki öznellik kavrayışıdır. Ve üstün grubun avantajını koruyabilmesi için devreye konulması öngörülen biyoiktidar unsurlar, yürütülen sessiz savaşımı her zaman söylemsel, mekânsal ve kurumsal bir dengeye hapsedmek amacıyla yapılan uygulamalar ile pozitif bir görüntü kazanır. Çünkü biyoiktidarın menşei daima “yaşatmaya değer

olan yaşam” mefhumudur; bu da biyoiktidarın ikili görünümünü sunması bakımından önemlidir: biyopolitika ile desteklenmiş ve eklenmiş biyoiktidar, yukarı gruplar için yaşam, aşağı gruplar için ise dışlama teknolojilerinin bir arada yürütüldüğü ve odağında her zaman yaşatmaya değer yaşamın arandığı bir standardizasyon iktidarına tekabül eder.

Agamben Düşüncesinde Biyopolitika: Çıplak Hayat’ın Yönetimi, İstisna ve Egemen Biyo-Siyasal Makine

“(…)Foucault, sadece, eski dünyadan modern dünyaya geçiş sürecinde bireylerin bir yandan kendi kendilerini özneleştirmelerini, öte yandan da kendi kendilerini dışsal bir denetimin gücüne bağlamalarını sağlayarak kendi benliklerini nesneleştirmelerini doğuran “özneleş(tir)me süreçleri”ni araştırmakla yetindi (...) hiçbir zaman, modern biyosiyasetin pekala örnek mekanları olarak ortaya çıkabilecek olan şeyle, yani yirminci yüzyılın büyük totaliter devletlerinin siyasetleriyle bağlantılandırmadı. Hastaneler ve hapishanelerdeki *grand enfermement*’ın [büyük kapatılma] yeniden tanımlanmasıyla başlayan araştırmaların sonunda toplama kamplarının analizi yapılmadı (Agamben, 2013, s. 144).

Foucault, biyopolitikayı yaşatma merkezli bir iktidar mantığı olarak ele alırken, Agamben için biyopolitikanın merkezinde ölüm teması bulunur. Diğer bir deyişle, Agamben, biyopolitika kavramında yaşam ile ölümün birbirine eklenişinden ziyade, ölümün yaşama sokuluşunu anlamaya girişir. Foucault için biyopolitika, biyoiktidar teknolojileriyle desteklenmiş olan ve merkezinde yaşam güçlerinin artırılması yoluyla bir grubun yaşam sağlığını güçlendirme projesi olan pozitif bir teşebbüs iken; Agamben, biyopolitikada doğrudan bir ölüm makinesi görür. Yine temel farklardan bir tanesi, Foucault için biyopolitika modern siyasal paradigmanın klasik egemenlik anlayışından kopuşunu ilan eden bir sınır düşünce iken, Agamben kavramın kendisinde bütün bir Batı siyaset paradigmasının kendini görmeye ve bu yönüyle egemenlik kavramının içerisinde bir süreklilik keşfetmeye girişir. Foucault için meselenin belli bir tarihsel-sosyolojik ve felsefi arka planı vardır: yaşam fenomeninin siyasetin konusu haline gelmesi, yaşama içkin öğelerin belli bir kavrayış dahilinde sorunsallaştırılması sonucunda gerçekleşmiştir. Bedenin sorunsallaştırılmasında, daha doğrusu bedenin güçlerinin belli bir üretim, güç ve enerji kalıpları bağlamında değerlendirilmesinde ve bedensel kapatmaların ve disiplinlerin ortaya çıkmasında biyopolitikanın kurucu etkisi göz ardı edilmemelidir. Oysa Agamben, meselenin kendisinde dolaylı bir siyasal paradigma kavramaktan ziyade, kavramın doğrudan siyasal içeriğine vurguda bulunmaktadır (Deutscher, 2008, s. 55). Agamben’e göre bedenlerin ve canlı insanın egemenlik paradigması içerisinde sorunsallaştırılmasında tarihsel bir kırılma yoktur; tersine modern biyosiyasetin temelinde bulunan unsur olarak egemenliğin biyopolitika üzerine yerleşimi antikiteden bu yana Batı siyasal paradigmasına mündemictir. Agamben’e göre bu total egemenlik kalıbı, oluşmaya başladığı andan itibaren biyopolitik beden kurulumu üzerinden siyasal paradigmayı inşa etmiştir. Bu siyasal paradigmanın içerisinde “yaşam” mefhumu, Foucault’nun ele aldığı biçimden radikal biçimde farklılaşır.

Agamben, bu farklılık noktalarından ilkinin Batı siyasal paradigmanın biyopolitik kökeni olarak gördüğü antik yaklaşımda bulur. Antiklerin yaşam mefhumunu ikiye ayırmak suretiyle politik olana belli bir anlam yüklemelerinin sonucu olarak siyasetin daima yaşamın ikili ayrımı üzerine yerleştiğini iddia eder (Agamben, 2013, s. 9-10). Ve bu ayrım, yaşam olgusunu tümüyle bir yandan normatif diğer yandan da doğal vasıflar üzerinden ele alarak hiyerarşik bir farklılaşmaya işaret eder. Agamben, Aristoteles'e atıfla, siyasalın konusunun bios, yani "iyi hayat" olduğunu söylerken, siyasalın dışına bırakılmış yaşamı ise zoe, yani yaşamın zorunluluk içeren öğelerinden oluştuğunu söyler. Zoe, bios'un dışına terk edilmiş olmasına karşın bios'un olabilirlik koşulu olan itaat düzleminin, yani siyasalın birincil nesnesinin alanını meydana getirir. Bios ile zoe arasındaki dikotomik ayrım, egemenliğin özüne dair ayrımıyı vermesi bakımından önemlidir: çünkü dikotomi yoluyla siyasal olanın bir yanıyla "içerisi" fakat diğer yanıyla da "dışarı" nosyonlarına dayalı bir paradigmaya dayanmak zorunda olduğunu kavrarız.

Bu ayrımın bir diğer önemli yanı, siyasalın konusu olan "iyi hayat" mefhumunun tümüyle dışarıda bırakılmış bir zorunluluklar alanına, yani oikonomi'ye dışsallaştırılmış olması, fakat her ikisinin de zorunlu olarak yaşayan canlı insan bedenini içermesidir. Diğer bir deyişle, yaşamın ikili ayrımına tabi tutulduğu biyopolitik paradigma, tekil bedende yaşamın çifte bağıntısını kurar. Agamben'in sorunsallaştırdığı asıl düzlem, işte bu paradoksal ve kavranılamaz beden-yaşam ikiliğidir: "*hayat sahibi olarak doğmak fakat iyi hayat hedefiyle yaşamak*" (Agamben, 2013, s. 11). Dolayısıyla Agamben, biyopolitikanın kendisinde, yaşamın merkeze alındığı Foucaultçu bir paradigmadan ziyade, yaşamın içeriksizleştirildiği bir ölüm-siyaseti (nekro-politik) görür. Bu nekro-politika, Agambençi biyopolitika paradigmasına derinlemesine nüfuz ederek düşünürün biyopolitikayı anlaşılabilir kılma amacıyla ürettiği metaforik kurgular olan "çıplak yaşam" ve "kamp" unsurlarının ontolojisini meydana getirmiştir.

Agamben, biyopolitikayı, bedeni cisimsiz kılarak onu vasıfsız bir dilsel dolayımına sokan ve bu sayede beden bütünüyle içerisinde soğrulduğu total bir siyaset paradigması olarak görür. Bu siyasal paradigma, yaşamı bios-politikos dahilinde kavrarırken, yaşamın somutluğuna aşkınsal bir etik düzlemden bakmaz; tersine, yaşamın kendisini canlı bedene dışsallaştırarak yaşam (iyi) ile beden (canlı etten ibaret varlık) arasına bir ayrım yerleştirir. Agamben, böylece Foucault'nun biyopolitikayı kavradığı düzlem olan beden-özneleşme-iktidar üçlüsü arasındaki dolayım ve özdeşlik sekanslarını reddederek yeni bir paradigma önerir. Bu paradigmada, biyopolitika, özneleşme süreçleri üzerinden okunmaz; daha ziyade doğrudan egemenliğin sahip olduğu nesnel bir güç olarak savaşımın bedenlere yöneltilerek onlarda yaşamın izole edildiği bir iktidar gücü olarak formüle edilir. Agamben'e göre egemenlik, yaşamın izole edileceği bedenleri tarif etmeksizin kendi iktidarını örgütleyemez (2013, s. 15); çünkü biyo-siyasal beden, egemenliğin sahip olduğu gücün total bağlamını (yaşam ile ölüm arasındaki uzlaşmazlığı içeren sınır noktası) göstermesi bakımından egemen iktidarın tasdikidir. Agamben, bu tasdik metaforunu, egemen iktidarın sahip olduğu gücün paradoksal bir ifadesi olan "içleyerek dışlama" olgusunda görür: içleyerek dışlama, egemenliğin iki radikal bağlamının, hukukun ve savaşımın iç içe geçtiği, yani birbirileri ile dolayım olarak iktidarı hakiki bağlamda kurdukları yerdur. Bu kurulum, kendisini

“çıplak hayat” (homo sacer) mefhumunda sunar: çıplak hayat, kaynağı Roma hukukunda olan ve öldürülebilir – daha doğru bir ifadeyle öldürülmesinin suç sayılmayacağı – hayatı ifade eder.

“..homo sacer’in statüsünü tanımlayan şey, kendisine ait olduğu varsayılan kutsalın orijinal müphemliği değil, içine atıldığı kendine has çifte dışlanma özelliğiyle maruz kaldığı şiddettir. Buradaki şiddet – herkes tarafından öldürülmesinin caiz olması – ne bir kurban edilmedir ne de cinayet, ne bir idam mahkumunun infazıdır ne de kutsalın çiğnenmesi. Hem beşeri hukukun hem de ilahi hukukun cezai biçimlerinin dışında kalan bu şiddet, yepyeni bir insani eylem alanı yaratıyor; bu alan ne sacrum facere’nin [kutsal eylemin] alanıdır ne de profan eylem alanıdır” (Agamben, 2013, s. 103).

Agamben’in “çıplak hayat” metaforunda gördüğü şey, aynı anda hem hukukun hem de ilahi yasanın alanına ait olmayan fakat siyasal egemenin kararında belirsiz bir mıntıka işgal eden bir beden formudur. Bu beden, siyasal egemenliğin total yüzünü gösterdiği gibi, aynı zamanda egemenliğin nasıl diğer yasa[l] alanları[nı] kendine bağladığını ya da geçersizleştirdiğini gösterir. Tam da bu yüzden Roma Hukukunun eş-anlı biçimde “çıplak hayat” ile “istisna” mefhumlarını inşa etmesi şaşırtıcı değildir: “çıplak hayat”, nasıl ki siyasal egemenliğin diğer tüm yasal alanları bir anda geçersiz kılmış olduğunu gösteren bir somutluk ise, istisna da bu somutluğa geçerlilik kazandıran ilkedir. Böylece Agamben, siyasal egemenliğe ilişkin modern paradigmanın paradoksal varsayımını geçersiz kılacak bir hamle üretir: egemenlik, teolojik bağlamından koparak seküler bir mahiyet kazanmış yönetim ilişkisi değildir, tersine egemenliğe bu gücü veren şey kendisini yasa-üstü kılmayı başarmasıdır. Burada Agamben’in açıklamaya çalıştığı düşünce, temelde, egemenliğin çifte karakterli oluşudur. Bilhassa sözleşme kuramı içerisinde düşünülen egemenlik paradigmasında dışarıda bırakılan teolojik bağlam, Agamben tarafından yeniden egemenlik kavramına yerleştirilmek istenmektedir. Zira Agamben’in biyopolitikada gördüğü şey, egemenliğin teolojik içkinliğinin kapsadığı modernlik durumlarında kendini gösteren bir siyasal makinedir. Bu siyasal makinenin devindirici ilkesi, antik Yunan’da gördüğümüz ve yaşamın çifte bölünmesini imleyen bios-zoe ayrımının Roma’da hukuki-politik bağlama oturmasına neden olan egemenliğin ilksel karakteri olarak istisnanın kendisidir. Agamben’e göre istisna, egemenliğin olağan bir yönetim düşüncesi uyarınca düşünülemediği, buna karşın hep dışarısının içeriye dahil edildiği bir hukukun imleci olarak çalışır. Hukukun ve yönetimin çalışabilmesinin nedenini bu düzlemlerin dışında bulunan istisna haline bağlayan Agamben, istisnayı herhangi bir düzlem tarafından tamamen içerilemeyecek bir şekilde kavrar. İstisnanın kapsanamayacak oluşu, açık biçimde, onun karar nosyonuna bağlı olduğunu zorunlu şekilde sunar (Schmitt, 1996, s. 22). Bunun anlamı, istisnanın her daim bizatihi hukuka koyutlanmış bir düzensizlik ile hukuku kurmasıdır; diğer bir deyişle düzen, ancak düzensizlik yoluyla inşa edilebilir. Egemenliğin egemen-oluşu, tam da bu paradoksal ayırım momentinde vuku bulur. Schmitt’in “egemen istisnaya karar verendir” önermesini açılmayan Agamben, burada ne salt politik bir egemenliğin imlecini görür ne de hukuki bir momentin politika ile bağıntısını kavrar. Onun kavramaya çalıştığı şey, egemenliğin yasadışı alanı üzerinden çalışmasına cevaz veren süreçtir (Agamben, 2008, s. 45). Bundan şu sonucu çıkarmak pekala mümkündür: eğer egemen,

var olan tüm yasaların geçersiz kılındığı bir düzlemde kendini üretiyorsa, o halde egemenliğin varlığı diğer yasaların askıya alınması ya da onların bizzat bu egemenliğin kararına bağlı kılınmış geçicilikler haline getirilmesidir.

Bu, egemenliğin çalışmasına dair Agamben'ci biyo-siyaseti gösterir: biyo-siyasal makine, egemenliğin ayrımlar ve bu ayrımlara eklenmiş yasadışı alanları üzerinden çalıştığı iktidar biçimidir. Bu iktidar makinesi, olağan olan ile olağan-dışını, hukuk ile hukuk-dışını, vb. birbirilerine bağlayan, ilişkili kılan ve en önemlisi bu farklı düzlemler arasındaki radikal kopuş alanlarının içerisine yerleştirdiği nesnelere yoluyla kendi egemenliğini üreten biyo-siyasal makineden başkası değildir. Agamben'in Batı siyasal düşüncesine mündemiç olduğunu iddia ettiği ve kökeninde ayrımlar içindeki eşik noktalarında hareket eden biyo-siyasal makineyi gördüğü egemenlik biçiminin, her düzeni mutlak bir düzensizlik göstermek suretiyle kurduğunu vurgular (Agamben, 2010, s. 9). Diğer bir deyişle, egemenliğin olağan haldeki düzenliliğini imleyen hukuk, ancak istisna yoluyla düzeni kurabilir; çünkü hukuk, kendisi dışında bulunan ve kendisinin yetkisiz kılındığı dışallık üzerinde herhangi bir hakimiyet iddiası taşıyamayacaksa, bu, onun ilga edildiğini gösterir. Bu yüzden egemen, mutlak biçimde içerisi (hukuk) ile dışarı (hukuk alanının dışında bulunan ve normun içerisine alınmamış saf belirsizlik alanı) arasındaki paradoksal birliği kendisinde toplamak suretiyle egemenliğini tasdikler. Agamben'in istisnayı, "yaşamın askıya alınması ile yaşamı ürettiği araç" (2010, s. 10) olarak ele alması bu yüzdendir. Yaşam, kendi sınırını ontolojik olarak deneyimleyemez; bu radikal sınır, yaşamın sonu olan ölümdür ve sınırın yaşam tarafından ulaşılabilir oluşu, ölümü yaşamın içine çeken bir deneyimi beraberinde getirir. Bu nedenle yaşamın belirli bir düzene oturtulması düşüncesi mutlak surette yaşamın radikal sınırını öteleme fikri üzerinden türetilir. Egemenliğin ilksel koşulu Hobbes'taki gibi yok olma korkusu ve savaş güdüsünün def edilmesine dayanır. Agamben de bu düşünceye katılmakla beraber, bu düşüncenin naipliğini eleştirir; zira ölümün def edildiği bir yaşam deneyimlenebilir bir yaşam olamayacağı için bu ancak mutlak bir yanılısama olabilir. Egemenliğe dair yanılısamının kökeninde de bu yatar: ölüm güdüsünün ve öldürme isteğinin bütünüyle def edildiği sivil toplum kurgusu ancak bir hayal olmak durumundadır; çünkü egemenliğin dili içerisinde her kavram, kendi içinde içerilmiş ve dışallaştırılmış iki ayrı bağlamda konumlanır. Yunanlıların "iyi hayat" (bios-politikos) kurgusu ancak hayatın iyi sayılamayacağı biçimlerinden (zoe) ayrıştırılabilmesiyle geçerli olabilecek bir önermedir. Bu, Foucault'nun biyopolitika kavramına yüklediği ve toplumsal çeşitli kümelenmeler arasındaki hiyerarşiler üzerinden kavradığı bir iktidar mantalitesini hatırlatsa da, Agamben bu yaklaşımı daha geniş bir bağlamda ele almak istemektedir. Zira Agamben için biyo-siyasal makine yalnızca olgular arasındaki içsel ayrımlar (yaşatmaya değer yaşam ve öldürülebilir yaşam) üzerinden çalışmaz: bu, aynı zamanda bir egemenlik sorunsalıdır ve egemenliğin işleyişi, bu ayrımları geçerli kılan eşik mekanlarının kurulumuna bağlıdır. Agamben'in biyopolitika konusunda Foucault'ya dair eleştirisinin temelindeki saklı soru budur:

"İktidarın bünyesinde, bireyselleştir(me) teknikleriyle bütünselleştir(me) prosedürlerinin birleştiği belirsizlik muntıkası (ya da en azından, kesişme noktası) neresidir? (Agamben, 2013, s. 14).

Eşik ya da Kamp: Biyo-Politik Savaşın Hukuk ile İç-İçeliği

Agamben'in biyopolitikaya dair düşüncelerinin merkezinde yer alan "iç-içelik" teması, kaynağını Walter Benjamin'in şiddet ve hukuk arasında kurduğu helezonik bağdan esinlenir. Agamben için bu helezonik ilişki, siyasal olanın ontolojisini sunmanın yanı sıra, aynı zamanda siyasal olanı mevcut yasa[l] dizgelerin ötesinde düşünebilme ve böylece egemenliğin mantığını kavrayabilme imkanı da sunar. Benjamin, *Şiddetin Eleştirisi Üzerine* adlı metinde, iki ayrı ucun bir araya eklenerek nasıl kurucu bir bağlam yaratabildiğini irdeler (Benjamin, 2010, s. 20-6). Benjamin'in maksadı, hukukun şiddet yoluyla kurulduğuna dair anarşist bir perspektif sunmak değil, hukukun hukuksuzluk alanıyla iç içe geçmek zorunda kaldığını ifade ederek, her düzen biçiminde mutlak bir dışarısının kurucu etkisine gönderme yapmaktır. Böylece Benjamin, düzene koyutlanmış paradigmatik ögenin kendi sınırı üzerinden kavranılabileceğine dair bir önerme sunmak istemiştir. Fakat egemenlik, mantıksal bir tutarlılık ya da öngörülebilir bir ilişki içerisinde kavranılabilecek bir şey değildir; daha doğrusu egemenlik bir paradoksa dayanır ve bu paradoks, kendini, egemenin hukuk düzeninin aynı anda hem dışında hem içinde (Agamben, 2013, s. 25) bulunmasında gösterir. Fakat Agamben, istisnanın kendisini bir tür totolojik gösterime tabi tuttuğu dilsel formasyonlarla ilgilenmez; onu çabası bu egemenlik paradigmasını anlaşılabilir kılan düzlemlerdir; diğer bir ifadeyle kavrama içkin ve kavramın tamamlayıcısı olan ikili ayrımların konumlanma biçimleri Agamben düşüncesinin merkezindedir.

Eğer biyopolitikayı yaşam ile ölümün iç-içe bulunduğu, daha doğrusu birbirileri ile ilişkili kılmak suretiyle politik olanın kendisini üreten ilksel form olduğunu kabul edersek, o zaman Agamben'in egemenlik paradigmasına yerleştirdiği paradoksal ayrımın kurucu nosyonuna dayanmak durumunda kalırız. Nasıl ki hayat mefhumunu üreten şey tam da kavrama içkin olan bios ve zoe farklılaşması ise, egemenliğin kendisi de böylesi bir ayrım üzerinden tanımlanmakta ve kendisini istisna ile kural mefhumlarında göstermektedir. Kuralı var eden şey istisnanın indirgenemez olumsuzluğu ise, bundan kuralın zorunlu olarak istisnaya dayanmak zorunda olduğu gerçeği çıkar. Agamben, bu düşünceyi biyopolitikanın düşünümsele zeminini olarak sunduğu bir düzlemde, yani *kamp* adını verdiği metaforla genişletmek ister. Kamp, Agamben'in tabiriyle yirminci yüzyılın biyopolitik mekanıdır ve siyasetin "gerçekleştiği" yerdir (Agamben, 2013, s. 198). Agamben'in hem egemenlik paradigmasına dair kendi öznel bakışının hem de onun Foucaultçu biyopolitika eleştirisinin somutlandığı düzlem olan kamp, hukukun öznesi olan bireyin aynı zamanda hukukun dışına bırakıldığı bir eşiktir. Hukukun içinde kalan fakat hukukun evrensel normatif içeriğinin kapının dışında bırakıldığı kamp, siyasal egemenliğin sınır noktasıdır. Agamben için bu nokta çok önemlidir; çünkü o, siyasal egemenliğin sınırını, onun varacağı bir nokta olarak değil, onun ne olduğunu açıkça ortaya koyan durum olarak işaret eder. Diğer bir deyişle, kamp olgusunu modern siyasal egemenlik paradigması içinde olağan-dışı olarak görmenin hiçbir anlamı yoktur; çünkü kamp, bu egemenlik modelinin içkin hakikatidir. Dolayısıyla kamp, bir yanıla egemenlik paradigmasının düşünümsele sınırı olarak onun anlaşılabilirlik topolojisini sunar; fakat diğer yanıla da kamp, egemenliğin yönelme ihtimali olan bir şeydir. Eğer burada Aristotelesçi bir kavrayışı kullanırsak, egemenliği *madde*, kampı ise onun *formu* olarak düşünmek pekala olasıdır. Zira Agamben için de egemenlik "olduğu haliyle" değil, yönelim halinde olduğu sınır-düzlemi

üzerinden düşünölmelidir. Dikkat edilirse Agamben'de egemenliğin kendisi *olduğu haliyle* değil, fakat tam anlamıyla *olabileceği şekilde* olmanın da ötesinde, “*olmak için oluğuğu*” bir sınır-nosyon ile düşünölmür. Bunun açık anlamı, egemenlik, siyasal olanın ikili kurulum içeriğine uygun biçimde, hem olduğu bir şeydir, fakat hem de dile yerleşmemiş bir ara-lık düzleminde açığa çıkabilecek bir şeyle de ilişkilidir. İşte bu, egemenliğin istisna ile olan birlikteliğini kavramamıza olanak sağlayan sınır-düşünme pratiğidir ve Agamben, burada doğrudan siyasalın kendisini görür.

Fakat kamp metaforunda bizi ilgilendiren şey, bu metaforun belli bir mekan ile ilişkilenecek şekilde yalnızca bir durum betimlemesi olarak soyut bir mekan tasviri yapmasıdır. Nitekim Agamben, “kamp, istisna durumunun kurala dönüşmeye başladığı zaman açılan mekandır” (2013, s. 201) diyerek, kendi kuramsal yaklaşımını kampın mekânsal bağlamından ziyade betimsel bir kullanımına dayandırmıştır. Bilhassa toplama kampları ile metaforik kamp arasındaki ayrım dikkatli vurgulanmalıdır: toplama kampları biyo-siasal makinenin doğrudan nekro-politika ile iç içe geçtiği mekanlardır; oysa betimsel bir mekan olarak kamp, biyo-siyasetin işleme biçimine göndermede bulunur ve bu anlamda nekro-politikadan daha geniş bir anlama tekabül eder. Bu haliyle kamp, egemenliğin hakiki biçimleştiği bir topos olarak, içerisinde hukukun askıya alındığı bir süreci barındırmaktadır. Dolayısıyla kamp, egemenliğe koyutlanmış olağan bir hukuk düzeni yürürlükte iken gerçekleştirilecek bir durum olarak mevcut siyasete eklenmiş vaziyettedir. Toplama kamplarının olağan-dışı süreçler ile eklenmesi bize metaforik kampın biyo-siyasal çözümlemesini sunmaz. Kamp, “çıplak hayat” ile siyasal beden arasındaki sınırı belirleyen araç olarak egemenliğin görünür kılındığı bir düzlemdir. İnsan bedeninin bütünüyle “iyi yaşam” olgusundan bağımsız şekilde salt canlı-yaşayan-varlık olarak ele alındığı kamp, egemenin istisna üzerinden kendini verili hukukun sınırlayıcı bağlamından muafıştırdığı bir topos'a tekabül eder. Dolayısıyla kampın kendisi ne insan bedeninin biyo-iktidar yoluyla yönetimdir ne de egemenliğin biyo-politik işleyişidir; daha ziyade, egemenliğin dönüşümsel bağlamının performe edildiği bir ara-lık bölgesinin yaratımıdır (Agamben, 2000, s. 38).

Agamben'in kamp ve çıplak hayat arasında kurduğu bağlantı, esas itibariyle Schmittçi bir siyasal kritiğine dayanmaktadır. Schmitt'in bilinen formülasyonunda siyasallığın kavranma biçimi dost ve düşman arasındaki ayrıma iliştilirilmişdir. Agamben, yaşadığımız yüzyılın bu kavrayışı değişmeye zorladığını iddia eder ve siyasala içkin ayrımın artık Schmittçi bir bağlamda düşünölemeyeceğini söyler. Ona göre siyasalın dayanmış olduğu ayrım, dost ve düşman gibi kategorik olarak farklılaşmayı mümkün kılan “iç” ve “dış” farklılaşmasına değil, içerişi ile dışarıyı arasındaki ayrımın silikleştiği bir zamanda her ikisinin bir-arada bulunduğu bir istisna durumuna tekabül etmektedir. Kamp, bu yönüyle istisna ile belirlenmiş ve egemenliğin üzerine inşa edildiği sınır-alandır. Schmitt'in varsayımında siyasal konsepti, ayırt edilebilir farkın (dost ve düşman) üzerine yerleşmişken, Agamben bu ayrımı verili olan ile öngörölemeyen bir sınır-durum arasında kurmayı önerir. Böylece politik egemenliğin hem alanı hem de boyutu daha genişlemiş bir biçimde ortaya çıkar; çünkü artık sınır nosyonunun kendisi egemenliğin sınırında değil, içindedir (Lemke, 2013, s. 81). Bu, dışarıda olanın içeride üretilebilirliğinin veya tam tersi içeride olanın dışarıya atılabilirliğinin göstergesi olarak egemenliğin biyo-siyasal bağlamını ifade eder:

“Bir istisna mekanı olarak kampın paradoksal statüsü üzerinde düşünmek gerekiyor. Kamp, normal hukuksal düzenin dışına yerleştirilen bir toprak parçasıdır; fakat öyle dışarıda bir yer de değildir. *Dışarıda tutulan* anlamına gelen “istisna” (*ex-capere*) teriminin etimolojik anlamı doğrultusunda düşündüğümüzde, kampa alınarak dışarıda tutulan şey tam da dışlanmak suretiyle içleniyor” (Agamben, 2013, s. 202).

Burada Agamben'in ifade etmeye çalıştığı şey, siyasal egemenliğin nesnesinin oluşturulması anlamında biyo-siyasetin temerküzüdür. Agamben, Batı siyasal paradigmasının ilksel belirlenim noktasında kavradığı bölünmenin modern evreye sıçrayan bağlamını dikkate alarak, egemenliğin kurulumundaki *istisnai üretime* odaklanıyor. Bu istisnai üretim, politikanın antikitedeki kavranışına paralel olarak, canlı yaşamın politikanın nesnesi kılındığı ve insan bedeninin bu yaşam-siyaseti karşısında bir taraftan içeriye alınabilir, fakat öbür taraftan da dışarı atılabilir şekilde kurulmasını sağlayan bir eşik olarak formüle ediliyor. Dolayısıyla Agamben, yaşamın olağanüstü koşullar içerisinde dışarıya atıldığı bir durumun değil, tersine olağanlığın içerisine koyutlanmış olan ve içerisi ile dışarısını kendisinde birleştiren bir mantığın izini sürüyor. Egemenliğin, çıplak hayat üretiminin gerçekleştiği belirsizlik mntıklarında nasıl çalıştığının keşfine yönelik Agamben, biyo-siyaseti tam da bu eşik düzleminin üretimi olarak anlamaya çalışıyor. Kamp, neyin yasal (yani içeriğinin konusu) olduğuna dair geliştirilen prosedürel soruların devre dışı bırakıldığı bir yerdir. Bu yer (topos), hukuk ile onun alanına dahil olmayan bir olumsuzluk olgusunun (quaestia facti) birbirine eklenerek yalnızca egemenliğin biyo-siyasetinin işlediği bir düzlemdir. Agamben, Arendt'in totaliter yönetimlere atıfla söylediği “her şey mümkün” lafzını devlet aygıtını aşan bir yönetim mantalitesi ile bağdaştırarak, egemenlik rasyonalitesi olarak kampın üretimini görmektedir. Bu eşik bölgesinde olgu ile yasa birbirleri yerine kullanılabilir hale gelerek bir taraftan yasanın evrensel normatif içeriğini yeniden düzenliyor, diğer taraftan da henüz yasada bulunmayan bir olumsuzluğa olgusal atfederek onu yasanın içine alıyor.

İşte bu süreç, Agamben'in “biyo-siyasal beden yaratımı” (2013, s. 204) dediği şeydir ve burada biyo-politika kavramı bütünüyle kendine mahsus bir seyir izler. Agamben, biyo-siyaseti öncelikle istisnai olarak yaratılan bir beden analojisinde kavrayarak, onu egemenin kararına terk edilmiş belirsizlik alanı olarak kodlar. Fakat unutulmamalıdır ki biyo-siyasal beden bios karşısında zoe'yi imlemez; bu beden daha ziyade her iki yaşam biçimi arasında var olan ve kaynağını Roma hukukunda yer alan bir istisnai ara-lık olan “çıplak hayat” mefhumundan alan bir belirsizlik halidir. Agamben, Foucault gibi biyopolitikayı bir çeşit iktidar stratejisi olarak okumaz; kavram, bütünüyle politik bir egemenliğin işleyişine içkin istisnai üretimi merkeze alarak, bu üretimin gerçekleştiği düzleme odaklanır. Kampın biyo-siyasal bedeninin yer aldığı topos olarak kurgulanmasının temelinde bu mantık yatar ve Agamben bu kurgulama vasıtasıyla bedenlerin dışarıda bırakıldığı belirsizlik mntıklarının egemenliğin en saf biçimini yansıttığını ileri sürer. Agamben'in bu görüşleri, biyo-siyaset makinesinin bütünüyle savaşıma içselleştirildiği, diğer bir ifadeyle savaşın egemenliğin sınırları içerisine dahil edilerek belirsizlik mntıklarına mevcut hukuk rejimi içerisinde yer açtığı bir politika kavrayışı geliştirmemizi sağlar. Buna göre egemenlik

istisna yoluyla çalışır ve bu çalışma biçimi çıplak hayatın üretildiği kamplarda somutlanarak bize savaşım mefhumuna dair yeni bir kavrayış sunar: savaş, siyasetin başka araçlarla sürmesi olmadığı gibi (Clausewitz), siyasetin bir devamı da sayılmaz (Foucault). Savaşın kendisi bir anlamda *gerçekleşmeksizin var olan* bir biyo-siyasettir; ötekinin *düşman ilan edilmeksizin* ona karşı savaş hukukunun yürürlüğe sokulduğu istisnai ara-lık olarak biyo-siyaset, böylece savaş ile hukukun birbirileri yerine kullanılabilirdiği ve böylece her şeyin egemenlik paradigması içerisinde *karar yoluyla olgusal hale getirildiği* bir total çerçevedir.

Sonuç: Savaşım ve Biyopolitik Kuramlarda Farklılaşmanın Teorisi

Bu bölümde Agamben ile Foucault'nun biyopolitika kavramlarına dair farklılaşmalarını doğrudan savaşım mantığı içinde ele almanın dinamiklerine odaklanmak istiyorum. Bu iki düşünür arasındaki en temel farklılık, savaşım ilişkisinin kurucu dinamiği olan “biz ve onlar” arasındaki ilişkiyi (kendiliği doğrudan öteki ile karşıtlık ekseninde kavrayan ilişki) ve bu ilişkinin düşününsel koşulu olan topografyayı ele almaları ve biçimlendirmelerinde karşımıza çıkar. Foucault'nun biyopolitika kuramı, “ırklar savaşı” adı verilen ve verili bir toplumsal bağlam içerisinde kümelenmiş gruplar arasında gelişen hiyerarşik farklılaşmaya dayanır. Standardize edilmiş bir toplumsal beden analojisi içerisinde içerileştirici ve dışlayıcı söylemlerin doğrudan tekil bedenleri hedef alarak onları düzenleyici biyo-iktidarlar içerisinde nesneleştirdiği biyopolitika şeması, Foucault'nun özneleştirici iktidar teorisinin tamamlayıcı bir unsuru olarak belirginleşir. Bu biyopolitik şema, toplumsal bedene doğrudan ya da dolaylı tehditlere karşı geliştirilen reflekslerin adeta biyolojik bir tavır içinde gerçekleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Foucault'nun “yaşatma” üzerine temellendiğini iddia ettiği biyopolitika tıbbi iktidar bileşkelerinden kurulu bir şebekeyi içerir. Bu iktidar şebekesi, bedene yönelmiş hastalık veya virüs gibi tehditlerle mücadele eder gibi savaşır: karantina, kapatma, tedavi, gözlem, kontrol, vb. gibi teknikler, genel anlamda türün yaşamının muhafazası için uygulanan tedbirler şeklinde formüle edilmiştir.

Foucault'cu biyopolitikada karşımıza çıkan en önemli ayrıntı, yaşatma üzerine kurulan biyo-iktidarın, yaşamı radikalleşmiş bir arzu ya da türün kaçınılmaz istenci olarak formüle etmesinin, yine kaçınılmaz biçimde, ölümü içselleştirmiş olmasıdır. Foucault, yaşatma üzerine kurulu biyo-iktidarın ölüm ile iç içeliğini politik anlamda detaylandıramamışsa da, yaşam üzerine odaklanmış bir iktidarın ölümü dışarıda bırakmadığını, tersine onu yaşamın tam içine yerleştirdiğini fark etmiştir. Bu yaklaşım iki açıdan önemlidir: ilk olarak, bu kuramsal çaba, yaşamın hijyenik, güvenli ve üretken kılınması üzerinden geliştirilen biyopolitikanın, tüm bu radikal arzuları kaçınılmaz biçimde belirli tehditlerle ilişkilendirmek mecburiyetinde kalarak, ötekileştirilmiş unsurlara karşı nekro-politiğe varan çapta iktidar uygulamalarını içermek zorunda kaldığını göstermiştir. Böylece Foucault, yaşatma üzerine kurulu bir iktidarın, sürekli savaşım içinde olmak zorunda kalan bir iktidar mantalitesiyle koşullandığını ispatlamıştır. İkinci olarak, Foucault'cu biyopolitika teorisi, toplumsal ilişkilerin ve bir bütün olarak kendi içinde parçalı işlevsel hale gelmiş toplumsal bedenin yaşam merkezli biyopolitiğinin, bireyleri de bu savaşım mantalitesi içerisinde

özneleştirerek savaş mefhumunu kitlesel olmaktan çıkartarak bireysel bir bağlama indirdiğini gösterir. Liberal yönetimselliğin homo economicus söylemi içerisinde rasyonel-ekonomik özneyi üretmesi ve yaşamın kendisini doğrudan bu rasyonel-ekonomi söylemi içinde oluşturulmuş bir rekabet ilişkisine endekslemesi, savaşım olgusunun gündelik, öznel ve yaşamsal hale geldiğini açıkça kanıtlar. Kısaca Foucault'cu biyopolitika teorisinde, savaşım mefhumunun bireysel bir yatırım teknolojisi içine çekildiğini görebiliriz: böylece özneleşmenin bir koşulu olarak içine katılınacak ve bu sayede parçası olunarak özdeşleşilecek bir güç ağı, savaşım ilişkilerine bağlı olarak üretilen bir yaşam iktidarı ile belirlenir.

Agamben'de ise biyopolitikanın daha kompleks ve tarihsel bir betimlemesine rastlıyoruz. Biyopolitika, Agamben'de modern aklın bir ürünü olarak değil, Batı siyasal paradigmasının kökenlerinde bulunan bir miras gibi sunulur. Buna göre yaşam ile politika arasında varsayılan ayrım, egemen istisnanın devreye girmesi ile son bulur ve yerine geçen şey, yaşamın bedende nesneleştirildiği biyo-siyasettir. Agamben, antik Yunan ve Roma'dan başlayarak soykütüksel bir projeye tabi tuttuğu biyo-siyasette egemenliğin her tür yasa alanının dışına taşmak suretiyle işlediği momenti görür. Bu moment, yapay bir beşeriyet ögesi olarak addedilen siyasetin, doğal varsayılan yaşam ile arasındaki ayrımın silikleştiği ve böylece siyasalın kendisinin doğrudan teolojik-politik bir kurulumun üzerine temellendiğini gösterir. Agamben, burada, doğal hayatın ayrılmış bağlamının çıplak hayat yoluyla siyasete sokulmasını fark ederek, egemenliğin kökeninde bizatihi sınır-dışına taşmayı görür. Siyasetin kendi alanından, yani bios-politikos'tan taşarak zo'e doğru yönelmesi Agamben'e göre çıplak hayatın ontolojisini sunar. Çıplak hayat, verili bir yaşam formu değildir; egemenin mevcut sınırlarının ötesine taşması yoluyla üretilen belirsizlik topografyasıdır. İşte Agamben'in biyo-siyaset adını verdiği ve Batı'nın paradigmatic siyasallığını dayandırdığı teorik çerçeve, bu sınır-geçişleri ve bunlar yoluyla üretilen çıplak hayatın üzerine temellenir.

Agamben, biyo-siyaseti egemen istisnanın kararına dayandırmakla Schmittçi bir formülasyonu hatırlatsa da, bu biyo-siyasal kurulumda Schmitt'i aşan bir bağlam vardır. Agamben, iç ve dış arasındaki ayrımı ve bu iki düzlem arasındaki biricik ilişkiyi mutlak savaş addeden Schmittçi kavrayış yerine, iç-dış ayrımını bütünüyle cari hukuki-politik rejimin içerisinde görür. Bu, yalnızca siyasalın sınırlarının aslında her an her yerde kurulabilir olduğunu kanıtlamakla kalmaz, aynı zamanda savaşım, sınırın tam üstünde gerçekleşen bir sınır-olgu olmakla kalmayıp egemenin cari hukuki-politik düzlemi aştığı her aşamada eylemine içkin olduğunu gösterir. Dolayısıyla Foucault'cu biyopolitikada öngörülen ve savaş ile siyaseti aynı stratejik formülasyon içinde fakat ayrı mekânsal bağlamlarda konumlanmış unsurlar olarak kavrayan yaklaşım, Agamben'in savaş ile siyaseti bütünüyle egemenliğin sınır-eylemlerinde iç içe geçen öğeler olarak görmesiyle tersine çevrilir. Agamben, Foucault'nun biyopolitika kuramında yaşam ile ölümün iç içeliğini siyasal bir paradigma olarak kavramasına rağmen, bu kavrayışın somutlandığı düzlemleri neden sorunsallaştırmadığını bir problem olarak görür. Oysa Agamben için ağırlık noktası, biyo-siyasetin egemenin sınır-eyleminde açığa çıkarak kendini kamp metaforunda gösterdiği ve bu sınır-eylemin sonucunda imal edilen çıplak hayatların toplandığı belirsizlik mntıklarının deşifresidir. Burası savaş ile siyasetin, hukuk ile istisnanın, kural ve kural-dışının aralarındaki

farkların silikleştiği ve birbirleri yerine geçtiği eşik noktalarıdır. Dolayısıyla biyo-siyaset, siyaseti süreklileştirmek üzere kurulu ve savaşım öğeleriyle desteklenmiş iktidar araçları değil, savaşın siyasetin içinde düşünülebildiği ya da siyasetin kendisinin bütünüyle savaşın kendisine dönüştüğü ve nihayetinde bir düzen imlecisi olarak hukukun kendini bizatihi hukukun dışında kurduğu sınır eylemidir.

Biyopolitikayı savaşım üzerinden ele almanın pratik sonucu, Foucault ve Agamben arasındaki ayrımın ince noktalarda fark edilebilir bir düzlem yaratmasıdır. Foucault için ölüm ve yaşam arasındaki biyopolitik yakınlık, yaşatma üzerine kurulu bir dizi iktidar ağının birbiriyle ilişkilmesi iken, Agamben'de bu yakınlık doğrudan radikal uçlar arasında birbirine geçişlilik olarak okunur. Bunun açık anlamı, Foucault'da biyopolitika tüm yasanın ve normatif içeriğin devre dışı kaldığı sınır düzlemi mevcut haliyle muhafaza eder ve savaşım ilişkisini biyo-iktidarlar ağı içerisinde normalleştirir. Buna göre savaşım, cari hukuki-politik rejimin koordinatlarına yerleşen bir bağlam elde eder. Fakat Agamben, biyo-siyaseti birbiriyle ilişkilmiş fakat aradaki farklılığı muhafaza eden kategorilerin iç içeliği üzerinden okumaz. Agamben'in okumasında biyo-siyaset, cari rejimi sınırına dek uzatan ve bu sınır noktasını doğrudan edimde gösteren bir egemenlik paradigması ile iç içedir. Dolayısıyla burada biyo-siyaset, savaş ile siyasetin birbirinden farklılaşmadığı, yani normun kapsama alanının ve yetkisinin belli olmadığı ve bu nedenle yaşamın yalın yaşama indirildiği bir belirsizlik noktası yaratımındaki iktidar imlecidir. Biyopolitika kavramına dair farklılığın savaşım üzerinden teorisi, biyopolitikanın, egemenliğe dair bir taraftan cari rejimin içerisinde kalan bir bağlam sunması, diğer taraftan ise sınırları bulanıklaştıran bir mantığın suretini temsil etmesi noktasında açığa çıkar. Her iki düşünürün biyopolitikaya dair kavrayışlarındaki ortak tema yaşam ile ölümün iç içeliği iken, farklılık, bu iç içelik temasının gerçekleşme zemini olan savaşım mefhumunun somutlanmasında ve bunun bir egemenlik paradigması içinde sorunsallaştırılmasında yatar.

Kaynakça

- Agamben, G. (2000). *Means Without End Notes on Politics*, çev. V. Binetti ve C. Casarino, University of Minnesota Press, London
- Agamben, G. (2008). *Olağanüstü Hal*, çev. Kemal Atakay, Varlık Yayınları, İstanbul
- Agamben, G. (2010). *Tanık ve Arşiv Auschwitz'den Artakalanlar*, çev. A. İ. Başgül, Dipnot Yayınları, Ankara
- Agamben, G. (2013). *Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Benjamin, W. (2010). "Şiddetin Eleştirisi Üzerine", Aykut Çelebi (der), *Şiddetin Eleştirisi Üzerine* (içinde), çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul
- Deutscher, P. (2008). "The Inversion of Exceptionality: Foucault, Agamben and 'Reproductive Rights'", *The South Atlantic Quarterly*, Vol. 107, no. 1, ss. 55-71
- Dillon, M. ve Reid, J. (2009). *The Liberal Way of War Killing to make life live*, New York, Routledge
- Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni*, çev. Turhan Ilgaz, Hil Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2000). "The Birth of Social Medicine", James Faubion (der), *Power Essential Works of Foucault 1954-1984* (içinde), Penguin Books, London, ss. 134-157
- Foucault, M. (2000b). *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2002). *Kliniğin Doğuşu Tıbbi Algının Arkeolojisi*, çev. Şule Ünsaldı, Epos Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2004). "The Crisis of Medicine or the Crisis of Antimedecine", çev. E. C. Knowlton, W. J. King ve C. O'Farell, *Foucault Studies*, vol:1, ss. 5-19
- Foucault, M. (2010). *The Birth of Biopolitics Lectures at the College de France 1978-1979*, çev. Graham Burchell, Palgrave Macmillan, New York
- Foucault, M. (2011). *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2011b). *Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2011c). *Büyük Kapatılma Seçme Yazılar 3*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2011d). *Toplumunu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus College de France Dersleri 1977-1978*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2013b). *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara
- Foucault, M. (2013c). *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika*, çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul
- Schmitt, C. (1996). *Siyasi İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Yayınları, Ankara
- Sennett, R. (2011). *Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul

Lozan Perspektifinden Türkiye’de Azınlık Politikaları (1923-2016)*

Minority Policies in Turkey from the Perspective of Lausanne (1923-2016)

Bilâl ERYILMAZ**
Mücahit BEKTAŞ***

Öz

Cumhuriyet idaresinde, Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi, "azınlık sorunu" önemli bir gündem maddesi olarak varlığını korumuştur. Cumhuriyet idaresi, Osmanlı'dan farklı olarak, yeni bir ulus inşa etme politikasını benimsemiştir. Bu politika, azınlıkların demografik ve ekonomik yapısı, Lozan'la verilen hakları, dini, eğitsel ve kültürel kurumları üzerinde önemli ölçüde etki etmiştir. Devletin azınlıklara ilişkin politikaları, Lozan Barış Antlaşmasında belirlenen çerçevede, Tek Parti döneminden günümüze kadar ana hatlarıyla dönemsel olarak incelenmiştir. Çalışmanın ampirik araştırma kısmında, gayrimüslim azınlıklar üzerinde uygulanan politikalar, temsilcileriyle yapılan derinlemesine mülakat yöntemiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudi cemaat temsilcileriyle mülakat gerçekleştirilmiş ve sorunlar eğitim, vakıf, dış politika, vatandaşlık ve cemaat yönetimi olmak üzere beş ana grupta toplanmıştır. Yapılan mülakat sonucunda, 2000'li yıllarda demokratikleşme ve Avrupa Birliği ile uyum süreci reformlarıyla bir takım olumlu gelişmelerin sağlandığı, ancak yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, 2000'li yılların başından itibaren açılan yeni politikalar vadisinde, ilişkilerin dini bağlamından uzaklaşarak hukuki temele oturtulması yönünde önemli bir aşamaya geçilmekte olduğu; bu sürecin diğer toplum kesimleri üzerinde olduğu gibi gayrimüslim azınlıklar özelinde de vakıflar ve temel haklar noktasında önemli gelişmelerin yaşanmasına fırsat sağladığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rum-Ortodoks, Ermeni, Yahudi, Azınlık Politikaları, Türkiye.

Abstract

During the Republican era, "the question of minorities" was an important issue for the rulers of the state, as it was in the last periods of the Ottoman Empire. Unlike the Ottoman Empire, the Republican leadership adopted the policy of building a new nation. This policy had significant effects on the

* Bu makale: "Bektaş, Mücahit. Lozan Barış Antlaşması Bağlamında Türkiye’de Azınlıkların Yönetimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015." künyeli tezden üretilmiştir.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İstanbul. E-mail: beryilmaz1@gmail.com

*** Araş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Rize.

E-mail: mucahit.bektas@erdogan.edu.tr – mucahitbektas1@gmail.com

demographic and economic structure of the minorities, on the rights given to them by the Treaty of Lausanne, and on their religious, educational, and cultural institutions. In this study, state policies towards minorities are analyzed by taking the main historical developments into account in different periods, starting from the One-Party era until today, within the framework set by the Lausanne Peace Treaty. In the empirical part of the study, the policies towards non-Muslim minorities are attempted to be identified through in-depth interviews conducted with the representatives of these minority groups. To this end, several interviews are conducted with the representatives of Greek-Orthodox, Armenian, and Jewish communities and the problems are analyzed under five categories; education, endowments (*vakıflar*), foreign policy, citizenship, and the administration of the community. These interviews demonstrated that there are some positive developments as a result of the democratization steps and several reforms in the European Union adjustment process. However, it is also seen that these developments are not sufficient to meet the needs of the religious minority groups. Nevertheless, for the period starting from the early 2000s, in which new policies has launched in Turkey, it is evaluated that we are entering into a new phase, where relations are being situated on legal grounds instead of religious contexts. Moreover, in this study, it is argued that this new phase opens up new opportunities for non-Muslim minorities especially on the questions of endowments and fundamental rights, similar to the significant developments in the case of other social groups in Turkey.

Keywords: Greek-Orthodox, Armenian, Jew, Minority Policies, Turkey.

Giriş

Bu makalenin amacı, Osmanlı döneminde *Millet Sistemi* olarak kavramlaştırılan gayrimüslimlere ilişkin statünün Lozan Barış Antlaşmasıyla birlikte aldığı yeni durum çerçevesinde, Cumhuriyet idaresinin yeni bir “ulus” inşa etmek yönündeki politikalarının azınlıklar üzerindeki etkilerini analiz etmek ve anayasal vatandaşlık statüsünün ne ölçüde gerçekleştiğini değerlendirmektir¹. Cumhuriyet Hükümetlerinin gayrimüslim Türk vatandaşları ile ilgili izledikleri politikaların ne ölçüde Lozan’da çizilen statü ile uyumlu olduğu, politikaları ve sorunları etkileyen iç ve dış dinamikler ile 2000’li yılların başından itibaren Avrupa Birliği uyum sürecinin bu politikalara ve sorunlara nasıl etki yaptığı konusu, Makalenin temel inceleme/sorun alanını oluşturmuştur. İncelenen dönemin 1923-2016 yılları gibi geniş bir aralığı kapsadığından, makalenin hacminin sınırlılığı nedeniyle vatandaşlık kavramının içeriğindeki milli, dini ve etnik unsurların etkisi veya ağırlığı tartışılmamıştır.

1 Millet Sistemi konusunda kaleme alınan bazı çalışmalar; Karen Barkey, “Islam and Toleration: Studying the Ottoman Imperial Model.” *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Sayı: 19, 2005; Will Kymlicka, “Two Models of Pluralism and Tolerance”, *Analyse & Kritik*, Sayı 13, 1992, s.35; Sami Zubaida, “Islam in Europe”, *Critical Quarterly*, Cilt 45, 2003, s.89-90; Sammy Smooha, “Types of democracy and modes of conflict management in ethnically divided societies”, *Nations and Nationalism*, Cilt 8, Sayı 4, 2002, s.423-431; Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebbanın Yönetimi*, İstanbul, Risale, 1996. Ayrıca “Millet Sistemi” hakkında farklı değerlendirmeler için; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Müt ve Gerçek*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2007; Benjamin Braude, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, ed. Güler Eren, içinde *Osmanlı; 4 Toplum*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.245-254; Benjamin Braude, “Foundation Myths of the Millet System”, içinde *Christians and Jews in the Ottoman Empire: Functioning of aPlural Society Volume I*, ed. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, New York, Holmes&Meier Publishers INC, s.69-88.

Cumhuriyet döneminde azınlıklara yönelik politikaları, üç dönem olarak incelemek daha doğru olur. Birinci dönem, Lozan Barış Antlaşması (1923) ile başlayan ve 1950'ye kadar olan süreçtir. Bu dönem, ulus-devlet politikalarına bağlı süreçlerin etkili olduğu yıllardır. İkinci dönem, 1950'den 2000'li yılların başına kadar olan süreçtir. Bu dönemdeki politikalar Kıbrıs sorunu, Türk-Yunan ilişkileri, Batı Trakya Türk toplumunun durumu, Ermeni Diasporasının faaliyetleri ve ASALA Terör Örgütünün Türk diplomatlarına yönelik eylemleri, 1914 Olayları ile ilgili Yabancı devlet liderlerinin ve parlamentolarının söylem ve eylemleri, İsrail-Filistin ilişkileri gibi dış faktörlere bağlı koşulların etkisi altında gelişmiştir. Üçüncü dönemde ise, 2000'li yıllarda Avrupa Birliğine uyum süreci, azınlıklara ilişkin politikaları şekillendirmiştir.

Nitel araştırmanın yer aldığı son bölümde ise Lozan Barış Antlaşması'nda azınlık olarak kabul edilen Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudi gayrimüslim cemaat temsilcileri² ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Yapılan mülakatlar sonucunda gayrimüslim azınlıkların ifade ettikleri sorunlar başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Genel itibari ile azınlıkların kendi bakış açılarından Cumhuriyet dönemi politikalarını değerlendirdiği bu bölüm, güncel durumu vermeyi ve azınlıklar tarafından politikaların nasıl algılandıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Mülakat yapılan kişilerin cemaat faaliyetlerinde aktif görev alan ve süreci yakından takip eden kişiler olması konusunda titizlik gösterilmiş ve bu amaca yönelik temsilciler ile görüşülmüştür.

Osmanlı Mirası

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nden önemli ölçüde azınlık nüfusu, kurumları, kültürü ve sorunları devralmıştır. Tanzimat Fermanı, azınlıkların haklarını geliştirme ve onları Müslümanlarla eşit hale getirmenin önemli bir belgesidir. Fermanın getirdiği düşünce, ilke ve eğilimler, Müslüman toplumundan daha çok gayrimüslimlere hitap etmekte ve onların statüsünü değiştirmeyi amaçlamaktadır. Islahat Fermanı (1856) ise, Tanzimat Fermanıyla açılan yeni politikalar sürecinin uygulamaya yönelik bir programı olarak kabul edilebilir. Nitekim bu Fermana belirtilen ilkeler çerçevesinde, katılımcı yönetim ve eşitliğin sağlanması amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

1860'larda azınlıkların kendi iç yönetimlerini düzenleyen Millet Nizamnameleri yürürlüğe girmiş, Tanzimat'ın "tanzimi/düzenleyici" yönetim anlayışı, cemaat yönetimleri üzerinde de gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Rum Ortodoks Patrikliğinin Nizamnamesi 25 Nisan 1861, Ermeni Patrikliğinin Nizamnamesi 18 Mart 1863, Yahudi Cemaatinin Nizamnamesi 22 Mart 1865 ve nihayet Protestan Cemaatinin Nizamnamesi de 12 Mart 1878 tarihinde Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnameler, cemaat yönetimlerine laik unsurların katılımını sağlamış, o zamana kadar Patrikler ile Hahambaşının elinde olan yetkilerin önemli bir kısmı, yeni oluşturulan cismani meclislere intikal etmiştir (Bebiroğlu, 2008). Cemaat

2 Lozan Barış Antlaşması perspektifinden bakıldığında, gayrimüslim vatandaşlar yerine cemaat yönetimi içerisinde yer alan ve cemaatlerin bir bütün olarak yaşadığı sorunları yakından bilen kişiler tercih edilmiştir.

yönetimlerine ait bu Nizamnameler, Lozan Barış Antlaşmasından sonra da, bir gelenek olarak yer yer uygulanmaya devam etmiştir. Dolayısıyla yasal boşluklar, Cumhuriyet döneminde Nizamnamelerin ilgili hükümleriyle doldurulmaya çalışılmış ve halen de çalışılmaktadır³.

1876 Anayasası'nda, gayrimüslimler için *milel-i saire* (sair milletler) ve *milel-i muhtelif* (muhtelif milletler) kavramı kullanılmış olmakla birlikte, din ve mezhep halleri dışında, hak ve vazifeler yönünden bütün Osmanlı tebaasının eşitliğini kabul edilmiştir (Eryılmaz, 1996, s. 156). 1876 Anayasası'nın temel doktrini Osmanlılık'tır. Anayasa, "Osmanlı Devleti'nin dini, din-i İslam'dır" esasını korumakla birlikte, halkın asayişini ve genel adabını ihlal etmemek şartıyla, Osmanlı ülkesinde mevcut olan bütün dinlerin serbestçe icrası ve muhtelif cemaatlere verilmiş olan mezhep imtiyazları, devletin himayesi altında olacağı hükmünü getirmiştir (md. 11). Anayasa, mezhep imtiyazlarından söz ettiğine göre, bu imtiyazlar geleneksel olarak bir ölçüde Lozan Barış Antlaşması'na da yansımıştır.

20. yüzyılın başından Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan süreçte, Birinci Dünya Savaşı, 1914 olayları ile Ulusal Kurtuluş Savaşı koşullarındaki acı hatıralar, daha sonraki politikaların belirlenmesinde şüphesiz etkili rol oynamıştır. 1910-1923 yılları arasında Osmanlı'nın Avrupalılarla yaptıkları savaşlarda, Ermeniler ve Rumlar, Osmanlı'nın parçalanmasıyla ortaya çıkabilecek boşluktan yararlanarak kendi bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla Batılı istilacılara yardımcı olurken, yalnızca Yahudiler, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın bütünlüğünü savunmuşlar ve Kurtuluş Savaşı sürecinde, Avrupa devletlerinin baskılarına rağmen ulusal bütünlüğü desteklemişlerdir (Shaw, 1999, s. 321).

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839) ile birlikte, "Osmanlılık" düşüncesi etrafında siyasi entegrasyon politikası izlemiştir. Bunu, daha çok devlet okulları vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ise, Osmanlı'dan farklı olarak, bir politika değişikliği yaparak ulus-devlet anlayışı paralelinde kültürel ve ekonomik entegrasyon politikalarını benimsemiştir. Tanzimat'tan sonra gayrimüslimlere yönelik politikanın belirleyici unsuru ağırlıklı olarak dış faktörler iken, Tek Parti döneminde, ulus-devlet inşa etme yönündeki iç siyasi irade etkili olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması ve Azınlıklar

Lozan Barış Antlaşması'nda azınlıklara ilişkin hükümler, izlenecek politikalar hakkında bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde azınlık politikaları, Lozan Barış Antlaşması'nın çerçevesinde, Osmanlı'dan alınan mirasın etkisi altında büyük ölçüde Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus" inşa etme politikalarıyla birlikte şekillenmiştir (Aktürk, 2009, s. 897-898). Antlaşmanın 37-45 arasındaki dokuz maddesi, azınlık haklarıyla ilgili çeşitli hükümler içermektedir (Soysal, 2000, s. 103, 104, 202). Lozan Barış Antlaşması'nda, isimleri zikredilmiş olmamakla birlikte uygulamada Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudi cemaatleri azınlık olarak kabul edilmiştir (Taşdemir &

3 Yapılan mülakatlarda, özellikle Yahudi ve Ermeni cemaatleri bu nizamnamelerin bir gelenek olarak kısmen uygulanmaya devam ettiğini belirtmişlerdir.

Saraçlı, 2007, s. 32). Belirtilen bu gayrimüslimler topluluklar, azınlık olarak görülmele birlikte cemaat yönetimleri resmi bir statüye sahip olmadan yani tanınmadan var olmaktadır. Türkiye azınlık politikalarını resmi olarak azınlıklar üzerinde yürütmekte, ancak de facto olarak cemaat yönetimleri ile de ilişki kurmaktadır (Yıldız, 2007, s. 803).

Bilindiği üzere, Batı kökenli azınlık (ekalliyet) kavramı, hukukumuzda Lozan Barış Antlaşması'yla girmiştir. Lozandan önce, "azınlık" kavramı kullanılmamış, bunun yerine mezhep veya din esasına dayalı Müslüman olmayan toplulukları ifade etmek için "cemaat-ı muhtelif, milel-i saire, tebaa-i gayrimüslime, milel-i muhtelif, taife-i gayrimüslime" gibi kavramlar kullanılmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın ilgili maddelerinde, azınlıklar için "gayrimüslim ekalliyetler, gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası" kavramları daha çok kullanılmış, bir yerinde ise "gayrimüslim tebaa" terimi geçmiştir. Lozan'la birlikte söz konusu kavramsal değişiklik, adı geçen toplulukları anlatmak için kullanılan terimin Batılılaştırıldığını ve laikleştirdiğini, fakat özündeki "din" ve "mezhep" gibi unsurların etkisinden büsbütün kurtulamadığını göstermektedir (Eryılmaz, 1996, s. 210, 1999, s. 237).

Lozan Barış Antlaşmasında azınlık/ekalliyet tanımı, yalnızca Müslüman olmayan Türk vatandaşlarını içermektedir. Bu azınlık tanımı, farklı etnik kökene sahip Müslüman vatandaşları dışta tutmuştur ve bu bakımdan tanımın dar kapsamlı olduğu değerlendirilmektedir (Karaosmanoğlu, 2010, s. 205; Kızılkın-Kısacık, 2010, s. 12).

Lozan Barış Antlaşması'nın "Ekalliyetlerin Himayesi" başlığını taşıyan 37-45 maddelerinde düzenlenen azınlıkların hakları; dini serbestlik, kanun önünde eşitlik, kamu hizmetlerine giriş serbestliği, kendi dillerini serbestçe kullanabilme, masrafları kendileri tarafından karşılanmak üzere her türlü hayır, din ve sosyal kurumlar ile okul gibi eğitim kurumları tesis ve idare edebilme, yoğun olarak yaşadığı şehir ve kazalarda çocuklarına ilkokullarda kendi dilleriyle eğitim verebilme, aile hukuku veya ahkâm-ı şahsiye konusunda örf ve adetlerine göre muamele görme, dini hükümlerine ya da ayınlerine aykırı muameleyle tâbi tutulmama, Türkiye'deki gayrimüslimlere ilişkin bu hukukun Yunanistan'da yaşayan Müslüman azınlıklar için de geçerli olacağı, konuları etrafında toplanmıştır.

Tek Parti Dönemi Politikaları

Her ne kadar Lozan'da Osmanlı mirası esas alınsa da küresel konjonktüre göre şekillenen Türkiye Cumhuriyeti'nin politikaları, ulus-devlet olma yolunda belirgin sapmalara uğramıştır. Bilindiği üzere ulus-devlet anlayışı, ulusal sınırlar içerisinde türdeşliği esas almakta ve benzerliği artırmayı amaçlamaktadır. Ulusal ahengin sağlanması devletin bekası için elzem görülmüştür. Bu bağlamda toplumsal yahut kamusal alanda ortak bir vatandaşlık bilincinin oluşturulması yönünde kimlik ve kültür birliğinin sağlanması hedeflenmiştir (Kaya, 2003, s. 150; Köker, 2004, s. 312).

Ulus-devlet kurgusu, genel olarak, bir etnik kimlik, ortak bir geçmiş, söylemler ve anılar serisi, milli bir marş, uğruna ölünen bir toprak parçası, ulusal bir ekonomi, yasal haklar ve ödevler bütünü gibi nesnel unsurlar üzerine inşa edilmiş, kurulmuştur (Kaya, 2003, s. 162).

Cumhuriyet'in kurucu lideri Atatürk'ün ve bazı arkadaşlarının, doğduğu, büyüdüğü ve eğitim gördüğü şehirlerin/kasabaların ülke toprakları dışında kalması, kozmopolit Osmanlı toplum yapısının İmparatorluğu parçalanmaya sürükleyen faktörler arasında görülmesi, Cumhuriyet idaresinde, yeni bir toplum projesi üzerinde önemle durulmasını sağlamıştır. Böylece, İmparatorluk bakiyesi heterojen toplum yapısından yeni bir "ulus" inşa etme siyaseti öncelikli olarak devreye girmiştir. Tek Parti dönemi, kültürel entegrasyon siyasetinin çeşitli boyutlarda, yerine göre sert önlemlerle uygulandığı yıllar olarak hatırlanmaktadır. Yeni bir ulus inşa etme yönündeki bu politikalara azınlıklar gibi çoğunlukta olan Müslümanlar da muhatap olmuş ve bundan farklı düzeylerde de olsa büyük ölçüde etkilenmişlerdir.

Tek Parti yönetiminin ulus politikası, egemenliğin halka ait olduğu görüşünden hareketle eşit vatandaşlık anlayışı çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 1924 Anayasası'nın ilgili maddelerinde (69, 75, 88) vatandaşlık hukuku geniş bir çerçevede düzenlenmiş, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin tüm bireylerin Türk vatandaşı olduğu ve yasalar karşısında eşitliği vurgulanmıştır. Böylece vatandaşlara, millet ya da cemaat topluluklarına göre farklı statüler verilemeyeceği (Shaw & Shaw, 1983, s. 449), yeni vatandaşlık anlayışı çerçevesinde zımnî/örtülü olarak Lozan'da azınlıklar için öngörülen statünün değiştirileceği mesajı da verilmek istenmiştir (Uluç, 2012, s. 22). Ancak bu konuda farklı görüşler de bulunmaktadır. Köker'e göre Cumhuriyet idaresinin erken dönemlerinde azınlıkları etkileyen uygulamaların birçoğu din temelli ayrımcı özellik taşımıştır (1999, s. 92). Burada, 1924 Anayasasında, "Türkiye Devletinin dini, din-i İslam'dır" hükmünün, 1928 yılına kadar yürürlükte kaldığı belirtilmelidir.

Türk vatandaşları arasında eşitliğin uygulanması yönünde atılan ilk adım, medeni kanunun hazırlanmasıyla gerçekleşmiştir. Lozan'da, azınlıklara medeni haklar konusunda özerklik sağlamasına karşın, iktidarın eşitlik vaadi üzerine, Yahudiler 8 Ekim 1925'te ayrı hukuki statülerinden ve haklarından feragat etmişlerdir. Yahudileri üç hafta sonra Ermeniler takip etmiş, uzun tartışmalardan sonra da 7 Ocak 1926 tarihinde Rumlar izlemiştir. Azınlıklar, kendi dinlerinden olanlara dini ve toplumsal liderliğin yanı sıra ayrı hastaneler, okullar ve diğer sosyal kurumlar tesis ve idare etmeyi sürdürmüşlerdir. Hükümet, azınlık cemaatlerinden, azınlığa mensup olan çocukların ilköğrenimlerini ya devlet okullarında yapmalarını ya da kendi kurdukları okullarda Milli Eğitim Bakanlığının kabul ettiği ders programı çerçevesinde yürütülmesini istemiştir. Shaw, 1924 Anayasası'nda yer alan "Türkiye Devletinin dini, din-i İslam'dır" hükmünün 1928 yılında Anayasadan çıkarılması, resmi yeminlerde Allah adını anma yükümlülüğünün ortadan kaldırılması gibi, din ve devlet işlerini birbirinden ayırma yönünde atılan adımların, laiklik yolunda önemli gelişmeler olarak görmektedir. Bu gelişme, Türkiye Cumhuriyeti'nde Müslüman olmayanların da tam eşitliğe sahip oldukları, biçiminde değerlendirilmektedir (Shaw & Shaw, 1977, s. 449). Şüphesiz bu değerlendirmeyi, uygulama

bakımından değil, dini referansların resmîyetin dışına çıkarılması bakımından yasal çerçevede bir eşitlik olarak okumak gerekir.

Tek Parti döneminde azınlıklara dair ilk devlet politikasını Türk-Rum nüfus mübadelesi oluşturmaktadır. Türkiye ve Yunanistan'ın milli devlet oluşturma gayesiyle mutabık olduğu nüfus mübadelesi (Çelebi, 2006, s. 107-108), İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada dışındaki tüm *Ortodoks-Rum*larla Batı Trakya dışındaki tüm *Müslüman-Türk*'ü kapsamıştır (Macar, 2004, s. 98). Mübadele edilenlerin dili, etnik kökeni ve kültürel altyapısı dikkate alınmayarak (Akturk, 2015, s. 790) böyle bir uygulamaya gidilmesi dini entegrasyon girişimi olarak değerlendirilebilir (Goularas-Bayındır, 2012, s. 130). Türkiye'ye gelen mübadillerin ekseriyetle anadillerinin Türkçe olduğu bilinmekle beraber; aralarında Müslüman olup da farklı lisanları konuşan kişilerin de mevcut oluşu bu tezi güçlendirmektedir (Sepetcioğlu, 2014, s. 65). Cumhuriyet'in Lozandan sonraki ilk azınlık politikası olan Türk-Yunan nüfus mübadelesinde ortaya çıkan *établis* (yerleşiklik) sorunu taraflar arasında bir krize neden olmuştur (Çelebi, 2006, s. 117-118). Kriz, ancak 10 Haziran 1930 yılında taraflar arasında imzalanan antlaşma neticesinde sonlanabilmiştir. Bu yönüyle *établis* sorunu, genç Türkiye'nin 1930'lara kadarki dış politikasında önemli bir yer tutmuştur (Sarıçoban, 2009, s. 220). Krizin aşılması ile yaklaşık 400.000 Müslüman Türkiye'ye, 1.200.000'i aşkın Rum da Yunanistan'a göç etmiş, İstanbul'da yaklaşık 73.000, Gökçeada ve Bozcaada'da 8.000'i aşkın Rum kalmış ve bunların dışında Yunan uyruğuna geçmiş yaklaşık 30.000 Rum İstanbul'da yaşamaya devam etmiştir (Macar, 2004, s. 139,141).

Tek Parti Döneminde gerçekleşen ve azınlıkları ilgilendiren bir diğer olay ise, Trakya Olaylarıdır (1934). Trakya Olayları ilk etapta Çanakaléde Yahudilere gönderilen tehdit mektuplarıyla ve dükkânların ve evlerin taşlanmasıyla başlamış, ardından Kırklareli, Gelibolu, Babaeski, Lüleburgaz ve Edirne gibi Trakya'nın çeşitli yerlerine sıçramıştır (Macar, 2004, s. 144-145). Olayların neden olduğu travma sonucunda hem İsrail'e 1924 yılında 521, 1935 yılında ise 1445 kişi göç etmiş hem de Osmanlı döneminden 1934 yılına kadar pek ilgi görmeyen Siyonizm'e karşı, Türkiye Yahudilerinde bir sempati uyandırmıştır (Ortaylı, 2012, s. 47; Yumul & Bali, 2004, s. 365-366). Uluslararası konjonktüre paralel olarak gerçekleşen olaylar, tüm gayrimüslimler üzerinde olmasa da Yahudi Cemaati üzerinde büyük bir travmaya sebep olmuştur. Kimi yazarlarca coğrafi Türkleştirme politikası olarak değerlendirebilen olaylar, her ne kadar kesin bir devlet politikası değilse de, o dönemdeki ulaşım ve haberleşme imkânlarının kısıtlı olmasına karşın farklı bölgelerde eş zamanlı gerçekleşmesi bu yöndeki şüpheleri güçlendirmektedir (Yıldız, 2015, s. 272). Önce de ifade edildiği üzere, bahsi geçen kararların alınmasına uluslararası konjonktür de etki etmiştir. 1930'lu yılların Avrupada savaş dönemi olması Türkiye'nin askeri bir takım önlemler almasını zorunlu kılmış ve Yahudiler bölgeden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır (Şimşek, 2009, s. 138). Bu durum da Yahudileri, 1914 yılına benzer bir politikanın güdüleceği yönünde tedirgin etmiştir (Şimşek, 2009, s. 141).

Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası, 1934 tarihli İskân Kanunu'nun sağladığı yasal zeminle Türk Kültür Birliği tarafından uygulanan ve daha çok Ladino dilini konuşan Yahudilerin etkilendiği (Bileydi-Koç, 2012, s. 13) ve Trakya Olayları ile de bağlantılı bir azınlık politikasıdır.

Yahudi Cemaatinin genelinin aksine, hem cemaat içinde hem de Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan Tekin Alp gibi bazı önde gelen Yahudiler ise Türkçe'nin yaygınlaştırılması yönünde gerçekleşen bu adımı olumlu görmüş ve Türkleşmenin olmazsa olmaz şartı olarak değerlendirmiştir (Tekinalp, 2001, s. 61). Ulus olmanın ancak dil birliğiyle sağlanacağını savunan Tekin Alp, Hz. Musa'nın On Emri'ne benzer bir ilkeler silsilesi oluşturmuş ve yürütülen politikalara desteğini açıkça göstermiştir (Tekinalp, 2001, s. 75). Uluslaşma sürecinin bir sonucu olan Türkçe'nin yaygınlaştırılması yalnızca sivil inisiyatiflerle olmamıştır. Kamu kurumları da bir takım girişimlerde bulunmuş, hatta İzmir ve Balıkesir gibi belediyeler Türkçe konuşmayan vatandaşlara çeşitli cezalar öngörmüştür (Şimşek, 2012, s. 2973). Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası yüzeysel değerlendirildiğinde, içinde bulunan toplumun dilini öğrenmenin gerekli ve pratik faydaları olduğu gerekçeleri ile olumlu olarak değerlendirilebilir. Ancak teşvikten öte tehdit olarak yürütülen bu ve benzeri kampanyalar beklenenin aksine gayrimüslim azınlıkları toplumla bütünleştirmek yerine onların içlerine kapanmasına neden olmuştur (Yıldız, 2015, s. 271). Türkçe üzerinden yürütülen politikaların Yahudilere yönelik bir karakter taşımasında, Ermeni ve Rum azınlığın büyük ölçüde ülkeyi terk etmeleri sonucunda Yahudilerin görünürlüğünün artması etkili olmuştur (Savaşkan-Akdoğan, 2010, s. 94,97).

Azınlık politikalar arasında, II. Dünya Savaşı koşullarında ihtiyat askeri olarak gayrimüslim erkeklerin silahaltına alınmasına rağmen, silah eğitimi yaptırılmayarak yol, köprü, tünel vb. nafia işlerinde çalıştırılan Yirmi Kur'a Nafia Askerleri ya da Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı olarak bilinen politikalara da değinmek gerekir. Trakya Olaylarındaki gayrimüslim algısına paralel olarak II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'yi de tehdit eder konuma gelmesiyle, özellikle İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin *ihanet* edip etmeyecekleri yönünde şüpheler ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 2013, s. 1423). Bu algının ilk somut örneğini 1940 yılında gerçekleşen CHP kurultayında Kazım Karabekir'in ifadelerinde görmekteyiz. Karabekir, gayrimüslimleri tehlikeli unsur olarak tanımlamış ve Anadolu'ya sevklerini istemiştir (Oran, 2010, s. 159-165). 10 Nisan 1941 yılında ilan edilen seferlik neticesinde, 25 ila 45 yaşları arasındaki Rum, Ermeni ve Yahudi erkekleri (engelliler hariç), daha önceden askerlik yapıp yapmadıklarına bakılmaksızın nafia askerleri olarak askere alınmışlar, fakat kendilerine ne silah ne de askeri üniforma verilmiştir (Bileydi-Koç, 2012, s. 13). Söz konusu kişiler, 27 Temmuz 1942 tarihinde terhis edilmişlerdir. Gayrimüslimlere ilişkin bu uygulama, 1924 Anayasasına aykırı olarak değerlendirilmiştir. Gayrimüslim erkeklerin askere alınmaları Yahudilerde, Nazilerin Almanya'da gerçekleştirdiği katliamlar düşünüldüğünde, katledilmek üzere toplandıkları korkusuna neden olduğu bazı yazarlarca ifade edilmiştir (Demirel, 2010, s. 118). Ancak o dönemde Türkiye'nin, Faşist Nazi Almanya'sından Türkiye'ye sığınan Yahudilere kucak açtığı da bilinmektedir⁴.

Tek Parti Döneminde gayrimüslim azınlıkları, Rum, Ermeni ve Yahudi ayırt etmeksizin en fazla mağdur eden olay Varlık Vergisi (1942) uygulamasıdır. Varlık Vergisi'nden önce, savaş ortamının oluşturduğu ekonomik bunalımı ve enflasyonu önlemek amacıyla kabul edilen Milli Koruma Kanunu'ndan bahsedilmelidir (Duru, 2009, s. 162). Kanun, amacının aksine

4 Detaylı bilgi için: Bilâl Şimşir, *Türk Yahudiler: Avrupa ırkçalarına karşı Türkiye'nin mücadelesi: belgeler (1942-1944)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2010.

ekonomik dengesizliği daha çok arttırmış, küçük üreticiyi büyük üreticinin lehinde zayıflatmış ve ekonominin büyük oranda gayrimüslimlerin egemenliğinde olmasından dolayı da Varlık Vergisi'ne zemin hazırlamıştır (Öztürk, 2013, s. 143-144.). Her ne kadar Varlık Vergisi Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, daha önceden vergilendirilmemiş ticari serveti vergilendirmek ve enflasyonu önlemek için ihdas edilmişse de Türkiye'deki uygulamanın gayrimüslimleri ekonomik olarak zayıflatmaya yönelik olduğu algısı oluşmuştur (Shaw & Shaw, 1983, s. 471). Bu algının oluşmasında 1942 yılında Maliye Bakanlığı'nın çalışmaları doğrultusunda hazırlanan cetvelde mükelleflerin M (Müslüman), G (Gayrimüslim), D (Dönme) ve E (Ecnebi) diye dört gruba ayrılması etkili olmuştur (İnci, 2012, s. 278).

Doğrudan Kanunda değilse de uygulama noktasında ekonominin millileştirilmesinin hedeflendiği söylenebilir (Dokuyan, 2014, s. 31). Varlık Vergisi'nin, savaş ortamının ihtiyaçları ve gayrimüslimlerin sahip oldukları mallar konusunda doğru beyanlarda bulunmadıkları gerekçesiyle hayata geçirildiği de sıkça ifade edilmektedir. Hatta Müslüman mükelleflerin gelir beyanlarını, ülkeye aidiyet duyguları ile doğru verdikleri, gayrimüslimlerin ise aidiyet duymadıklarından mal varlıklarını gizledikleri söylenmiştir. Bundan dolayı gayrimüslimlerin beyanlarından çok yaşam standartlarına göre vergilendirildikleri görülmüştür (Shaw & Shaw, 1977, s. 399).

Ayrıca Varlık Vergisi'nde, daha önceki yöntemlerden farklı olarak mükellefin tüketimi, giyim-kuşama ve sosyal yaşamı göz önüne alınarak (karine usulü) ödeyeceği vergi miktarı tespit edilmiş, ancak burada da M ve G mükelleflerine farklı vergi miktarları tarh edilmiştir (Coşar, 2003, s. 11-13). Varlık Vergisinin ekonomik boyutunun yanında, 15 gün içerisinde ödemeyenlerin, devletin uygun gördüğü bir yerde çalıştırılması (Karabalut, 2005, s. 328) müeyyidesi gereği toplam 2.057 kişi çalışma kamplarına gönderilmiş, 1.400'ü çalışma mükellefiyetini yerine getirmiş ve 3 Aralık 1943 tarihinde borcunu ödemeyenlerin kalan borçlarını ailelerinin yanında ödemeleri kararlaştırılmıştır (Koçak, 2004, s. 24). Ayrıca tarh edilen ve ödenmesi oldukça zor vergi borçları yüzünden birçok gayrimüslim, gayrimenkullerini ve şirketlerini veya hisselerini Türklere sattıkları belirtilmiştir (Öztürk, 2013, s. 151-153). Ancak İstanbul ticaretinin çoğunluğunu elinde bulunduran ve ekonomik düzey olarak Müslümanlardan üstün olan azınlıkların, İstanbul özelinde toplanan verginin %53'ünü ödemesi ve ellerindeki gayrimenkulleri satması, Shaw ve Shaw gibi yazarlarca doğal kabul edilmektedir. Çünkü söz konusu yazarlara göre, azınlıklar gerçekte sahip oldukları serveti sakladıklarından, vergileri ödeyebilmek için görünür olan gayrimenkulleri satmak durumunda kalmışlardır. Bu durum ise yine yazarlara göre, gerçeği bilmeyen yabancıların haksız eleştirilerine neden olmuştur (Shaw & Shaw, 1983, s. 47-472).

Çok Partili Dönemde Azınlık Politikaları

6-7 Eylül 1955 Olayları, Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin bombalandığının 6 Eylül'de Celal Bayar ile Adnan Menderes'e haber verilmesinin sonrasında radyodan duyurulmasıyla patlak vermiştir (Babaoğlu, 2012, s. 56). Haberin hızla yayılmasının sonrasında Kıbrıs Türkler Cemiyeti

başta olmak üzere birçok STK ve öğrenci birlikleri bu olayı protesto etmek amacıyla Taksim'de toplanmış, ardından İstiklâl Caddesine yönelmişlerdir. Caddeye yönelen öfkeli bu grup, gayrimüslimlere ait ev ve işyerlerinin camlarını taşlamaya başlamışlardır. Olaylar kısa sürede gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy ve Yeşilköy gibi semtlere yayılmış, birçok tahribat gerçekleşmiştir (Güven, 2010, s. 25). 7 Eylül günü gece 02.30'a kadar süren olaylar sokağa çıkma yasağı ile ancak durdurulabilmiştir. Sadece İstanbul'da değil, Ankara ve İzmir'de de yaşanan olaylar neticesinde binlerce kişi gözaltına alınmış (Babaoğlu, 2012, s. 76), binlerce ev, iş yeri, mesken ve ibadethane zarar görmüş ve 3 kişi hayatını kaybetmiş, 32 kişi ise yaralanmıştır (Atlı, 2014, s. 1187).

Olayların kontrolden çıkarak, bu duruma gelmesinde hem Taksim'de gerçekleşen mitinge gösterdikleri sempati hem de sonrasında gerçekleşen yağma ve yıkım olaylarında takındıkları pasif tavır, polisleri olaylar karşısında en büyük sorumlu duruma sokmuştur (Güven, 2010, s. 33; Başgil, 2014, s. 31). Menderes ise gerekli önlemleri almadıkları için İçişleri Bakanı Namık Gedik'i ve Emniyet Genel Müdürü Ethem Yetkiner'i olayların sorumluları olarak göstermiştir (Atlı, 2014, s. 1189). Sonrasında, hatasını telafi etmek, gerçekleşen zararı tazmin etmek için Hükümet, Tazminat Kanunu çıkarmış ve zarar görenlere 30 milyon İsviçre Frangı tazminat ödenmiştir (Başgil, 2014, s. 31).

6-7 Eylül 1955 Olayları, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde de gündeme gelmiştir. Yassıada Mahkemelerinde Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu, olayların sorumlusu olarak gösterilmiş, ancak olaylarda aktif olarak bulunan ve olayların bu noktaya gelmesine sebep olan Kıbrıs Türktür Cemiyeti, Milli Türk Talebe Birliği ve Emniyet Güçleri gibi taraflar yargılama dışında bırakılmıştır (Demir, 2007, s. 57-58).

6-7 Eylül Olaylarının ardından gerçekleşen bir diğer önemli olaysa, Kıbrıs merkezli yaşanan sorunlar nedeniyle Yunan vatandaşlarının serbest dolaşım ve ticaret izinlerinin iptal edilmesidir. Bu dönemde dış politikada yaşanan gerilimlerin iç politikaya da yansıdığını görmekteyiz. Kıbrıs'ta vakıf mallarıyla ilgili yaşanan Türk-Rum anlaşmazlığı, Türkiye'de yaşayan Rumlara karşı olan olumsuz imajın daha da artmasına sebep olmuştur. Esas sorun vakıf malları olmakla beraber, İngilizlerin Rumların yanında yer alması ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi yönünde yürütülen yurtiçi ve yurtdışı faaliyetler de gerilimin dozunu artırmıştır (Gülmez & Taşkınoğlu, 2013, s. 187-188). 1950'lerin başlarında Kıbrıs'taki Rum kiliselerinde başlayan *Enosis* ideali, Makarios'un Rum Ortodoks Başpiskoposu seçilmesiyle daha da şiddetlenmiştir. Makarios'un bu idealin gerçekleşmesi için yurtdışı geziler düzenlemesi, Türk ve Rum tarafları arasında karşılıklı şiddet olayları yaşanmasına sebep olmuştur (Sarıkoyuncu-Değerli, 2012, s. 88-89). Artan şiddet olaylarını önlemek için Türkiye, İngiltere ve Yunanistan birçok kez bir araya gelmiş ancak 11 Şubat 1959 yılına kadar sonuç alınamamıştır. Gerçekleşen bir dizi görüşmenin ardından Londra Antlaşması imzalanmış ve böylece Kıbrıs'taki Türklerin varlığı kabul edilerek Türkiye'ye garantör devlet statüsü verilmiştir (Sarıkoyuncu-Değerli, 2012, s. 97-98).

Ancak imzalanan Londra Antlaşması, Ada'daki şiddet ve terör olaylarını sonlandıramamış, olaylar gün geçtikçe artmıştır. İsmet İnönü, askeri müdahale edilemediğinden Yunan pasaportu ile Türkiye'de ikamet edebilme ve ticaret yapabilmeye imkân tanıyan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmasını, Yunanistan üzerinde bir baskı kurarak, Kıbrıs'ta terör eylemleri gerçekleştiren Makarios önderliğindeki EOKA'yı durdurabilmek için feshetmiştir (Gülen, 2012, s. 407). 16 Mart 1964 tarihinde ilgili anlaşmanın feshedilmesiyle yalnızca Yunan uyruklu Rumlar değil, eşleri ve çocukları da etkilenmiş ve yaklaşık 12 bin kişi sınırdışı edilmiştir. Ayrıca daha önceden vatandaşlığa alınan Fener Rum Ortodoks Patrik vekili Metropolit Emillianos Zaharapulos Hristopulos ile Patrikhane Baş metropoliti Georgos Yorgi Iakavos Canavalis'in de zararlı faaliyetleri dolayısıyla vatandaşlıktan çıkarılması kararı alınmıştır (Şimşek, 2013, s. 249-250).

1980'lere gelindiğinde, ülkemizin dış ticaret rejimi değişmiş, kapalı bir ekonomiden dışa açık bir ekonomi politikası izlenmeye başlanmıştır. 80'lerin sonunda Sovyet sisteminin çökmesi, küreselleşme, iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, göçler, mal ve insan hareketlerinin hızlanması, ulus-devlet politikalarının sürdürülebilirliğini sorgular hale getirmiştir. 1950'lerde İkinci Dünya Savaşı'ndan edinilen tecrübe sonrasında temeli atılan Avrupa Birliği süreci, ulus üstü yapıları ve anlayışları öne çıkarmıştır. Ülkemizin Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da terör ve etnik kökenli sorunları nedeniyle 1990'larda "anayasal vatandaşlık" kavramı gündeme gelmiş; bu kavram, etnik, mezhep ve dini alt kimliklerin üzerinde yasal üst kimlik biçiminde siyasi söylem olarak dillendirilmeye başlanmıştır. Bu kavram esas itibarıyla yerel ve tikel kimliklerin kullanımını yerine, eşit hak ve ödevlere sahip yurttaşlardan oluşan ulus içinde evrensel bir üst kimliğin oluşturulmasını öngörmektedir (Kaya, 2003, s. 172). Anayasal vatandaşlık kavramı, Batı demokrasileri içinde, özellikle Almanya'daki vatandaşlık tartışmalarında merkezi bir konuma sahip olan "anayasaya bağlılık" (verfassungspatriotismus) teriminin Türkçeleştirme çabasının bir ürünüdür. Bu kavram, Almanya'da Dolf Sternberger ve Jurgen Habermas tarafından, milliyetçiliğin karanlık yüzünü tekrar yaşamamak için geliştirilmiştir (Göztepe, 2004, s. 322-327). "Habermas'a göre, farklı hayat tarzlarının barışçıl birlikteliği, ancak 'post-milliyetçi anayasal vatanseverliğin' oluşturulmasıyla mümkündür. Anayasal vatanseverlik, akla, özgürlüğe, hukukun üstünlüğüne, vatandaşlardan oluşan ulus-devlete ve farklılığın hoşgörüsüyle karşılandığı ulus-ötesi liberal cumhuriyete sadakati ifade eder" (Aktaran, Kaya, 2003, s. 172). Ne var ki, Ülkemizde söz konusu kavram, içi doldurulamamış; bir siyasal veya entelektüel söylem düzeyinin ötesine geçememiştir.

2000-2016 Arası Dönem

2000'li yıllarda, Türk toplumundaki gayrimüslim algısı köklü bir değişikliğe uğramamış, bu algı toplumun bir parçası olan siyasetçilerde de varlığını korumuştur (Muratyan, 2011, s. 71-72). Ancak, vatandaşlık politikaları bağlamında Cumhuriyet'in klasik söyleminin terk edilmeye başlandığı ve eşit yurttaşlık doğrultusunda daha ılımlı bir havanın estiği de söylenmelidir. Bu dönemde gerçekleşen birçok yenilik ve bu yeniliklerin AB ilerleme raporlarında (Taşdemir &

Saraçlı, 2007, s. 33-34) olumlu olarak belirtilmesi de bu durumu doğrular niteliktedir (Çanakçı & Caymaz, 2014, s. 312).

1936 yılında azınlık vakıfları için mal varlıklarını beyan etme ve tapuya kayıt ettirme zorunluluğu getirildi. Bunun ardından vakıf yönetimleri sahibi oldukları taşınmazlarının listesini Vakıflar Genel Müdürlüğüne teslim ettiler. Bu beyanname gereği, tapuda kayıtlı mülk sahibinin kim olduğuna bakılmaksızın beyan ettikleri tüm taşınmazların kendi adlarına tapuda tescil edilmelerine imkân sağlandı. Bu düzenleme ile Lozan'da azınlık olarak nitelenen cemaatler, verdikleri beyanname ile hem cemaat vakfı olarak adlandırılmış, hem de sahip oldukları taşınmazları tapuda kendi adlarına kaydedilmiştir. Bu arada azınlık vakıfları, bağış, vasiyet ve satın alma yoluyla taşınmaz mal edinmişlerdir. 1974 tarihinde Yargıtay'ın ulusal güvenliği gerekçe göstererek aldığı bir kararla, 1936 Beyannamesinde belirtilenlerden başka taşınmaz mal elde edemeyeceklerini hükme bağlanmıştır. Bu kararın ardından, 1936-1974 yılları arasında azınlık vakıflarının, bağış, vasiyet ve satın alma yoluyla elde edindikleri taşınmazların bir kısmı tekrar eski sahiplerine iade edilmiş, bir kısmı Hazine'ye, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne veya üçüncü şahıslara geçmiştir. Türkiye'nin Avrupa İnsan hakları Mahkemesince tazminata mahkûm edilmesine neden olan bu tarihi sorun, ilk defa 2003 yılında AB uyum yasaları çerçevesinde yeni bir düzenlemeye konu olmuştur. Bu düzenleme ile, 365 adet taşınmaz, vakfı adına tescil edilmiş; ayrıca cemaat vakıflarınca, 38 adet taşınmaz mal bağışı alınmış, 12 adet taşınmaz mal satın alınmış, 11 taşınmaz mal satılmıştır. 2008 yılında yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile, 181 taşınmaz mal vakfı adına tescil edilmiş, 150 taşınmazın mülkiyet sorunu çözülmüştür. 5737 sayılı Vakıflar Kanununa 27.08.2011 tarihinde geçici 11. Maddenin eklenmesiyle, 333 taşınmazın vakfı adına tescil edilmesi, 21 adet taşınmaz için bedel ödenmesine karar verilerek çözümü sağlanmıştır. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü, tarihi ve önemi nedeniyle 10 adet havra ve kiliseyi tamir ettirmiş, bir kısmını da vakfına tahsis etmiştir (VGM, 2014).

Ayrıca AK Parti Hükümetleri, sembolik anlamlar taşısa da 15 Ağustos 2010'da Sümela Manastırında Rumlara ve 19 Eylül 2010'da da Ahtamar Adasındaki Kutsal Ermeni Kilisesi'nde Ermenilere ayın yapabilme imkânı tanımış (Ulusoy, 2011, s. 419); 1965'ten 2007 yılına kadar yürürlükte olan azınlık okullarına Türk müdür yardımcısı getirilmesi şartını kaldırmış ve 1968'den 2000 yılına kadar uygulanan kimliklerinde Rum, Ermeni ve Yahudi yazmayanların azınlık okullarına alınmamasına da son vermiştir.

AK Parti Hükümetleri dönemlerinde uygulanan azınlık politikaları çerçevesinde sağlanan haklar, belli bir azınlık grubunu doğrudan hedef almamış, onların da faydalanabileceği şekilde genel olarak demokratikleşme biçiminde gerçekleşmiştir. Böyle bir uygulamanın azınlıklar tarafından da kabul gördüğü söylenebilir. Hükümetin gerçekleştirdiği gayrimüslim azınlıklar lehine politikalara, bazı siyasi partiler dâhil, bürokratik yapılardan Anayasa Mahkemesi'ne kadar bir takım devlet kurumlarından engellemelerin/tepkilerin de geldiğini unutulmamalıdır (Kızıllan-Kısacık, 2010, s. 26-28).

Yukarıda belirtilen olumlu gelişmelerin yanında olumsuz bir takım gelişmeler de yaşanmıştır. 15 Kasım 2003 tarihinde İstanbul'daki Neve Salom ve Beth Israel Sinagoglarına yapılan intihar saldırıları, İsrail'in Filistin'e karşı gerçekleştirdiği her işgal ve katliam sonrasında Türk toplumunda artan İsrail karşıtı söylem ve şiddet olayları, olumsuz gelişmeler olarak aktırabilir (Yıldız, 2015, s. 286). Bunların yanında Agos Gazetesi genel yayın yönetmeni Hrant Dink'in, Ermeni diasporasını eleştirdiği yazı dizisinin *Türklüğe Hakaret* olarak değerlendirilip bu doğrultuda yargılanması ve toplumda oluşan azınlık karşıtı ve ırkçı eğilimler neticesinde öldürülmesi, bu dönemde gayrimüslim azınlıklarda büyük travmalara yol açan olumsuzluklar arasında sayılabilir (Oran, 2010, s. 8). Olumsuzlukların yaşanmasında, Sevr Sendromunun toplum nezdinde hala geçerli oluşu ve çeşitli siyasi partiler ile sivil toplum kuruluşlarının ülkenin bölüneceği, şeriatın getirileceği yönündeki karşı söylemlerinin oldukça etkili olduğu söylenmelidir (Karaosmanoğlu, 2010, s. 199; Kızılkın-Kısacık, 2010, s. 27-28).

Her ne kadar AB ilerleme raporlarında azınlıklarla ilgili düzenlemelerin iyi ama yetersiz olduğu söylene de (Karaosmanoğlu, 2010, s. 203), genel olarak bu dönemi değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin daha doğrusu AK Parti Hükümetlerinin azınlık politikalarının geçmişe göre daha ılımlı bir seyir izlediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Avrupa Birliği ile yaşanan sorunlar nedeniyle söz konusu ivmenin son yıllarda durakladığı da görülmektedir. Bu duraklamanın nedeni konusunda, Hükümetin isteksiz tavrından daha çok, özellikle Avrupa Birliği'nin liderliğini yürüten Almanya Şansölyesi Angela Merkel'in Türkiye hakkındaki üyelik karşıtı söylem ve politikaları (Anıl, 2010) gibi dışsal faktörler (Karaosmanoğlu, 2010, s. 202) ile ülkenin iç dengelerinden söz edilebilir (Kızılkın-Kısacık, 2010, s. 25) Burada, AK Parti Hükümetlerinin genel olarak dini özgürlüklere hoşgörü ile baktığı ve tekçi bir toplumdan öte, çok kültürlü bir yapının tesisini amaçladığı da belirtilmelidir (Beylunioğlu, 2015, s. 146; İ. Yıldız, 2007, s. 791).

Mülakatlar Işığında Güncel Sorunlar

Bu başlıkta gayrimüslim azınlıkların Lozan Barış Antlaşması gereği sahip oldukları haklardan geçmişten günümüze ne denli faydalanıp-faydalanmadığı araştırılmıştır. Araştırmanın metodolojisi, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yöntemine dayanmaktadır. Bu doğrultuda 15 Mayıs 2015 tarihinde Türk Musevi Cemaati temsilcisiyle, 6 Ağustos 2015 tarihinde ise Rum-Ortodoks Cemaati temsilcisiyle görüşülmüştür. Ermeni Patrikhanesi yetkilisinin sağlık problemleri nedeniyle müsait olmadığından, vakıf ve cemaat işleriyle yakından ilgilenen ve Ermeni cemaatinin önde gelen isimlerinden olan kişi ile 7 Ağustos 2015 tarihinde görüşülmüştür. Makalenin, Lozan Barış Antlaşmasını esas almasından dolayı, gayrimüslim Türk vatandaşları değil, cemaat yönetimlerinin temsilcileri ile görüşülmesi daha uygun bulunmuştur. Bu görüşmeler, konuları itibarıyla aşağıda belirtilmiştir.

Eğitim

Azınlık okullarını ilgilendiren yasal düzenlemeler incelendiğinde 1965-2007 yılları arasında önemli gelişmelerin olduğunu görmekteyiz. 8 Haziran 1965 tarihinde kabul edilen 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 25. maddesi, gayrimüslim azınlıklara ait özel okullara “yalnız Türk vatandaşlarının çocuklarının” kaydedilebileceğini belirtmiştir⁵. 1970 yılında ise, gayrimüslim çocuklarının okulları, babalarının mezhebi dikkate alınarak yeniden düzenlenmiş ya babalarının mensup olduğu azınlık okullarına gitmeleri ya da devlet okullarına kaydedilmeleri istenmiştir (Gültekin, 2015). 2007 yılında kabul edilen 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ise, “Türk vatandaşları” ifadesinin yerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları” ifadesini kullanarak bir önceki Kanunun ilgili maddesini büyük oranda muhafaza etmiştir (Deri, 2009, s. 250). Ancak 1970'lerde getirilen babanın mensup olduğu azınlığa ait okullarda okuyabilme şartı 2007 yılında kaldırılmıştır. Nüfus kayıt örneği yerine gayrimüslim velinin mensup olduğu azınlık okuluna bir form doldurmak suretiyle kayıt yapabileme imkânı tanınmıştır (AA, 2015).

Azınlık okulları 8.2.2007 tarihli ve 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun ikinci maddesinin (e) bendinde “Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar tarafından kurulmuş, Lozan Antlaşması ile güvence altına alınmış ve kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğrencilerin devam ettiği okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim özel okulları” olarak tanımlanmıştır. 2016-2017 eğitim öğretim yılı itibari ile 60 azınlık okulumuz faaliyet göstermektedir. Ayrıca MEB'in 2016 yılı verilerine göre 6 anasınıfı, 12 anaokulu, 24 ilkokul, 21 ortaokul, 12 lise olmak üzere 5 düzeyde gayrimüslim azınlık okulu bulunmakta, 3430 öğrenci okumakta ve 927 öğretmen görev yapmaktadır (MEB, 2016, s. 49, 64, 65, 123).

Eğitimle ilgili dile getirilen güncel sorunlar, cemaatlere göre bazı noktalarda farklılık göstermektedir. Yahudi cemaati temsilcisi, yalnızca bir tane okul kompleksinin olduğunu, anaokulundan başlayıp liseye kadar eğitim verdiğini dile getirmiştir. Özel Ulus Musevi Okulları olarak adlandırılan okullarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerinin MEB müfredatına ve Özel Okullar mevzuatına uygun olarak yürütüldüğünü, diğer okullardan farklı olarak İngilizcenin yanında Musevi dininin dili olan İbranice'nin ve ayrıca Musevi dininin öğretildiğini dile getirmiştir. Öğretmen seçiminde herhangi bir özel koşullarının olmadığını, mevzuata uygun olarak öğretmen atamalarının yapıldığını da belirtmiştir. Ayrıca özel okullarda okumak isteyen öğrencilere sağlanan bakanlık bursunun kendi öğrencilerine de sağlandığını sözlerine eklemiştir. Hahambaşının bu okullar üzerinde bir etkisinin olup olmadığına dair soru üzerine, Hahambaşının herhangi bir müdahalesinin olamayacağını, ancak dini konularda tavsiyelerde bulunabileceği cevabını vermiştir. Temsilci, diğer devlet veya özel okullarda karşılaşılan problemlerin yanında özel olarak TEOG'daki Din Kültürü sorularını, karşılaştıkları problem olarak göstermektedir. Ladino dilinin okullarda öğretilip öğretilmediği sorusu üzerine ise, Ladino'nun bir eğitim dili olmadığını, *dilsel arkeolojinin* bir konusu olduğunu, seçmeli olarak İspanyolcanın öğretildiğini dile getirmiştir.

5 Resmi Gazete, Sayı:12026, 18 Haziran 1965.

Rum cemaat temsilcisinin eğitimle ilgili dile getirdikleri ise, Yahudi temsilcisinden biraz daha farklı ve karamsar bir tablo çizmektedir. Rum azınlık okulları diğer azınlık okullarında olduğu gibi özel okul statüsünde faaliyet göstermektedir. Önceleri ismen “Yardımcı” olan fakat gerçekte müdürden daha fazla yetkilere sahip olan Türk müdür yardımcısı uygulaması devam etmekle beraber günümüzde eski etkinliğine sahip değildir. Türkçe, Coğrafya ve Tarih gibi derslerin Türkçe verilmesi zorunluyken diğer dersler Rumca da verilebilmektedir. Ancak temsilci Rumca derslerin verilebilmesinde, Rumca bilen öğretmen bulamadıkları için ciddi problemlerle karşılaştıklarını dile getirmektedir. Öğretmen görevlendirilmesinde Yunanistan ile Türkiye arasında bir anlaşma olmasına karşın bürokratik sebeplerden dolayı bu uygulamadan yeterince verim alamadıklarını da ayrıca belirtmiştir. Bunun yanında Rum temsilcinin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Patrikhane ve okullar arasındaki ilişkilerde üç dönemden söz edilebilir: Patrik'in 1970'li yıllara kadar azınlık okullarında yemek duası yapabildiği, dini kıyafetleri ile okula girebildiği dönem ile 1970'lerden sonra bunların yasaklandığı dönem ve son olarak geçmişte yaşanan olumsuzlukların giderilmeye başlandığı 2000'li yıllar.

Rum temsilci, Heybeliada Ruhban Okulu hakkında, Lozan Barış Antlaşması'na atıfta bulunarak, mevcut okulların faaliyetlerini yürütebileceklerini ve hatta yenilerinin de açılabileceğini belirterek, Türkiye'nin yenilerinin açılmasına, bırakın müsaade etmeyi, mevcut okulları da kapattığını dile getirmiştir. Ayrıca Rum temsilci, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması konusunda eskisi kadar ısrarcı ve istekli olmadıklarını söylemiştir.

Diğer cemaat temsilcilerinin aksine Ermeni temsilci eğitimle ilgili herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmadıklarını ifade etmiştir. Özellikle Tek Parti Dönemi uygulamalarından ve Kıbrıs Olaylarından dolayı birçok azınlığın ülkeyi terk ettiğini, sayılarının çok az kaldığını belirten temsilci, buna rağmen cemaatinin sayıca kendi öğretmenlerini yetiştirecek nitelikte olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Ermenice eğitim verebilecek öğretmen yetiştirilmesi için bir proje yürütülmüş ve ihtiyaç büyük oranda karşılanmıştır. Okullarının özel öğretim kurumlarının bağlı olduğu mevzuat doğrultusunda faaliyet gösterdiğini söyleyen Ermeni temsilci, dini kisve ile okullara girilmesinin hatırladığı kadarıyla 1980 Askeri Darbesiyle yasaklandığını ve AK Parti döneminde bu yasağın kalktığını, azınlık okullarına din adamları dini kisveleri ile girebildiğini ve ders verebildiğini ifade etmiştir.

Dış Politikanın Gayrimüslimler Üzerindeki Etkisi

Rum temsilcisine göre, gayrimüslimlerin Batılı devletlerin birer uzantısı olduğu algısı, hem devlet politikalarında hem de Türk toplumunda kendini net bir şekilde göstermektedir. Yunanistan ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin, sanki Patrikhane Yunanistan'ın bir temsilcisiymiş gibi doğrudan Rum cemaatini etkilediğini belirtmiştir. 6-7 Eylül 1955 Olayları, 1964 yılında gerçekleşen Yunan vatandaşı Rumların sınır dışı edilmesi vb. olayları da bunun örnekleri olduğunu söylemiştir. Müttekabiliyet ilkesini ise Rum temsilci, “*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıyız, eşit yurttaşlık temelinde eşit muamele görmek istiyoruz*” şeklinde değerlendirmiştir.

Yahudi temsilci ise, devletin kendilerine karşı olumsuz bir tutum içerisinde olmadığını, ancak Türk toplumunun genel azınlık algısı içerisinde bir takım dışlayıcı faaliyetlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca temsilci, devlet tarafından, Türkiye Hahambaşılığı'nın Türkiye Cumhuriyeti kurumu olduğu ve iç-dış siyasette herhangi bir müdahalesi olmadığı kabul edilirken, toplumda İsrail ile olan itilaflar Türk Musevi Cemaatine mâl edildiği vurgusunu yapmıştır. Türk toplumunun, Türk kanunlarına tâbi Türk Musevi Cemaatine karşı takındığı bu tutumun bir travmaya neden olduğunu ve Musevi toplumunu bir yeise sürüklediğini de sözlerine eklemiştir.

Ermeni temsilci ise, Türk toplumunun her zaman kendilerine sıcak davrandığını, komşularıyla aralarının iyi olduğunu, fakat devletin ve siyasilerin ayrımcı politikalar güttüğünü dile getirmiştir. Temsilciye göre, Ermeni Patrikhanesi, gerek ASALA terörü zamanında olsun gerekse soykırım tasarılarının gündemde olduğu zamanlarda olsun, tavrını Türkiye'den yana koymuş ve samimi bir şekilde milli duruş sergilemiştir. Buna ek olarak Ermeni cemaatinin, Türkiye'ye siyasi baskı kurmak için Ermeni kimliğiyle veya 1915 olaylarını kullanmak üzere yapılan hamlelerde oldukça sağduyulu bir noktada durduğunu da söylemiştir. Ermeni temsilci bu noktayı "*hem Ermeni kimliğine hem 1915'teki olaylara sahip çıkan ama bunun suiistimal edilmesine de karşı çıkan duruş*" olarak tanımlamış ve gelenekselleştirdiğini ifade etmiştir.

Cemaat Yönetimi ve Devlele Olan İlişkiler

Rum temsilci, Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin resmi işlemlerinin hangi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirildiği sorusuna, Patrikhane'nin tüzel kişiliği olmadığı için resmi işlemlerden bahsedilemeyeceği cevabını vermiştir. Ancak Patrik'in kişisel saygınlığından dolayı Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanlarla doğrudan görüşebildiğini, istek ve arzularını iletebildiğini de eklemiştir. Bu bağlamda literatürdeki Patrikhane'nin Fatih Kaymakamlığına bağlı olduğu görüşü gerçeği yansıtmamaktadır. Bunun yanında patrik seçimiyle ilgili de;

Metropolitlerden on kişilik bir liste oluşturularak İstanbul Valiliğine bildirilmekte, uygun görülenler arasından Osmanlı dönemindeki kriterlere göre yapılan seçim sonrasında belirlenen kişi Patrik seçilmekte, valilikten mazbatasını alarak göreve başlamaktadır. Heybeliada Ruhban Okulu'nun da kapatılmasıyla Türkiye vatandaşı din adamı yetiştirilememektedir. Bu sorun ile ilgili geçici de olsa çözüm Recep Tayyip Erdoğan'ın Rum din adamlarını vatandaşlığa alması olmuştur.

Yahudi temsilci, Rum temsilci gibi en büyük sorunlarının Türk Musevi Cemaatinin veya Türkiye Hahambaşılığının resmi olarak tanınmaması olduğunu söylemiştir. *Pratikte Türk Musevi Cemaatinden ve Türkiye Hahambaşılığından söz edilebilirken resmiyette yalnızca Türkiye Hahambaşısından söz edilebilmektedir.* Resmi olarak tanınmamanın da kendilerini birçok sorunla karşılaştırdığını da sözlerine eklemiştir.

Hahambaşı, Türk Musevi Cemaatinin doğrudan oyları ile 7 yıllık bir süre için seçilir ve tekrar aday olunabilir. Seçim yapılmadan önce İstanbul Valiliğine bildirilir ve izin alınır, ardından seçim

sonuçları bildirilir ve Hahambaşı seçilen kişi buradan mazbatasını alır. Şuana kadar Hahambaşı seçimiyle ilgili devletin herhangi bir müdahalesi olmamıştır.

Diğer cemaat temsilcileri gibi Patrikhanenin tüzel kişiliğinin olmadığını ifade eden Ermeni temsilci, devletle olan ilişkilerini Osmanlı döneminde uygulanan millet nizamnameleri çerçevesinde açıklamıştır:

Günümüzde bir teamül olarak 1863 Millet Nizamnamesi, tamamen olmasa da parça parça kullanılmaktadır. Şuanda Ermeni Patrikhanesinin resmi bir statüsü olmadığı için, Patriğin kişisel tasarruflarına göre yönetilmektedir. Patrikhanenin binası, parası 3 kişinin adıyla bankada tutulmakta, Patriğin ölümüyle yeni Patriğe devredilmektedir. Patrikhane ile devlet ilişkileri devletin nasıl yönetildiğine göre değişmektedir. Bu durum Demokrat Parti döneminde bir miktar düzelmiş, günümüzde ise atılan demokratikleşme hamleleriyle daha da ileriye taşınmıştır.

Vatandaşlık Hakları ve Medeni Haklar

Lozan Barış Antlaşmasınının 42. maddesi gereği tanınan ayrı medeni haklar ve bu haklardan vazgeçilmesiyle ilgili soruya Rum temsilci şu cevabı vermiştir:

Bunlar doğrudan Rum, Ermeni ve Yahudi bireylere tanınmış haklardır, bir kuruma değil. Zaten bu haklar cemaat yönetimlerine tanınmış olsaydı, tüzel kişiliğimizin de uluslararası bir antlaşma tarafından tanındığı anlamına gelirdi. Dolayısıyla cemaat yönetimlerinin bireylere tanınan bu haklardan vazgeçme hakkı yoktur. Cemaatler bu haklardan Sansaryan Han İkinci Şube Polis Karakolunun bodrumunda zorla vazgeçirilmişlerdir.

Ayrıca temsilci, Ortodoks inancınca kutsal sayılan evlenme ve boşanma gibi medeni hallerin resmi işlemlerin ardından gerçekleştirildiğini, Batı Trakya'da ise Müftünün devletin resmi memuru olduğu ve resmi nikâh kıydığını, ancak gayrimüslim azınlıkların Lozan'la kendilerine tanınan diğer hakları dahi kullanamadıklarını belirtmiştir. Türkiye'deki Rumların sayısı ve sosyo-ekonomik statüleriyle ilgili soruya ise, Rum okullarında okuyan çocuklar ve aileleri üzerinden bir hesaplama yapıldığında 2.000 civarında bir Rum azınlıktan söz edilebileceğini ve bunların orta-düzyer gelire sahip olduklarını ifade etmiştir. İş hayatında, Türk meslektaşlarından daha dikkatli olmak zorunda olduklarını, çünkü herhangi bir olumsuz durumda kişisel algılanmayıp mensup olunan cemaate gönderme yapıldığını da sözlerine eklemiştir. Rum temsilcinin görüşleri şöyledir:

Cumhuriyet döneminde uygulanan ulus-devlet modeli ve bu model etrafında yürütülen kültürel, ekonomik ve siyasi entegrasyon politikaları dünyada uygulanan popüler bir uygulamaydı. Dolayısıyla sadece Türkiye değil, birçok Avrupa ülkesi de bu politikaları uygulamıştır. Ancak bunların bir kıyımaya dönüşmesi istenilen bir durum değildi ve günümüzde bu paradigma geçerliliğini yitirmiştir.

Osmanlı döneminde Hristiyanlar, Museviler veya başkaları yine millet veya millet-i tebaa-i sâdika olarak ayrı birimler halinde varlıklarını korumuşlar, Batılı devletler de bunu bir uluslararası antlaşma hukukuna bağlama gereğini hissetmişlerdir. Dolayısıyla Azınlıkların Korunması

başlığı altında yer alan maddeler Türkiye karşıtı bir dayatma içermektedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne eşit yurttaşlık bağı ile bağlanmak isteyen Yahudi cemaati, bu haklarından 1925 gibi erken tarihte feragat etmişlerdir.

Yahudi temsilci, ötekileştirilme ve ikinci sınıf vatandaş görülmeyle ilgili ise “Ben herkeste varım ama şurada yokum burda yokum... Hayır, ben camide yokum kardeşim. Siz sinagogda yoksanız ben de camide yokum” ifadelerini kullanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarda ve sonrasında, İsrail'e göçlerin olup olmadığı yönündeki soruya ise; göçlerin olduğunu, çeşitli sosyal tabakalardaki ve özellikle de alt tabakadaki kişilerin yeni kurulan devlete yeni umutlarla göç ettiği cevabını vermiştir. Bu göçlerin yaşanmasında büyük travmalara neden olan 1934 Trakya Olaylarının, Yirmi Kur'a Askerlerinin, Varlık Vergisi gibi olayların ve toplumdaki ötekileştirmenin en büyük etkenler olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Şuan İsrail'de 100.000-110.000 kişilik Türk kökenli vatandaş olduğu söyleniyor. Bu kişilerin birçoğunun Türkçeyi ve Türk kültürünü muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. Türkiye'de ise yaklaşık 17.000 civarında bir Yahudi nüfustan söz edilebilmektedir.

Ermeni temsilci, Lozan Barış Antlaşması ile ilgili diğer iki temsilci gibi benzer değerlendirmelerde bulunmuştur. Lozan'ın Türkiye'nin bağımsızlığı açısından önemli olduğunu, ancak artık Lozan'a bağlı olarak yaşamak istemediklerini ifade etmiştir. Eşit Türkiye vatandaşı olarak anayasal haklarını, anayasadan kaynaklı güvenle yaşamak istemektedirler. Üçüncü ülkelerin koruyuculuğunda bir uluslararası anlaşmanın taviz verilmiş gibi görünen maddelerinin gölgesinde değil, bu ülkede yaşayan eşit vatandaşlar olarak güvencede yaşamak istediklerini belirtmiştir. Türkiye'deki azınlık algısıyla alakalı olarak, bu bakış açısının devletin ideolojik söyleminden pratiğine kadar yerleşmiş olduğunu söylemiştir.

Gayrimüslim olmak, aynı zamanda gayrivatandaş olmak, el koyulan mallarda ve sınır dışı edilmelerde kendini pratiğe dökmüştür. Türkiye Cumhuriyeti nüfus cüzdanını taşıyan ama Türk-Müslüman olmayan insanlara, ikinci-üçüncü sınıf vatandaş oldukları veya vatandaş olmadıkları bu uygulamalarla sık sık hatırlatılmıştır. Devletin söylem ve pratiklerinde yer bulan bu yanlış algı medyaya, gündelik dile, her şeye yansımıştır. Özellikle bürokrasiye bir zihniyet olarak yerleşmiştir.

Ermeni temsilci yaşadıkları sorunların ve ayrımcılıkların temelde devlet kaynaklı olduğunu, ancak kargaşa ortamından faydalananların da mevcut olduğunu sözlerine eklemiştir. Ermeni toplumunun nüfusu ve sosyo-ekonomik profilleri üzerine sorulan soruya temsilci, nüfusun yaklaşık 40.000 civarında olduğu ve Ermeni vatandaşların genellikle orta ve alt gelir düzeylerine sahip olduğunu cevabını vermiştir.

Cumhuriyet tarihinde azınlık karşıtı pratiklerde doğrudan Ermenileri hedef alan herhangi bir uygulamanın olmadığını ancak bunun, Ermenilerin uygulanan diğer azınlık karşıtı politikardan etkilenmediği anlamına gelmediğini ifade eden Ermeni temsilci; Kıbrıs olaylarının bir yansıması

olarak yaşanan 1955 ve 1964 olaylarında, Varlık Vergisi uygulamasında ve 1974 Kıbrıs harekâtında Ermeni nüfusunun büyük bir çoğunluğunun ülkeyi terk ettiğini sözlerine eklemiştir.

Vakıflar

Yahudi temsilci, vakıf mallarının iadesi sürecinde bir takım ilerlemelerin olduğunu kabul etmekte, ancak tamamının iade edilmediğini, kanunda birçok eksik noktanın olduğunu ifade etmiştir. Örneğin vakıf malını bir kamu kurumu almışsa bunun iadesi yapılmış, ancak kamu kurumu kendi ifadesiyle *kanunsuz yollarla* gerçek bir üçüncü kişiye satmışsa bunun iadesi yapılamamıştır. 1936 Beyannamesinde yer almamasının, o malın kendilerine ait olduğu gerçeğini yok edemeyeceğini beyan eden temsilci, bu mallara el konulmasının, satılmasının ve iade edilmemesinin kanunsuz bir durum, bir *gasp* olduğunu söylemiştir. Vakıf mallarının iadesi sürecinin yanında bir o kadar da önemli olan vakıf yönetimleriyle ilgili sorunların da yaşandığı belirtilmiştir:

6 yıldır, yönetim kurulu üyeliği yapan insanlar var, yenileri seçilememektedir. Yenileri de seçilemediği için istirahat etmek isteyen üyeler üyelikten çıkamamakta ve yeni üyeler, genç nesiller yetiştirilememektedir. Yaşanan bu problemlere ek olarak Yahudi nüfusun olmadığı yerlerdeki vakıflara, vakıf mallarına Vakıflar Genel Müdürlüğü el koymaktadır. Örneğin Antep'teki sinagoga Yahudi kalmadığı için, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) el koymuştur. Ancak bunun yanında, vakıf yönetimleriyle ilgili geniş bölge denilen bir yönteme de geçilmiştir.

Yahudi temsilciye VGM'nin, el koymuş olduğu vakıf mallarını nasıl yönettiği ve bu mallarla ilgili tasarruflarında azınlıklarla herhangi bir görüş alış-verişinde olup olmadığı sorulmuştur. Bunun üzerine temsilci, VGM'nin el koymuş olduğu vakıflara "Mazbûtaya alınmış vakıflar" dendiğini, bu vakıfların kanunen VGM'ye ait olduğunu ve VGM'nin tasarrufunda olduğunu dile getirmiştir:

Ancak herhangi bir restorasyon yapılacağında, Yahudi cemaatinden aslına uygun yapılabilmesi için görüş aldıkları olmaktadır. VGM'nin bu tür çalışmaları yürütürken, bünyesinde görev yapan ve Ermeni, Yahudi ve Rumları temsil eden bir Azınlık Temsilcisi adında yetkilisi de mevcuttur. Bu temsilci aracılığı ile mazbûtaya alınmış vakıflar yönetilmektedir.

Vakıflar konusu Rum cemaati için diğer cemaatlere oranla daha geniş bir mevzuu kapsamaktadır. Heybeliada Ruhban Okulu, Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi'ne ait bir vakıftır. Bunun dışında Rum azınlık, diğer cemaatlerle kıyaslandığında daha fazla ve değerli vakıf mallarına sahiptirler. Bu yönüyle de vakıflar konusunda en çok mağdur olan tarafın Rumlar olduğu söylenebilir. Vakıf mallarının iadesinin, Rum cemaati için farklı bir boyutu daha var. O da, iade edilecek bir takım vakıf mallarının Patrikhane'ye ait olmasıdır. Son yıllarda vakıf mallarının iadesi sürecinde bir takım olumlu gelişmeler olduğunu, Rum tarafı da onaylamaktadır. Ancak aksaklıkların ve yanlış bilgilerin olduğu da belirtilmektedir. Bu konuyla ilgili bir örnek de veren temsilci, Heybeliada'da iade edilen arsanın değerinin 320 milyon lira civarında olduğunu, ancak arsanın çok büyük bir kısmının yeşil alan olması dolayısıyla kullanılmadığını ifade etmiştir. İade edilen mallarla ilgili karşılaştıkları bir diğer problemin ise, özellikle gayrimenkullerin yıllardır sahihsiz ve bakımsız

kalmasından dolayı yıpranması ve ciddi bir tadilata muhtaç olmasıdır. Yakın tarihte, Patrikhane'ye iadesi gerçekleşen Büyükada Rum Yetimhanesinin tadilatı için milyonluk bir bütçeye ihtiyaç olduğunu ve bunu 2.000 kişilik bir cemaatin karşılamasının mümkün olmadığını dile getiren Rum temsilci, iade etmenin de bu bağlamda bir çözüm olmadığını sözlerine eklemiştir.

Vakıf yönetim kurulu üyelerinin seçilememesi, Rum temsilcinin de aktardığı sorunlar arasında yer almaktadır. Hukukta bir düzenleme kaldırıldığında yenisi uygulanana kadar, eski düzenlemeye göre hareket edilebileceğini hatırlatan Rum temsilci, devleti karşılarına almak istemedikleri için hukuki yollara başvurmadıklarını belirtmiştir. Bu konuda iyi niyet göstergesi olarak devletle uzlaşma yolunu tercih ettiklerini de sözlerine eklemiştir.

Ermeni temsilci ise vakıflar konusunu tarihi bir perspektiften ele almıştır:

Osmanlı dönemindeki son düzenleme olan 1863 Nizamnamesinde vakıf yönetimleri Ermeni cemaatine mensup halk tarafından seçilen yöneticiler aracılığı ile gerçekleştirilmekteydi. Günümüzde ise bir ön seçimle gelen yöneticiler 4 yıllık bir süre için seçilmektedir. Ancak cemaat vakıflarının seçim tüzüğü kaldırıldığı için şuanda o da yapılamamaktadır. Patrikhane'nin bu vakıflar üzerinde herhangi bir yaptırımı yoktur. Yalnızca ruhani önderlik veya manevi bir önderlik gücü mevcuttur. Vakıflarla ilgili Patriğin tek yapabildiği, gerekli görülen yerlere din adamı atamaktır.

Ermeni Temsilci, son gelişmelerle beraber 257 tane vakıf malı iade edilmiş ve diğer malların iadesiyle ilgili de hukuki süreç devam etmektedir. Temsilci, eksikliklerin de olduğunu ancak düzeltilmesi yönünde çalışmaların devam ettiğini, vakıf mallarının iadesi sürecinin çok karmaşık olduğunu, bir uzlaşma ortamının oluşturulması gerektiğini, yani helalleşmek gerektiğini sözlerine eklemiştir. Bunun yanında, cemaat vakıflarının seçim yapamamasıyla ilgili olarak ise, hükümetle problemin çözümü için çalışıldığını, sorunun kaynağının ise daha çok bürokratik sebepler olduğunu belirtmiştir.

Ermeni temsilci, gayrimüslim azınlıkların içe kapanık ve devletten korkma hallerinden çıkıp, son dönemlerde kendilerine sağlanan imkânlardan yararlanmaları gerektiğini vurgulamıştır. Yani gayrimüslim cemaatlerinin her şeyi hükümetten beklememesini, bazı hakların elde edilebilmesi için hukuki veya kişisel yolların da denenmesi gerektiğini söylemiştir.

Sonuç olarak; azınlıkların temel sorunları; vatandaşlık-medeni haklar, vakıflar ve eğitim konusu etrafında toplanmıştır. Bu çerçevede dile getirilen sorunlar ve istekler ise şu şekilde özetlenebilir; a) Azınlık görülmekten rahatsız olmakta ve eşit vatandaş olarak görülmek istenmektedir, b) Medeni hakların kişisel, dini ve vazgeçilemez olduğu vurgulanmıştır, c) Lozan'ın yetersiz oluşuna karşın verilen hakların dahi uygulanmadığı ifade edilmektedir, d) Vakıf mallarının iadeleri ile ilgili bir takım olumlu gelişmeler yaşanmakta, ancak yetersiz kalmaktadır; el koyulan malların tamamının iade edilmesi istenmektedir, e) Vakıf müteveli heyetleri, seçim tüzüğünün yenilenmemesi nedeni ile seçilememektedir, f) Rumca öğretmen sıkıntısı çekilmektedir, Heybeliada Ruhban Okulunun açılması talep edilmektedir.

Sonuç

Osmanlı'nın son dönemleri ile milli mücadele sürecinde yaşanan acı hatıralar, devletin azınlıklarla ilişkilerini belirleyen faktörlerin başında yer almıştır. Zaman zaman ortaya çıkan olumsuz iç ve dış koşullar, belirtilen acı hatıraları tekrar gündeme taşımış, ilişkilerin pozitif yönde gelişmesini engellemiştir. Son çeyrek yüzyıllık süreci dışarıda tutarsak, Cumhuriyet döneminin gayrimüslim azınlıklar için uygulanan politikalar bakımından pek de olumlu bir süreç olmadığı değerlendirilebilir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde uygulanan ekonomik, demografik ve kültürel entegrasyon politikaları, yalnızca gayrimüslim azınlıklar üzerinde olumsuz etkiler yapmamış, bu politikalarla Müslüman toplum da belirli düzeylerde etkilenmiştir. Anayasa'da ve yasalarda "eşit yurttaşlık" vurgusu yapılmakla beraber, tarihi süreç içinde yaşanan olumsuz hatıralar, devlet-azınlık ilişkilerinin inişli çıkışlı bir seyir izlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ilişkilerin, mensup olunan dini bağlamından uzaklaşarak hukuki zemine tam olarak oturtulmadığı görülmektedir. Nitekim Cumhuriyetin temellerinin, eşit yurttaşlık ve seküler ilkeler etrafında kurulduğu söylenecek olursa, en azından yasal çerçeve böyle olsa da, uygulanan politikalar nedeniyle azınlıklar bakımından, ikinci sınıf vatandaş algısı ve mağduriyet psikolojisi değişmemiştir. Türkiye'nin zaman zaman tarihi süreç içinde Yunanistan, İsrail ve Ermeni diasporası ile yaşadığı sorunların azınlık politikalarına olumsuz olarak yansdığı da bir gerçektir. Şüphesiz azınlıklara ilişkin politikalarda, iç koşullardan daha çok küresel ve bölgesel ilişkilerin önemli bir rolü olmuştur.

Bununla birlikte, 2000'li yılların başında Avrupa Birliği ile başlayan tam üyelik müzakerelerinin ve bu süreçteki yapılan reformların, ilişkilerin dini bağlamından uzaklaşarak hukuki temele oturtulması yönünde önemli bir aşamaya geçmekte olduğunu göstermektedir. 1974 yılında Yargıtay kararıyla el konulan azınlıklara ait bir kısım vakıf mallarının 2003 yılından itibaren iade edilmeye başlanması ve bunun bir yasal çerçeveye oturtulması, bu yolda atılmış önemli bir adım olarak görülmelidir. Heybeliada Ruhban Okulunun açılması, ilişkilerin pozitif yönde gelişmesi bakımından sembolik de olsa özellikle Rum azınlık bakımından tarihi öneme haiz bir nitelik taşıyacaktır. Öte yandan, Türkiye'deki azınlık politikalarının her ne kadar dış koşullardan daha çok etkilendikleri görülmekle birlikte, bunun bir demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti meselesi olarak düşünülmesi ve bu nedenle de dış konjonktürden bağımsız olarak yürütülmesi gerekir.

Tek parti döneminin koşulları, dünyadaki gelişmelerle birlikte hem azınlıklar ve hem de devlet bakımından değiştiği için, benzer politikaların sürdürülmesinin bir tutarlılığı da bulunmamaktadır. 2000 yılından sonraki demokratikleşme ve Avrupa Birliği uyum süreci, diğer toplum kesimleri üzerinde olduğu gibi gayrimüslim azınlıklar özelinde de vakıflar ve temel haklar noktasında önemli gelişmelerin yaşanmasına fırsat sağlamıştır.

Azınlık temsilcileriyle yapılan mülakatlarda, bir takım sorunların varlığı halen önemini korumakla birlikte, hakların iadesi yolunda yapılacak ilave reformlarla, 2000'li yılların başında açılan yeni politika vadisinde, anayasal vatandaşlık yolunda, -kavramın içinin iyi doldurulması şartıyla- önemli kazanımlar sağlayacağı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, 2000'li yıllarda ivme

kazanan Avrupa birliği ile ilişkilerin istikrarlı bir süreç olmadığı da vurgulanmalıdır. Angela Merkel'in Almanya'da iktidara gelmesiyle (2005) birlikte, daha önceki görüşleri çerçevesinde Türkiye karşıtlığı politikaları nedeniyle, özellikle son yıllarda AB- Türkiye ilişkileri duraklama ve hatta gerileme sürecine girmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin içindeki politikalarını da etkilemiştir.

Kaynakça

- AA. (2015). Azınlık okullarına öğrenci kaydı. Retrieved April 5, 2017, from <http://www.hurriyet.com.tr/azinlik-okullarina-ogrenci-kaydi-29452729>
- Aktürk, S. (2015). Religion and Nationalism: Contradictions of Islamic Origins and Secular Nation-Building in Turkey, Algeria, and Pakistan*. *Social Science Quarterly*, 96(3), 778–806. <http://doi.org/10.1111/ssqu.12191>
- Aktürk, Ş. (2009). Persistence of the Islamic Millet as an Ottoman Legacy: Mono-Religious and Anti-Ethnic Definition of Turkish Nationhood. *Middle Eastern Studies*, 45(6), 897–898.
- Anıl, B. (2010). Türkiye-Almanya İlişkileri ve Türkiye'nin AB Üyelik Süreci. Retrieved August 17, 2017, from <http://www.bilgesam.org/incele/762/-turkiye-almanya-iliskileri-ve-turkiye-nin-ab-uyelik-sureci/#.WZTC8-IYMo4>
- Atlı, C. (2014). İngiliz ve Cumhuriyet Arşiv Belgeleri Işığında 6-7 Eylül Olayları. *Electronic Turkish Studies*, 9(10), 1183–1197.
- Babaoğlu, R. (2012). *6/7 Eylül 1955 Olaylarının Türkiye Rumları Üzerindeki Etkileri (1955-1959)*. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Barkey, K. (2005). Islam and Toleration: Studying the Ottoman Imperial Model. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 19(1–2), 5–19.
- Başgil, A.F. (2014). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 3. baskı, İstanbul: Kubbealtı.
- Bebiroğlu, M. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*. (C. Külekçi, Ed.). İstanbul: Akademi Matbaası.
- Beylunoğlu, A. M. (2015). Freedom of Religion and Non-Muslim Minorities in Turkey. *Turkish Policy Quarterly*, 13(4), 139–147.
- Bileydi-Koç, M. (2012). Atatürk'ün Vatandaşlık Anlayışı ve Günümüzde Yahudiler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (84), 1–39.
- Bozkurt, G. (1996). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Braude, B. (1999). Millet Sisteminin İlginç Tarihi. In G. Eren (Ed.), *Osmanlı 4; Toplum* (pp. 245–254). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Braude, B. (1982). Foundation Myths of the Millet System. In B. Braude & B. Lewis (Eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: Functioning of a Plural Society Volume I* (pp. 69–88). New York: Holmes&Meier Publishers INC.
- Coşar, N. (2003). Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 58(2), 1–27.
- Çanakçı, D., & Caymaz, B. (2014). Kolektif Belleğin Işığında Günümüzde İstanbul Rumları. *Alternatif Politika*, 6(2), 300–330.
- Çelebi, E. (2006). Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 107–120.
- Demir, Ş. (2007). Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (12), 37–63.
- Demirel, I. (2010). *Çanakkale Yahudi Cemaati İle Gayrimüslim Politikalarının İzinde*. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Deri, M. (2009). *Türkiye'de Azınlıklar ve Azınlık Okulları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dokuyan, S. (2014). Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 23–55.

- Duru, B. (2009). 1941: Kıtık Yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları. In B. A. Güler (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949* (pp. 159–224). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Erdoğan, H. (2013). Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikalarından Birisi Olan İhtiyat Askerliğinde Süryani Kadimler. *International Journal of Social Science*, 6(6), 1421–1431.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebânın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1999). Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım. In G. Eren (Ed.), *Osmanlı 4; Toplum* (pp. 236–241). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Goularas-Bayındır, G. (2012). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması. *Alternatif Politika*, 4(2), 129–146.
- Göztepe, E. (2004). Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve “Göçmen Forumu” Örnekleri. In M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* (pp. 321–340). İstanbul: Hil Yayın.
- Gülen, A. (2012). İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 13(50), 389–428.
- Gülmez, N., & Taşkınoğlu, M. (2013). 1954 Kıbrıs Olaylarının İzmir Basınına Yansımaları. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 185–222.
- Gültekin, U. (2015). Azınlık okullarının dertleri birkaç günde çözülebilir. Retrieved April 5, 2017, from <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10511/azinlik-okullarinin-dertleri-birkac-gunde-cozulebilir>
- Güven, D. (2010). *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnci, İ. (2012). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiyede Varlık Vergisi Uygulaması. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 272–290.
- Karabulut, K. (2005). 11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (27), 325–339.
- Karaosmanoğlu, K. (2010). Reimagining minorities in Turkey: Before and after the AKP. *Insight Turkey*, 12(2), 193–212.
- Kaya, A. (2003). ‘Ulusal Yurttaşlıktan Çoğul Yurttaşlığa? Yurttaşlık Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım. In A. Kaya & G. G. Özdoğan (Eds.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik* (pp. 149–187). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2007). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kızılkın-Kısacık, Z. (2010). *Europeanization of minority rights: discourse, practice, and change in Turkey* (EDAP No. 01/2010).
- Koçak, C. (2004). Varlık Vergisi Üzerine Birkaç Belge: Varlık Vergisi'ne Tepkiler. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 21(122), 22–25.
- Köker, L. (1999). Ulusal Kimlik ve Devlet Meşruiyeti: Türkiye'nin Demokratik Deneyiminin Çelişkileri. In E. Özdalga & S. Persson (Eds.), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası* (pp. 83–96). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Köker, L. (2004). Demokratik Meşruluk, Kamusal Alan ve Çokkültürlülük Sorunu. In M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* (pp. 309–320). İstanbul: Hil Yayın.
- Kymlicka, W. (1992). Two Models of Pluralism and Tolerance. *Analyse Und Kritik*.
- Macar, E. (2004). *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MEB. (2016). *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2015/16*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

- Muratyan, N. (2011). *Türkiyeli Ermenilerde Kolektif Korku Gündelik Hayatta Korku Altında Varolma Pratikleri*. Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Oran, B. (2010a). Azınlıklar. In *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Oran, B. (2010b). *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2012). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, İ. M. (2013). İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 135–166.
- Sakin, S. (2010). 6-7 Eylül 1955 Olayları Sonrasında Türk Kamuoyunun Tutumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12), 378–386.
- Sarıçoban, G. (2009). Lozan Sonrası Türk-Dış Diplomasisi. *Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi*, 13(40), 219–234.
- Sarıkoyuncu-Değerli, E. (2012). Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960). *Gazi Akademik Bakış*, 6(11), 85–101.
- Savaşkan-Akdoğan, N. (2010). The “Speak Turkish Campaigns” and the Jewish Community during the reformation and nation building process of The Early Turkish Republic, 1928-1938. *Jewish Migration: Voices of the Diaspora*, 7, 91–110.
- Sepetcioglu, T. E. (2014). “İki Tarihsel ‘Eski’ Kavram, Bir Sosyo-Kültürel ‘Yeni’ Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?” *Türkiye Sosyal Araştırmalar*, 18(3), 49–84.
- Shaw, S. J. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti. In Güler Eren (Ed.), *Osmanlı 4: Toplum* (pp. 307–321). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. New York: Cambridge University Press.
- Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2*. (M. Harman, Trans.). İstanbul: E Yayınları.
- Smootha, S. (2002). Types of democracy and modes of conflict management in ethnically divided societies. *Nations and Nationalism*, 8(4), 423–431.
- Soner, B. A. (2004). *Minority Rights Regime in Turkey and European Regional Organizations*. Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşması 1. Cilt (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşek, H. (2006). *Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şimşek, H. (2009). Çanakkale Bağlamında 1934 Trakya Yahudi Olayları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 137–150.
- Şimşek, H. (2012). Türk İnkılabı ve Azınlıklar. In *Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler Cilt VI* (pp. 2971–2980). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Şimşek, H. (2013). İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyraklı Rumların Sınır Dışı Edilmeleri (1964). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 237–261.
- Taşdemir, H., & Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye Perspektifinden Azınlık Hakları Sorunu. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(8), 25–35.
- Tekinalp, M. (2001). *Türkleştirme*. (Ö. Ozankaya, Trans.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Uluç, Ö. (2012). İmparatorluktan Ulus Devlete Vatandaşlık Halleri: Osmanlı ve Türkiye’de Vatandaşlık Politikaları. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(12).
- Ulusoy, K. (2011). The European Impact on State-Religion Relations in Turkey: Political Islam, Alevis and Non-Muslim Minorities. *Australian Journal of Political Science*, 46(3), 407–423.
- VGM. (2014). Cemaat Vakıfları. Retrieved April 5, 2017, from <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=38>
- Yıldız, İ. (2007). Minority Rights in Turkey. *Brigham Young University Law Review*, (791), 791–812. Retrieved from <http://digitalcommons.law.byu.edu/lawreview/vol2007/iss3/10>
- Yıldız, S. (2015). Asimile Olma, İçe Kapanma, Kimliklenme: Cumhuriyetten Bugüne Türkiye Yahudilerinin Kimlik Stratejileri. *Alternatif Politika*, 7(2), 264–297.
- Yumul, A., & Bali, R. (2004). Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler. In M. Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 1* (pp. 362–366). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zubaida, S. (2003). Islam in Europe. *Critical Quarterly*, 45(1–2), 88–98.

Dünyevî İktidarın Meşrûlaştırılmasında Dinî Bir Ritüelin Kullanılması: Kaçarlar ve *Taziye*

Using a Religious Ritual in Legitimizing the Secular Authority: Qajars and *Ta'zieh*

Akın KİREN*

Öz

Kerbelâda Hz. Hüseyin ve onu destekleyenlerin Hicri 10 Muharrem 61 tarihinde (Miladi 680 yılında) başına gelenleri anmak için, X. yüzyılın ortalarında Bağdat'ta halka açık bir anma merasimi düzenlenmiştir. Ağtılar yakılarak ve göğüsler dövülerek gerçekleştirilen bu anma yöntemi, daha sonra Şiiler tarafından bir ritüele dönüştürülmüş ve yaygın hale getirilmiştir. *Taziye* olarak anılan bu ritüel, On İki İmam Şiiliğini İran'ın resmî dinini olarak belirleyen ve ülkede çoğunluğun kabul etmesini sağlayan Safeviler döneminde yeni bir içerik kazanmış, İran'a özgü bir forma dönüşmüştür. Kaçar iktidarında ise *taziye*ye gösterilen ilgi üst düzeye çıkmıştır. Özellikle Nasirüddin Şah'ın saltanatında *taziye* devletten önemli bir destek görmüştür. Hatta iktidarın himayesinde bir etkinlik haline gelmiştir. Bu dönemde, başta başkent Tahran olmak üzere İran'ın birçok yerinde coşkulu merasimler düzenlenmiştir. Bunun en büyük sebebi, kutsal yönetme haklarının sorgulanmaya başladığı XIX. yüzyılda, toplum ve siyasi elitler tarafından Kaçar monarşisine bir takım eleştiriler getiriliyor olmasıdır. Diğer çağdaş monarşiler gibi tebaanın sadakatini elde etmek ve yabancı diplomatların saygısını kazanmak için bazı ideolojik araçlara ihtiyaç duyan Kaçar yöneticileri, tarihi önemdeki dinî ritüele de başvurmuşlardır. Gösterilerin etkisini artırmak için hiçbir masraftan kaçınmamışlar, her yerde *tekyeler* açılmasını desteklemişlerdir. Üstelik Kaçar ailesi dışında başkentte ve vilayetlerdeki bazı elitler tarafından da bu destek sağlanmıştır. Toplumun farklı tabakalarından insanlar ise maddi olarak veya organizasyonlara beden güçleriyle katılarak dâhil olmuşlardır. Bu durum *taziye*yi insanları bir araya getiren muazzam bir dayanışma projesine dönüştürmüştür. Bunun yanında, seyircilerin gösterilere aktif katılımları etkinliğin önemli bir yönüdür. Merasimlerin merkezinde, gösterinin kahramanı ile özdeşleşerek Hz. Hüseyin'in çektiği acıyı ve şehit olmasını hissetmeye çalışmak yer almaktadır. Böylece, *taziye*, seyircilere duygusal boşalma yaşatan emsalsiz etkisiyle potansiyel isyancı hisleri sönmeyen bir araç işlevi görmüş, kitlelerin yönlendirilmesinde ve kontrol altında tutulmasında önemli bir fonksiyona sahip olmuştur. Ayrıca, gösterilerde *göğüs dövme* eylemi gerçekleştirilirken Şah'a mersiyeler okunmaktaydı. Tüm bunlar, bir yandan toplumun birlik duygusunun artmasına ve İranlı kimliğinin yerleşmesine önemli ölçüde katkı sağlamış, diğer yandan da monarşi ile gösterileri organize ettiren ileri gelenlerin politik hâkimiyetlerini artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaçarlar, Taziye, İktidar, Meşrûiyet, Din, Ritüel

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü, akinkiren@arel.edu.tr

Bu çalışmadaki İngilizce kaynakların bir kısmına erişebilmeme yardımcı olduğu için, Georgetown Üniversitesi'nden H.İ. Çağatay Özdemir'e teşekkürü borç bilirim.

Abstract

In the middle of the tenth century, a public commemoration was held in Baghdad to commemorate the things happened to Imam Hussein, grandson of Prophet Mohammad, and his supporters in Karbala in 10 Muharram 61 HE (680 CE). This way of remembrance which was performed by mourning for the dead and by beating of the chest was later transformed into a ritual by the Shi'ites and became widespread. In the period of the Safavids, who endorsed the Twelver Shiism as the official religion in Iran and gave rise to the mass conversion of the population to this belief, the ritual called *ta'zieh* gained a new content and came to be identified with Iran. The interest shown in the *ta'zieh* reached a peak in the Qajar rule. Especially during the reign of Naser al-Din Shah *ta'zieh* was widely supported by the state. It became an event under the auspices of the central government. In this period, mass ceremonies were held throughout Iran, particularly in the capital city Tehran. The most important reason for this is the fact that when the divine right of rule had begun to be questioned in the nineteenth century, the Qajar monarchy was being criticized by society and political elites. The rulers of the Qajars, who needed new ideological tools like other monarchies to gain loyalty of their subjects and to earn respect of foreign diplomats, have resorted to this historically important religious ritual. In order to increase the effectiveness of the ceremonies, they did not avoid any expenditure and supported the opening of *takyehs* across the country. Besides the royal family, some other notables in the capital and in the cities gave support to the exhibitions. Moreover, people from the different social stratum got involved in it with financial contributions or by working in activities require physical strength. It transformed *ta'zieh* into a unique solidarity project puts people together. Additionally, active participation of audiences is a substantial part of the *ta'zieh*. Trying to feel the pain and martyrdom of Hussein by overidentifying her/himself with the heroic characters is at the core of the performance. In this way, with its unrivaled impact of abreaction, *ta'zieh* functioned as a relieving instrument on potential rebellious feelings. Also people were reading poems to praise the Shah while they were beating their chests in the ceremonies. All these factors contributed to both strengthening feeling of unity and consolidating the Iranian identity in one hand. On the other hand, they helped increasing the political sovereignty of the monarchs and the elites who organized the exhibitions.

Keywords: Qajars, Ta'zieh, Rulership, Legitimization, Religion, Ritual

“Muharrem ayında Kerbelâdaki olayların hikâyesini yeniden inşa eden taziye geleneği, İran Şiiliğinin özgün ve ayırt edici bir özelliğidir” (Daniel, 2006, s. 184).

Giriş

Nasirüddin Şah, Paris ve Londra gibi Avrupa başkentleri ile İstanbul ve Kahire gibi komşu merkezlere gitmiş diplomat ile devlet adamlarının raporlarından etkilenecek, 1867 yılında Tahran'ın yeniden yapılandırılması için bir komisyon kurulmasını istemişti (Gurney, 1992, s. 64). Daha sonra, şehir planlamasıyla ilgili bu girişim dâhilinde, Gülistan Sarayı'nın yanına görkemli bir tiyatro salonu yapılması talimatı verdi. *Tekye-i Devlet* adındaki bu abidevi yapı, Şah'ın 1873 yılında Avrupa seyahati sırasında gittiği Londra'da gördüğü Albert Hall binası model alınarak, dört binin üzerinde seyirci kapasitesi olacak şekilde inşa edilmişti. Bunun yanında, yine Nasirüddin

Şah ve diğer Kaçar şahları dönemlerinde, başta Tahran olmak üzere İran'ın her yerinde çok sayıda *tekye* yapılmıştı.¹

Tekye-i Devlet ve diğer *tekyeler*, daha ziyade Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Ali'nin oğlu ve aynı zamanda On İki İmam Şii inancına göre üçüncü imam olan Hz. Hüseyin'in Kerbelâda şehit edilmesi ve sonrasında gerçekleşen olayların dramatik bir tarzda sunumu şeklinde tanımlanabilecek *taziye* anmalarının gerçekleştirilmesi amacıyla yapılmıştır (Aghaie, 2004, s. 30-46; Gurney, 1992, s. 64).² Bunun sonucu, *taziye* anmaları iktidar desteğiyle organize edilen ve halkın toplu halde katılımının arttığı bir faaliyete dönüşmüştür. Ayrıca, daha önce geleneksel olarak dindarların katkısıyla Muharrem ayının ilk on gününde gerçekleştirilirken, coşkusu iki aya yakın süren büyük organizasyonlar halini almıştır (Marashi, 2008, s. 39-41).

*Taziye*nin bu denli önem kazanması, toplumun iktidarlara olan sadakat bağının daha da güçlenmesini, dolayısıyla iktidar tarafından daha kolay yönlendirilme olasılığını artırmıştır. Yani, Şii ritüeli olan *taziye* sayesinde, Kaçarlar (1796-1925) kendi iktidarlarını kapsamlı ve popüler düzeyde daha meşrû gösterebilmişlerdir.

Teorik Çerçeve

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında, Fransa ile İsviçre dışındaki bütün Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğu ile İran gibi doğu toplumlarında monarşi hala geçerli devlet yönetim şekliydi (Hobsbawm, 2006, s. 328). Fakat milliyetçiliğin ve liberal düşüncenin etkisinin artmasıyla, hanedanların yönetme hakları tartışılmaya başlamıştı. Bu bağlamda, "kutsal hak"tan kaynaklanan geleneksel meşrûriyet kavramı zamanla toplumların ve siyasi elitlerin gözünde anlamını yitiriyordu. Doğal olarak, monarklar tebaanın sadakatini sağlamak için çeşitli ideolojik araçlara, Hobsbawm'in deyimiyile (1993, s. 108) "yeni sadakat biçimlerine" ihtiyaç duydular. Söz konusu ülkelerin yöneticileri, mitler, semboller, değerler sistemi ve ortak hatıralar yoluyla alt ve orta sınıfları kapsamaya ve toplumun tüm tabakaları arasında ortak paydalar bulmaya çalıştılar. Yani, yeni bir topluluğun "hayal" edilmesini sağladılar (Anderson, 2006).

¹ Türkçede tekke olarak kullanılan *tekye* kelimesi, zikir veya ders için toplanılan yer anlamına gelmektedir. İranda, şehir içinde toplu yas törenleri yapılan basit bir meydana veya binlerce izleyiciyi alabilecek ve bizzat bu iş için hazırlanmış binalara bu isim verilmiştir. Peterson'a göre, kelimenin içeriği 1840'lardan itibaren ihtişam arz eder bir hal almıştır (Peterson, 1979, s. 64-65). Ayrıca, günümüzde *tekye* yerine *hüseyniye* tabiri de kullanılmaktadır. Ancak ikisi arasında, kompleksin her zaman açık olması ya da sadece Muharrem ayında açılması gibi bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bkz. (Tusli, 1366; Bozorgnia, 1383).

² Arapça bir kelime olan *taziye*, Türkçede ve Farsçada vefat eden kişinin anılması ve yakınlarına başsağlığı ziyaretinde bulunulması gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Ancak, İranda ve Şii kültüründe daha özel bir anlam bulmuş, Kerbelâ şehitlerinin anılması ve sonrasında gerçekleşen bir dizi olayın sahnelenmesi amacıyla düzenlenen dini törenin tanımı haline gelmiştir. Bugün bu kelimenin yerine daha ziyade *ezadârî* kelimesi kullanılmaktadır. Bununla birlikte, normal zamanlardaki diğer ölümler sonrası düzenlenen *taziyelerde* bile Kerbelâ hadisesi anılmaktadır... Diğer taraftan, esasında ritüel haline gelmiş bu törenin/gösterinin kökenleri İslâm öncesi İran kültürüne dayanmaktadır. İranda'nın etkinliği, bu coğrafyadaki kültürlerin içinden gelen çeşitli ritüellerle birleşip (Mitra'nın, Zarir'in ve Siyavuş'un yaşadıklarına tutulan yaslardaki ritüeller) İran'a has bir hal almıştır (Mahani, 2013, s. 23-24).

Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleniğin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ (‘Tasarlanmış Topluluk’) ve Pan-İslâmizm” başlıklı makalesinde (2009), son dönem Osmanlı İmparatorluğu’nu Hobsbawm’ın “geleniğin icadı” ve Anderson’ın “muhayyel cemaat” kavramları çerçevesinde incelemiş, “Pan-İslâmizm”i bu ikisi ışığında ele almıştır. Bu çalışmada da Kaçarların XIX. yüzyılın ikinci yarısında *taziye* gösterilerine gittikçe daha fazla önem vermelerinin, Hobsbawm ve Anderson’ın sundukları teorik araçların kullanımıyla özdeşlik gösterdiğine dikkat çekilecektir. Çalışmada Deringil’in kullandığı yöntemden esinlenilerek, Osmanlı İmparatorluğu’na komşu olan dönemin diğer bir doğu monarşisi Kaçar İrani’ndaki gelişmelere değinilecektir. Ancak Deringil’in çalışmasındaki Osmanlı örneğiyle belli bir dönemde uygulanan genel bir siyasete odaklanılmasından farklı olarak, İrand’a başvuru tek bir araç üzerinde durulacaktır. Zira adına ister Pan-İslâmizm diyelim isterse İttihâd-ı İslâm,³ 1870’lerin sonundan itibaren Osmanlı yönetiminin uyguladığı siyasetin benzerini İrand’a görmek mümkün değildir. İrand’ın bu çalkantılı döneminde, topyekûn belirgin bir siyasetten ziyade tekil araçlardan istifade edilmiştir.

Diğer taraftan, özellikle İngilizce literatürde *taziye* gösterileri üzerine çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, kronolojik olarak ifade edersek, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Safevi Devleti’nin (1501-1722) katkısına, Nadir Şah döneminde (1736-1747) bu geleniğin geriletmesine, Zend Hanedanı sırasında yeniden gelişim göstermesine, ardından Kaçarlarla birlikte gösterilen ilginin doruğa ulaşmasına, 1925 sonrası Pehlevi yönetiminde ikinci defa gerilemesine ve nihayet 1979 Devrimi’nin ardından popülaritenin bir kez daha artmasına işaret edilmektedir. Çalışmada; bu dönemler arasından gösterilerin ülkenin her tarafında yaygın ve etkin olarak sergilendiği Kaçar dönemine ışık tutulacaktır. Zira Kaçar döneminde (1796-1925), özellikle de Nasirüddin Şah zamanında (1848-1896), *taziye*, devlet destekli teatral bir eylem olarak birlik duygusunun artırılmasına katkı sağlamanın yanında, yönetimin dinî ve siyasî meşrûiyet iddiasını güçlendirecek şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle, Kaçar yönetimi himayesinde eskisinden daha şaşaalı sergilenen Kerbelâ anmalarının, yüzyılın ortasından itibaren iktidarlar tarafından nasıl araçsallaştırıldığı incelenecektir.

Taziye Gösterileri

Taziye, İrand’a düzenlenen tüm dinî törenler arasında en etkilisidir ve hicri takvimin birinci ayı olan Muharrem’in ilk on gününde gerçekleştirilir.⁴ Bu on günlük süredeki tüm anma etkinlikleri

³ Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslümanların birliğinin sağlanması düşüncesinden hareketle özellikle II. Abdülhamid döneminde izlenen siyasetin adlandırılması üzerine farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların genel hatlarıyla değerdendirilmesi ve farklı bir yorum için bkz. (Kiren, 2017, s. 41-55).

⁴ *Taziye* ritüelinin önemli bazı unsurları bulunmaktadır. Bunlardan biri *deste-i ezâ-dâri* denilen geçit alayıdır. Bu alay sadece bir cenaze alayı değildir. Aynı zamanda gösterişli-tantanalı bir törendir. *Taziyede*ki oyuncular ve seyirciler; acılarını, sarıklarını çözüp gömleklerini yırtarak ve kan gelinceye kadar gittikçe artan şiddetle çıplak göğüslerine vurarak dışa vururlar. Bunun yanında, Türkiyedeki meddahlık gibi, İrand’a *nakkalın* (*rûze hân, perde-dâr, pişkan, şemâil-gerdân*) *taziyenin* gelişiminde önemli bir payı vardır. Bu kişi, anlattığı hikâye içinde yer verdiği efsanelerle *taziyenin* tesirini artırır (And, 2012, s. 102-103). Ayrıca, birçok ritüelde olduğu gibi, *taziyede* de güçlü bir edebi yön bulunmaktadır. Hatta esasında İrand *taziyesi* gücünü büyük oranda Muharrem ayı boyunca süren ve *rûze hânî* denilen edebi gelenekten almaktadır. Söz konusu gelenek, Hüseyin Vaiz Keşifi’nin yazdığı “*Ravzatü’l Şüheda* (Şehitler Bahçesi)” adlı şiirle birlikte XVI. yüzyıldan itibaren ön plana çıkmıştır. Daha sonra da *taziyenin* ayrılmaz bir unsuruna dönüşmüştür (Asani, 2015, s. 157).

arasında, bölgeden bölgeye farklılık gösteren birçok geleneğe yer verilmektedir. Ancak bunların en yaygın ve ortak olanı; *yevm-i aşûrâ*, *yevm-i katl* veya *rûz-ı katl* olarak adlandırılan ayın onu (*aşure*) ve bunun bir gün öncesinde (*tasuâ*) gerçekleştirilen dramatik gösterilerdir. Bu iki günde insanların hassasiyetleri en üst noktaya çıkmakta ve ülke çapında her yerde organizasyonlar düzenlenmektedir (Daniel, 2006, s. 183). 1866 ile 1881 yılları arasında İngiliz telgraf şirketinin doktoru olarak İran'da bulunan Wills, Şiraz'da katıldığı *taziye* gösterilerinden bahsederken, küçük bir köyde bile mutlaka *taziye* gerçekleştirildiğine dikkat çekmiştir. Wills (1891, s. 279-283), Şiraz Valisi Şehzade Zillu'l Sultan'ın, sarayının bahçesinde büyük çapta bir *taziye* organize ettirdiğini, aynı bölgede diğer varlıklı kişilerin ise daha küçük ölçekte de olsa gösterilere öncülük ettiklerini belirtmiştir.

Taziye, Hz. Hüseyin ile taraftarlarının Emevi halifesi Muaviye'nin oğlu I. Yezid'e bağlı güçler tarafından 10 Muharrem 61 (680) tarihinde Kerbelâda acımasızca muamelelere maruz bırakılmalarının yeniden canlandırılarak anılması anlamına gelmektedir.⁵ Bu nedenle, yaşanan bazı olayların taklit ve temsil edilmesi ya da bunun için yas tutulması fikrine dayanır (Daniel, 2006, s. 184). Günümüzde de Şii toplumlarında görülmekte olan şekliyle *taziye*, aslında X. yüzyılın ortalarında Bağdat'ta Hz. Hüseyin'i anmak için halka açık olarak başlayan anma merasimleri geleneğinin son aşamasıdır. Katılımcıları yüzleri siyaha boyanmış ve saç-başı dağınık haldeki Şiiler olan bu ilk *taziye*de, inilti içinde ağıtlar yakılmış, göğüsler dövülmüştür (Pettys, 1981, s. 342; Mahani, 2013, s. 23).

Zamanla *taziye* Şii inancında müstesna bir ritüele dönüşmüştür. İslâm kültürü içinde geniş kitlelerin katılımıyla icra edilen tek teatral seremoni olan *taziye*, yas, acı çekme, dövünme, ağlayıp inleme ve oruç tutma gibi unsurları içermektedir. Bununla birlikte, Kerbelâ ve sonrasında yaşanan olaylardan öne çıkanların ayrı ayrı canlandırıldığı, birbirlerinden farklı içerikte *taziyeler* bulunmaktadır. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle ilgili yazılan senaryo dışında, örneğin, "*Şam Pazarı Taziyesi (Taziye-yi Bâzar-ı Şam)*"nde *aşure* günü tutsak edilenlerin yaşadıkları dram sergilenmektedir. Ancak buna karşılık, doğrudan Kerbelâyla ilişkili olmayan *taziyeler* de vardır. Mesela, "*Taziye-yi Vefât-ı Peygamber*"de Hz. Muhammed'in hayatını kaybetmesi, "*Taziye-yi Şehadet-i Hz. Ali*"de Hz. Ali'nin şehit edilmesi gibi canlandırmalar yapılmaktadır (Mahani, 2013, s. 28). Dolayısıyla, And'ın işaret ettiği şekilde (2012, s. 39), Muharrem anmalarında eksen kişi Hz. Hüseyin olsa da; diğer şehit ve dinî önderler için de *taziyeler* hazırlanması, söz konusu ritüelin örnek üzerine gelişen geniş bir birikim olduğunu göstermektedir.

Taziye gösterilerinde seyircilerin aktif katılımları etkinliğin önemli bir yönüdür. Kaynaklarda seyircilerin sanki düğüne gider gibi hazırlık yapıp faaliyete iştirak ettikleri ifade edilmektedir. Gösterinin kahramanıyla özdeşleşerek Hz. Hüseyin'in çektiği acıyı ve şehit olmasını hissetmeye çalışmak merasimin merkezindeki husustur. William Beeman, seyircilerin gösterinin hem içinde

⁵ Bilindiği gibi, Emevi halifesi Muaviye'nin hayatını kaybetmesinden sonra, oğlu Yezid Şam'da kendisini halife ilan etmiş ve burada bulunan Müslümanlardan biat almıştı. Buna karşılık, O'nun hilafetini onaylamayan Müslümanlar da Hz. Hüseyin'in başa geçmesini istiyorlardı. Hz. Hüseyin, Küfe'deki Müslümanlar tarafından hilafeti üstlenmesi için buraya davet edilmişti. Ancak Küfe'ye giderken Kerbelâda Yezid'e bağlı birlikler tarafından kuşatıldı ve O'na biat etmesi istendi. Bunu kabul etmeyince de yanında bulunan kendisine sadık küçük bir grupla birlikte acı şekilde öldürüldü. Bkz. (Ateş, 1987, s. 634-640; Kılıç, 2013, s. 513).

hem de dışında olduklarını belirtmektedir. Beeman'a göre (2015, s. 52), “*Katılımcılar ve izleyiciler taziye bir tiyatro olarak görmezler, daha çok dini bir yas olarak algırlar. Ancak yine de; taziye kesinlikle birçok teatral uygulamayı içeren bir gösteridir*”. Gösterilerde çoğu zaman kendilerinden geçen seyirciler, Hz. Hüseyin'e ve yandaşlarına yardım etmeye çalışmışlar ve düşmanlarının onlara saldırmalarını engellemişlerdir. Bu durum ironik olarak gösterinin kötü karakterlerini sergileyen oyuncularını fiziksel tehdit altında bırakmıştır (Chelkowski, 1985, s. 24).

Diğer taraftan, aslında Kerbelâ hadisesi sebebiyle yas tutulması yalnızca Şi'a'ya özel bir husus değildir. Neredeyse tüm Müslümanlar bu olayı geçmişte yaşanan acı bir hatıra olarak kabul etmekte, Endonezya'dan Jamaika'ya İslâm toplumlarında söz konusu tarihlerde değişik anma etkinlikleri düzenlenmektedir. Hatta bu durumdan İslâm dışı bazı gruplar dahi etkilenmişlerdir. Örneğin Hindular arasındaki soylu Mohyal Brahmin topluluğu Muharrem ayında bir takım kutlamalar yapmaktadır (And, 2012, s. 47, 57).⁶ Ancak, anmalar ve gösteriler Şii toplumlar arasında daha titiz ve özenli olarak gerçekleştirilmekte ve sahnelenmektedir. Belki de bunun sebebi, olayın Şiiler tarafından yalnızca ve açık biçimde politik gücün gasp edilmesinin hikâyesi olarak değil, “doğruluktan sapmama ve *iyi ile kötü* arasındaki evrensel mücadeleyi temsil etme” şeklinde algılanıyor olmasıdır (Asani, 2015, s. 152).

Taziye ve Millî Duygular

İranda milliyetçiliğin doğuş ve gelişme zamanına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Fakat bir devlet ideolojisi olarak ortaya çıkmasının ve geniş kitlelerce kabul görmesinin, önce XX. yüzyıl başındaki Meşrûtiyet Hareketi (1906) ve ardından Rıza Şah Pehlevi (1925-1941) dönemlerinde gerçekleştiği kabul edilir (Arjomand, 2016). Diğer taraftan, Banani'nin yerinde ifadesiyle (1961, s. 14), Sünnî komşulara karşı Şii bir güç olarak asırlarca süren karşı duruş, İran'ı zaten modern milliyetçiliği kabul etmeye hazır hale getirmiştir. Bir diğer deyişle, Şiilik, İranda milliyetçiliğin kurgulanmasında verimli bir alan açmıştır (Kamrava, 1990, s. 125).

Milliyetçiliğin İranda ortaya çıkmasında iki faktör önemli rol oynamıştır. Bunlardan birincisi toprak birliği (coğrafi), diğeri ise dinî kimliktir:

İran kavramı, dolayısıyla bir *İranlı* algısı, Avrupada modern devletin ortaya çıkmasından önce de vardı. *İran-zemin* veya *İran-şehr* gibi terimler, X. yüzyıldan beri, hatta Gnoli'nin (1989) tespit ettiği gibi daha Sasani döneminde (224-651) bile kullanılmaktaydı. İranlı şair Firdevsi'nin (940-1020) meşhur *Şehnâme*'sinde İran kelimesine binin üzerinde gönderme yapılmıştı (Kashani-Sabet, 1999, s. 15-19). Bu nedenle, İran'ın coğrafi bir bölge olarak tanımlanması çok eskilere dayanmaktadır ve modern zamanlarda İranlı kimliğinin yerleşmesi için güçlü bir altyapı oluşturmuştur.⁷

⁶ Asani (2015, s. 156), Hindistan'da ekonomik çıkarları bulunan İngilizler sayesinde taziyenin 1845'ten itibaren Asya dışına da taşındığına işaret etmektedir. Gruplar halinde Karayiplere giden Hindistanlı Şiiler beraberlerinde taziye ritüelini götürmüşlerdi. Trinidad'a yerleşen bir grup Şii, bunu aralarındaki sosyal bağı artran ve “anavatanı” hatırlatan bir araç olarak görmüştü.

⁷ Buna karşılık, Kaçar dönemine dair kaynakların bir bölümü bu dönemde ülkenin siyasi yapısını konfederasyon olarak nitelendirmektedir. Bu kaynaklarda, Şah'ın otoritesinin merkez dışında tam olarak hissedilmediği ve diğer

İkincisi, Safevi Devleti'nin kurulmasının ardından çok sayıda insanın zorla ya da gönüllü olarak Şii inancını benimsemesi ülkeyi etrafındaki Sünnî dünyadan büyük ölçüde izole etmiştir (Fisher, 1980, s. 28; Neuman, 2006). Şii İran (Safevi Devleti), XVI. yüzyıl sonrasında, kuzeyde Özbekler, batıda Osmanlılar ve doğuda Peştun ile Moğollardan oluşan Sünnî gruplar tarafından sarılmış durumdaydı. Bu nedenle, Şii bir devletin sağlam temeller üzerine yerleştirilmesi için Safeviler olağanüstü gayret göstermişlerdi (Rahimi, 2013, s. 56). Dolayısıyla, çoğu Şiiliği benimsemiş İranlıları çevresindeki topluluklardan ayırıştıran rolüyle, Şii inancı da bir çeşit tutkal vazifesi görmüş, insanlara duygudaşlık vermiş ve modern öncesi zamanlarda ortak bir bilinç oluşumunu mümkün kılmıştı.⁸ Bu bilinç, İran olarak tanımlanan coğrafyanın her yerinde aynı olmasa bile merkezin doğrudan kontrol edebildiği yerlerde oldukça etkiliydi.⁹ Böylelikle teritoryal ve kültürel farkındalık ülkede dinî kimlikle bütünleşiyordu. Yani bir anlamda, Şii kimliği coğrafi bilinçle birlikte toplumun büyük kısmını kenetleyen unsur haline gelmişti.¹⁰

Bu birleşmenin öğeleri arasında, X. yüzyıldan beri süregelen yas ritüelinin Safevi şahlarının teşviki ve yer yer ileri gelenlerin desteğiyle yeni sembol ile adetleri içererek zenginleşmesi yer almaktadır. İlk üç halife (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman), Muaviye, oğlu Yezid ve onların taraftarlarının kötülenmesi vb. uygulamalarla, *taziye* aracılığıyla etkin bir şekilde “Sünnî öteki” yaratılmıştır.¹¹ Pettys (1981, s. 342), İran’da “millet”in yeniden şekillenmesinin ve Şiiliğin resmi inanç olarak yerleştirilmesinin, *İran’a özgü bir taziyenin* gelişmesini sağladığını ifade etmiştir.

bölgelerde toplumu genellikle büyük aşiret reislerinin yönettiği ifade edilmektedir. Aşiret reisleri, çoğu zaman vali rütbesi taşımışlar, bazı uzak bölgelerde kontrolü neredeyse tamamen bunlar elde buldurmışlardı. Görünüşte Şah tarafından atanmışlar, fakat uygulamada, Şahlar zaten doğal lider olan bu kişileri atamak zorunda kalmışlardı. Dolayısıyla, ademi-merkeziyetçi bir yapı İran politik hayatını belirlemişti. Ükenin her bölgesinde aynı toprak tahayyülünün olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bkz (Kiren, 2017, s. 58).

8 İranlı kimliğinin ortaya çıkışı ve gelişimine dair yürütülen akademik tartışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz. (Matin-Asgari, 2012).

9 Burada bütün İran’ın Şiiliği kabul etmiş olduğunu veya aynı duygudaşlık içerisinde olduğunu kastetmiyoruz. Ne Safevi ne de Kaçar döneminde, bugün de olduğu gibi, İran’da nüfusun tamamı Şii-Müslüman değildi. Veya kendisini merkezi güçle aynı kimliğe sahip görmüyordu. Hatta belki de merkezi kimliğin farkında bile değildi. Söz konusu coğrafyada, Sünnî-Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Zoroastri, Asuri gibi diğer inanç grupları da bulunmaktaydı. Çalışmada, *taziyenin* bir ritüel olarak daha ziyade Şiiiler tarafından gerçekleştiriliyor olması ve ülkede Kaçar dönemine geldiğinde çoğunluğu Şiiilerin oluşturması gibi nedenlerden ötürü, Şii gruplar-iktidar ilişkisi öne çıkarılmıştır... İran’da azınlıkların durumu ve devletle ilişkileri konusunda şu kaynaklara bakılabilir (Elling, 2013; Saleh, 2013).

10 Abrahamian, İranlı kimliğinin oluşmasında İslâm öncesi ve İslâmî dönemin her ikisinin de etkili olmasının, anne-babaların çocuklarına verdikleri isimlerden anlaşılabilceğine dikkat çekmiştir. Ülkede verilen isimlerde, “*Şiiliğin etkisi Ali, Mehdi, Rıza, Hüseyin, Hasan ve Fatima; şair Fırdevsi ve onun Şehname’si aracılığıyla antik İran’ın etkisi İşfendiyar, Rüstem, Suhrab, Erdeşir, Gâve (Kâve), Behram ve Atussa isimlerinde görülmektedir.*” (Abrahamian, 2014, s. 2); Öte yandan, çalışmanın başlangıcında Hobsbawm ve Anderson’a atıf yaparak milliyetçilik kuramlarından modernist yaklaşımı benimsememize rağmen, “İran” kavramının Sasanilere ve Fırdevsi’ye kadar götürülebileceğini ifade ederek “primordialist (ilkçi)” yaklaşımlara yaklaştığımız düşünülebilir. Bunu ifade etmekteki amacımız, kavramın tarihsel varlığının katkısına değinmektir. Bilindiği gibi, ilkçi yaklaşımların ortak özelliği, milletleri “doğal yapılar” olarak görmeleridir. Oysa burada, doğal olmayan, yapay bir uygulamanın, modernleşme gayretleri içerisindeki etkisini incelemekteyiz. Dolayısıyla, esasen modernist yaklaşımı kabul etmekteyiz... Milliyetçilik kuramlarına eleştirel bir bakış için bkz. (Özkırımlı, 1999).

11 Örneğin, XIX. yüzyıl sonunda, ikinci halife Hz. Ömer’in öldürülmesi alaycı bir *taziye*de kukla yakılarak konu edilmiştir (Pettys, 1981, s. 353).

Ayrıca, Safeviler, Peygamber soyundan geldikleri iddiasına benzer argümanları da kullanarak kendilerine bir çeşit meşrûiyet sağlamışlar,¹² özellikle Osmanlılar karşısında Şîi bir İranlı bütünlüğü oluşturmuşlardı. Onlardan sonra arada kısa bir süre kesintiye uğrasa da *taziye* gittikçe daha popüler hale gelmiş, XIX. yüzyılda İran sınırları boyunca yaygın bir eyleme dönüşüp Kaçar şahlarının himayesi altına girmiştir (Daniel, 2006, s. 184).

Öte yandan, *taziye*nin iktidarlarca açıkça desteklenmesi, Rus ve İngiliz yayılması karşısında merkezi kontrolü sağlamaya çalışan Kaçarların ülkeyi modernleştirme çabalarıyla aynı tarihlere denk düşmektedir. Lambton'a göre (1988, s. 200), XIX. yüzyılda Batı teknolojisi İran'a girdikçe; idari yapı otoritesini genişletmeye çalışırken eski dinî aidiyetlerin yerini "millî" aidiyet almaya başlamıştır. Ancak bu millîlik, henüz tam anlamıyla modern bir milliyetçilik değil, din ile yoğrulmuş bir olgu idi. Bu dönemde, Şah hâlâ bir "İslâm Padişahı", İran ise "İslâm toprağı" kabul edilmekteydi. Böyle bir ortamda, daha fazla kişi tarafından daha coşkulu kutlanan *taziye* gösterileri, dinî ve "millî" duyguların dışı vurumu olarak görülebilir.¹³

Sonuç olarak, *taziye*nin başlangıçta Emevilere (Araplara), daha sonra XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlılara (ve diğer Sünnî komşulara), nihayet XIX. yüzyılla birlikte bir de Batılı devletlere karşı birlik sağlamak amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür. Pettys bunu, "*Taziye isyandır! Arap boyunduruğuna ve Sünnî egemenliğine karşı başkaldırışın, cüretkâr bir araç yoluyla dile getirilmesidir*" şeklinde tarif etmiştir (1981, s. 354).¹⁴ Kaçarlar, kendilerinden önceki hanedanların başvurduğu bir yöntemi, meşrûiyet iddialarını takviye etmek için daha etkin biçimde kullanmışlardır.

Kaçarlar ve *Taziye*

Kashani-Sabet'e göre (1999, s. 4, 24), İran'da millet olma hikâyesi toprak kayıplarıyla sonuçlanan ve nüfus hareketlerine sebep olan 1804 İran-Rus Savaşı'ndan itibaren başlamıştır. Sınır ile toprak kavramlarının önemine işaret eden Kashani-Sabet, Osmanlılara karşı verilen mücadele ve Anglo-İran Savaşı (1856-57) da hesaba katıldığında, dış güçlere karşı söz konusu kavramların savunulmasının, "İran milleti"nin tanımlanması ve kurgulanmasında önemli bir işlev gördüğünü

¹² Safevilerin yönetme haklarının meşrû olduğunu ispatlamak için kullandıkları argümanların başında, Ehl-i Bey'te mensubiyet iddiası gelmektedir. Daha evvelki kaynaklarda bunu ispatlayan herhangi bir ibare bulunmamasına rağmen; Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd'ten (ö. 1460) itibaren Safevi ailesi kendisini Hz. Ali soyundan göstermeye çalışmış, kaynaklarında buna yer vermiştir (Sümer, 1999, s. 2).

¹³ Ancak yine de vurgulamak gerekir ki: "*Milliyetçilik, geç dönem Kaçar şahları tarafından iktidarın otoritesini sağlamak amacıyla ideolojik bir iddia olarak asla kullanılmamıştır. Fakat İran devletini üzerine yeniden kuracakları yeni varsayımlar, millet hayal edilebilecek bir kapsamın belirlenmesinde gereklidir*" (Marashi, 2008, s. 12).

¹⁴ Şiilik ile Sünnîlik arasındaki ayrışmanın en önemli nedeni, Sünnîlerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifenin seçimiyle belirlenmesi gerektiğini iddia etmeleri, Şiielerin ise halifenin Peygamber'e kan bağıyla bağlı olması gerektiğini savunmalarıdır. Ayrıca, İran kaynaklarında, Hz. Hüseyin'in son Sasani Kralı Yezdgird'in kızı prenses Şehr-i Bânu ile evlendiği iddia edilmiştir. Bununla birlikte, Kerbelâ sonrası Peygamber soyundan geriye kalan tek ardılın Hz. Hüseyin'in hasta olduğu için savaşa katılmamış oğlu Zeyn'ül Abidin olması, şecerenin onunla devam etmesi gerektiği yorumunu beraberinde getirmiştir. Bu yolla, İranlılar, İran yönetimlerini Hz. Ali soyuyla (dolayısıyla Hz. Peygamber'le) irtibatlandırmakta önemli bir argüman elde etmişlerdir (And, 2012, s. 102).

ifade etmektedir. Afshin Marashi ise (2008, s. 5-6); *Nationalizing Iran* adlı çalışmasında, “İran’ın millileştirilmesi” hikâyesini XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla, yani Nasirüddin Şah dönemiyle (1848-1896) başlatmaktadır. Marashi’ye göre, XIX. yüzyılın sonları itibarıyla İran artık milliyetçiliği kucaklamaya hazırды. Çünkü ülkede devlet yapısı ve kültürel formlar değişmeye başlamıştı.¹⁵

Biz de; Kashani-Sabet ve Marashi’nin sundukları perspektifleri esas alarak, XIX. yüzyıldan itibaren (Kaçar iktidarıyla birlikte) toplumun mevcut yönetime sadakatini ve bir arada yaşama duygusunu artırmaya yönelik araçlar arasına bir Şii geleneği olan *taziye*nin alınmasını incelemekteyiz. Yüzyılın ortalarından itibaren, Kaçar yönetiminin merkezdeki gösterilere destek olması ve hatta onları himaye etmesi sayesinde, *taziye*, kitlelerin yönlendirilmesinde ve kontrol altında tutulmasında önemli bir fonksiyona sahip olmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi, Hz. Hüseyin’in şehit edilmesine dair anmaların İran’da halk arasında popüler dinî içerikle sunulması daha Safevi döneminde (1501-1722) başlamış¹⁶ ve buna birçok teatral özellik eklenmişti (Mahani, 2013, s. 26).¹⁷ Fakat söz konusu anmaların organizasyonuna bahse değer bir ivme kazandıran, Kaçarların ikinci temsilcisi Feth Ali Şah (1797-1834) olmuştur. O’nun zamanında, *taziye* için birkaç sabit alan (*tekye*) tahsis edilmiştir. Halefi Muhammed Şah (1834-48) dönemindeyse; Sadrazam Hacı Mirza Agasi tarafından, veliaht şehzade, üst düzey devlet görevlileri ve diplomatların düzenli olarak gösterileri izlemeye gittiği görkemli bir *tekye* inşa ettirilmiştir. Ardından, her yerde ileri gelenlerce yeni *tekyeler* yaptırılmış ve *taziye*ye ev sahipliği yapacak yer sayısı hızla artmıştır. 1842-43 yıllarında Tahran’da kalan Fransız bir diplomat, bu kısacık sürede toplam kırk sekiz adet *tekye* kurulduğunu söylemiştir (Arjomand, 1984, s. 240). Muhammed Şah döneminde ayrıca, Rus ve İngiliz elçileri de gösterilerin daimi izleyicileri haline gelmiştir (Mottahedeh, 2008, s. 77).

*Taziye*ye verilen önemin doruğa ulaşması Nasirüddin Şah döneminde (1848-96) olmuştur (Arjomand, 1984, s. 240). Bu dönemde, *taziye* dinî bir ritüelin ötesinde adeta bağımsız bir sanat dalına dönüşmüştür (Mottahedeh, 2008, s. 66). 1856 yılında yayınlanan eserinde Lady Sheil ve 1883-85 yılları arasında iki yıl süreyle İran’da bulunan Amerikalı diplomat S.G.W. Benjamin, gösteriler hakkında detaylı tasvirler sunmuşlardır. Sheil (1856, s. 128), *taziye*de sahnenin gerçek gibi görünebilmesi için mümkün olan her şeyin yapıldığını ifade etmiş, Benjamin ise (1887, s. 365) onu “*çağın en dikkat çekici dinî etkinliklerinden biri*” olarak tanımlamıştır.

Mottahedeh (2008), millî reformun gerçekleştirilmesinde tarihsel simgelerin kullanılmasına dair çalışmasında, XIX. yüzyılda söz konusu gösterilere ilginin artışına genişçe yer vermektedir. Bu dönemde, bugün de olduğu gibi, Kerbelâda yaşananlar abartılı biçimde dramatize edilmiş, söz

¹⁵ Sonunda bu durum, 1920 ve 30’lara gelindiğinde modern bir ulus-devletin kurulmasını sağlamıştır.

¹⁶ Rönesansın en önemli seyyahlarından biri olarak görülen İtalyan Pietro della Valle’nin, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde İsfahan’daki *taziye* gözlemleri için bkz. (della Valle, 1990, s. 142-145).

¹⁷ Kerbelâ temasının, teatral öğelerin yanında Şiiler dışındaki diğer Müslüman toplum edebiyatlarına da geniş yansımaları olmuştur. Mesela kendisi de Kerbelâ yakınlarındaki Hille’de doğan ve hayatının ilk evresinde Safevi tebaasından olup daha sonra Osmanlı tabiiyetine geçen Fuzûlî ya da Gelibolulu Mustafa Âli gibi birçok Osmanlı şair ve edibi bu temayı işlemişlerdir. Bkz. (Arslan, 1996, s. 49-67; Fuzulî, 1968; İnalçık, 2016, s. 399).

konusu ritüel aracılığıyla Şiilik ile Sünnilik arasındaki temel kırılma hatırlatılıp tekrar tekrar canlandırılmıştır. Bu yolla, İran'ın tarihi "Şii" bir "milletin" tarihi olarak kurgulanmış ve "yeniden inşa edilmiştir". Bunun da ötesinde, *taziye* izleyicilerin gözünde modern bir milletin teorisini üretmiştir (Bkz. s. 10-11, 58).

Tüm Kaçar döneminde *tekyelerin* inşası ve gösterilerin organizasyonu için önemli miktarda para tahsis edilmiştir. Sadece *Tekye-i Devlet*'in inşasına ayrılan paranın 150.000 ile 300.000 tümen arasında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸ Fransız Büyükelçisi, *Tekye-i Devlet*'te organize edilen *taziyenin* Şah'a yıllık maliyetinin 1907 yılı için 30.000 tümen civarında olduğunu söylemiştir. Üstelik para tahsisi ve diğer destek faaliyetlerine yalnızca Kaçar ailesi değil, başkentte ve vilayetlerdeki bazı elitler de katkıda bulunmuşlardır. Böylece, bir taraftan gerçekleştirilen geleneksel anmalar saray tarafından yeni sembol ile koreografileri içeren bir şekle dönüştürülmüş, diğer taraftan saray sanatı şehirli kalabalıklara açık hale getirilmiştir. Bu durum hem monarşinin hem de gösterileri organize ettiren ileri gelenlerin politik hâkimiyetlerini artırmıştır. Ancak merkezi bölgeler dışındaki halk üzerinde bu hâkimiyetin etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. İktidarın himayesindeki gösterilerle, daha çok, başkentte veya doğrudan merkeze bağlı görevlilerin kontrol edebildiği yerlerde yaşayan insanlar ve zaman zaman seyirci olarak davet edilen yabancı diplomatlar etkilenmek istenmiştir (Aghaie, 2004, s. 20-27).¹⁹

Öte yandan, gösterilerde *göğüs dövme (sinezeni)* eylemi gerçekleştirilirken Şah'a mersiyeler okunması, iktidarın zihinlerde yüceltilmesi amacına yöneliktir. *Taziye*, seyircilere duygusal boşalma yaşatan emsalsiz etkisiyle potansiyel isyancı hisleri sönmüleyen bir araç görevi görmüş, kitlelerin "uysallaştırılması"na katkı sağlamıştır (Arjomand, 1984, s. 241). Ayrıca, toplumun farklı tabakalarından insanların, maddi olarak kıymetli eşyalarını bağışlayarak veya organizasyonların yerine getirilmesine beden güçleriyle katılarak destek çıkmaları, *taziye*yi insanları bir araya getiren muazzam bir dayanışma projesine dönüştürmüştür (Aghaie, 2004, s. 20). Böylece, diğer sembollerle beraber birlik duygusu vermesi ve farklı etnik kökenden Şii'lerin hepsine ait olmasıyla, bir çeşit "Şii hayali topluluğu" yaratılmasına hizmet etmiştir. Yani, Hobsbawm'ın (2006, s. 16) "*Bütün icat edilmiş gelenekler, mümkün olduğunca grup birlikteliğinin oluşması ve meşrulaştırılması için tarihe başvururlar*" iddiasındaki gibi, Kaçarlar da bu tarihi aracı etkin biçimde kullanmışlardır.

Marashi, *Tekye-i Devlet*'in inşasının *taziyenin* dönüşümünü nasıl etkilediğine ve *taziyenin* oynadığı sosyal fonksiyona vurgu yapmıştır. O'na göre, *taziye*, sarayda sergilenen özel gösterilerden farklı olarak geleneksel yollarla gelişmiştir. Camilerin ve pazarların yanı başındaki halka açık alanlarda, kişisel mülklerin avlularında, yerel sosyal tesislerde ya da dindarların bağışlarıyla geçici veya sürekli ayakta kalabilen tiyatrolarda sergilenegelmiştir (2008, s. 39-44). Buna karşılık,

¹⁸ Harcanan paranın kıyaslanabilmesi açısından Curzon'un sunduğu bazı rakamlar katkı sağlayabilir. Curzon, İran takvimine göre 30 Eylül 1889 tarihinde biten yıl için İran'ın toplam ihracatını 7.442.000 tümen, ihrac malları arasında en büyük paya sahip afyonun değerini ise yaklaşık 1.900.000 tümen olarak tahmin etmiştir (Curzon, 1966 s. 559).

¹⁹ Gösterilere yabancı diplomatların davet edilmesi ve bunun bir diplomasi aracı olarak kullanılmasına odaklanan bir ön çalışma için bkz. (Calmard, 1992).

Nasirüddin Şah döneminde Şah'ın daha ilk yurt dışı seyahatine çıkmasından çok önce, meşhur sadrazam Emir-i Kebir'in sadareti sırasında birkaç bin kişiyi alabilecek büyüklükte bir alan kurulmuş (1849 yılında), *taziye* metinlerinin zenginleştirilmesi için girişimler başlatılmıştır (Mahjub, 1979, s. 148-151; Peterson, 1979, s. 64-65). 1856'da Niyâverân'da ilk kez "bina" şeklinde bir *tekye-i devlet* yapılmıştır (And, 2012, s. 218). Ancak, Tahran'daki büyük kompleksin (*Tekye-i Devlet'in*) yapılmasıyla, *taziye*ye verilen devlet desteği en somut halini almıştır. Genel bir kullanım da daha ziyade bu özel tesisi tanımlar olmuştur. Yani, *tekye-i devlet* denildiğinde akla doğrudan Tahran'daki *tekye* gelmeye başlamıştır. Bundan sonra, aşama aşama gösteriler popüler bir etkinliğe dönüşmüş ve yönetimin tekeline girmiştir (Aghaie, 2004, s. 15-29). Bu anlamda, *tekyelerin*, özellikle de *Tekye-i Devlet'in* inşası, 1925 sonrası Pehlevi İran'ında stadyumların inşa edilmesi ve şehirli kitlelerin kalabalıklar halinde buralara doldurulmasına benzer örneklerin ilki olarak görülebilir (Marashi, 2008, s. 40). Zira Pehlevi hanedanından itibaren, başta futbol olmak üzere çeşitli spor branşları, gösteriler veya konserlerden aynı işlev beklenmiştir.²⁰

Diğer taraftan, XIX. yüzyıl ve İran denildiğinde, akla, Rusya ile İngiltere karşısında ağır yenilgilere maruz kalınması, önemli toprak kayıplarının yanı sıra adı geçen iki devletin İran'da ekonomik ve politik nüfuzlarını artırmaları gelmektedir.²¹ Bu bir taraftan ülkede Avrupa medeniyetine tepkiyi tetiklemiş, diğer taraftan da ilerleme ve Batı Avrupa'nın teknik üstünlüğünü yakalama isteğini ortaya çıkarmıştır (Mensashri, 1992, s. 33). Dönemin İran'da "vatan" ve "millet" gibi kavramların kullanılmaya başladığı bir dönem olması sonucu, Müslüman olmayan Avrupalı devletlere karşı vatanın ve milletin savunulması fikri güçlü dinî söylemle birleşince (Kashani-Sabet, 1999, s. 47-74), Şii İslâm'la tanım bulan modern İran milliyetçiliği gelişmiştir (Lambton, 1988, s. 199). Ancak yine de; her ne kadar İran'da milliyetçi unsurların ilk örnekleri Nasirüddin Şah döneminde ortaya çıkmışsa da bu dönem modern İran milliyetçiliği için daha ziyade bir hazırlık sürecidir. Dönemi, devletin toplum karşısındaki rolünün değiştiği dönem olarak nitelendirmek daha uygundur. Nasirüddin Şah, Avrupa monarşilerinin emperyal-otokrat yöntemlerini uygulayarak kendi monarşisini yeni bir imajla sunmaya gayret etmiş, bunu yaparken de iktidarının meşrûyetini sağlayacak yeni sembol ile seremonilerden gittikçe daha fazla yararlanmış (Marashi, 2008, s. 5, 135-136).

*Taziye*yle ilgili değinilmesi gereken bir diğer husus, Şii ulemanın gösterilere karşı tutumunun farklı olmasıdır. Abrahamian'a göre (2014, s. 23); "*Yaşlıca din adamları böyle gösterileri yakışsız, kışkırtıcı bulur, belki daha da önemlisi kendi alanlarına el uzatıldığını düşünerek uzak dururlardı.*" Esasen Şii ulema, *taziye*yî, Kur'an'da, hadis ve sünnette veya imamların öğretilerinde yer

²⁰ Sorun toplumsal hayattaki işlevi ve ortaya çıktığı halden nasıl bir şekle dönüştüğü hakkında şu iki çalışmaya bakılabilir: Huizinga, J. (2013) *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları; Guttman, A. (2006) *From Ritual to Record: The Nature of Modern Sports*, New York: Columbia University Press.

²¹ Rusya ve İngiltere'nin bu dönemde İran üzerindeki etkisine dair bkz. Amanat, A. (1993) "Russian Intrusion into the Guarded Domain: Reflections of a Qajar Statesman on European Expansion", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 113, No. 1 (Jan.-Mar.): 35-56; Stebbins, H. L. (2012) "British Imperialism, Regionalism, and Nationalism in Iran, 1890-1919", in Abbas Amanat and Farzin Vejdani (eds.), *Iran Facing Others Identity Boundaries in a Historical Perspective*, New York: Palgrave Macmillan, 153-172.

almayan popüler bir uygulama olarak görmüştür. Bu nedenle, çoğu zaman iktidarlar gibi onu doğrudan desteklememiştir. Ulemanın üst mertebelerinde bulunan birinin gösterilere destek olması gibi bir durumla nadiren karşılaşmıştır. Ancak yine de; onu açıkça yasaklamamış veya doğrudan karşı çıkmamışlardır. Ara sıra, Ayetullah Fazlullah Nuri gibi ulemanın önde gelenlerinden bazıları gösterileri himaye etmiş, kendi hanelerinde düzenlemiştir (Aghaie, 2004, s. 18). Dolayısıyla, ulema *taziye*ye yaklaşımında kararsız ve bölünmüş kalmıştır. Bunun sebebi, belki de tüm ulema grubunun organik bağının henüz merkezi olmamasıydı. Müctehidlerden *taziye*nin sergilenmesine karşı olanlar, gösterilere katılan ya da destekleyen din adamlarını kontrol edebilecek bir mekanizmaya sahip değillerdi (Arjomand, 1984, s. 240). Yani, ulemanın yeterince güçlenmemiş ve bağımsız bir güç odağı oluşturamamış olması dünyevi iktidarın elini rahatlatmıştır.²² Böylece, Wills'in de ifade ettiği gibi, bu köklü geleneğe bağlılık ciddi bir karşı çıkış olmadan devam etmiştir (1891, s. 283).

Sonuç

Kaçarlar, Safevi Devleti'nin dağılmasından (1722) sonraki yaklaşık yetmiş beş yıllık otorite boşluğunun ardından İran'da kontrolü sağlamışlardı. XVIII. yüzyıl sonunda tahta sahip olan bu hanedanın yapması gereken ilk iş, merkezi otoritenin yeniden sağlanmasıydı. Ancak, Safevilerin aksine peygamber soyundan geldikleri iddiasında bulunmamışlar, seleflerine meşrûiyet sağlayan bir gerekçeden açıkça mahrum kalmışlardı. Gerçi kendilerini tıpkı Osmanlı Padişahları ve önceki İran iktidarları gibi "*Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (zillu'llâhi fi'l-arz)*" olarak sunmuşlardı. Fakat bu tek başına yeterli değildi. İkincisi, XIX. yüzyılın başından itibaren İran'ın toprak bütünlüğü yabancı güçler tarafından tehdit ediliyordu. Önce Rus, ardından da İngiliz yayılmacılığı İran kapılarına dayanmıştı. Bu ise dış tehlikeye karşı toplumun konsolide edilmesini, tebaanın birlik haline getirilmesini ve yabancıların gözünde iktidarı elinde bulunduranların saygınlığının artırılmasını zorunlu kılıyordu. Bundan ötürü, Kaçarlar, otoritelerini pekiştirmek ve iktidarlarının "meşrû" olduğunu ispatlamak zorunluluğuyla karşı karşıya kaldılar. Bunun için aralarında Şii kültüründe artık iyice yerleşmiş olan *taziye* gösterileri de bulunan bir dizi sembol ile araca başvurdular.

Bu çalışmada, Hobsbawm ve Anderson'ın argümanlarından yola çıkılarak *taziye* gösterilerinin Kaçarlar döneminde İran'da meşrûiyeti sağlamada nasıl kullanıldığı incelenmiştir. Kaçar şahları, özellikle de Nasirüddin Şah, artan iç ve dış tehditlere paralel olarak *taziye* gösterilerine ve gösterilerin düzenleneceği *tekyelerin* yapılmasına büyük önem vermişlerdir. Bu kapsamda, *taziye*ye devlet desteği verilmesi (hatta daha da öte, gösterilerin organizasyonunun himaye altına

²² Şia içinde XVIII. yüzyılda başlamış olan *Ahbari* ve *Usuli* okulları arası tartışma XIX. yüzyılda yeniden alevlenmişti. Bu nedenle, bu yüzyıl Şii ulemanın bir anlamda hala çok başlı olduğu bir yüzyıldır. Bununla birlikte, ulemanın daha güçlü olması gerektiğini savunan ve *Mehdî* gelinceye kadar hukuk ve doktrinlerin uygulanması için geçici bir dinî öndere ihtiyaç olduğunu savunan Usuliler, Kaçar Dönemi'nde güçlerini arttırabilmişlerdi. Ulema, yüzyılın başından itibaren ilk olarak dinî vergilerin toplanması hakkını "Saklı İmam adına" elde etmiş, ardından 1811-1813 İran-Rus Savaşı sırasında bunu kazanıma dönüştürmüştür. Ulemanın İran'da toplumu yönlendirme gücünün gerçek anlamda test edildiği ve bunun ne denli büyük olduğunun anlaşıldığı olay ise 1890-92 Tütün Protestosudur. Buradan alınan güçle toplum üzerindeki etki genişletilmiş, daha sonraki Meşrûiyet Hareketi'yle (1906) daha da agresifleşmiştir. Bkz. (Keddie, 1972, s. 222-225; Lambton, 1988, s. 223-276).

alınarak icrasına devam edilmesi), bir taraftan *taziye*nin değişmesini sağlamış, diğer taraftan da yönetime toplumu istediği şekilde yönlendirebilme imkânı vermiştir.

Taziye senaryolarının temelinde, Yezid ile sembolize edilen baskı ve tiranlığın dışında, Hz. Hüseyin ile somutlaştırılan başkaldırı ve ıstırap bulunmaktadır. Kahraman ve kötü karakterleriyle *taziye*nin olay örgüsü, izleyicilerin zihninde sık sık gerçek zamana dair yorumlara yol açmıştır. Tabii ki kahramanlar rakiplerine karşı mücadele eden dönemin İranlı Şiileri olarak kimlik bulmuşlardır. XIX. yüzyıl özelinde, Yezid ve ordusu bazen Osmanlıları temsil etmiş, bazense günün şartlarına göre İngilizler veya Ruslara bu vasıf yüklenmiştir. Bu arada, Hz. Hüseyin ve taraftarları gibi görülen doğal olarak Kaçar ordusu olmuştur. Böylelikle, *taziye*, toplumu dış güçlere karşı birleştiren bir işlev görerek, halka; Şah'a ve yönetime karşı görevlerini hatırlatmıştır.

Diğer yandan, bu yas ritüeli, İran kültürü, edebiyatı ve tarih algısı tarafından biçimlendirilmiş, ayırt edici biçimde İran'a has özellikler içererek buradaki insanların kolektif hafızalarını yansıtmıştır. İran anlatılarında Hz. Ali'nin hakkının gasp edildiğine ve Hz. Hüseyin'in son Sasani hükümdarının kızıyla evlendiğine inanılmasının yanı sıra Emevilere (Araplara) kin duyulması, Kerbelâ'yı önce Fars sonra da İranlı kimliğinin oluşmasında önemli bir araç haline getirmiştir. Kerbelâ anmaları, şehirli kalabalıklardan oluşan izleyicilerine Şiilik ile Sünnilik arasındaki temel kırılmayı hatırlatmış, İrân'daki Şiilerin dinî ve "millî" duygularını hareketlendirmiştir. Bu anlamda, Kaçar döneminde yönetimin *taziye*yi korumasının ve teşvik etmesinin, İran milliyetçiliğinin gelişmesindeki unsurlardan biri olduğu söylenebilir. 1850'lerden itibaren devlet desteği ve himayesiyle düzenlenen *taziye* gösterileri sayesinde, Şiî bir kamuoyu oluşturmak suretiyle "Şiî dinî kimliği" ile "Şiî milleti" tekrar tekrar uyarılmıştır. Aktörlerle seyirciler arasındaki katılımcı ilişkisinin etkisiyle, "İrânlı, Şiî bir cemaat" hayal edilmiştir.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (2014) *Modern İnan Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aghaie, K. S. (2004) *The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran*, Seattle and London: University of Washington Press.
- Amanat, A. (1993) "Russian Intrusion into the Guarded Domain: Reflections of a Qajar Statesman on European Expansion", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 113, No. 1 (Jan.-Mar.): 35-56.
- And, M. (2012) *Ritüelden Drama: Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Anderson, B. (1984) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London and New York: Verso.
- Arjomand, S. A. (1984) *The Shadow of God and the Hidden Imam*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Arjomand, S. A. (2016) *The State(s) of Ideology in Iran*, (29 February 2016), Online (24 February 2017), <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-states-of-ideology-in-iran>.
- Arslan, M., İ. H. Aksoyak (1996) "Gelibolulu Mustafâ Âlî'nin Kerbelâ Mersiyelerini Muhtevî Bir Risâlesi: Subhatü'l Abdâl", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2: 49-67.
- Asani, A. S. (2015) "Devotional Practices", in Farhad Daftary, Aryn B. Sajoo and Shainool Jiwa (eds.), *The Shi'i World: Pathways in Tradition and Modernity*, London-New York: I.B. Tauris, 150-168.
- Ateş, A. (1987) "Hüseyin", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/1, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 634-640.
- Banani, A. (1961) *The Modernization of Iran: 1921-1941*, Stanford: Stanford University Press.
- Beeman, W. O. (2015) "Religion and Ritual Performance", in Jean-Marie Pradier (ed.), *La croyance et le corps. Esthétique, corporéité des croyances et identités*, Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux, 35-58.
- Benjamin, S. G. W. (1887) *Persia and Persians*, London: John Murray.
- Bozorgnia, Z. (1383) "Takieh va Hoseinieh", *Neşriyat-ı Mi'mar*, No. 27 (Mihr va Âban), Online (13 Mayıs 2017). <http://www.zohreh-bozorgnia.com/fa/index.php/takiehvahoseinieh>
- Calmard, J. (1992) "Muharram Ceremonies and Diplomacy (A Preliminary Study)", in F. Bosworth and C. Hillenbrand (eds.), *Qajar Iran: Political, Social, and Cultural Change (1800-1925)*, California: Mazda Publishers, 213-228.
- Chelkowski, P. J. (1985) "Shia Muslim Processional Performances", *The Drama Review*, No. 29 (Autumn): 18-30.
- Curzon, G. N. (1966) *Persia and the Persian Question*, Vol. 2, London: Frank Cass & Co. Ltd.
- Daniel, E. L., A. A. Mahdi (2006) *Culture and Customs of Iran*, Westport, Connecticut and London: Greenwood Press.
- della Valle P. (1990) *The Pilgrim: The Travels of Pietro della Valle*, Translated, Abridged and Introduced by George Bull, London, Sydney, Auckland and Johannesburg: Hutchinson.
- Deringil, S. (2009) "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı', 'Muhayyel Cemaat' ('Tasarlanmış Topluluk') ve Pan-İslâmizm", içinde *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim, 19-51.
- Elling, R. C. (2013) *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity After Khomeini*, New York: Palgrave Macmillan.
- Fisher, M. M. J. (1980) *Iran: From Religious Dispute to Revolution*, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Fuzulî (1968) *Saadete Ermişlerin Bahçesi (Hadikatüssade)*, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası.
- Gnoli, G. (1989) *The Idea of Iran: An Essay on its Origin*, Serie Orientale Roma (62), Leiden: E.J. Brill.

- Gurney, J. (1992) "The Transformation of Tehran in the later 19th Century", in Chahryar Adle and Bernard Hourcade (eds.), *Teheran: Capitale Bicentenaire*, Tahran, 51-71.
- Guttman, A. (2006) *From Ritual to Record: The Nature of Modern Sports*, New York: Columbia University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1993) *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: "Program, Mit, Gerçeklik"*, (çev.: Osman Akinhay), İstanbul: Ayrıntı.
- Hobsbawm, E., T. Ranger (Der.) (2006) *Geleneğin İcadı*, (çev. Mehmet Murat Şahin), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Huizinga, J. (2013) *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnalçık, H. (2016) *Has-bağçede 'ayş-u tarab: Nedimler-Şairler-Mutribler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kamrava, M. (1990) *Revolution in Iran: The Roots of Turmoil*, London and New York: Routledge.
- Kashani-Sabet, F. (1999) *Frontier Fictions: Shaping the Iranian Nation, 1804-1946*, New Jersey: Princeton University Press.
- Keddie, N.R. (1972) "The Roots of the Ulema's Power in Modern Iran", in N.R. Keddie (ed.), *Scholars, Saints and Sufis: Muslim Religious Institutions in the Middle East since 1500*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Kılıç, Ü. (2013) "Yezid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 513-514.
- Kiren, A. (2017) *II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lady Sheil (Mary Leonora Woulfe) (1856) *Glimpses of Life and Manners in Persia*, London: John Murray.
- Lambton, Ann K.S. (1988) *Qajar Persia*, Austin, Texas: University of Texas Press.
- Marashi, A. (2008) *Nationalizing Iran: Culture, Power, and the State, 1870-1940*, Seattle and London: University of Washington Press.
- Mahani, M. A. N. (2013) *The Holy Drama: Persian Passion Play in Modern Iran*, Amsterdam and Haren: Leiden University Press.
- Mahjub, M. J. (1979) "The Effect of European Theatre and the Influence of its Theatrical Methods upon Ta'ziyeh", in Peter J. Chelkowski (ed.), *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York: New York University Press and Soroush Press, 137-153.
- Matin-Asgari, A. (2012) "The Academic Debate on Iranian Identity: Nation and Empire Entangled", in Abbas Amanat and Farzin Vejdani (eds.), *Iran Facing Others Identity Boundaries in a Historical Perspective*, New York: Palgrave Macmillan, 173-192
- Mensashri, D. (1992) *Education and the Making of Modern Iran*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Mottahedeh, N. (2008) *Representing the Unrepresentable: Historical Images of National Reform from the Qajars to the Islamic Republic of Iran*, Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Neuman, A. J. (2006) *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, London-New York: I.B. Tauris.
- Özkırmı, U. (1999) *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Pettys, R. A. (1981) "The Ta'zieh: Ritual Enactment of Persian Renewal", *Theatre Journal*, 33(3): 341-354.
- Peterson, S. R. (1979) "The Ta'zieh and Related Arts", in Peter J. Chelkowski (ed.), *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York: New York University Press and Soroush Press, 64-87.

- Rahimi, B. (2013) "Takkiyeh Dowlat: The Qajar Theater State", in Staci Gem Scheiwiller (ed.), *Performing the Iranian State: Visual Culture and Representations of Iranian Identity*, New York: Anthem Middle East Studies, 55-71.
- Saleh, A. (2013) *Ethnic Identity and the State in Iran*, New York, Palgrave Macmillan.
- Stebbins, H. L. (2012) "British Imperialism, Regionalism, and Nationalism in Iran, 1890-1919", in Abbas Amanat and Farzin Vejdani (eds.), *Iran Facing Others Identity Boundaries in a Historical Perspective*, New York: Palgrave Macmillan, 153-172.
- Sümer, F. (1999) *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi'nde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara: TTK Basımevi.
- Tusli, M. 1366 "Hoseiniehha, Tekaya, Masliha", içinde Muhammed Yusuf Keyani (Haz.), *Ketâb-ı Mimari-i İran: Dovre-i İslâmi*, Tehran: Çaphâne- i İrşâd-ı İslâmi.
- Wills, C. J. (1891) *In the Land of the Lion and Sun or Modern Persia*, London, New York and Melbourne: Ward, Lock and Co.

Realizmin Realist Bir Eleştirisi Olarak Raymond Aron ve Uluslararası İlişkiler Kuramı

Raymond Aron as a Realist Critique of Realism and The Theory of International Relations

H. Rumeysa DURSUN*

Öz

Bu makale uluslararası ilişkiler teorisyenleri arasında geliştirdiği bakış açısıyla faklı bir yere sahip olan Raymond Aron'un yaklaşımını tanıtmayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. 20. yüzyılın önde gelen Fransız düşünürlerinden olan Aron uluslararası ilişkiler disiplininde genellikle klasik realizmin teorisyenleri arasında gösterilmektedir. Eserleri yakından incelendiğinde aslında Aron'un klasik realizmin determinist yapısına yönelik önemli eleştiriler ortaya koyduğu görülmektedir. Makalede öncelikle realizmin temel kavramları ve argümanları ele alınmıştır. Daha sonra Aron'un neden realist teori içinde değerlendirildiği ve bu teoriye yönelik eleştirileri incelenmiştir. Sonuç olarak makale Aron'un klasik realizmin indirgemeci analizlerinin ötesine geçerek gerçeği tüm yönleriyle kavramaya çalışan bir yaklaşım ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Aron ekonomi teorilerine benzer bir şekilde uluslararası ilişkilerin genel ve sistematik bir teorisini oluşturmanın mümkün olmadığını ancak tarihsel-sosyolojik bir perspektifte uluslararası ilişkilerin karmaşık doğasının anlaşılabilmesini savunmaktadır. Aron, sosyal bilimlerin kanunlara dayanmadığını ve ancak olayları anlamının mümkün olduğuna işaret etmektedir. Bu şekilde zıtlıkların ve ikilemlerin ötesine geçmeyi hedefleyen Aron felsefenin, sosyolojinin ve tarihin metodolojik kazanımları temelinde uluslararası ilişkiler teorisinin oluşturulabileceğine inanmaktadır. Her şeyden evvel, uluslararası ilişkiler teorisini "kavramsal analize" dayanmalıdır. Böylece, anahtar kavramları tanımlamak ve sosyolojik olarak ampirik gerçekleri tasvir etmek gereklidir. Bu nedenle Aron güç çerçevesinde tanımlanan ulusal çıkar kavramının rasyonel bir tanımının yapılamayacağını savunmuştur. Aron'a göre, güç peşinde koşmayı dış politikanın tek ve bütüncül hedefi olarak düşünmek aslında bilimsel bir önermeyi değil, ideolojik bir tercihi yansıtmaktadır. Esasen hiçbir devlet gücü sırf güçlü olmak için istememektedir. Güç aslında barışa ulaşma, itibar sağlama, ya da bir fikrin yayılması gibi başka bir hedefe ulaşmanın bir aracıdır. Devletlerin dış politikada takip ettikleri hedeflerin tipolojisini (*güç-itibar-fikir*) geliştiren Aron bu tipolojiden hareketle stratejik-diplomatik tutumların belirsiz bir yapıya sahip olduğunu öne sürmektedir. Devletlerin dış politikada farklı hedeflerinin bulunması ulusal çıkar kavramının rasyonel bir tanımının geliştirilmesine engel olmaktadır. Buna ek olarak, Aron ulusal çıkarın iç politikadan, devlet içindeki farklı sınıfların beklentilerinden ve siyaset algısından bağımsız bir şekilde tanımlanmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir. Böylelikle, devletlerin aynı siyasal anlayışı benimsediği homojen sistemler ve devletlerin farklı değerlere, ideolojik tutumlara yöneldiği heterojen sistemler Aron'un realist okula

* Dr., hrumeysadursun@gmail.com

en önemli teorik katkılarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu yazıda incelenen Aron'un uluslararası ilişkiler yaklaşımı klasik realizm teorisyenlerinin analizlerini sorgulayarak daha kapsamlı bir realist çerçevenin oluşturulmasını sağlamıştır. Esasında Aron'un analizlerini gözden kaçırmak pozitivism ve post-pozitivism arasında köprü kurma fırsatını kaçırmak olarak değerlendirilebilir. Gerçeği tek bir nedene ve tek bir açıklamaya indirgeyici realist bakış açısını eleştiren Aron böylece uluslararası sistemi iç ve dış değişkenlerin etkileşimini dikkate alarak incelemenin öncülüğünü yapmıştır. Bu yönüyle Aron, uluslararası ilişkilerde realist gelenek içinde gerçeği tüm yönleriyle kavramaya çalışan daha derinlikli bir analiz çerçevesi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Raymond Aron, Realizm, Uluslararası Sistem, Ulusal Çıkar, Güç, Anarşi.

Abstract

This article introduces and evaluates Raymond Aron's approach, which has a different perspective among the theoreticians of international relations. Aron, one of the leading French thinkers of the 20th century, is often shown among the realism theorists in the discipline of international relations. Aron has developed important criticisms of the deterministic structure of classical realism. First the basic concepts and arguments of realism are discussed. Then, the article examines why Aron is evaluated within realist theory and his criticisms of this theory. As a result, the article argues that Aron has gone beyond the reductive analyzes of classical realism and has put forward an approach which tries to conceptualize the truth in all its aspects. For Aron, It is not possible to establish a general and systematic theory of international relations similar to economic theories, but argues that the complex nature of international relations can be understood from a historical-sociological perspective. Aron points out that social sciences are not based on laws and that it is only possible to explain the events. In this way, Aron believes that the theory of international relations can be created on the basis of socio-philosophy and methodological achievements of history, aiming to go beyond the contradictions and dilemmas. First of all, the theory of international relations must be based on "conceptual analysis". Thus, it is necessary to define key concepts and describe sociologically empirical facts. For this reason, Aron argued that a rational definition of the national interest concept described in the framework of power could not be made. According to Aron, to think of pursuing power as the sole and holistic goal of foreign policy is not an academic proposition but an ideological preference. Essentially, no state wants power to be strong. Power is actually a means of achieving another goal, such as achieving peace, giving credence, or spreading an idea. Developing the typology of the goals that states follow in foreign policy, Aron suggests that strategic-diplomatic attitudes with this type of movement have a vague structure. The fact that states pursue different objectives of in foreign policy prevents the development of a rational definition of the concept of national interest. In addition, Aron points out that it is not possible to define national interest independently from internal politics, from the expectations of different classes within the state, and from political perception. Hence, homogeneous systems, which states adopt the same political understanding, and heterogeneous systems in which states lead to different values and ideological attitudes can be considered as one of Aron's most important theoretical contributions to the realist school. Aron's approach to international relations has questioned the analysis of classical realism theorists, thereby creating a more comprehensive realist framework. In fact, overlooking Aron's analysis can be viewed as a missed opportunity to bridge positivism and post-positivism. Aron criticized the realist view of reality from a single point of view and a single explanation of the truth, so Aron has made the premise of examining the international system taking into account the interaction of internal and external variables. In this respect, Aron reveals a more elaborate framework of analysis that tries to conceptualize reality in all its aspects in a realist tradition in international relations.

Keywords: Raymond Aron, Realism, International System, National Interest, Power, Anarchy.

Giriş

Raymond Aron uluslararası ilişkiler disiplininde sınıflandırılması zor bir teorisyen olagelmıştır. Felsefe, tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi farklı alanlara ilgi duyan Aron uluslararası ilişkilerde modern realizmin temsilcileri arasında gösterilmektedir. Fransa'da uluslararası ilişkiler disiplininin gelişmesine büyük katkı sağlayan Raymond Aron¹, uluslararası ilişkiler yaklaşımını ortaya koyduğu *Paix et guerre entre les nations* (*Uluslar arasında barış ve savaş*) isimli kitabında klasik realizme getirdiği eleştirilerle indirgemeci ve determinist yaklaşımların ötesine geçerek orijinal bir bakış açısı geliştirmektedir². Eserleri yakından incelendiğinde, Aron'un aslında klasik realistler tarafından dikkate alınmayan iç politikanın yapısını, devlet yöneticilerinin benimsediği değerleri önemseydiği görülmektedir. Uluslararası ilişkilerin sosyolojik bir teorisinin mümkün olduğunu vurgulayan Aron, askeri ve diplomatik tarihi incelemenin yanı sıra uluslararası sistemi oluşturan aktörler arasındaki ilişkileri anlamaya çalışmaktadır.

Aron'a göre, ekonomi teorilerine benzer bir şekilde uluslararası ilişkilerin genel ve sistematik bir teorisinin mümkün olmadığını ancak tarihsel-sosyolojik bir perspektifte uluslararası ilişkilerin karmaşık doğasının anlaşılabilirliğini belirtmektedir (Aron, 1962: 29). Weber'in *verstehen* metodunun realizme dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. *Verstehen* metodu partiküler bir vakanın bilim adamı tarafından anlaşılmasına dayanmaktadır. *Verstehen* metodunu benimseyen Aron, sosyal bilimlerin kanunlara dayanmadığını ve ancak olayları anlamının mümkün olduğuna işaret etmektedir. Bu şekilde zıtlıkların ve ikilemlerin ötesine geçmeyi hedefleyen Aron felsefenin, sosyolojinin ve tarihin metodolojik kazanımları temelinde uluslararası ilişkiler teorisinin oluşturulabileceğine inanmaktadır. Her şeyden evvel, uluslararası ilişkiler teorisi "kavramsal analize" dayanmalıdır (Aron, 1962: 492). Böylece, anahtar kavramları tanımlamak ve sosyolojik olarak ampirik gerçekleri tasvir etmek gereklidir.

Bu yazıda öncelikle uluslararası ilişkilerde realist teorinin gelişimi, temel argümanları ve kavramları incelenmektedir. Daha sonra ise Raymond Aron'un neden realist gelenek içinde değerlendirildiği ele alınmaktadır. Son olarak, Aron'un klasik realizme yönelttiği eleştiriler

1 Realist olsun ya da olmasın Amerikan-İngiliz uluslararası ilişkiler düşünürlerinin büyük çoğunluğu eserlerinde Aron'a yer vermemiştir. Örneğin, John Mearsheimer, Barry Buzan, Alexander Wendt ve Andrew Moravcsik eserlerinde Aron'un yaklaşımından hiç bahsetmemektedir. Bu yazarların eserlerinde Aron'a hiç değinmemeleri dikkat çekicidir. Bununla birlikte Amerikan realist düşünürler Kenneth Waltz ve Hans Morgenthau Aron'a eserlerinde değinmektedir. Aron'un realist yaklaşımının özellikleri hakkında bkz. Stanley Hoffmann, "Raymond Aron and the Theory of International Relations", *International Studies Quarterly*, Cilt 29, No 1, 1985, s.13-27.

2 Gazeteci, sosyolog, felsefeci ve uluslararası ilişkiler düşünürü olarak Aron akademik açıdan oldukça zengin bir arka plana sahip görünmektedir. Aron'un Uluslararası ilişkiler yaklaşımını anlamak için tarih ve siyaset konusunda özgün bir bakış açısı sunduğu doktora tezini dikkate almak gereklidir. Aron, 1938 yılında yayınlanan "*Tarih felsefesine giriş*" (*Introduction a la philosophie de l'histoire*) başlıklı tezinde tarihi belli bir teorik çerçevede değerlendirmektedir. Aron bu çalışmasında tarihin eleştirel felsefi yorumunu determinist yaklaşımlardan uzak durarak insan davranışında özgürlüğün rolünü anlamaya çalışmaktadır. Aron'un perspektifinde siyaset bilimi siyasal gerçekliğin iki boyutta yeniden inşası anlamına gelmektedir. İlk boyut siyasi konjonktürlerin nasıl oluştuğunu açıklamaya dayanmaktadır. İkinci boyut ise, siyasi aktörlerin davranışlarının temelinde yatan motivasyonları anlamayı amaçlamaktadır. Her iki boyut ta bilimsel açıdan insan davranışlarının belirsizliği temelinde ele alınmalıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Raymond Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1986, III. Bölüm.

sıralanmakta ve alternatif olarak savunduğu argümanlar tartışılmaktadır. Böylece devletler arası ilişkileri anlama ve açıklama noktasında Aron'un diğer klasik realistlerden ontolojik ve epistemolojik açıdan farklı bir duruş sergilediği vurgulanmaktadır.

Realizm: Kökeni, Temel Kavramları, Argümanları

Aron'un uluslararası ilişkilerde neden realist okulda değerlendirildiğine geçmeden evvel, realizmin temel unsurları üzerinde durmak bu yaklaşımın nasıl geliştiğini ve hangi temellere dayandığını anlamak açısından önemlidir. Özellikle, II. Dünya Savaşı'nı takip eden ilk otuz yıl boyunca Uluslararası ilişkiler disiplininde hâkim teorik yaklaşım olsa da, realizmin temellerinin Thucydides (İ.Ö. 471-400), Machiavelli (16. yüzyıl) ve Hobbes (17. yüzyıl)'un eserlerinde atıldığı bilinmektedir (Ethier, 2006: 25-26). II. Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla birlikte İngiliz tarihçi Edward H. Carr'ın kendi ülkesinin dış politikasını eleştirdiği *The Twenty Years' Crisis 1919-1939* isimli eseri ile realist düşüncenin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu kitapta Carr, eserinde Versailles Anlaşması (1919) ile sağlanan barışın neden sadece 20 yıl sürdüğü sorusuna cevap aramıştır. Bu soruyu ise Thucydides, Machiavelli ve Hobbes'un eserlerine atf yaparak cevaplandırır Carr, savaşın patlak vermesine neden olan "ütopyacı" anlayışın gerçekten kopuk olduğuna işaret etmiştir. Geç Viktorya Dönemi liberal aydınlarının barış fikirlerinin ütöpikliğini ve onların teorik yaklaşımlarının "var olandan" kopukluklarını eleştirmektedir. Bu çerçevede Carr, var olan ile var olması gereken arasında bir bağlantı sağlayabilecek bir dünya görüşünü önermektedir. Carr'a göre, I. Dünya Savaşı'nı kazanan devletler başlangıçta kendi güvenliklerini korumayı hedeflemiş fakat zaman içinde daha acımasız hale gelmiş ve savaş düşmanlarını zayıflatmak ve yeni yerleri ele geçirmek için sürdürmüştür. Savaşın ardından galip gelen devletler Almanya'ya çok ağır bedeller ödeterek bu ülkenin yeniden silahlanmasına ve 1939 yeni bir saldırıyı başlatmasına neden olmuştur³. Dolayısıyla Carr, I. Dünya Savaşı'nda galip gelen devletlerin gerçekçi bir yaklaşım ortaya koymamakla ve güç faktörünün önemini yeterince dikkate almamakla suçlamıştır. Ayrıca uluslararası politikada güç kavramının askeri, ekonomik ve kamuoyu üzerindeki güç olarak üçe ayıran Carr bununla birlikte temel itibarıyla gücün ayrılmaz bir bütün olduğunu ileri sürmüştür (Carr, 1946: 108).

Kökenleri Thucydides, Machiavelli ve Hobbes'un eserlerine dayanan realist düşüncenin öncüleri arasında E. H. Carr, Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr, Kenneth Waltz, John Mearsheimer, John Vasquez, George Kennan, Joseph Grieco, Robert Gilpin, Dario Battistella, Barry Buzan, Hedley Bull⁴

3 Edward H. Carr, *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra, Macmillan, 1946. Kitabının önsözünde (s. vii) Carr, temel hedefini "1919-1939 yılları arasında İngilizce konuşulan ülkelerde akademik ya da popüler çevrelerde tüm düşünürlerin güç faktörünün neredeyse tümüyle gözardı etmesinden kaynaklanan tehlikeli ve açık eksikliği gidermek" olarak ifade etmektedir.

4 Barry Buzan ve Hedley Bull her ne kadar anarşi kavramına bağlı oldukları için klasik realizme yakın bir yakın isimler olarak değerlendirilse de aslında İngiliz Okulu olarak bilinen bir uluslararası ilişkiler düşünce okulu içinde yer almaktadır. Bu okulun öne sürdüğü "uluslararası toplum" kavramı ortak norm ve değerlerin önemine dikkat çekmektedir. Bu konuda bkz: ; Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, New York, Columbia University Press, 1977; Bany Buzan, Charles A. Jones ve Richard Little, *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, New York, Columbia University Press, 1993.

sayılabilir⁵. Realizm, klasik, siyasal, yeni (neo), neoklasik ve yapısal olmak üzere farklı yaklaşımları kendi içinde bulundurmakla birlikte⁶, genel olarak bakıldığında tüm realistlerin devletlerin uluslararası politikalarını ve uluslararası sistemin özelliklerini ele aldığı ileri sürülebilir (Macleod, 2007: 39). Temel olarak bakıldığında, realistler insan doğasının kötü olduğuna inanmaktadır. İnsanın asıl hedefi güç elde etmek, güce ulaşmaktır. Bu durumun değişmesi mümkün olmadığı için insanlar sürekli güce ulaşmak için mücadele etmektedir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler bir güç mücadelesi olarak nitelendirilebilir. Bu anarşik ortamda her devlet kendi çıkarını korumak ve güvenliğini sağlamak zorundadır. Ulusal güvenliği sağlama ekonomik çıkarlardan daha önemlidir. Rasyonel bir aktör olan devletin temel amacı ise uluslararası sistemde varlığını sürdürmektir. Bunu nedenle devletler kendi çıkarlarının gerektirdiği şekilde hareket eder ve dış politikada ahlaki ilkelere göre davranamazlar (Kegley, 1995, s. 4).

Varlığını sürdürmek ve kendi çıkarlarını korumak isteyen bir devlet ise ancak kendi gücüne güvenebilir. Uluslararası sistemde bir devletin kendi gücüne ve kaynaklarına güvenmesi anlamına gelen ilke, kendine yardım (ya da kendi kendine yardım: *self help*) ilkesidir (Waltz, 1979, s. 111). Bütün devletler tarafından kabul edilen merkezi bir otorite bulunmadığı ve anarşinin egemen olduğu uluslararası ilişkilerde her devlet kendi gücünü arttırmayı hedeflemektedir. Rasyonel bir aktör olarak hareket eden ve kendi varlığını devam ettirmeye çalışan devletler arasında güç anlamında bir hiyerarşi söz konusudur. Her devlet kendi varlığını sürdürmek ve güvenliğini sağlamak için belli tedbirler almaya yönelir. Bu tedbirler ise diğer devletlerin kendilerini güvensiz hissetmesine neden olur ve benzer tedbirler almasına neden olur. Bu durum, uluslararası ilişkilerde “güvenlik ikilemi” (*security dilemma*) olarak nitelendirilmektedir⁷. Güvenlik ikilemi içinde bulunan devletler arasında çatışmaya engel olan ise güç dengesinin (*balance of power*) korunması endişesidir⁸(Waltz,1979, s. 117). Güç dengesi politikası devletlerin varlığı sürdürmek, güvenliğini sağlamak ve uluslararası sistemde belli bir istikrar sürdürmek için başvurduğu bir yöntemdir. Güç

5 Realist yaklaşımla ilgili çalışmalar için bkz. Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*, New York, Charles Scribner's Sons, 1932; Hans]. Morgenthau, *Politics Among Nations; The Struggle for Power and Peace*, New York Knopf, 1960; George F. Kennan, *Realities of American Foreign Policy*, Princeton, Princeton University Press, 1954; Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, New York, Random House, 1979; John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, Norton, 2001; Robert Gilpin, “No One Loves a Political Realist”, B. Frankel (der.), *Realism: Restatements and Renewal*, Londra, Frank Cass, 1996, s. 3-26 ; Joseph Grieco, “Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of newest liberal institutionalism”, *International Organization*, Cilt 42, No 3, 1988, s. 485-507; Dario Battistella, *Théorie des Relations internationales*, Paris, Presses de Sciences Po, 2006.

6 Realizmin önde gelen savunucularından Buzan'a göre, realizm bütüncül bilimsel bir yaklaşım ve tutarlı bir teori değildir ve muhtemelen hiçbir zaman olmayacaktır. Gilpin ise realizmin felsefi bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Donnelly realizmi gevşek bir şekilde birbirine bağlı ve genellikle çelişkili teorik modeller bütünü olarak nitelendirmektedir. Bkz. Barry Buzan, “The Timeless Wisdom of Realism?” S. Smith, K. Booth ve M. Zalewski (der.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, s. 51; Robert Gilpin, “No One Loves a Political Realist”, B. Frankel (der.), *Realism: Restatements and Renewal*, Londra, Frank Cass, 1996, s. 6; Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, s. 74.

7 Anarşik uluslararası sistemde devletlerin varlığını sürdürmek için gücünü artırma girişiminin diğer devletler tarafından bir tehdit olarak algılandığını ifade eden “güvenlik ikilemi” kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. John Herz, “Idealist Internationalism and the Security Dilemma”, *World Politics*, Cilt 2, No 2, 1950, s. 157-180.

8 Waltz'a göre, “uluslararası politikanın belli bir siyasi teorisi varsa bu teori güç dengesi teorisidir”. Waltz, *Theory of International Politics*, s. 117.

dengesini sağlamak için devletler belli ittifaklar kurabilir, askeri güçlerini arttırabilir ve böylece başka bir devletin ya da devletlerin gücünü dengelemeyi hedefler (Macleod,2007, s. 48). Öte yandan, Morgenthau'ya göre, güç peşinde koşma uluslararası politikanın ayırt edici özelliğidir. Bu güç peşinde koşma isteği insan doğasından kaynaklanmaktadır. Yani basit bir kurumsal ve sosyal düzenlemeden ibaret değildir. Bu durum, devletleri hangi çağda olursa olsun çatışmaya itmektedir. Güç peşinde koşma dürtüsünü ortadan kaldırmak mümkün olmadığı için, bunun etkilerini güç dengesini sağlayarak azaltmaya çalışmak gereklidir. Morgenthau'nun 1948'de yayınlanan *Politics Among Nations* adlı yapıtı ile klasik realist düşüncenin kavramsallaştırılması ve sistematik hale gelmesi noktasında büyük katkısı bulunmaktadır⁹(Guzzini, 1998, s. 27). Morgenthau bu eserinde siyasi realizmin altı ilkesini şöyle açıklamaktadır (Morgenthau, 1960, s. 4-12):

1. Siyasi realizm genel olarak toplum gibi siyasetin de kökleri insan doğasında bulunan objektif yasalarla yönetildiğine inanmaktadır. Bu yasaları değiştirmek mümkün değildir. Ayrıca gerçek olan -yani rasyonel ve objektif olarak mantığa dayalı olanla- düşünceye dayalı olanı birbirinden ayırmak mümkündür.
2. Uluslararası ilişkilerin temel objektif yasası ekonomi, ahlak ve dinden bağımsız bir şekilde devletlerin kendi çıkarlarını ve siyasi gücünü savunmak için hareket etmesidir.
3. Bir devletin siyasi gücü insanın diğer insanlar üzerinde kontrol kurmasını sağlayan herşeyi içine alır. Dış politikanın hayata geçirildiği koşullar değişse de, bu politikanın temel hedefi değişmez.
4. Devletler dış politikalarında ahlaki değerlere göre hareket etmezler. Bir siyasi liderin sıradan bir vatandaş gibi "doğru olanı yapma" özgürlüğü yoktur.
5. Herhangi bir devletin ahlaki tercihleri uluslararası ilişkileri yöneten değerlerle bir tutulamaz. Eğer bir devlet kendi siyasi çıkarını diğer devletlerin çıkarını gözetenek savunursa adil davranmış olur.
6. Siyasi realizm ve diğer düşünce okulları arasında gerçek bir ayrım vardır. Bu bağlamda her alan kendi kriterlerine göre değerlendirilmelidir.

Yine II. Dünya Savaşı'nın ardından realist düşüncenin öncüleri arasında yer alan Hedley Bull, *The Anarchical Society. A Study of Order in World* isimli kitabında uluslararası toplumu oluşturan ve herhangi bir üst otoriteye boyun eğmeyen egemen devletlerin kendi egoist çıkarlarına göre hareket etme konusunda özgür olduğu için bu toplumun anarşik olduğunu savunmaktadır. Bu durum, uluslararası toplumun düzensiz ve kaosa dayalı olduğu anlamına gelmez. Kaynağını devletlerden alan uluslararası bir düzen bulunmaktadır. Esasen, siyasi liderler ve onların benimsediği ortak normlardan ortaya çıkan kurallar ve güç ilişkileri bu düzeni oluşturmaktadır (Bull, 1977). Bu

9 Guzzini'ye göre, Morgenthau'nun çalışmasının Uluslararası ilişkiler "disiplininin paradigmatik sınırlarını" belirlemiştir. S. Guzzini, *Realism in International Relations and International Political Economy : The Continuing Story of a Death Foretold*, Londra, Routledge, 1998, s. 27.

değerlendirmelerden yola çıkarak, uluslararası ilişkilerde etkin ve anlaşılır (Buzan, 1996) (bir kuramsal yaklaşım olarak öne çıkan realizmin temel varsayımları¹⁰ şu şekilde özetlenebilir¹¹:

1. *Uluslararası ilişkilerin içinde bulunduğu anarşi hali savaş halini ifade etmektedir.* Bu durum, uluslararası aktörlerin silahlı şiddete başvurmasını önleyebilecek merkezi bir otoritenin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, barışçıl yollarla ulusal çıkarı ulaşılamıyorsa savaşa başvurmak dış politikanın meşru bir aracıdır.
2. *Uluslararası ilişkilerin temel aktörleri çatışma içindeki gruplardır.* Westphaliadan beri geçerli olan devletlerarası sistemde bu gruplar kendi toprakları içinde örgütlenmiş olan ulus-devletlerdir.
3. *Ulus-devletler rasyonel aktörlerdir ve güç çerçevesinde tanımlanan ulusal çıkarlarını maksimize etmeyi hedeflemektedir.* Uluslararası sistemin koşulları bu zorunlu kılmaktadır. Dış politika yani askeri ve stratejik konuları kapsayan *high politics* ve iç politika yani ekonomik ve sosyal konuları ilgilendiren *low politics* birbirine karıştırılmamalıdır.
4. *Güç dengesi (balance of power) uluslararası alanda istikrar ve düzeni geçici olarak sağlamanın tek yoludur.* Uluslararası ilişkilerde ilerleme mümkün değildir.

Bu varsayımların temelinde realistlerin insan doğası ile ilgili olumsuz değerlendirmesi bulunmaktadır. Yaşama, üreme, hükmetme gibi bazı temel bio-psikolojik dürtülerden oluşan insanın doğası itibarıyla bencil olduğunu savunan realistler, insan davranışlarında sonu olmayan bir güç elde etme arzusu bulunduğunu savunmaktadır (Morgenthau, 1946, s. 188). İnsanın “diğer insanların akılları ve eylemleri üzerinde kontrol sağlama (*animus dominandi*)” isteği, ulusal ve uluslararası politika da dâhil olmak üzere tüm sosyal ilişkilerin temel özelliği olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla uluslararası politika da bir güç mücadelesidir. Esasen, bencil bireylerden oluşan ulus-devletler bu bireylerin yaşama, hükmetme, vb. dürtülerini uluslararası alana taşımaktadır. Dış politikasında bir devletin nihai hedefi ne olursa olsun, bu hedef nasıl tanımlanırsa tanımlansın “tek bir eylem ilkesi” (Morgenthau, 1951, s. 242) varsa, o da güç olarak tanımlanan ulusal çıkarı elde etmektir. Dış politika tıpkı iç politika gibi bir güç mücadelesidir. İkisi arasındaki fark bu güç mücadelesinin yürütüldüğü koşullardır (Morgenthau, 1960, s. 37). Uluslararası alanda merkezi bir otorite olmadığı için anarşik bir yapı söz konusudur (Morgenthau, 1960, s. 85).

Öte yandan, Kenneth Waltz 60’lı ve 70’li yıllarda klasik realizme yöneltilen eleştiriler karşısında neo-realizmin temel kavramlarını “*Man, the State and War*” kitabında ortaya koymuştur (Waltz, 1959, s. 188). Waltz’a göre, uluslararası ilişkilerde mevcut olan savaş hali insan doğasından değil, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır (Waltz, 1959, s.

10 Realist yazarların temel varsayımlarını özetleyen tablo için bkz. Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, s. 7-8.

11 Bu özellikler Dario Battistella, *Théorie des Relations internationales*, Paris, Presses de Sciences Po, 2006, s. 113-115’ten özetlenmiştir.

188). Görüldüğü üzere, Morgenthau'dan farklı olarak Waltz, analiz düzeyi olarak uluslararası sistemi temel almaktadır. Buna bağlamda, devletler etkileşimleriyle uluslararası siyasi sistemleri oluşturmaktadır. Ayrıca, Waltz uluslararası sistemin anarşik yapısının devletlerin işlevsel olarak birbirine benzemesine neden olduğunu savunmaktadır. Her devlet anarşik yapıdan dolayı kendi güvenliğini sağlamak durumundadır. Güvenliğini sağlamak için devletler kendi kaynaklarına dayanırlar. Bu durum, her devletin diğer bir devletin gücünü dengelemesini beraberinde getirmektedir (Waltz, 1959, s. 93). Uluslararası sistemin yapısının değişmesi devletlerin kapasitesinin dağılımının değişmesi sonucunda söz konusu olabilir (Waltz, 1959, s. 97). Sistemin birimleri işlevsel olarak aynıdır ve güvenliklerini bir güç dengesi politikası ile sağlamak durumundadır. Sistemin birimleri kendi aralarında bu işlevi yerine getirme kapasitelerine göre farklılaşmaktadır. Uluslararası sistemin yapısı büyük güçlerin sayısına bağlıdır (Waltz, 1959). Bir sonraki kısımda üzerinde durulacağı gibi, Raymond Aron realizmin temel varsayımlarına büyük ölçüde katılmakla birlikte, klasik realistler tarafından yeterince dikkate alınmayan devletlerin iç politikasına analizinde geniş yer ayırmış ve böylece realizmin Uluslararası ilişkiler disiplinde teorik bir yaklaşım olarak etkinliğini korumasına katkı sağlamıştır.

Realist Gelenek ve Raymond Aron

Yukarıda sıralanan temel argümanlar dikkate alındığında uluslararası ilişkiler disiplinde Aron realist teorisyenler arasında gösterilebilir. *Review of International Studies*'de yayınlanan makalesinde Bryan-Paul Frost, uluslararası ilişkiler alanında çalışan araştırmacıların genellikle ya Aron'u görmezden geldiğini ya da klasik realistler arasında sınıflandırmakla yetindiğini ifade etmektedir. Carr ve Morgenthau gibi klasik realistlerle paylaştığı ortak noktalar olmakla birlikte Frost, Aron'un klasik realistlerden çok daha kapsamlı bir bakış açısı ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir (Frost,1997, s. 143). Raymond Aron'un uluslararası ilişkiler disiplinde realist gelenek içinde yer almasının üç temel nedeni bulunduğu ileri sürülebilir (Chaton,2002, s. 395-396):

1. *Uluslararası ilişkilerin temel ve en önemli aktörü devlettir.* Yine bu yaklaşıma göre, devletler egemendir. Egemenlik devletin belirli sınırlar belirli bir toprak üzerinde meşru şiddetin tekeline elinde bulundurduğu anlamına gelmektedir. Aron'a göre, ulusal egemenliğe sahip olan devletler sisteminin "bütüncül küresel bir egemenliğe" dönüşmesi söz konusu değildir. Esasen böyle bir dönüşüm "tarih içinde" bir dönüşüm değil, "tarihin dönüşümü" anlamına gelir¹².

Devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak nitelendiren Aron, klasik realistler Carr ve Morgenthau ile benzer bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Carr, ulusal egemenlik kavramının ortadan kalkmasının mümkün olmadığını sadece bu kavramın zaman içinde sınırlarının değişebileceğini vurgulamıştır (Carr,1946, s. 230-232). Morgenthau da devleti merkeze alan kötümser bir yaklaşımı bir güç mücadelesi olan uluslararası politika konusunda

12 İtalic kısımlar metnin orijinalinden olduğu gibi alınmıştır. Aron'un uluslararası ilişkilerin anarşik yapısı hakkında görüşleri için bkz. Raymond Aron, "L'ordre anarchique de la puissance", R. Aron (der.), *Les désillusions du progrès*, Paris, Calman-Lévy, 1972, s. 202.

benimsemektedir. Morgenthau'ya göre, "önemli devletler sürekli aktif olarak organize edilmiş şiddete yani da savaşa hazırlanmaktadır" (Morgenthau,2005, s. 50). Öte yandan Aron uluslararası sistemde her siyasi birimin sonuç olarak kendi kaynaklarına güvenebileceğini savunmaktadır (Aron,1962, s. 82). Aron'un bu yaklaşımı Waltz'ın kendi kendine yardım (*self-help*) düşüncesi ile örtüşmektedir. Dolayısıyla, her devlet kendi kaynaklarına güvenerek varlığını sürdürmek durumundadır.

2. *Uluslararası ilişkilerin temelinde çatışma potansiyeli bulunmaktadır (Aron, 1984)*. Fiziksel şiddetin tekeli elinde bulunduran meşru bir üst otoritenin olmaması devletleri hangi çağda olursa olsun savaşa başvurmaya itmektir (Aron,1962, s. 82). Her devlet egemendir ve güvenliğini uluslararası alanda sağlamak durumundadır. Bu anarşiye dayalı ortam uluslararası ilişkilerin potansiyel olarak şiddete dayalı olmasına neden olmaktadır. Diplomatik-stratejik tutumlar bu nedenle savaş riski altında belirlenmektedir. Devletlerarası ilişkiler "savaşın gölgesinde yaşanmakta ya da (...) doğası gereği savaş ve barış alternatifini içermektedir" (Aron,1962, s. 18).

Uluslararası ilişkilerin çatışmaya dayalı olduğunu savunan Aron, bu konuda Waltz ve Morgenthau ile benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Bu anarşik yapı aslında bir kaosun olduğu anlamına gelmemektedir. Sadece uluslararası ilişkileri yöneten bir merkezi otoritenin olmadığını ifade etmektedir. Aron'a göre, anarşi tüm uluslararası sistemlerin ortak özelliğidir ve belirsiz bir düzen ortaya koymaktadır (Aron, 1972, s. 204). Aron'un bakış açısında devletlerarası ilişkilerin çatışmaya dayalı olması, insan doğası ve uluslararası ilişkilerin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Devletlerarası ilişkileri farklı kılan temel özelliği savaşa başvurmanın meşru olmasıdır ve şiddetin normal olarak kabul edildiği tek sosyal ilişki bu ilişkilerdir (Aron, 2006c, s. 858). Benzer şekilde Waltz'a göre, iç politikada olduğu gibi uluslararası ilişkilerde görevleri devletler arasında dağıtan bir üst otorite olmadığı için anarşinin bir gereği olarak devletler aynı görevleri üstlenmektedir(Waltz, 1979, s. 93).

Öte yandan Morgenthau'ya göre, "tüm tarih, uluslararası politikada aktif olan ulusların devamlı olarak (...) organize şiddete olan savaşa katılmak için hazırlık halinde olduğunu göstermektedir" (Morgenthau,2005, s. 38). Uluslararası ilişkiler şiddete başvurmanın normal ve meşru olduğu bir alanı ifade etmektedir. "Uluslararası ilişkiler teorisi nedir?" sorusuna Aron'un verdiği cevap ise Morgenthau'un yaklaşımını destekleyici niteliktedir. Aron, uluslararası ya da devletlerarası ilişkilerin ayırt edici özelliğinin aktörlerin savaşa başvurmasının meşru olması olduğunu vurgulamaktadır. Esasen tüm sosyal ilişkiler içinde sadece uluslararası ilişkilerde şiddetin normal olduğu kabul edilektedir. Ne Briand-Kellog Anlaşması ne de Birleşmiş Milletler uluslararası ilişkilerin bu ayırt edici özelliğini değiştirmemiştir (Aron, 2006c, s. 857-860). Waltz ise ayırt edici bir çalışma nesnesinin belirlenmesini otonom bir uluslararası ilişkiler disiplininin oluşturulmasının temel koşulu olarak nitelendirmektedir: "Farklı nesnelere, süreçler, hareketler, olaylar ve etkileşimler kendi başına çalışılabildiği takdirde teori mümkün olabilir" (Waltz,1990, s. 23). Buna paralel olarak, Aron iç politika ve dış politika arasında ilkesel olarak bir ayrım bulunduğunu vurgulayarak Waltz'a yakın bir duruş sergilemektedir. Aron'a göre, "önceki çağlarda

olduğu gibi bizim çağımızda da devletler barış ve savaş kararları da dâhil olmak üzere otonom kararlar alma hakkını elinde bulundurmaktadır” (Aron,1962, s. 430).

Morgenthau’un yaklaşımına benzer şekilde Aron uluslararası politikanın aslında bir güç politikası olduğu fikrini kabul etmektedir (Aron,1962, s. 133). Aron’a göre bu güç siyasetinin bir sonucu olarak siyasi birlikler “birbirlerine kendi iradelerini dayatmaya” çalışmaktadır. Uluslararası ilişkilerin doğasının çatışmaya içerdiğini savunan Aron’un (Aron, 1962, s. 339-343) bu yaklaşımı Hobbes (1651)’un insan doğası ile ilgili antropolojik kötümserliğini anımsatmaktadır. Esasen Aron’a göre, “uluslararası sistem karşılıklı ilişkiler yürüten ve genel bir savaşa katılma eğilimi olan siyasi birliklerden oluşan bir bütündür” (Aron,1962, s. 105). Aron burada “partiler sistemi”nden (*systeme des partis*) esinlenerek uluslararası ilişkilerin yaşandığı uluslararası sistemi açıklamaya çalışmaktadır. Siyasi partiler gibi devletler sürekli olarak rekabet halinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, siyasi partiler ve devletler arasında temel bir farklılık bulunmaktadır. Siyasi partiler buldukları ülkedeki anayasal kurallara uymakla yükümlü olduğu halde, devletler gerekli gördüğünde savaşa başvurabilmekte ve uluslararası hukuka itaat etmemektedir. Klasik realistler açısından dış politikanın iç politikadan ayrı otonom bir yapıya sahip olması Uluslararası ilişkilerin ayrı bir akademik çalışma alanı olarak ortaya çıkmasının temel koşulunu oluşturmaktadır (Macleod,2007, s. 42). Bu nedenle klasik realistler analizlerinde dış politikaya odaklanmaktadır.

Aron’un perspektifine göre, uluslararası sistemin üyesi olmak için büyük devletlerin üst düzey mensuplarının güç ilişkilerinde dikkate alınıyor olmak gereklidir (Aron,1962, s. 105). Bu bağlamda, uluslararası sistem büyük güçlerin stratejisini değiştirebilecek düzeyde güce sahip olan aktörlerden oluşan bir yapıyı temsil etmektedir. Ayrıca, uluslararası sistemlerde her zaman büyük güçler hâkimdir ve bu sistemler sınırlı sayıda aktörü içermektedir. Bu nedenle Aron, uluslararası sistemlerin *oligapolistik* bir yapıya sahip olduğunu vurgulamaktadır. Büyük güçlerin şekillendirdiği uluslararası sistemin temel özelliği ise “güç ilişkilerinin yapılanması” (*configuration du rapport des forces*) dır (Aron,1962). Bu yapılanma ise, sistemin sınırları, aktörler arasındaki güç dağılımı ve coğrafi konum gibi faktörlere bağlıdır. Uluslararası sistemdeki aktörlerin güçlerinin analizi aynı zamanda diplomatik-stratejik alanın yapısını belirlemektedir (Launay, 1995, s. 204). Aron’a göre, aktörlerin siyasi ve askeri güçleri bir sistemin sınırlarını belirleyen önemli bir faktördür. Esasen, bir devletin uluslararası sistemde yer alabilmesi, genel bir savaşa dâhil olabilme kapasitesine bağlıdır.

3. *Uluslararası politikada devletler güç dengesi politikası izlemelidir.* Uluslararası politikanın aslında bir güç politikası (*power politics*) olduğunu kabul eden Aron’a göre, bu yaklaşımın bir sonucu olarak devletlerin sürekli olarak dengeyi sağlamaya çalışmalıdır. Varlığını sürdürmek isteyen bir devlet “sistem içinde üstün bir konum elde etme eğilimi olan her koalisyona ve aktöre karşı çıkmalıdır” (Aron, 1962, s. 138). Böylelikle, sistemin istikrarı sağlanmış olur.

Aron’a göre, denge kavramı tüm uluslararası sistemlerin bir özelliğidir (Aron, 1962, s. 133). Kuvvetlerin dengesi söz konusu olduğunda bir devletin diğer devletlere kendi iradesini dayatabilmesi için diğer devletlerden çok daha üstün kaynaklara sahip olması gerekir. Öyle ki,

rakip devletler daha baştan ona karşı koymaktan vazgeçerler. Dolayısıyla, denge politikasında herhangi bir siyasi birliğin diğer rakipleri karşısında aşırı güçlenmemesi gerekir (Aron, 1962, s. 137). Bu politikanın temelinde, karşı konulamayacak askeri kaynaklara sahip olan bir devlet karşısında diğer devletlerin kendi egemenliklerini koruma ihtiyacı bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak güç dengesini korumak isteyen her devlet bu dengeyi bozma ihtimali olan devletin ya da koalisyonu karşısında kendini konumlandıracaktır. Aron'un perspektifinde bu kural tüm uluslararası sistemler için geçerlidir ve güç ilişkilerinin yapılanma şekline göre denge politikasının kuralları da değişmektedir.

Aron'un realist gelenek içinde değerlendirilmesinin en önemli nedenlerinden biri güç dengesi kavramını benimsemesidir¹³. Bu kavram Waltz'a göre Uluslararası ilişkilerin en önemli kavramlarından birisidir: "Uluslararası politikanın siyasi bir teorisi varsa bu teori, güç dengesi teorisidir" (Waltz,1979, s. 117). Benzer şekilde, Morgenthau güç dengesinin "siyasi tarih kadar eski" ve güç mücadelesinin "doğal ve kaçınılmaz" bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Morgenthau,2005, s. 187). Dolayısıyla güç dengesi ve güç dengesini korumaya dönük politikalar sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda egemen milletlerin olduğu toplumda istikrarın temel unsurunu oluşturmaktadır (Morgenthau,2005, s. 167). Buraya kadar yapılan değerlendirmeler, Aron'un realist teorisinin temel varsayımlarına katıldığını, Waltz ve Morgenthau ile paralel bir yaklaşıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Devleti uluslararası ilişkilerin temel ve en önemli aktörü olarak kabul eden Aron, uluslararası alanda merkezi bir otorite bulunmadığı için anarşik bir yapı bulunduğunu savunmaktadır. Bu anarşik yapının bir sonucu olarak devletler arası ilişkiler potansiyel olarak çatışma içermektedir. Göreceli bir barış ortamı ve istikrarın sağlanması ise devletlerin güç dengesi politikası izlemesini gerektirmektedir. Yukarıda belirtilen realizmin üç temel varsayımını benimsemekle birlikte Raymond Aron özellikle Morgenthau muhatap olarak gerçekçi teorisinin güncellenmesini ve gelişmesini sağlamıştır.

Aron'un Realizme Yönelttiği Eleştiriler

Her ne kadar realist okul içinde sınıflandırılrsa da, Aron realizme yönelik birçok eleştiri ortaya koymuştur. Aron'un eleştirileri yakından incelendiğinde, belli ölçüde Waltz'ın yapısalcı neorealist analizlerine öncülük ettiği ileri sürülebilir. Daha 60'lı yılların başında Aron klasik realizmin determinist yapısını ve uluslararası ilişkilerin genel bir teorisini oluşturma iddiasını eleştirmiş ve bir anlamda Waltz'ın klasik realizme yönelik gözden geçirmeleri için gerekli düşünsel zeminin oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, Aron'un eleştirilerinin II. Dünya Savaşı'nın ardında yöneltilen eleştiriler karşısında realizmin disiplinde etkinliğini sürdürmesine büyük katkı sağladığı ileri sürülebilir. Aron'un klasik realizme yönelik temel eleştirileri şu şekilde özetlenebilir¹⁴:

13 Güç dengesi kavramı hem klasik realizm ve hem de neorealizm açısından temel bir kavramdır. Bu kavramla ilgili birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Örneğin Robert Gilpin, uluslararası istikrarın sağlanmasının tek kutuplu bir dengenin bulunmasına bağlamaktadır.Bkz : R. Gilpin, *War and Change in World Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1981.

14 Bu eleştiriler Gwendal Chaton, "Pour un machiavélisme postkantien", s. 396-397'den özetlenmiştir.

1. Uluslararası ilişkilerin genel bir teorisini oluşturmak mümkün değildir.
2. Dış politikanın tek nihai hedefi gücün maksimize edilmesi değildir.
3. İç politika dış politikanın bir devamı değil, ayrı bir alanı ifade etmektedir.
4. Diplomatik-stratejik tutumlar nispeten belirsiz bir yapıya sahiptir.

Aron tarafından geliştirilen bu eleştirileri incelemeye geçmeden evvel, kendisinin özellikle dönemin önde gelen realistlerinden Hans Morgenthau'nun görüşlerini hedef aldığını belirtmek gerekir. 1950'li yılların başından itibaren, Aron "irrealist realizm" olarak adlandırdığı ve dönemin realist düşünürlerinin savunduğu fikirlere muhalefet bir tutum ortaya koymuştur (Aron,2006a). Morgenthau'yu "Haçlı realist" olarak nitelendirmekten geri durmayan Aron, eleştirilerinde Soğuk Savaş dönemi realist düşüncesini merkeze almış ve "gerçek bir realizm"ın benimsenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Aron,1962, s. 586-587). Bir ideoloji haline gelen realist düşünceyi eleştiren Aron'a göre, "aktörlerin davranışlarını yönlendiren dünya tarihinin farklı algılamalarını" anlamak gereklidir (Aron, 2006c, s. 874). Bu nedenle, Aron siyasi rejimlerin aynı dış politikayı yürüttüğü fikrini kabul etmemektedir. Bunun aksine, Aron'a göre bir devletin nasıl hareket ettiğini (Morgenthau,2005, s. 3). anlamanın yolu "bu devleti yönetenlerin felsefesini" anlamaktan geçmektedir (Aron, 1962, s. 587). Dolayısıyla Aron "gerçek bir realizm"den yana olmuş, stratejik-diplomatik tutumları belirleyen tüm gerçekliği dikkate almayı tercih etmiştir (Aron, 1962).

Aron'un ortaya koyduğu I. eleştiri, uluslararası ilişkilerin genel bir teorisini oluşturmanın mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Aron uluslararası ilişkilerin doğa bilimleri ve ekonomi gibi teorileştirilmesini kabul etmemekte ve Morgenthau'un savunduğu gibi devletler arası ilişkileri açıklayabilecek "bir uluslararası politika teorisi" geliştirme fikrini eleştirmektedir. Aron'un perspektifine göre, her uluslararası ilişkiler çalışması tarihi ve sosyolojik bir çalışmadır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin genel bir teorisinin olması söz konusu değildir (Aron, 2006c, s. 866,863). Uluslararası alandaki aktörlerin tek bir nihai hedefi bulunduğunu iddia etmek mümkün değildir. Öte yandan, uluslararası sistemde birbiriyle etkileşim halindeki iç ve dış değişkenleri ayrı düşünmek mümkün değildir. Devletlerarası ilişkilerin temel olarak savaş ve barış alternatifini içinde bulundurduğunu vurgulayan Aron (Aron, 1962, s. 18), bu nedenle ekonomi biliminde olduğu gibi uluslararası ilişkilerin genel bir teorisini ortaya koymanın imkânsız olduğuna işaret etmektedir. Diplomatik-stratejik tutumların önceden bilinmemesi bu durumun temelinde yer almaktadır. Morgenthau'u kastederek Aron şöyle belirtmektedir:

"Bazı teorisyenler ekonominin rasyonel hedefinin benzerini uluslararası ilişkiler için de bulmak istediler (...). Eğer sosyolog ulusal çıkarın ne olduğunu söyleyebilseydi, devlet adamlarına bilim adına davranışlarını emredebilirdi. (Fakat) bunu hiçbir şekilde bilmiyor" (Aron, 1962, s. 28,288).

Buna paralel olarak Aron, uluslararası ilişkilerin sosyolojisini "kavramsallaştırma" dayalı olarak çalışmayı önermektedir (Aron, 2006c, s. 862). Devlet adamlarının bir boşlukta hareket etmediklerini savunan Aron, her devletin içinde bulunan toplumsal grupların dış politikayı

yönlendiren güç alanını ifade ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler sosyolojisi, uluslararası alandaki aktörlerin rolünü analiz etmeye ve birbiriyle etkileşim halinde bulunan birçok nedenin sonucunda ortaya çıkan karmaşık olayları anlamaya çalışmalıdır. Aron'a göre, uluslararası ilişkiler düşünürü dünya genelinde meydana gelen siyasi ve toplumsal olayları ve aynı zamanda aktörler ve uluslararası sistem arasındaki ilişkileri bir tarihçi yaklaşımıyla ele almalıdır (Holeindre,2012, s. 329). Dolayısıyla Aron, uluslararası ilişkilerin öngörülebilir, tek bir nedene dayalı açıklamalarını reddetmekte ve etkileşim içindeki birçok değişkeni yorumlamaya odaklanmaktadır.

Öte yandan II. eleştiri, klasik realizmin temel kavramlarından biri olan güç kavramına yönelik Aron'un yaklaşımını yansıtmaktadır. Uluslararası ilişkiler teorisini ekonomik bir yaklaşıma dayandıran Morgenthau, her türlü dış politikanın güç çerçevesinde düşünülen ulusal çıkarın maksimize edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Weber'e özgü bir bakış açısıyla güç kavramını düşünen Aron ise bu kavramı "siyasi birliklerin birbirleri üzerinde kendi iradelerini zorla kabul ettirme kapasitesi" olarak tanımlanmaktadır (Aron, 1962, s. 58). Klasik realizmin temsilcilerinden olan Morgenthau güç kavramının dokuz faktöre bağlı olduğunu savunmaktadır. Buna göre, coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, ulusal moral, askeri hazırlıklılık, nüfus, ulusal karakter, diplomasinin kalitesi ve hükümetin kalitesi güç kavramının temel unsurları olarak kabul edilmektedir (Morgenthau, 2005, s. 124). Morgenthau'dan farklı olarak Aron devletlerin dış politikasının temel hedefinin güç elde etmek olmadığını savunmaktadır. Esasen, güce sahip olmak güvenliğini sağlama, itibar sahibi olmak gibi dış politikanın diğer hedeflerinin yanında bir hedef olarak nitelendirmektedir. Aron'a göre devletler dış politikada sadece güç peşinde koşmamakta ve gücü sırf güç elde etmek için istememektedir. Aslında güç başka bir hedefe ulaşmak için bir araç işlevi görmektedir (Aron, 1962, s. 99). Bu nedenle Aron devletlerin stratejik-diplomatik politikalarında belirledikleri hedeflerin bir tipolojisini yapmaktadır: güç, itibar ve fikir (*puissance-gloire-idée*). Siyasi birlikler varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadır fakat tek amaçları varlığını sürdürmek değildir. Morgenthau ise, dış politikayı indirgemeci bir bakış açısıyla ele almaktadır:

Güç anlamında tanımlanan çıkar kavramı (...) davranışta rasyonel bir disiplin kazanmakta ve dış politikadaki bu şartıcı süreklilik Amerikan, İngiliz ve Rus dış politikasının bir bütün olarak devlet adamlarının farklı gerekçelerinden, tercihlerinden, entelektüel ve ahlaki niteliklerinden bağımsız olarak rasyonel bir devamlılık ortaya koymasına neden olmaktadır (Morgenthau, 2005, s. 5)

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılabilceği gibi, Morgenthau dış politika ile ilgili determinist bir yaklaşıma sahiptir. Hangi ülke söz konusu olursa olsun dış politikalarında bir farklılık yoktur. Hepsinin nihai hedefi gücün elde edilmesidir. Bunun aksine Aron'a göre, devletler kendi iradelerini diğer devletlere kabul ettirmek için güçlü olmak istemektedir. Güçlü olduğunun başkaları tarafından tanınması ise itibar elde etme anlamına gelmektedir (Aron, 1962, s. 83). Güç ve itibar dışında bir devlet dış politikasında belli bir fikrin yayılmasını da hedefleyebilir. Siyasi birliklerin dış politikasına yön veren bu fikir, Hristiyanlık, komünizm ya da toplumun örgütlenmesi

konusunda farklı bir modelin yayılması olabilir. Ayrıca, siyasi birlikler dış politikalarında dikkate aldıkları belli tarihi fikirlere sahiptir ve bu fikirler toplumların yönetiminde ve örgütlenmesinde etkili olmaktadır. Bu değerlendirmeler dikkate alındığında, Aron'un dış politikanın farklı nihai hedefleri bulunabileceğini savunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla güç peşinde koşma tek nihai hedef değildir. Bunlara ek olarak, Aron diplomatik alanda "savunmacı" (*défensive*) ve "saldırgan" (*offensive*) stratejilerden bahsetmektedir. Savunmacı diplomasinin amacı bir devletin otonomisinin korunması ve dış politikasını başka devletlerin müdahalesi olmadan ortaya koyabilmesidir. Aron'un perspektifinde "küçük güçler" (*petites puissances*) sadece savunmacı hedeflere sahip olabilir. Buna karşın, büyük güçler saldırgan stratejilere yönelir ve diğer devletler üzerinde etkili olmayı, onları zor durumda bırakmayı ve ikna etmeyi hedefler (Aron, 1962, s. 93). Böylece, "büyük güçler" (*grandes puissances*) ittifaklar kurmaya ve koalisyonlara başkanlık etmeye çalışır.

Aron'u klasik realistlerden ayıran en önemli noktalardan biri olan III. eleştirisi, iç politika ve dış politikanın birbirinden farklı nihai hedefleri olabileceğini vurgulamaktadır. Morgenthau iç politika ve dış politikanın amaçları arasında bir ayrım gözetmemektedir. Morgenthau'ya göre, genel olarak politika insan doğası tarafından belirlenmektedir. Uluslararası politika tıpkı iç politika gibi bir güç mücadelesidir ve bu güç mücadelesinin ulusal ve uluslararası alandaki koşulları sadece birbirinden farklıdır (Morgenthau, 2005, s. 37). Aron ise Morgenthau'dan farklı olarak güç peşinde koşmayı her tür politikanın nihai hedefi olarak düşünmemektedir. Aron'a göre, dış politika sürekli olarak savaş ihtimalinin bulunduğu uluslararası sistemde ortaya konmaktadır. İç politika ise fiziksel şiddetin meşru tekeli bulunduran bir iktidar olduğu için sivil bir durumda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Aron, Morgenthau ve Makyavel'in yaklaşımını reddederek iç politikanın dış politikanın bir devamı olduğu anlayışını benimsememektedir (Aron, 1962, s. 61).

Aron'a göre, iç politika ve dış politika arasında temel bir farklılık bulunmaktadır. Esasen dış politikada meşru şiddetin tekeli elinde bulunduran merkezi bir otorite bulunmamaktadır. İç politikada ise insanlar devletin kanunlarına boyun eğmek durumundadır. Dolayısıyla, devletlerarası ilişkileri ilgilendiren politika devletlerin varlığından kaynaklanan tehdit karşısında diğer devletlerin hayatta kalma mücadelesini ifade etmektedir (Aron, 1962, s. 19). İç politika ve dış politika arasındaki ayrımı vurgulayan Aron'un bu yaklaşımı Waltz'ın yapısalcı neorealizmi ile bağdaştığı söylenebilir. Benzer şekilde Waltz, "merkezleşmiş ve hiyerarşik iç sistemler" ve "merkezleşmemiş ve anarşik uluslararası sistemler"i birbirinden ayırmaktadır (Waltz, 1979, s. 88). Aron'a paralel olarak, Waltz otorite, idare ve hukukun alanı olan ulusal sistemler ile güç ve mücadele alanı olan uluslararası politikayı ayrı düşünmektedir (Waltz, 1979, s. 113).

Aron'un IV. eleştirisi, devletlerin dış politikada farklı nihai hedefleri bulunduğu varsayımının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Devletlerin dış politikada belirlediği hedeflerin tipolojisini yapan Aron, bu tipolojiden hareketle stratejik-diplomatik tutumların önceden belirlenemeyeceğini savunmaktadır. Aron'un perspektifinde devletlerin dış politikada farklı hedeflere sahip olması ulusal çıkarın rasyonel bir tanımının yapılmasına engel olmaktadır. Öte yandan, ulusal çıkarın ulusal rejimlerden, bu rejimleri oluşturan farklı sınıfların beklentilerinden ve siyasal algısından

bağımsız bir şekilde tanımlanması mümkün değildir (Waltz,1979, s. 101). Uluslararası sistem aynı zamanda bu sistemi oluşturan siyasi birliklerin ulusal rejimlerinin bir sonucudur. Bu nedenle Aron iki tip sistemden bahsetmektedir: Homojen sistemler, heterojen sistemler (Huntington,1987, s. 164). Morgenthau'dan farklı olarak, Aron birinci analiz düzeyi (insan doğası) ile analizini sınırlı tutmamakta ve üçüncü analiz seviyesi olarak uluslararası sistemin yapısını dikkate almaktadır. Böylelikle Waltz'ın neorealizmine bir anlamda Aron'un öncülük ettiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Aron'un realizme sağladığı en orijinal katkı, uluslararası sistemleri oluşturan devletlerin iç politikalarının uluslararası sistemin yapısını etkilediği varsayımdır. Aron böylece analizinde Morgenthau ve Waltz tarafından göz ardı edilen ikinci analiz seviyesini (devletlerin iç politikası) dikkate almaktadır.

Bu bağlamda, homojen bir uluslararası sistemde devletlerin siyasete bakış açıları birbiriyle örtüşmektedir. Ayrıca, devlet adamları belli kalıplara ve geleneklere bağlı olduğu için bu sistemlerin istikrarlı olduğu ileri sürülebilir. Bu durum şiddete başvurma riskini azaltmakta ve sistemin daha öngörülebilir olmasını sağlamaktadır (Aron,1962, s. 108). Öte yandan, homojen bir sistemde devletler arasında dayanışma bilinci hakimdir ve devrimciler herkesin ortak düşmanı olarak değerlendirilmektedir. Sistemin homojen olması devletler arasında kin olmamasını ve ulusal çıkarların birbiriyle çatışmamasını sağlamaktadır (Launay,1995, s. 205). Heterojen sistemlerde aktörlerin siyasi yaklaşımları ve vizyonları birbirinden farklıdır. Bu farklılık sistemin istikrarsızlaşmasına neden olmaktadır. Heterojen sistemlerde düşman olan devlet aynı zamanda rakip olarak ta algılanmaktadır. Düşman karşısında elde edilecek herhangi bir yenilgi sadece ulusun çıkarlarına değil, aynı zamanda seçkin sınıfın çıkarlarına da zarar verecektir. Buna ek olarak, iktidarda bulunan siyasetçiler sadece devlet için değil, aynı zamanda kendi çıkarları için mücadele ederler (Aron,1962, s. 109). Heterojen bir sistemde rakip bir devlette provokasyonlar yapmak devlet yöneticileri tarafından normal karşılanmaktadır. Bu nedenle Aron Soğuk Savaş'ın istikrarsız yapısının Batı Bloku ve Sovyet Bloku arasındaki ideolojik kutuplaşmadan kaynaklandığını ileri sürmektedir (Battistella,2006, s. 127). İki kutuplu ve heterojen bir sistemin hâkim olduğu bu dönemde istikrarsızlığın artmasına neden olan bir diğer faktör her devletin içinde uluslararası sistemdeki ideolojik kutuplaşmanın yansımalarının yaşanmasıdır. Sistem içindeki devletlerden herhangi birinin iki bloktan birine katılması bile başlı başına bir istikrarsızlık nedeni haline gelebilir. Dolayısıyla heterojen uluslararası sistemin ideolojik çatışmaların vurgulandığı ve şiddete başvurma ihtimalinin yüksek olduğu sistem olarak nitelendirilebilir.

Sonuç

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında Fransız sosyolog ve siyaset bilimci Raymond Aron'un uluslararası ilişkilere kuramsal yaklaşımını oluşturan temel noktaları bu kısımda kısaca özetlemek mümkündür. Uluslararası ilişkiler düşünürü olarak genellikle klasik realizmin temsilcileri arasında gösterilen Aron hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan geliştirdiği eleştirilerle realizme orijinal olarak nitelendirilebilecek katkılar sağlamıştır. Başta "sahte bir teori" (Aron, 2006c, s. 862) ortaya koyduğunu iddia ettiği Morgenthau olmak üzere kendi döneminin

“sahte realist” (Aron,2006b, s. 906) olarak nitelendirdiği realist düşünürlerinin indirgemeci analizlerini eleştiren Aron devletlerin dış politikalarının sadece güç ilişkileri çerçevesinde değerlendirilemeyeceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, Aron’un ortaya koyduğu eleştiriler O’nun realist okul içinde değerlendirilmesine bir engel oluşturmamaktadır. Aron ontolojik açıdan klasik realizmin temel argümanlarına büyük ölçüde katılmaktadır. Tıpkı Morgenthau gibi Aron devleti uluslararası ilişkilerin temel ve en önemli aktörü olarak görmektedir. *Paix et guerre entre les nations* başlıklı yapıtının 8. baskısının sunuş kısmında Aron bu konudaki düşüncesine bağlı kaldığını belirtmektedir:

Aktörlerin stratejik-diplomatik değerlendirmelere göre hareket ettiği devletlerarası sistem önemini zamanla kaybediyor mu? (...) Benim yanımda değişmedi (...) Zaman içinde ikinci plana geçmiş gibi görünse de bugün hala bu sistemin egemen olduğunu düşünüyorum. Esasen, bu sistem kendi özelliklerine rağmen uluslararası toplumun yapısını belirlemektedir (Aron,1962).

Görüldüğü gibi, Aron devleti uluslararası ilişkiler analizinin merkezine almaktadır. Uluslararası sistem tanımında Aron’un bu devlet merkezli yaklaşımı açıkça görülebilir. “Birbiriyle karşılıklı ilişkiler yürüten ve hepsi genel bir savaşa katılması muhtemel olan siyasi birliklerden oluşan bir bütün” (Aron,1962, s. 105) olarak nitelendirdiği uluslararası sistemin temel aktörü olarak devleti göstermiştir. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, Aron klasik realistlerin savunduğu devletlerarası ilişkilerin savaş yani çatışma potansiyeli içerdiği anlayışını benimsemektedir. Aron’a göre uluslararası ilişkilerde barış, siyasi birlikler arasında savaşa geçici olarak ara verilmesidir (Aron,1962, s. 158). Devletlerarası ilişkilerin çatışma potansiyeli içermesi insan doğasından ve uluslararası ilişkilerin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Bu sistemin ayırt edici özelliği aktörlerin savaşa başvurmasının meşru olmasıdır (Aron,2006c, s. 857). Bu değerlendirmelerden yola çıkan Aron devletlerin güç dengesi politikası izlemesi gerektiğini savunmaktadır. Dış politika bir güç politikası olarak düşünüldüğünde sürekli dengenin sağlanması hedeflenmelidir. Varlığını sürdürmek isteyen her devlet sistem içinde hâkim bir konum elde etmeye çalışan her türlü koalisyonla karşı koymalıdır (Aron,1962, s. 138).

Her ne kadar Aron yukarıda ifade edildiği gibi realizmin temel argümanlarına katılsa da, klasik realistlerin analizlerini sorgulamış ve determinist yaklaşımlarını eleştirmiştir. Bu bağlamda Aron ekonomi biliminde olduğu gibi uluslararası ilişkilerin genel bir teorisini oluşturmanın mümkün olmadığını vurgulamış ve güç çerçevesinde tanımlanan ulusal çıkar kavramının rasyonel bir tanımının yapılamayacağını savunmuştur. Bununla yetinmeyen Aron bir siyasi birliğin dış politikada kendisi için belirleyebileceği hedeflerin tipolojisini oluşturmuş ve gücün maksimize edilmesini dış politikanın tek nihai hedefi olmadığını ortaya koymuştur. Diğer taraftan güç peşinde koşmayı her türlü politikanın nihai hedefi olduğunu savunan Morgenthau ve klasik realist düşünürlerden farklı olarak Aron, iç politika ve dış politikanın ilkesel olarak birbirinden ayrı olduğunu belirtmiştir. Sürekli olarak savaş potansiyelini içinde bulunduran dış politikadan farklı olarak iç politika fiziksel şiddetin meşru tekelinin bulunduğu sivil bir yapıya sahiptir.

Dolayısıyla Aron'un perspektifinde iç politika dış politikanın bir devamı değil meşru bir iktidarın bulunduğu bir alandır ve farklı bir mantıkla yürütülmektedir (Aron,1962, s. 61).

Aron'a göre, güç peşinde koşmayı dış politikanın tek ve bütüncül hedefi olarak düşünmek aslında bilimsel bir önermeyi değil, ideolojik bir tercihi yansıtmaktadır. Esasen hiçbir devlet gücü sırf güçlü olmak için istememektedir. Güç aslında barışa ulaşma, itibar sağlama, ya da bir fikrin yayılması gibi başka bir hedefe ulaşmanın bir aracıdır (Aron, 1962, s. 99). Devletlerin dış politikada takip ettikleri hedeflerin tipolojisini (*güç-itibar-fikir*) geliştiren Aron bu tipolojiden hareketle stratejik-diplomatik tutumların belirsiz bir yapıya sahip olduğunu öne sürmektedir. Devletlerin dış politikada farklı hedeflerinin bulunması ulusal çıkar kavramının rasyonel bir tanımının geliştirilmesine engel olmaktadır. Buna ek olarak, Aron ulusal çıkarın iç politikadan, devlet içindeki farklı sınıfların beklentilerinden ve siyaset algısından bağımsız bir şekilde tanımlanmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir (Aron,1962, s. 101). Bu değerlendirmelerden hareketle, Aron homojen ve heterojen sistemleri birbirinden ayırmaktadır. Her ne kadar uluslararası sistemin ilk özelliği güç ilişkilerinin yapılanması olsa da, devletlerin dış politikası sadece güç ilişkileri ile belirlenmemektedir. Çünkü aktörlerin duyguları ve fikirleri de diplomatik-stratejik kararlarını etkilemektedir (Aron,1962, s. 108).

Bu bağlamda, devletlerin aynı siyasal anlayışı benimsediği homojen sistemler ve devletlerin farklı değerlere, ideolojik tutumlara yöneldiği heterojen sistemler Aron'un realist okula en önemli teorik katkılarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu yazıda incelenen Aron'un uluslararası ilişkiler yaklaşımı klasik realizm teorisyenlerinin analizlerini sorgulayarak daha kapsamlı bir realist çerçevenin oluşturulmasını sağlamıştır. Esasında Aron'un analizlerini gözden kaçırmak pozitivism ve post-pozitivism arasında köprü kurma fırsatını kaçırmak olarak değerlendirilebilir. Gerçeği tek bir nedene ve tek bir açıklamaya indirgeyici realist bakış açısını eleştiren Aron böylece uluslararası sistemi iç ve dış değişkenlerin etkileşimini dikkate alarak incelemenin öncülüğünü yapmıştır. Bu yönüyle Aron, uluslararası ilişkilerde realist gelenek içinde gerçeği tüm yönleriyle kavramaya çalışan daha derinlikli bir analiz çerçevesi ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aron, R. (1986) *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Paris: Gallimard.
- Aron, R. (1984) *Les dernières années du siècle*, Paris: Julliard.
- Aron, R. (2006a) "En quête d'une doctrine de la politique étrangère", R. Aron (eds.), *Les sociétés modernes*, Paris: Presses universitaires de France, 953-969.
- Aron, R. (2006b) "L'analyse des constellations diplomatiques", R. Aron (eds.), *Les sociétés modernes*, Paris: Presses universitaires de France, 905-918.
- Aron, R. (2006c) "Qu'est-ce qu'une théorie des relations internationales?", R. Aron (eds.), *Les sociétés modernes*, Paris: Presses universitaires de France, 853-875.
- Aron, R. (1962) *Paix et guerre entre les nations*, Paris: Calmann-Lévy.
- Aron, R. (1972) "L'ordre anarchique de la puissance", R. Aron (eds.), *Les déillusions du progrès*, Paris: Calmann-Lévy, 196-221.
- Battistella, D. (2006) *Théories des relations internationales*, Paris: Presses de Science Po.
- Bull, H. (1977) *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, New York: Columbia University Press.
- Buzan, B. (1996) "The Timeless Wisdom of Realism", Steve Smith, Ken Booth ve Mrysia Zalewski (eds.), *International Theory. Posivitism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, 47-65.
- Buzan, B., C. A. Jones ve R. Little (1993) *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, New York: Columbia University Press.
- Chaton, G. (2012) "Pour un machiavélisme postkantien: Raymond Aron, théoricien réaliste hétérodoxe", *Etudes internationales*, 43/3: 389-403.
- Carr, E. H. (1946) *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, London: Macmillan.
- Donnelly, J. (2000) *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ethier, D. (2006) *Introduction aux Relations Internationales*, Montréal : Les Presses de l'Université de Montréal.
- Frost, B. P. (1997) "Resurrecting A Neglected Theorist: The Philosophical Foundations of Raymond Aron's Theory of International Relations", *Review of International Studies*, 23/1: 143-166.
- Gilpin, R. (1981) *War and Change in World Politics*, Princeton: Princeton University Press.
- Gilpin, R. (1996) "No One Loves a Political Realist", B. Frankel (eds.), *Realism: Restatements and Renewal*, Londra: Frank Cass, 3-26.
- Hoffmann, S. (1985) "Raymond Aron and the Theory of International Relations", *International Studies Quarterly*, 29/1: 13-27.
- Haas, E. B. (1953) "The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda ?", *World Politics*, 5/4: 442-477.
- Macleod, A. (2007) "Le réalisme classique", Alex Macleod ve Dan O'Meara (eds.), *Théories des Relations internationales: Contestations et résistances*, Québec: Athéna Editions, 35-59.
- Mearsheimer, J. (2001) *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton.
- Morgenthau, H. J. (2005) *Politics Among Nations : The Struggle for Power and Peace*, New York: McGraw-Hill,
- Morgenthau, H. J. (1951) *In Defense of the National Interest*, New York: Knopf.
- Morgenthau, H. J. (1946) *Scientific Man Vs. Power Politics*, Chicago: Chicago University Press.

- Niebuhr, R. (1932) *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Gilpin, R. (1981) *War and Change in World Politics*, Princeton, Princeton University Press,
- Grieco, J. (1988) "Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of newest liberal institutionnalism", *International Organization*, 42/3: 485-507.
- Guzzini, S. (1998) *Realism in International Relations and International Political Economy: The Continuing Story of a Death Foretold*, London: Routledge.
- Herz, J. (1950) "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, 2/2: 157-180.
- Holeindre, J. V. (2012) "Introduction : Raymond Aron, un classique de la pens e internationale?", *Etudes internationales*, 43/3: 321-338.
- Huntzinger, J. (1987) *Introduction aux relations internationales*, Paris: Seuil.
- Kegley, Jr. C. W (1995) "Neoliberal Challenge to Realist Theories of World Politics: An Introduction", Jr. Charles W Kegley (eds.), *Contraversies in Internatiomal Relations Theory, Realism and Neoliberal Challenge*, New York, St. Martin's Press, 1-24.
- Kennan, G. F. (1954) *Realities of American Foreign Policy*, Princeton: Princeton University Press.
- Launay, S. (1995) *La pens e politique de Raymond Aron*, Paris : Presse universitaire de France.
- Mearsheimer, J. J. (1994) "The False Promise of International Institutions", *International Security*, 19/3: 5-49.
- Waltz, K. (1990) "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs*, 44/1-2: 21-37.
- Waltz K. (1979) *Theory of International Politics*, New Yok: Random House.
- Waltz K. (1959) *Man, The State and War*, New York: Columbia University Press.

Amerikanlaşmanın Kültürel Boyutu: Diyarbakır Örneği

Cultural Dimension of Americanization: The Case of Diyarbakır

Yılmaz DEMİRHAN*

Ömer TAYLAN**

Öz

Küreselleşme; bazı yazarlara göre, dünyanın mozağini *tahrip etme*, bazılarına göre ise *tahkim etme* özelliğine sahiptir. Bu yazarlar kendi düşüncelerine meşruluk kazandırmak için sistematik bir paradigma ekseninde argümanlarını ileri sürmüşler. Böylelikle küreselleşme üzerine bilimsel araştırma ve çalışmalarda farklı kuramlar/yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Genel bir bakış açısıyla küreselleşme kuramları, üç temel başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar *ekonomik, siyasal ve kültürel* kuramlardır. Ekonomik kuramlar, neoliberal ekonomik pazarı kutsayan yaklaşım ile bu pazara eleştirel yaklaşan ve Marxçı bir bakış açısını yansıtan kuram olarak ikiye ayrılır. Siyasal kuram da ikiye ayrılmaktadır. Bir tarafta liberal yaklaşım, diğer tarafta bu yaklaşıma karşı olan anti-liberal kuram yer alır. Kültür kuramlarını ise üç yaklaşım şeklinde tasnif edilebiliriz. Birincisi; kültürel *farklılıktır*. Bu kurama göre, küreselleşme, sadece yüzeyde meydana gelir ve kültürlerin derin yapıları ondan etkilenmez. Böylelikle kültürler, sadece küreselleşmeye değil, aynı zamanda başka kültürlerin etkilerine de büyük ölçüde kapalı olarak varlıklarını sürdürürler. Kısaca onlar her zamanki gibi olmayı sürdürürler. İkincisi; kültürel *karışım*dir. Başka bir ifadeyle küresel ve yerelin, yerel ve küresel kültüre indirgenemeyen bütünleşmesinden ortaya çıkan kültürlerin karışımını vurgular. Üçüncüsü; kültürel *aynılık*dir. Bu kuram küreselleşmenin, dünya genelinde artan aynılığa neden olduğu fikrine dayanır. Bu bakış açısıyla hareket edenler, *kültür emperyalizmi, küresel kapitalizm, Batılılaşma, Amerikanlaşma, McDonaldlaşma ve dünya kültürü* gibi oluşumlar üzerine odaklanırlar.

Çalışma, üç kuram (*ekonomik, siyasal ve kültürel*) içerisinde kültürel kurama dayanmaktadır. Kültürel kuramın da bir alt başlığı ve yaklaşımı olan *kültürel aynılık*, çalışmanın temel odağını ve kritiğini oluşturmaktadır. Çünkü çalışmada *kültürel aynılık* referans alınarak Amerikanlaşma olgusu ortaya konmaktadır.

Söz konusu Amerikanlaşmanın Diyarbakır özelinde meydana getirdiği etkilerin neler olduğu nitel araştırma yöntemi kullanılarak belirtilmektedir. Metodoloji olarak nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği esas alınmıştır. Örneklem büyüklüğü 10 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırma modeli olarak ise fenomenolojik çözümlmeye dayanmaktadır. Yapılan çalışmanın sonucunda batı ve tüketim kültürünün bireylere nasıl aktarıldığına ve bu kültürü benimseyen kişilerin nasıl davrandıklarına ana hatlarıyla yer verilmektedir. Dolayısıyla kültür bağlamında *yumuşak gücün* varlığı önem kazandığı görülmektedir.

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yilmaz.demirhan@dicle.edu.tr

** Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, omer.taylan@dicle.edu.tr

Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda Amerikanlaşma, süreç içerisinde kültürel farklılıkları ortadan kaldırmakta, tek-biçimli ve hegemonik özelliği olan Amerikan kültürünü inşa etmektedir. Bu inşa etme fonksiyonu tüketim kültürünü, toplumsal bir formasyon haline getirmektedir. Bu formasyon sürecinde bireyler, türdeş nitelikler gösteren kimlikler edinerek kendilerini ifade ve ispat ettiklerine inanırlar. Böylelikle ortada etkin olarak rol oynayan aygıtın batı ve tüketim kültürü olduğu gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Amerikanlaşma, Kültür, Tüketim Kültürü, Nitel Araştırma.

Abstract

Globalization; according to some writers, has the property of destroying the world's mosaic and, in some cases, of arbitrating it. These authors have put forward their arguments in the context of a systematic paradigm in order to legitimize their own thinking. Thus, different theories / approaches emerged in scientific research and studies on globalization.

From a general point of view, theories of globalization are considered under three main headings. These are economic, political and cultural theories. The economic theories are divided into a critique of the approach to the neoliberal economic market and a theory that reflects Marxian point of view. Political theory is also divided into two. There is a liberal approach on the one hand, and anti-liberal theory on the other that opposes this approach. Cultural theories can be classified into three approaches. First; Cultural difference. According to this scheme, globalization only occurs on the surface, and deep structures of the cultures are not affected by it. Cultures thus continue to not only be largely closed to globalization, but also to the effects of other cultures. In short, they continue to be like always. Second; Cultural mixture. In other words, it emphasizes the mixture of cultures emerging from the indivisible unification of global and local, local and global cultures. Third; Cultural sameness. This theory is based on the idea that globalization is causing increased sameness across the globe. The actors follow this point of view focus on forms such as Cultural Imperialism, Global Capitalism, Westernization, Americanization, McDonaldization and World Culture.

The study is based on cultural theory within three theories (economic, political and cultural). Cultural sameness, which is also a sub-title and approach to cultural theory, constitutes the basic focus and critique of the study. Because, in the study, the case of Americanization is put forward with reference to cultural sameness.

It is stated what effects that the Americanization brings to Diyarbakir in particular by using the qualitative research method. Semi-structured interview technique is used as methodology. The sample size is set at 10 people. The research model is based on phenomenological analysis. At the conclusion of the work done, it is outlined how the western and consumer cults are transferred to the individuals, how the individuals do what they do to make them cultural, and how they behave. Therefore, the presence of soft power seems to be important in the context of culture.

Americanization in the direction of the findings of the study, in the process, removes the cultural differences and builds, one-form and hegemonic American culture. This building function makes the consumption culture a social formation. In this formation process, individuals believe that they have expressed and proved themselves by acquiring identities of the same genre. Thus, it is observed that the device that plays an active role is the western and consumer culture.

Keywords: Americanization, Culture, Consuming Culture, Qualitative Research

Giriş

Holistik bir yaklaşımla küreselleşme döneminden önce, insanların güçlü ve kültürel sürekliliği olan bağları vardı. Bu bağlar insanların ait olduğu cemaatin *kültürel kodlarını ve kimliğini* kuruyordu. Bu kimlik ve kültür en basitinden, varoluşsal bir mirası, uzun geleneksel yerleşikliğinin kazanımı, geçmişin bir sürekliliği olarak edindiği bir şeydi. O zaman kimlik ve kültür, yerel toplulukların bir çeşit kolektif hazinesiydi denilebilir. Fakat bunun kırılğan bir şey olduğu ve kaybolabileceği keşfedildi. Bu pek çeşitli kültürel kimlikler dünyasına küreselleşmenin aşındırıcı gücü 1980'lerin ortalarında girmeye başladı. Dolayısıyla küreselleşme; yerelin yerleşikliğini ortadan kaldırdığı, kültürel deneyimi piyasa gerekleriyle damgalayıp tek tipleştirdiği, dünyanın farklılıklarla dolu kültürlerini (Tomlinson, 2014, s. 320) yok ettiği söylenebilir. Üstelik küreselleşme bu realiteye evrensel bir slogan da üretti: *Küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak, kültürel anlamda geriliğin göstergesidir* (Bayar Bravo, 2010, s. 6).

Küreselleşme olgusunun bu fonksiyonu, bazı yazarlara göre, dünyanın mozaikini *tahrip etme* özelliğine sahipken, bazılarına göre ise *tahkim etme* hüviyetine haizdir. Yazarlar kendi düşüncelerine meşruluk kazandırmak için sistematik bir paradigma ekseninde argümanlarını ileri sürmüşler. Böylelikle küreselleşme üzerine bilimsel araştırma ve çalışmalarda farklı kuramlar/yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme kuramları üç temel başlık altında sınıflandırılabilir:

- Ekonomik kuramlar: neoliberal ekonomik pazarı kutsayan yaklaşım ile bu pazara eleştirel yaklaşan ve Marxçı bir bakış açısını yansıtan kuram olarak ikiye ayrılır.
- Siyasal kuramlar: bir tarafta liberal yaklaşım, diğer tarafta bu görüşe karşı olan kuram yer alır.
- Kültür kuramlarını ise üç yaklaşıma ayırabiliriz: Birincisi, kültürel farklılıktır. Bu kurama göre, küreselleşme, sadece yüzeyde meydana gelir ve kültürlerin derin yapıları ondan etkilenmez. Böylelikle kültürler, başka kültürlerin etkilerine de büyük ölçüde kapalı olarak varlıklarını sürdürürler. Bu paradigmanın en ünlü ve tartışmalı örneği Samuel Huntington'un "Clash of Civilizations and Remaking of World Order" (Medeniyetlerin Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Yapılması)dır (1993, s. 22-49)¹.
- İkincisi, küresel ve yerelin bütünleşmesinden ortaya çıkan kültürlerin karışımını vurgular. Üçüncüsü, küreselleşmenin, dünya genelinde artan aynılığa neden olduğu şeklindeki fikre dayanır. Bu bakış açısıyla hareket edenler, *kültür emperyalizmi, küresel kapitalizm, Batılılaşma, Amerikanlaşma, McDonaldlaşma ve dünya kültürü* gibi oluşumlar üzerine odaklanırlar (Ritzer, 2008, s. 447-451). Çalışmanın kuramsal boyutu, bu yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yaklaşımın temel felsefesi aynı zamanda araştırmanın konusunu oluşturmaktadır: Küreselleşme ile birlikte artan bir teknolojik kullanımın ve refahın varlığı, süreç içerisinde kültürel farklılıkları yok ederek, tek-biçimli ve hegemonik özelliği olan Amerikan kültürünü inşa ediyor. Bu inşa etme diğer ismiyle tüketim kültürünü, toplumsal bir formasyon haline getirmektedir. Bu formasyon

1 Huntington, bu makalesinde Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra, dünyanın yeniden biçimlenişini politik-ekonomik bir temele değil, kültürel farklılıklara göre belirleneceğini ifade eder.

sürecinde bireyler, türdeş nitelikler gösteren kimlikler edinerek² kendilerini ifade ve ispat ettiklerine inanırlar. Metodoloji olarak nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği esas alınmıştır. Örneklem büyüklüğü 10 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırma modeli olarak ise fenomenolojik çözümleme temel alınmıştır.

Küreselleşme: “Dünyanın Amerikanlaşması” veya “Batılılaşması”

Küreselleşme, Batıdaki gelişmelere yüklenen üstünlük ve dünyanın geri kalanının giderek daha fazla Batıya benzemesi anlamındadır (Ritzer, 2008, s. 441). Bu sebeple “Dünyanın Batılılaşması” veya “Amerikanlaşması”, “küreselleşme” olarak nitelendirildiğimiz olgunun bir parçası ve paketidir. Bu bağlamda küreselleşmenin geniş anlamı dünyanın küresel köy haline gelmesidir (Mazrui, 2009, s. 431). Böylelikle global bir sistem içerisinde dünya toplumlarının bir araya geldiği söylenebilir (Şaylan, 2003, s. 71; Modelski, 2009, s. 155). Buna dayanarak küreselleşmenin her şeyden önce bir ideoloji olduğunu söylemekte bir beis yoktur. Çünkü küreselleşme bir bütün olarak ekonomiyi, siyaseti, kültürü ve yaşam tarzlarını etkilediği ve onlara hâkim olduğu aşıkârdır. Nitekim küreselleşme gücünü bu totalizasyona ve bunun sonucu olarak polarizasyona borçludur (Arslan, 2004, s. 165). Bu sebeple küreselleşme, *hıyerarşiye ve eşitsizliğe* yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle *küresel tabakalaşma* (Held vd., 2009, s. 150) ortaya çıkmaktadır Nitekim Batı'nın bu üstünlüğü sadece felsefi ve bilimsel boyutla sınırlı kalmadı. Aynı zamanda sosyolojik ve nesnel bir gerçeklik de kazandı. Böylelikle küreselleşmenin vermek istediği bir mesajın var olduğu fark edildi. Mesaj açık olduğu kadar korkutucudur da: “Ben (küreselleşme), her şeyi kontrol edebileceğim bir geleceğe gebeyim”.

Küreselleşmenin en görünür alanlarından biri de kültürdür (İçli, 2001, s. 163). Kültür, küreselleşme ile ilintili olarak tartışıldığı zaman, sıklıkla, Amerikan popüler kültürüne gönderme yapılır (Berger, 2003, s. 15; Lieber ve Weisberg, 2009, s. 355). İngilizcenin dünya dili haline gelmesi (Kalb& Land, 2009, s. 271-273), ister McDonald's ister Starbucks olsun başlı başına küresel bir simge olarak her yeri kaplaması (Hunter&Yates, 2003, s. 328), küresel internet sisteminin merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunması (Mazrui, 2009, s. 418) bu popüler kültürün örnekleridir.

Popüler kültür, yerel kültüre nüfuz ederek, küresel homojenleşmeye neden olmaktadır (İçli, 2001, s. 163; Bayar Bravo, 2010, s. 12). Homojenlik doğrultusundaki süreç, sıklıkla hegemonya kurma sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Ritzer, 2008, s. 442). Çünkü Amerikan ürünlerinin ve düşüncelerinin hâkim olduğu küresel popüler kültür³, diğer kültürel üretimlerin çeşitliliğini

2 Batı kültürü, tüm dünyada ortak niteliklere sahiptir. Bu yüzden bu kültürden etkilenen her insanın kültürel yapısı aynılaşmaktadır. Ancak, çoğu zaman, insanlar bu türdeşliğin bir farklılık olduğu kanısındadır.

3 Konu semantik boyutuyla incelendiğinde Anthony D. Smith *global-küresel kültür* kavramını sorunlu bulmaktadır. Çünkü “kültür” kavramı farklı yaşam biçimlerini ihtiva etmektedir. Fakat global kültür ise tekil bir kültürel duruma işaret etmektedir. Nitekim Amerikan popüler kültürü de kendini *global-küresel* olarak tescil etmiştir. Smith'e göre kültür(ler), ortak tarihsel olayları geçmişten geleceğe taşıyarak ortak bir kader duygusuna sahiptir(ler). Global kültürün ise doğasında zamansızlık duygusu vardır. Başka bir ifadeyle global kültür tarihsellikten yoksun olduğu için esasen bir hatırasızlıktır. Bu sebeple onu besleyecek ortak bir kader duygusu da yoktur (Smith, 2009).

yok etmektedir (Lieber&Weisberg, 2009, s. 356). Nitekim popüler kültür, totaliteryanizme de hizmet etmektedir denilebilir (Çapcıoğlu, 2008). Bu bağlamda Roy Weatherford, Amerika'nın askeri, ekonomik ve eğlence alanındaki hâkimiyeti "dünya barışı"nı sağlayacak ve "nihayet tek bir dünya, tek bir hükümet ve tek bir kültür ideali"nin gerçekleşeceğini ifade ediyor. George Monbiot, Weatherford'tan farklı olarak homojenleştirme ile barışın sağlanamayacağını çünkü çoğulculuk olmadan barışın olamayacağını dile getirir (Akt. Bülbül, 2009, s. 13).

Küreselleşmenin hem bir aşaması hem de bir dayanağı kapitalizmdir. Kapitalizm sahip olduğu özellikler yönüyle küreselleşmeyi de kapsamaktadır. Kapitalizm, sözcük olarak belli bir ekonomik düzeni ifade etmektedir. Ancak, bu tanımın içinde, ifade edilmemiş olsa da çok belirgin bir toplumsallık vardır⁴. Yani belli bir toplumsal düzeni ifade etmektedir (Şaylan, 2008, s. 13). Bu nedenle kapitalizm kendini yeniden üretebilmesi için kültürel üretimin yaşamsal bir işleve sahip olması gerekir. İnsanların sözü edilen yaşam biçimini içselleştirmeleri ve ona göre yaşamaları gerekmektedir. Bu belli bir ideolojinin hegemonik konuma gelmesi demektir. Hegemonik ideoloji, kültürel üretim ile sürdürülebilmektedir. Eğitim-öğretim, estetik ve özellikle eğlence kültürel üretimin belli başlı alanlarına örnektir. Althusser'in (2000, s. 34) devletin ideolojik aygıtları arasında saydığı kültür, okul ve haberleşme (televizyon, radyo, basın vb.) ulus içinde istenen ideolojinin topluma aktarımı işlevini gördüğü gibi, küresel alanda da bu rolü belli ölçülerde yerine getirdiklerini söylemek mümkündür. Örneğin sinema çok büyük yığımlar için geçerli bir kültürel üretim alanıdır⁵; milyonlarca insan için sinema eğlenme ve eğlenirken koşullanma süreci işlevi görmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında; Hollywood sadece Amerika için değil bütün dünya için milyonlarca insanı eğlendiren, ama eğlendirirken hegemonik ideolojiyi yeniden üreten filmler yapmaktadır (Şaylan, 2003, s. 152). Bu nedenle Amerikan müziğinin, modasının, gıdasının, filmlerinin ve mekânlarının yaygın etkisi, sıklıkla "yumuşak güç" olarak adlandırılan şeyin kısmen bir yansımasıdır. Birleşik Devletler hiç kimseyi bu ürünleri kullanması için zorlamaz. Fakat onlar yine de devasal bir çekiciliğe ve tüketici cazibesine sahiptir (Murray, 1995, s. 48; Lieber&Weisberg, 2009, s. 356). Çekiciliğinin ve cazibeliğinin püf noktası insanlar için baş döndürücü imajlar, tasvirler ve kimlikler⁶ üretmesidir. Bu dünyanın dışında kalanı ya öteki olarak tayin etmekte ya da geri kalmış olarak yaftalamaktadır. Fakat bu işlevini doğrudan veya aşikâr bir şekilde yapmamaktadır. Bireylerin veya toplumun damarlarına şırınga ettiği psikolojik reflekslerle

4 Kapitalizmin toplumu düzenlemeye muktudur olduğuna dair bilgi için bkz. (Weber, 2011).

5 Kültürel üretimin en önemli araçlarından biri de televizyondur. Postman'a göre, televizyon okuma-yazma kültürünü genişletmez ve pekiştirmez. Tersine okuma-yazma kültürüne saldırır ve insanların kendi disiplin alanlarını öğrenip uygulamalarına da izin vermez. Örneğin doktorlarımız, akademisyenlerimiz, avukatlarımız, eğitimcilerimiz ve televizyon habercilerimiz, kendi disiplin alanlarının gerekliliklerini karşılamaktan ziyade iyi bir şovmenliğin gerektirdiği davranışlara kafa yormaktadırlar. Bu yüzden eğer, televizyon herhangi bir şeyin devamıysa on beşinci yüzyıldaki matbaanın değil, on dokuzuncu yüzyıl ortasında fotoğrafın başlattığı geleneğin devamıdır (2006).

6 Çoğu kez yetişkin bireyleri bile etkileyen bu mesajlar/kimlikler, henüz toplumsallaşma ve yetişkin birey olma yolundaki çocuğu daha fazla etkilemektedir. Dolayısıyla çocuk çalışarak elde etmek, başarmak ve erdemli olmak gibi pek çok insani değer yargısının yerine, salt tüketerek mutlu olunacağı yolundaki düşünceye yönlendirilmektedir (Karakaş, 2006, s. 313). Böylece çocuğun imajlar ve kimliklerle olan ilişkisi doğrudan çocuğun değer yargılarını belirlemede önemli bir faktör olmaktadır.

yerine getirmektedir. Ve adeta Jeremy Bentham'ın Panopticon tipi hapisane modelinde⁷ olduğu gibi görünmeden iktidarı/hegemonyayı sürekli hale getirmektedir.

Amerikan Kültür İşletmeleri/Küreselleşmenin Dominant Failleri

Batı kültürü ve medeniyeti ortalama beş yüzyılda güçlü ve etkili bir hale geldi. (Mazrui, 2009, s. 431). Batı'nın ya da Batı Düşüncesi'nin başarısı, her şeyden önce Batı liberalizmine alternatif olduğu varsayılan sistemlerin tükenmesinde kendisini gösterdi (Fukuyama, 2009, s. 175). Bunun etkisiyle dünya ekonomisi, temel dinamikleri bakımından uluslararasılaşmıştır, kontrol edilemez piyasa güçlerinin hâkimiyeti altına girmiştir ve temel aktörler hiçbir ulus devlete bağlılık hissetmeyen ulus-ötesi şirketlere sahip hale gelmiştir (Hirst ve Thompson, 2009, s. 43). Bundan dolayı küreselleşme, sadece ekonomik faaliyetlerin milli sınırlar ötesinde coğrafi genişlemesini içermez; ayrıca bundan daha önemli olan uluslararası alana yayılmış faaliyetlerin fonksiyonel entegrasyonu da içerir (Dicken, 2009, s. 57). Bu şirketler, mali piyasalara ve diğer ekonomik eğilimlere çok güçlü yönetim baskıları uygulayabilirler (Hirst&Thompson, 2009, s. 44) ve şartlarda meydana gelen farklılıklara göre üretimi bütün dünya ölçeğinde değiştirebilirler (Perratonvd., 2009, s. 38). Bu yönüyle şirketler küreselleşmenin dominant failleridir (Giddens, 2009, s. 165). Başka bir ifadeyle dünyanın yeni muktedirleri, karar verme ve uygulama pozisyonuna sahiptirler.

Bu şirketler dünyaya egemen olmak istiyorlar ve nitekim isteklerinde de başarıya ulaşıyorlar (Ritzer, 2009, s. 371). Başarısında etkin olan faktörler ise verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik, insanların yerine teknolojiyi geçirme yoluyla denetim ve rasyonelliğin irrasonelliğidir (Ritzer, 2008, s. 451). Örneğin McDonald's ve Starbucks Coffee işletmeleri, kurulduğu her yerde aynı servis sistemini ve menüyü sunmaktadır. Bu ise küresel düzeyde temel menünün değişmediğini göstermektedir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise bir standartlaşmayı ve rasyonelleşmeyi doğurmaktadır. İnsanların bu hayat tarzına adapte olmasıyla geleneksel değerler siliksizleşerek yerini modern hızlılık ve çabukluğa bırakmaktadır. McDonaldlaşma şirketleri pek çok kültürün içine de yerleşmiştir. Dünyada istedikleri yere yerleşen ve kaynak sağlayan Amerikan kültürü, insanların haz duygularını tahrik ederek kendi formatına uygun tüketiciler de meydana getirmektedir.

Murray'ın ifadesiyle Amerikan kültürü, seri üretim yöntemiyle kitlesel tüketimi önceden varsaymaktadır (1995, s. 48). Bu sistem içinde, çoğunluk, düşük ücretler için uzun saatler çalışırken, çok az kişi, büyük kazançlar sağlamaktadır (Ritzer, 2008, s. 5). Hâlbuki Jefferson'un ünlü Bağımsızlık Deklarasyonu'nda "Tüm insanlar eşit olarak yaratılmıştır" diye ilan etmektedir. Ancak sonrasında Amerikan ekonomisinin kölelik üzerine kurulduğu görülmektedir (Mazrui, 2009, s. 422). Buradan hareketle Amerikan kültüründe bir çelişki olduğu söylenebilir. Nitekim Amerikan kültürünün temeli olan ekonomik dinamikler birer birer çatlamaktadır. Bu sebeple tarihte yaşanan bütün buhranlardan daha büyük bir buhranın yaşanacağı beklentisi vardır.

⁷ Jeremy Bentham'ın Panopticon tipi hapisane modeli hakkında detaylı bilgi için bkz. (Foucault, 1992, s. 251-285; Bauman, 2014, s. 42-64).

Çünkü sarsıntı geçiren sadece ekonomi değil, insanın sahip olduğu tüm değerler de bir travma geçirmektedir. Ve bu travma sürdürülebilir değildir.

Vitrinde Yaşıyoruz: “Görünüyorsam O Halde Varım”

Rene Descartes (1596-1650) göre, *sahiplik* düşünceye bağlıdır. Yani *özne* olmanın şartı “cogito ergo sum”dır yani o, insanoğlunun yaratılışının en önemli esprisini düşünen bir varlık olmaya dayandırır. Ancak Andre Gide (1869-1951), Descartes’e karşı çıkarak *sahiplik* için sadece var olmak yani şüphe etmek yetmez. Aynı zamanda duyumsamak da gerekir. Başka bir ifadeyle “duyumsuyorum, o halde varım”. Varlığın belirtileri bu kez duyu organlarına bağlanmıştır. Albert Camus (1913-1960) ise *Başkaldıran İnsan* adlı eserinde, varlığı (je me révolte, doncnoussommes) “başkaldırmaya” bağlamıştır. Yani “başkaldırıyorum, öyleyse varız” demektedir (Şeriati, 2013, s. 21).

Ancak küreselleşmenin meydana getirdiği atmosfer ile *sahipliğin/öznenin* semptomları da değişime uğramıştır. Çünkü küreselleşme “*üretim sistemleri ve tüketim ilişkileri*” temelinde belirlenen yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır (Yıldız, 2012, s. 119). Bu yeni durumda varlığın temeli artık, “düşünmek”, “duyumsamak” ve “başkaldırmak” değil, *tüketmek, harcamak ve görünmek* olmuştur (Roscoe, 2015, s. 13). Çünkü bireylerin toplum içindeki prestij ve statüleri; tükettikleri, harcadıkları ve göründükleri nesnelere ölçülür hale gelmiştir. Dolayısıyla bireylerin zihin dünyaları, parametreleri ve temel dayanakları da büyük ölçüde bir metaformoz geçirmiştir. Önceleri mahremiyete önem veren bireyler, özel alanı bir çırpıda “aleniyet hakkı”na sahip bir alan olarak tanımlanmaya başladılar. Böylelikle birey, ailesinin sunumunu ön plana çıkardı. Özel hayata dair ilişkiler sayıların otoritesine başvurularak savunulur duruma geldi: “Bunu herkes yaşıyor(muş)”, “Bunu herkes yapıyor(muş)”, “Bunu herkes beğeniyor(muş) gibi... Debord, “sahip olma”nın itibarını “miş gibi”lik durumuna dayandırmaktadır (2016, s. 38). “Miş gibi” algısı Lacancı düşüncede sahtekârlıktan ibarettir. Sahtekârlık baştan çıkarır çünkü insan yalnızca sahte hakikat düşüncesiyle yaşayabilir. Eğer bir stratejiden söz edilecekse o da “gösteri”nin kendisidir (Yıldız, 2012, s. 125). Gösterinin bu denli toplum yaşamına girmesi, yeni bir yaşam biçimini ortaya çıkarmıştır.

Bu yeni yaşam tarzında birçok şeyin gösterildiği için görüldüğü kadarıyla var olduğu, sergilendiği için seyredildiği kadarıyla değer kazandığı bir toplum ortaya çıktı (Gürbilek, 2001, s. 29). Daha çok görünür olan, kendisinden öncekileri devre dışı bırakmaktadır. İşte böyle bir durumda bireyler; kabul edilebilmek, iyi giyindiklerini kanıtlamak, moda uymak, günümüzün yaygın söylemiyle “trendy yakalamak” için sürekli tüketime yönelmektedirler. Bunun içinde iletişim araçlarını kullanmak, iletişim araçları içeriğinde yer bulmak, 15 saniyelğine de olsa şöhret olmak temel amaçlar arasında olmaya başlamıştır. Medyada olumlu ya da olumsuz bulunmanın önemi yoktur. Çünkü medyada olmak tüm kaygıların önündedir (Yıldız, 2012, s. 127-129). Örneğin; insanlar bulunduğu ortamda hemen bir selfie ya da bir fotoğraf çekerek sosyal medyada paylaşmaktadırlar. Böylelikle ait oldukları mekân ve kültür onlara bir imaj ve ikon olma şansını sunmaktadır. İnsanların karşılıklı olarak alıp verdikleri artık fikirler değil, imajlardır (Postman, 2016, s. 118). Bu tüketim toplumunun

yeni bir iletişim biçimidir. İnsanlar şimdiye dek hiç olmadığı kadar kendileriyle meşgul oluyorlar, kendileriyle ilgilenmesini istiyorlar. Dolayısıyla tüketim kültürü sadece harcamak, görünmek eylemi değil, aynı zamanda kendilik saplantısıdır. Çünkü suda yansıyan kendi görüntüsüne hayranlıkla bakan Narkissos mitinin yerini, tablet veya telefonundaki kendi fotoğraflarına bakan bireyler almıştır (Ergün, 2016, s. 68-69). Bu yeni birey modeli, sadece kendini görüntüde var eden, benliğini görünürlük üzerinden yansıtan özellikleri ile önceki dönemlerin birey tipinden ayrılmaktadır. Özetle epeydir vitrinde yaşıyoruz hepimiz (Gürbilek, 2001, s. 29) ama bihaberiz.

Gösterinin sahteliğiyle ortaya bir de *atma toplumu* çıktı. Bu *atma* eylemi sadece çöp atmaya ilişkin bir edim değildir. Aynı zamanda değerlerin, hayat tarzlarının, istikrarlı ilişkilerin ve şeylerin atılması anlamına gelmektedir (Harvey, 2009, s. 309). İlişkiler geçici ve anlıktır.

İnsanlar sosyalleşmeyi taparcasına önemsemelerine rağmen a-sosyal kişilikler haline gelmeye başladılar (Yıldız, 2012, s. 128). Bu kişiliklerin meydana gelmesinde Amerikan kültürünün büyük oranda etkisi bulunmaktadır (Bülbül, 2009, s. 24). Bu kültür insanı bireyselliğin dehlizlerine hapsedmekte sosyalliği sanal alanda geçici ve sözelden çok yazı ve görüntü üzerinde yeniden kurgulamaktadır.

Bocock'a göre kimlik duygusu, artık etnik köken veya cinsiyet yoluyla insanlara kazandırılan bir şey olarak düşünülmemelidir. Kimliği kazanma veya oluşturma sürecinde tüketim önemli bir rol oynamaktadır. Bir insan kendiliğinden "cazip bir kadın" veya "yakışıklı bir erkek" olamaz. İnsanlar, Batı kimliğini alarak bu imajı yakalayabilirler. Giysiler, yiyecekler, yemekler ve vakit geçirilecek mekânların hepsi, bu süreçte rol oynayabilecek şeylerdir (2009, s. 74). Böyle bir toplumun önceliği tüketimdir. Bu tüketimin talep ettiği şey ise *yeni bir kimlik* yani kişiliktir. Bu kişilik, zamanla tüm öz değerlere yabancılaşmaktadır. Dolayısıyla kişi, gerçek yaşamdan da farkında olmadan tecrit olmuş bir pozisyona düşmektedir.

Yöntem

Yukarıdaki sayfalarda küreselleşmenin kültürel boyutlarının nasıl oluştuğu ve kendini hangi kurumlar üzerinden var ettiği, bu küresel kültürün bireylere nasıl aktarıldığı, bireylerin kendilerini bu kültüre ait hale getirmek için neler yaptıkları, nasıl davrandıklarına ana hatlarıyla yer verildi. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Amerikan kültürünün Diyarbakır'daki yansımalarına bir alan araştırması bağlamında bakılacaktır. Bu çerçevede yapılan görüşmelerin verileri aktarılacaktır. Dolayısıyla bu bölümde araştırma deseni, evreni, örnekleme, verilerinin toplanması ve verilerin analizi konularında bilgi verilmiştir.

Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma⁸ yöntemlerinden *görüşme* tekniğinin *yarı-yapılandırılmış mülakat yöntemi* ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma ile ilgili gerekli ve yeterli veri 10 kişi ile görüşüldükten sonra elde edilmiştir. Dolayısıyla görüşme bu sayıdan (10) sonra durdurulmuştur.

8 Nitel araştırmanın temel özellikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 45-54; Robson, 2015, s. 575-610).

Çalışmada, küreselleşme etkisiyle katılımcıların davranış kodlarını belirlemek, onları harekete geçiren etkilerin, motivasyonların neler olduğunu saptamak ve bakış açılarını, duygularını, değerlerini, algılarını ortaya koymak hedeflendiği için nitel araştırma desenlerinden durum çalışması⁹ tercih edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Diyarbakır'da Amerikan kültürünü birebir yansıtan veya yaşatan küresel markaların eğlence yerlerinde vakit geçiren bireyler, evren olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla alan araştırmasının yapıldığı Diyarbakır'daki McDonald's ve Starbucks Coffee işletmelerine ait nicel veriler Tablo 1 ve 2'de yer almaktadır.

Tablo 1: McDonald's işletmesine ait bazı veriler

McDonald's			
	Şube Sayısı	İlk Açıldığı Yer	İlk Açıldığı Tarih
Dünya	32000	ABD/California	1940
Türkiye	260	İstanbul/ Taksim	1986
Diyarbakır	3	Ninova Park	2007

Tablo 2: Starbucks Coffee işletmesine ait bazı veriler

Starbucks Coffee			
	Şube Sayısı	İlk Açıldığı Yer	İlk Açıldığı Tarih
Dünya	21000	ABD/Washington	1971
Türkiye	344	İstanbul/ Erenköy	2003
Diyarbakır	2	Ceylan Karavil Park	2014

Araştırmada *olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden*¹⁰biri olan *amaçlı örnekleme yöntemi*¹¹ diğer adıyla ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örneklemede ögeler, örnek için çalışma evreninden rastgele değil, belli özelliklerinden dolayı ve/ya araştırmacının kendi kararına göre seçilirler (Böke, 2014, s. 125). Söz konusu katılımcılara yönetilecek sorulara en iyi cevap verebilecek kişiler ve kriterler iradi olarak çalışmacı tarafından belirlenmiştir. Gerekli ve yeterli veri 10 kişi ile görüşüldükten sonra elde edilmiştir. Dolayısıyla görüşme bu sayıdan (10) sonra tamamlanmıştır. Buna göre 10 kişi örneklem büyüklüğü olarak belirlenmiştir. Bu kişilerin birinci kriteri, cinsiyet ve meslek farkı gözetmeksizin TÜİK'in belirlediği standartlara uygun

9 Durum çalışması hakkında detaylı bilgi için bkz. (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 313-329).

10 Olasılıklı olmayan örnekleme yöntemi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Böke, 2014, s. 122-132).

11 Amaçlı örnekleme yöntemi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Böke, 2014, s. 125-126).

olarak orta-üst sınıfa¹² mensup olmalarıdır. Çünkü böyle bir niteliğe sahip olan insanların batı tarzı mekânlara gitme isteklerinde *ekonomik* olarak bir kaygı görülme ihtimali düşük olacaktır. Katılımcıların ikinci kritiği ise, yaş aralığının 25-35 olmasıdır. Bu yaş aralığının seçilmesinin başlıca sebebi 25 yaş altının geleneksel mekânlara, 35 yaş üstünün ise modern mekânlara karşı ilgisiz olma ihtimalinin yüksek olabileceği varsayımından kaynaklanmaktadır. Bu yaş aralığının hem geleneksel hem de modern kültürü yaşama ihtimali daha yüksektir. Katılımcıların üçüncü kriteri en az lisans eğitime sahip olmaları şeklinde belirlenmiştir. Buna göre örneklem kapsamında coğrafi olarak Diyarbakır'da Ceylan Karavil Park AVM'deki Starbucks Coffee ve Ninova Park AVM'deki McDonald's belirlenerek yaşamının büyük bir bölümünü burada geçiren/ tüketen ve yukarıda belirtilen üç kriteri sağlayan (orta-üst sınıf, 25-35 yaş aralığı, en az lisans eğitimi) bireyler seçilmiştir.

Son olarak katılımcıların eğitim, cinsiyet, meslek ve medeni hal gibi demografik özellikleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

<i>Katılımcılar</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Yaş</i>	<i>Eğitim</i>	<i>Meslek</i>
K1	Kadın	35	Y. Lisans	Genel Sekreter
K2	Kadın	30	Lisans	Doktor
K3	Erkek	32	Lisans	Doktor
K4	Erkek	30	Y. Lisans	Öğretim Elemanı
K5	Kadın	25	Lisans	Öğretmen
K6	Erkek	30	Y. Lisans	Savcı
K7	Kadın	33	Doktora	Öğretim Üyesi
K8	Kadın	29	Lisans	Mühendis
K9	Erkek	32	Y. Lisans	Avukat
K10	Erkek	34	Y. Lisans	Mühendis

Ayrıca bu çalışmada McDonald's ve Starbucks Coffee'nin müdürleri ve çalışanları ile derinlemesine mülakat yaparak onların izlenimlerini ve müşteri profilini nasıl tanımladıklarını analiz etmek amaçlanmıştır. Ancak McDonald's ve Starbucks Coffee'nin müdürleri ve çalışanları kurumsal olarak bilgilerini paylaşamayacaklarını dile getirdiler. Bu sebeple çalışmada bu bilgilere yer verilemedi.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri toplama tekniklerinden *yarı-yapılandırılmış görüşme* tekniği kullanılarak aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır. Bilimsel araştırmalarda görüşmeye dayalı üç yöntem

12 <http://www.gazetesabun.com/tuik-verilerine-gore-turkiyenin-gelir-dagilimi/> erişim tarihi 29. 11. 2016.

bulunmaktadır. Birincisi *tamamen yapılandırılmış görüşme* olup, genellikle önceden oluşturulmuş bir düzende, sabit ifadelerle daha önceden belirlenmiş sorular vardır. Görüşmeye dayalı anket sorularından tek ve önemli farkı, daha fazla sayıda açık uçlu soruların kullanılmasıdır. İkincisi *yarı-yapılandırılmış görüşme* olup görüşmeci, kapsam ile ilgili başlıkların kontrol listesini, varsayılan ifadeleri ve soruların sırasını sunan bir görüşme rehberine sahiptir. Ancak, genellikle, ifadelerin ve soruların sırası görüşmenin akışına göre şekillenmektedir ve ek olarak görüşülen kişinin söylediklerini devam ettirebilmek için planlanmamış sorular da sorulabilmektedir. Sonuncusu ise *yapılandırılmamış görüşme* olup, araştırmacı ve katılımcı arasında etkileşim kendiliğinden gelişir ve sorular önceden belirlenmediği için görüşme katılımcının verdiği cevaba göre şekillenir. Bu nedenle araştırmacı her katılımcıdan farklı cevaplar alabilir ve elde etmek istediği veriye ulaşmak için tekrar tekrar görüşmek durumunda kalabilir (Robson, 2015, s. 347-354; Gürbüz & Şahin, 2016, s. 187-190). Araştırmada kullanılan görüşme soruları araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Çünkü ilgili yazında benzer bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla uygulama açısından literatürde eksiklik vardır. Görüşme formlarına katılımcılar ilgili sorulara cevaplarını sözlü (ses kayıt) olarak bildirmişlerdir. Bu veriler, araştırmacılar tarafından çözümlenerek temalar oluşturulmuştur. Her bir katılımcıya ayrı bir kod verilmiştir. Kodlar araştırmacı tarafından düzenlenmiştir.

Görüşme formunda üç tane soru yer almaktadır. Bu sorular şunlardır:

Soru 1) Amerikan kültürü denince ne anlıyorsunuz?

Soru 2) Amerikan kültürüne *niçin* sahip olmak istersiniz?

Soru 3) Sizce Amerikan kültüründen dolayı bir kimlik veya kültür erozyonu yaşıyor mu?

Verilerin Analizi

Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile gerçekleştirilen bu alan araştırmasında katılımcılarla 35-40 dakikalık yüz yüze (*face to face*) görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler elektronik cihazlarla kayıt altına alınmış, daha sonra çözümleri yapılmıştır. Araştırma verileri metne aktarılırken katılımcıların en çok üzerinde durdukları noktalar, temalar şeklinde gruplandırılmıştır. Elde edilen bu verilerin analizinde ise *betimsel analiz yaklaşımı*¹³ kullanılmıştır.

Betimsel analiz yönteminde veriler görüşülenden elde edildiği şekilde değiştirilmeden alıntılar şeklinde okuyucuya aktarılır. Farklı kişilerin aynı soru hakkındaki farklı düşüncelerinin görüşülenlerden elde edildiği tarzda aktarılması esastır (Demir, 2014, s. 313).

Bununla birlikte özgün görüş ve düşünceleri yansıtacak şekilde doğrudan alıntılara da yer verilmiştir. Veri seti okunarak anlamlı birimler bulunmuş, kodlamalar yapılmış ve geçici temalar oluşturulmuştur. Temalar elde edilen veriler sonucunda oluşturulmuştur. Kavramsal kodlama da görüşülen bireylerden elde edilen verilere dayanılarak yapılmıştır. Veri analizinin son aşamasında

13 Betimsel analiz yaklaşım hakkında detaylı bilgi için bkz. (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 256-258).

ise elde edilen bulgular açıklanmış, yorumlar ve sonuçlar sunulmuştur. Araştırma verilerinin sunumunda katılımcılara verilen kodlardan yararlanılmış ve bazı görüşlerden doğrudan alıntılar yapılarak yorumlar desteklenmiştir.

Bulgular

Elde edilen verilerden yola çıkılarak araştırma bulguları 3 kategoride ele alınmıştır. Bunlar:

1. Amerikan kültürünün anlamsal dünyasının *ne(ler)* olduğu.
2. Amerikan kültürünü *tercih etme nedenlerinin ne(ler)* olduğu.
3. Bir kültür ve kimlik erozyonunun yaşandığı.

Amerikan kültürünün anlamsal dünyasının neler olduğuna ilişkin bilgiler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Amerikan Kültürünün Anlamsal Dünyasının Neler Olduğu

Soru	Temalar	Cevaplar/Görüşler	Frekans
Amerikan kültürü denince ne anlıyorsunuz?	Tema 1	<ul style="list-style-type: none"> • Popüler kültür • Batı kültürü 	7
	Tema 2	<ul style="list-style-type: none"> • Kapitalist sistem • Modern toplum 	5
	Tema 3	<ul style="list-style-type: none"> • Markalaşma • Egemen ve baskın olma 	3

Amerikan kültürünün katılımcıların zihni dünyalarında nasıl bir yere sahip olduğu ve bunu nasıl isimlendirdikleri 15 kodlama olarak belirlenmiştir. Buna göre Amerikan kültürü, popüler ve Batı kültürü anlamına gelmektedir. Nitekim katılımcıların bu görüş ekseninde yoğunlaştıkları görülmektedir. Amerikan kültürünün anlamsal dünyasının neler olduğu frekans büyüklüğüne göre sırasıyla Tema 1, Tema 2 ve Tema 3 şeklinde sıralanabilir.

Bu kategoriye yönelik öne çıkan görüşlere ilişkin katılımcıların kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Belki de Amerikan kültürü denen şey kapitalist sistemdir. Bu sistem ise birçok şeyi düşünmemize izin vermeyecek şekilde hayatı dizayn etmiştir.” (K1)

“Amerikan kültürü namı diğerle Batı kültürüdür.”(K2)

“Her kültür, kendi insanını inşa etmektedir. Ama bir kültür var ki diğer tüm kültürlerden farklıdır. İşte bu kültür, Batı kültürüdür.” (K3)

“Kültürler birer tarihsel hafıza ve kimliktir. Bana da ayrı bir “kimlik” lazım. Kimlik ise bir farklılıktır. Bu farklılık ancak dünya çapında “marka” olmuş Batıya ya da Batı kültürüne hastır.”(K8)

“Amerikan kültürü değerimiz şey, dünyaya egemen olan kültürdür. Bu egemenliğin ekonomik dayanağı kapitalizmdir.” (K9)

Amerikan kültürüne sahip olmanın nedenlerine ilişkin bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Amerikan Kültürünü Tercih Etme Nedenleri

Soru	Temalar	Cevaplar/Görüşler	f
Amerikan kültürü sizi nasıl ve hangi argümanlarla etkilemektedir?	Tema 1	<ul style="list-style-type: none"> • Güven sunmakta • Modernliği sunmakta 	3
	Tema 2	<ul style="list-style-type: none"> • Farklı kimlikler, statüler ve prestijler sunmakta • Sanal bir hayatta yaşama imkânı sunmakta 	7
	Tema 3	<ul style="list-style-type: none"> • Kendini kanıtlama imkânı sunmakta • Var olma şansını vermekte 	4

Amerikan kültürüne bireyler *niçin* sahip olmak istemekte kategorisinde 14 kodlama olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların Amerikan kültürüne sahip olmanın nedenlerinin başında *farklı kimlikler, statüler ve prestijler* gelmektedir. Frekans büyüklüğüne göre Tema 2, Tema 3 ve Tema 1 şeklinde sıralanabilir.

Bu kategoride öne çıkan görüşlere ilişkin katılımcıların kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Bu kültürün en cazip yönü insanların yaşamlarını birbirine benzettiği için güven sunmaktadır.”(K4)

“Bizler zamanla modernliğe entegre olduk. Bu ise farklı kimlikler, statüler ve imajlar sağladı” (K5)

“Batı kültürünün birinci özelliği kapsayıcı ve evrensel olmasıdır. Bu sebeple bütün kültürler Batı kültürüne endekslenmektedir. Böylelikle Batı kültürü hiyerarşik olarak üstün hale gelmektedir. Haliyle bu kültürün etki sahasındaysan varısın ve kendini kanıtlamış demektir.”(K6)

“Gerçek hayatta belirli fiziksel ve maddi özelliklere sahibiz. Fakat bu kültür sayesinde yani sosyal medya aracılığıyla kendimizi olduğumuzdan çok farklı gösterebiliriz veya farklı bir kişilik, kimlik meydana getirebiliriz. Nitekim bunu da yapıyoruz.”(K7).

Amerikanlaşmanın kültür ve kimlik olarak yol açtığı krizlere ilişkin bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Amerikan Kültürünün Sebep Olduğu Kültür ve/ya Kimlik Erozyonu

Soru	Temalar	Cevaplar/Görüşler	f
Sizce Amerikan kültüründen dolayı bir kimlik veya kültür erozyonu yaşıyor mu?	Tema 1	<ul style="list-style-type: none"> Ahlaki ve kültürel boşluk Yabancılaşma ve yalnızlaşma 	2
	Tema 2	<ul style="list-style-type: none"> Değişim zorunlu ihtiyaç Kökeninden koparak bir değişim Farklılıkları yok etmek 	3
	Tema 3	<ul style="list-style-type: none"> Bağımlı hale gelmek Dejenere etme potansiyeli yüksek 	3
	Tema 4	<ul style="list-style-type: none"> Gerçek ve sanal dünya ayrımının ortadan kalkması Yaşamın ve var olmanın alameti “görünmek” 	4
	Tema 5	<ul style="list-style-type: none"> Üretmemek Tüketmek 	6

Amerikan kültürünün sebep olduğu kültür ve/ya kimlik erozyonu kategorisinde 18 kodlama olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcılar *üretmemek*, *tüketmek* düşüncesinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Frekans büyüklüğü ise Tema 5, Tema 4, Tema 3=Tema 2 ve Tema 1 şeklinde sıralanabilir.

Bu kategoride öne çıkan görüşlere ilişkin katılımcıların kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Amerikan kültürünün ortaya çıkardığı en büyük sorun bir ahlaki ve kültürel boşluk oluşturuyor. Bu da başka kültürler tarafından dolduruluyor. Bu yüzden bizim değişimimiz kaçınılmazdır. Fakat bu değişim kimliğimizden ve kültürümüzden soyutlanarak oluyor... Amerikan kültürünün atmosferi insanı kendine bağımlı hale getirmektedir” (K1)

“Amerikan kültürü baskın olduğu için diğer kültürleri tek bir potada eritiyor. Böylelikle diğer kültürlerin insan ve toplum nezdinde statü ve prestijleri düşüyor.” (K3)

“İnsan öyle bir hayatın içine hapsediliyor ki hiçbir duygusal ve psikolojik yetisi kalmıyor. Haliyle bir yalnızlaşma ve yabancılaşma başlıyor.” (K4)

“Amerikan kültürünü sebep olduğu en büyük yıkımlardan biri insanları teknolojik aygıtlara bağımlı hale getirmesidir. Bu sayede gerçek ve sanal dünya ayrımı ortadan kalkıyor. İnsanlarda kişilik, rol ve davranış bozuklukları meydana geliyor.”(K6)

“Şüphesiz ki Amerikan kültürü bir kriz meydana getiriyor. Hem de ahlaki bir kriz. İnsanlar her şeyi ihtiyaç olarak görüyor. Bu ise insanların temel hedefinin sınırsız bir şekilde tüketmek olduğu anlayışını ortaya çıkarıyor.” (K7)

“İşin en ilginç boyutu nedir, biliyor musunuz? İnsanların sadece dış görünümünde bir benzerlik/aynılık yaşanmıyor, aynı zamanda bilinçaltı reflekslerinde de aynı durum söz konusudur. Bu çok korkunç bir şeydir. Bu kültürden olmayanın bir nevi psikolojik yaşam hakkı yoktur. Yani kurulan hegemonya içerisinde bireylerin tüketimleri durmaksızın devam ettiriliyor”. (K8)

Sonuç

İnsanoğlu ilk zamanlardan beri bir *yaşam tarzı* çerçevesinde varlığını idame etmiştir. Bu onun yaşamsal ve refleksel formu olmuştur. Bu form gelenekler, adetler, örfler ve toplumun anlayışları diye isimlendirilebilir. İndirgemeci bir yaklaşımla tüm bu form türlerine *kültür* diyebiliriz. Kültürün etki alanı dilden silüete, yiyecekte giysiye, müzikten mekâna kadar geniş bir spektruma sahiptir. Bundan dolayı kültür, sürekliliğini *tüketim ve üretim* sirkülasyonu içinde gerçekleştirmektedir. Haliyle kültürün yaşam sahası toplum olmuştur. Böylelikle ortaya bir tüketim bir de üretim toplumu çıkmıştır. Bauman, mevcut toplumları bir *tüketim toplumu* olarak değerlendirmekte ve bu toplumun tüketicisi başka zamanda yaşamış tüketicilerden tamamen farklı bir yaratık olduğunu dile getirmektedir. Nasıl atalarımız zamanındaki filozoflar, şairler ve ahlak hocaları insanın yaşamak için mi çalıştığı yoksa çalışmak için mi yaşadığı sorusu üzerine kafa yormuşlarsa, bugünlerde üzerinde en çok kafa yorulduğunu duyduğumuz ikilem, insanın yaşamak için mi tükettiği yoksa tüketebilmek için mi yaşadığı sorusudur (2014, s. 93). Bu sorun aynı zamanda *toplumun tüketim* algısının, *zeitgeist*¹⁴ ilişkili olduğunu göstermektedir. Çünkü tüketim kültürü, *zamanın ruhu-geçerli ahlak* haline gelmiştir. Birey bu geçerli ahlakın dinamiklerine göre şekillenmektedir. Dolayısıyla bireyin sosyal ve ahlaki bağlamda değersizleştiği söylenebilir.

Kültür kuramlarıyla ilgilenirken göz önünde bulundurulacak en önemli kavramlardan birisi de küreselleşmedir. Küreselleşme, hem kapitalizmin gelişim sürecinde yeni olmayan bir aşamaya hem de bu aşamayı meşrulaştıracak ideolojik bir olguya işaret eder. İdeolojik olgu işlevini *Amerikan popüler kültürü* ile yerine getirmektedir. Bu kültür, diğer kültürleri potasında eriterek ve bireyleri de dönüştürerek fonksiyonunu icra etmektedir. Dolayısıyla bir *kültürel homojenleşme* ortaya çıkmaktadır. Çünkü farklılıklar yok edilmektedir. Bu aynı zamanda tek-tip insan mefhumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu anlayışa göre, insanların imaj oluşturma, ikon olma ve kimlik kazanma edinimlerinin en popüler yolu, Amerikan kültüründen geçmektedir. Bu ise toplumda hem kültür hem de tüketim anlamında bir polarizasyonu meydana getirmektedir. Böylelikle Amerikan kültürünün bir zenginlik olmadığı, aksine kutuplaştırıcı bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu yönüyle Amerikan yaşam-tarzı *çok-kültürlülüğün* değil *tek-kültürlülüğün* bir pratiğidir. Bu kültürün yeniden üretimi yani merkez noktası *tüketim* endeksidir. Böylelikle *tüketen* ama *sanal gerçeklik üreten* insan modeli ortaya çıkmaktadır.

Amerikanlaşmanın siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlar başta olmak üzere gündelik hayatın neredeyse her anını ciddi bir şekilde etkilediğini söylemek mümkündür. Bu etki neredeyse her alanda aynı hedeflere ulaşmayı amaçlar: Standardizasyon. Yirmi birinci yüzyılın insanı ve toplumu belirli standartları kendisine hedef olarak seçmiş; siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel anlayışlarını yine bu standartlara göre şekillendirmiş kitlelerden oluşmaktadır.

Amerikan kültürü, yaşamın farklı alanlarına egemen olarak kültürel hegemonyasını kurmuş ve dünya çapında kendini evrensel kalmanın başarısını gösterebilmiştir (Çapcıoğlu, 2008, s. 167). Amerikan

14 *Zeitgeist* kavramı ile kastedilen “her çağın veya dönemin bir ruhu” olduğu kabulüdür. Hegel’de kavram *tin* olarak anılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Hegel, 1995, s. 26, 68-69).

kültürü, insanlara *farklı olma* kimliğini aşilayarak üretimini ve sürekliliğini sağlamaktadır. Aslında bu *farklı olma* iddiası kişinin öz kimliğinden/değerlerinden koparak bir homojenleşme çerçevesinin içine yerleşmektedir. Çünkü bu kültürün en önemli fonksiyonu farklılıkları aynılaştırmasıdır. Bocock'a göre, belli başlı Amerikan dizilerini, milyonlarca insan seyretmekte ve etkilenmektedir. Böylelikle dizilerdeki düşünceler, refleksler, evlerin tasarımı, giysiler, yeme ve içme alışkanlıkları kısaca hepsi bir yaşam tarzı olarak izleyicilerin gözünde arzulan bir dünya inşa etmektedir (2009, s. 98). Dolayısıyla tüketim kültürü, sadece benzer insanlar meydana getirmekle kalmıyor. Aynı zamanda benzer arzular, düşler ve hazlar da oluşturuyor (Karakaş, 2006, s. 303).

Küreselleşmenin etkileri, Diyarbakır özelinde de hissedilmeye başlamıştır. Küreselleşme, kültürün bir parçası olan insan düşüncesi ve yaşamını da değişime uğratmıştır. Çünkü 2000'lı yıllardan önce Diyarbakırlılar, daha çok geleneksel değerlere bağlı oldukları için öncelik *bireyin* değil, *toplumundur* anlayışı hâkimdi. Ancak 2000'lı yıllardan sonra toplum parçalanarak *birey* ortaya çıkmıştır. Haliyle bireyin bu varlığı ve benliği toplumdaki soyutlanarak bir kimlik arayışına yönelmiştir. Bu kimlik, etnik kökene ve cinsiyete bağlı olmaksızın *tüketim* ekseninde tanımlanmaya başlamıştır. Böylelikle gerçek ve sahte ihtiyaçlar ayrımının belirginleştiği bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu aynı zamanda gerçek ve sahte hakikatler, kimlikler, yaşantılar vs. meydana getirerek bunları sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve prestij haline geldiği görülmektedir. Çünkü artık ihtiyaç, bir farklılaşma ihtiyacıdır. Dolayısıyla tüketmek birey için bir zorunluluğa dönüşmektedir. Burada tüketilen sadece maddi mallar ve metaller değil, insanlık ve ona ait değerlerin tümüdür. Artık geçerli ahlak tüketim etkinliğine dönüşmüştür. Bu anlamda tüketim, bireyin özgür bir etkinliği değildir. Çünkü tüketim toplumu, bireyleri nesneleştirerek ve bağımlı hale getirerek, onlara lanse ettiği ve yaşamın amacı haline getirdiği değerlere (*bireysel üstünlük, acımasız rekabet, daha çok kazanmak, kazandığını harcamak*) sahiptir. Bu değerler ise bireyi özgürleştirmez aksine köle konumuna getirir. Karataş'ın deyimiyle (2006, s. 311) tüketim kültürü, bireylere sunduğu yaşam tarzında sınırsız ve tatmin edilemez ihtiyaçlar sunarak, onları sürekli daha fazlasını istemeye ve arzulamaya yönlendirmektedir. Bu anlayış başlı başına endüstriyel üretim ideolojisinin oluşturduğu ekonomik bir düzendir ve üretimin sürekliliği için tüketimin yeniden üretimini öngörmektedir. Dolayısıyla sınırları belirli olmayan tüketimin, ihtiyaç haline geldiği bir toplumsal yaşama ortamında özgürlükten söz edilemez.

Diyarbakır'da Ceylan Karavil Park AVM'deki Starbucks Coffee ile Ninova Park AVM'deki McDonald's'da vakit geçiren insanlar, Amerikan kültür aygıtlarını, batı kültürü olarak görmektedirler. Onlar için Amerikan kültürü bir aynılık/benzeşim içerisinde farklılığa işaretir. Kendileri gibi bu kültürü soluyan bireyler ile bir benzeşim mevcuttur. Ancak bu kültürü solumayanlarla ise bir farklılık söz konusudur.

Zaman içerisinde insanlar, Amerikanlaşma olgusu ile kendi kültürlerinin yok olduğunu fark etmişlerdir. Fakat buna karşı herhangi bir refleks geliştirmediklerini dile getirmişlerdir. Çünkü Amerikanlaşma insan yaşamının bir parçasına değil tümüne nüfuz etmiştir. Amerikanlaşmanın ekonomiden siyasete, eğlenceden sinemaya, yemekten içeceğe her alanda söz sahibi olduğu görülmektedir. Amerikanlaşma bu alanlardaki hâkimiyeti ile kimseye zorla bünyesine

almamaktadır. Ancak insanlar isteyerek bu alana dâhil olmaktadır. Çünkü bu alanın cazibesi ve çekiciliği vardır. İnsanlara imajlar, kişilikler, kimlikler ve farklılıklar sunmaktadır. Böylelikle Amerikanlaşma olgusunun Diyarbakır özelindeki etkisi ve yaygınlığı *yumuşak güç* olarak değerlendirilebilir. Yumuşak gücün etkisiyle insanların standardize edildiği iddia edilebilir. Örneğin insanların sadece, McDonald's ve Starbucks Coffee'nin servis sistemini ve menüyü beğenmesi ve bu hayat tarzına alışması, onları *tek-tipleştirmektedir*.

Amerikan kültürünün, sadece Diyarbakırlılar üzerinde değil, dünya üzerinde de bir kültürel hegemonya tesis ettiğinden şüphe yoktur. Bunu ise *yumuşak güç* diye isimlendirilen kültür aygıtları ile yapmaktadır. İnsanlar, gün geçtikçe kültürel olarak birbirlerine benzemektedir. Kültürel benzeşim sürecinde - araştırma sorularına alınan cevaplarda da görüldüğü gibi - insanların düşünce ve refleksleri de birbirine benzemektedir. Bu Amerikan kültürünün tüketim psikolojisini çok iyi çözümlendiğini göstermektedir. Bu psikolojinin temel dinamiğini *benlik ve kendilik aparatları* oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle insanları tatmin eden ve onlara öncelik sağlayan *görünmek, sergilenmek, harcamak ve her şeyi tüketmek* gibi aparatlar ile insanlar sosyal medya üzerinden kendilerine rakamsal bir değer biçmektedirler: “Ne kadar like’landım gibi. Çünkü insanların değer yargıları bunlar olmuştur. Onlar için sanal dünya, reel dünyadan öncelikli ve üstündür.

Terazinin bir ucunda Amerikan diğer ucunda ise Diyarbakır halkı yer almaktadır. Amerikan kültürü, ekonomik başarısının verdiği özgüvenle kendini mutlak ve evrensel bir doğru kabul etmekte ve bireylere de bu üstünlüğünü dayatmaktadır.

Ancak genelde Türkiye özelinde ise Diyarbakır küreselleşmenin sancılarını toplumsal dinamikler bakımından en kolay tolere edebilecek tarihsel birikime sahiptir. Bu sebeple kendi kültürümüze sahip çıkarak, tüketmeyen fakat üreten ve ürettikçe topluma değer katan bir aşamaya ulaşabiliriz. Bunun sağlanması içinse Bayhan’a göre (2011, s. 246) *tüketim toplumunun insanı sömürgeleştirmesine, kendisine ve çevresine yabancılaştırmasına karşı yeni bir “etik” üretilmelidir. Bu etiğin temeli dinlerde olduğu gibi, eleştiren ve sorgulayan sosyal bilimlerde dir. Sosyal bilimcilerin daha fazla araştırma yapması ve yayınlaması gerekmektedir. İçinde buldukları siyasi hegemonyaya yaranmak yerine, gerçekleri ifade eden bir paradigma benimsemesi önem taşımaktadır. Yeni yetişen gençleri bilinçlendirmek için ise; liselerde sosyoloji, felsefe ve psikoloji derslerinin işlevsel ve zorunlu verilmesi şarttır. Özellikle müfredatı yenilenmiş sosyoloji eğitimi yeni etik oluşturmada etkin olacaktır. Sokrates’in “Kendini Bil” mottosu ve Yunus Emre’nin “İlim ilim bilmektir/ İlim kendin bilmektir/ Sen kendini bilmez isen / Ya nice okumaktır.” Dizeleri hayat felsefemiz olmalıdır. Bununla birlikte yerel kültür, mekân, sanat, okul ve medyamızı değerlerimiz temelinde yeniden inşa etmeliyiz. Küresel kültür karşısında yerel-ulusal ve coğrafyamıza ait olanı, ancak insanımızın bilincini yeniden oluşturarak konumlandırabiliriz. Aksi takdirde küresel kültürün akışına kapılan, tüketim ve görüntüde var olmak dışında bir işlevi olmayan, düşünmeyen, üretmeyen, aslında gerçekte küresel kültürün de bir parçası olamayan ancak yüzeysel taklitle batı kültürünün sadece tüketim ve eğlence, giyinme, müzik gibi taraflarını yaşayan bir toplum dönüşmemiz işten bile değildir. Ve gerçekte bize ait olmayan, bizim dışımızda bize rağmen kendini dayatan bu yeni durumun yaygın hali ile hem Diyarbakır hem de ülkemizde karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır.*

Kaynakça

- Althusser, L. (2000). *Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, H. (2004). "Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu". E. A. Tonak içinde, *Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı* (s. 163-284). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim Toplum Söylenceleri/Yapıları*. (H. Deliceçaylı, & F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayhan, V. (2011). "Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: "Tüketiyorum Öyleyse Varım". *Sosyoloji Konferansları* , 221-248.
- Berger, P. L. (2003). Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri. P. L. Berger, & S. P. Huntington içinde, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik* (A. Ortaç, Çev., s. 9-26). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bocock, R. (2009). *Tüketim*. (İ. Kutluk, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Büblül, K. (2009). Kültür ve Medeniyet Tartışmalarına Türkiye'den Bakmak. K. Büblül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (s. 251-263). Ankara: Orion Kitabevi.
- Büblül, K. (2009). Küreselleşme Temel Metinler. K. Büblül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (s. 13-25). Ankara: Orion.
- Çapcıoğlu, İ. (2008). "Küreselleşme, Kültür ve Din". *AÜİFD* (II), 153-183.
- Dicken, P. (2009). Yeni-Jeo Ekonomi. K. Büblül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (A. Ağca, Çev., s. 55-63). Ankara: Orion Kitabevi.
- Ergün, R. (2016). Selfie: Postmodern Dünyanın Kiblesi. *Nida Dergisi* (177), 68-69.
- Fukuyama, F. (2009). Tarihin Sonu Mu? K. Büblül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (Y. Kaplan, Çev., s. 175-198). Ankara: Orion Kitabevi.
- Giddens, A. (2009). Modernitenin Küreselleşmesi. K. Büblül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (K. Büblül, Çev., s. 161-168). Ankara: Orion Kitabevi.
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde Yaşamak 1980'lerin Kültürel İklimi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Harvey, D. (2009). Zaman-Mekan Sıkışması ve Post-Modern Durum. K. Büblül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (N. Uslu, Çev., s. 307-328). Ankara: Orion Kitabevi.
- Hegel, G. (1995). *Tarihte Akıl*. (O. Sözer, Çev.) İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (2009). Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür. K. Büblül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (İ. Aktar, Çev., s. 131-154). Ankara: Orion Kitabevi.
- Hirst, P., & Thompson, G. (2009). Küreselleşme - Gerekli Bir Mit Mi? K. Büblül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (N. Uslu, Çev., s. 43-53). Ankara: Orion Kitabevi.
- Starbucks. *Our Heritage*. <http://www.starbucks.com.tr/about-us/our-heritage/> erişim tarihi 09.05.2017.
- McDonalds. *McDonald's History*. http://corporate.mcdonalds.com/mcd/our_company/mcdonalds-history.html Erişim tarihi 09.05.2017.
- Hunter, J. D., & Yates, J. (2003). Küreselleşmeye Öncülük Küreselleştirici Amerikan Dünyası. P. L. Berger, & S. Huntington içinde, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik* (A. Ortaç, Çev., s. 328-365). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Huntington, S. P. (1993). "The Clash of Civilizations?". *Foreign Affairs* (72), 22-49.
- İçli, G. (Aralık 2001). Küreselleşme ve Kültür. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), 163-172.
- Kahraman, H. B. (Pazar Haziran 2011). "Çağdaş Hapishaneler: AVM'ler". *Sabah* , sayfa yok.

- Kalb, D., & Land, M. V. (2009). Mozayığın Ötesi: Küreselleşen Bir Çağda Kültürel Kimliğin Sorgulanması. K. Bülbül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (Z. Tüysüz, Çev., s. 271-278). Ankara: Orion Kitabevi.
- Lieber, J. R., & Weisberg, E. R. (2009). Küreselleşme, Kültür ve Kimlik Krizi. K. Bülbül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (K. Bülbül, Çev., s. 347-370). Ankara: Orion Kitabevi.
- Mazrui, A. A. (2009). Evrensellik İddiası: Küreselleşen Bir Çağda Batı Kültürü. K. Bülbül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (H. Arıkan, Çev., s. 415-432). Ankara: Orion Kitabevi.
- Modelski, G. (2009). Küreselleşme. K. Bülbül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (K. Bülbül, & R. Yaslıkaya, Çev., s. 155-160). Ankara: Orion Kitabevi.
- Murray, R. (1995). Fordizm ve Post-Fordizm. S. Hall, & M. Jacques içinde, *Yeni Zamanlar 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi* (A. Yılmaz, Çev., s. 46-62). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Perraton, J., Goldblatt, D., Held, D., & McGrew, A. (2009). Küreselleşen Bir Dünyada Ekonomik Aktivite. K. Bülbül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (N. Demirci, Çev., s. 27-41). Ankara: Orion Kitabevi.
- Postman, N. (2016). *Televizyon: Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2008). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım LTD.
- Ritzer, G. (2009). McDonaldlaştırmaya Giriş. K. Bülbül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (Ş. S. Kaya, Çev., s. 371-390). Ankara: Orion Kitabevi.
- Robson, C. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Gerçek Dünya Araştırması*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Roscoe, P. (2015). *Harcıyorum Öyleyse Varım Ekonominin Gerçek Maliyeti*. (A. Çavdar, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smith, A. D. (2009). Global Kültüre Doğru. K. Bülbül içinde, *Küreselleşme Temel Metinler* (Z. Tüysüz, Çev., s. 297-306). Ankara: Orion Kitabevi.
- Şaylan, G. (2003). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şaylan, G. (2008). *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenebilir Krizi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şeriati, A. (2013). *İnsanın Dört Zindanı*. (H. Hatemi, Çev.) Ankara: İşaret Yayınları.
- Tomlinson, J. (2014). Küreselleşme ve Kültürel Kimlik. D. Held, & A. McGrew içinde, *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması* (B. Özçelik, Çev., s. 320-329). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yıldız, N. (2012). "Yeni Zamanlar" ve Yeni Liderlik Anlayışı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11 (1), 119-134.

“Türkiye’nin Son Dönemde Irak Ülkesinde Yapmış Olduğu Müdahalelerin Hukuki Meşruiyeti”

“The Legal Infrastructure of Turkish Interventions on Iraqi Soil in the Last Period”

Baransel MIZRAK*

Öz

Öncelikle 2013 yılının ilk yarısından itibaren Ortadoğu artan bir biçimde mezhepsel çatışmaların yayılmasına sahne olmuş ve bu sebeple iç savaşın patlak verdiği Irak ve Suriye’de yaşanan olaylar dizisi Türkiye’yi olumsuz manada etkilemiştir. Bu durum gün geçtikçe daha vahim bir hal almış ve Türkiye’ye karşı gerçekleştirilen terör saldırılarında artışlar yaşanmıştır. Türkiye’nin güney sınırında oluşan siyasi boşluğu dolduran Daeş¹ ve PKK gibi terör örgütleri Türkiye’nin ve uluslararası toplumun barış ve güvenliğini ciddi biçimde tehlikeye atmıştır. Bilindiği gibi meşru müdafaa için olmazsa olmaz şart silahlı bir saldırıya uğramaktır. Kanaatimiz bu terör örgütlerinin Türkiye’de gerçekleştirmiş olduğu saldırıların yoğunluğu ve şiddetinin artık silahlı saldırı seviyesine ulaştığı yönündedir. Diğer yandan, Türkiye’ye yönelen mülteci akını da sorunu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Hal böyleyken son dönemde şimdiye kadar tartışmaya açılmayan Türkiye’nin Başıkada yapmış olduğu zorunlu müdahalelerin hukuki meşruiyeti Irak hükümetince tartışmaya açılmıştır. Irak hükümetinin tutumunun hukuka ve bölgedeki gerçekliğe ne derecede uyumlu olduğundan ilk aşamada söz edilecektir. Akabinde, makalemizin temel argümanını oluşturan kuvvet kullanımı ve meşru müdafaa konuları konu bağlamında irdelenecektir. Türk müdahalelerinin bu kavramlar açısından uygunluğu ve başvurulabilirliği müdahalelerin meşruiyeti açısından en önemli noktayı teşkil etmektedir. Ayrıca meşru müdafaadan söz ederken uluslararası hukukta ‘Zaruriyet Doktrini’ olarak ifadesini bulan olgu çerçevesinde de Türk müdahaleleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Zaruriyet Doktrininin Türk müdahalelerinin meşruiyetine önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanında yapacağımız bu analiz ve değerlendirmelerde Türk müdahalelerinin uluslararası hukuk metinleri ile örnek olaylar ışığında incelenmesi yapılmasına önem atfedilecektir. Çünkü meşruiyetin gerekçelendirilmesinde zeminin sağlam olması buna bağlı olarak gerçekleşecektir. Aynı şekilde yapılan müdahalelerin koruma sorumluluğu doktrininde insani krizin çözümü için öngörülen temel prensiplere sağladığı katkı da değerlendirilecektir. Bu hususların tümü Türkiye’nin müdahalesinin hukuki meşruiyeti ve ne ölçüde haklı olduğu açısından büyük önem taşımaktadır.

* Baransel Mızrak, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Bölümü Doktora Öğrencisi, baranselmizrak@gmail.com

1 “İŞİD, İD, ISIL, ISIS, IS, DAİŞ, Daeş, Daesh, Daesh” gibi farklı isimlerle anılan bu örgüt için Daeş ismi tercih edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Meşru Müdafaa, Zaruriyet Doktrini, Koruma Sorumluluğu, Terörizm, Meşruiyet

Abstract

Initially, the Middle East has witnessed sectarian conflicts in an escalatory manner since the first half of 2013. As a result, Turkey has been adversely affected by the sequences of terrorist incidents spill over from Iraq and Syria, where civil war came into existence. The situation has further worsened with each passing day and a rising number of terrorist attacks have been committed on Turkish soil. The terrorist organizations such as Daesh and PKK who filled the political vacuum that is arisen from the lack of authority in the southern border of Turkey are seriously jeopardized the peace and security of Turkey as well as international community. As known, sine qua non rule for self-defence is to inflict an armed attack. Our strong belief is that intensity and violence of terrorist attack perpetrated by those organizations in Turkey have reached the level of armed attack. On the other side, the mass influx of refugees into Turkey has paved the way for a deadlock over the situation as well. Nevertheless, Iraqi government brought into question the legitimacy of the obligatory interventions of Turkey in Bashiqa lately, which has not been the case so far. It will be mentioned in the first instance that what extent to the position taken by Iraqi government is eligible for international law and realities in region. Afterwards the use of force and self-defence which are constitute our main argument will be examined in the context of the subject. The compatibility of the Turkish intervention in terms of these concepts and its applicability constitute the most important point with regard to the legitimacy of the interventions. In addition, while touching upon self-defence, Turkish interventions will be analyzed within the context of the phenomenon that finds its expression as “the Doctrine of Necessity” in international law. It is believed that the Doctrine of Necessity will make an important contribution to the legitimacy of Turkish interventions. Furthermore, we will attach importance to make these analyzes and evaluations in the light of certain international legal textes and cases. Because the consolidation in justification of the legitimacy will be depend on the afore-mentioned points we refer to. Likewise, the contribution to the the core principle of Responsibility to Protect (R2P), which made by those Turkish interventions in order to relieve the humanitarian crisis, will be evaluated. All of those points are vitally important in terms of the legitimacy of Turkish intervention and to what extent it is just.

Keywords: Self-Defence, The Doctrine of Necessity, Responsibility to Protect (R2P), Terrorism, Legitimacy

Giriş

Öncelikle son dönemde Türkiye güneyinde büyük ölçüde başarısız devlet (*failed state*) özelliği gösteren ülkelerden kaynaklı terörizm tehditlerine artan oranda maruz kalmıştır. Güney’den Türkiye’ye sızan teröristler birçok insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan saldırılarda bulunmuş ve bu saldırıların Türkiye’ye ciddi ekonomik yansımaları olmuştur. Bu durumun gerçekliği uluslararası toplum tarafından tasdik edilmiş ve terörizm sorununa bir de mülteci sorunu eklenince Türkiye artık bölgedeki faaliyetlerini genişletmek ve terör odaklarına karşı harekâtlarını artırmaktan başka çare görmemiştir. Diğer yandan, Irak ve Suriye topraklarındaki kontrolün önemli bir kısmının terörist gruplarca ele geçirilmesi ile bu bölgedeki terörizm sadece Türkiye’yi değil uluslararası barış ve güvenliği de ciddi oranda tehdit eden bir hüviyete

bürünmüştür. Dolayısıyla Türkiye'nin muhatap kaldığı Irak'ın egemenlik sorunsalı ile bölgedeki gerçekliği uyumlulaştırma sorununu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Irak'ın egemenlik itirazlarıyla bölge kaynaklı terörizm ve göç gibi tehditler arasında kalan Türkiye'nin sorunlara karşı yaklaşımının incelenmesi çok önemlidir. Bunun yanı sıra Türkiye ve Irak arasında kurulamayan iş birliği mekanizmasının iki ülkenin istikrarını kurma çabalarını akim bıraktığı görülmektedir. Bu nedenle terör saldırıları sonrası Türkiye'nin Başka'da yapmış olduğu zorunlu müdahalelerin Irak'ın söz ettiği gibi gerçekten de egemenliğine karşı bir müdahale olup olmadığı incelenmeye muhtaç duruyor. Bu makalemizde de Türkiye açısından Irak'ın egemenlik haklarının ihlal edilmemesi adına müdahalelerin kısıtlı, sınırlı ve amacına uygun olması gerekliliğinden bahsedilmiş ve bölgedeki istikrar sağlanana dek bu müdahalelerin gerçekleştirilmesinin gerekliliği savunulmuştur. Burada Türkiye'nin eylemlerinin Kuzey Irak'ta vuku bulan otorite boşluğunun bir sonucu olarak ülkesinde meydana gelen terör saldırıları üzerine gerçekleştirildiğine dikkat etmek gerekmektedir. Yani burada silahlı saldırı seviyesine erişmiş bir terör saldırıları ile varlığı devam eden bir tehdit söz konusudur. Terör tehdidinin yanı sıra bölgedeki terör örgütlerinin savaş suçları işledikleri Birleşmiş Milletler ve birçok insan hakları kuruluşu tarafından teyit edilmiştir. Bölgede yaşanan insani trajediler üzerine Türkiye'nin 2.7 milyonu aşkın sığınmacıya kucak açması Türk hükümeti için sorunun bir diğer problematik yönünü oluşturmuştur. Bu nedenle Irak devletinin yetersiz kaldığı terör odaklarına müdahale etme sorumluluğu Türkiye'nin egemen bir devlet olarak yüklenmesi gereken bir sorumluluk olarak ortaya çıkmıştır. Kısacası burada Türkiye'nin iki önemli ve geçerli argümanı olduğu görülmektedir. Birincisi ve en önemlisi ulusal güvenliğinin tehlikeye düşmesi karşısında Türkiye'nin hem meşru müdafaa hem de zaruriyet doktrinine uygun olarak alabileceği önlemler. İkincisi ise Türkiye'nin insani krizler karşısında uluslararası toplumun sorumlu bir üyesi olarak alabileceği önlemlerdir. Musul ve çevresinde insani trajedinin engellenmesine katkı sağlamak amacıyla yapılan sınırlı Türk eylemine gelişen bir konsept olan Koruma Sorumluluğu kapsamında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Her ne kadar büyük bir müdahale söz konusu olmasa da Koruma Sorumluluğu kapsamında yapılabilecek müdahalelerde öngörülen şartların Türk müdahalesi açısından tutarlılıklar olduğu tespit edilmektedir. Bunun yanında uluslararası hukukun bu meselelere cevap verebilirliği de konu açısından önemli durmaktadır.

Kuvvet Kullanımı ve Meşru Müdafaa Haklarının Uygulanabilirliği

Öncelikle klasik uluslararası hukuk düşüncesinde meşru müdafaanın olabilmesi için 3 şartın gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bunlardan ilki meşru müdafaa halinde olan devletin haklarının ihlal edilmesi veya edilme tehlikesiyle karşı karşıya olması. İkincisi ilgili devletin meşru müdafaa hakkını kullanmaktan başka çaresinin bulunmaması ve son olarak hak ihlalini durdurmak ve önlemek amacıyla yapılacak kuvvet kullanımında ölçülülük kuralına uyulmasıdır (Toluner, 1993, s.150). Ancak yine de kuvvet kullanım hakkının (*jus in bello*) ne ölçüde bir hak olduğu konusu netlik kazanmamıştır. Ayrıca, kuvvet kullanma yasağına (*prohibition of the use of force*) ilişkin düzenlemelerin yeterliliği konusunda da İsrail'in Filistin ve Arap topraklarındaki işgalleri karşısında sessiz kalınması, Amerika Birleşik Devletlerinin Panama,

Nikaragua, Afganistan ve Irak'a müdahaleleri ile Bosna-Hersek ve Ruanda'da işlenen insanlık suçları gibi örnekler gösterilerek, bu kuralların güçlü olan diğer devletlerce kolaylıkla çıkarları doğrultusunda manipüle edilebildiği ve adaletin sağlamadığı ifade edilmektedir. Günümüzdeki uluslararası hukuk kuralları kuvvet kullanma tehdidinde bulunmamayı öngörmüş ve devletler arası uyumsuzlukların kuvvet kullanımını yoluyla çözümünü yasaklamıştır. Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 2/4 maddesinde ifadesini bulan kuvvet kullanma yasağı buyruk kural (*Jus Cogens*)² normları arasında yer almaktadır. Ancak buyruk kuralın yorumlanması noktasında farklılıklarda bulunmaktadır. Örneğin iç savaş durumunda veya insani amaçlı olarak uygulanacak olan kuvvet kullanımında devletler farklı uygulamalara gidebilmektedir. Kuvvet kullanma yasağının istisnası ise meşru müdafaa hakkını (*the right to self-defence*) içeren BM Sözleşmesinin 51'ci maddesidir. Ancak BM Güvenlik Konseyi'nin alabileceği önlemler haricinde devletlerin hangi durumlarda meşru müdafaa hakkını kullanılacağı açık ve detaylı şekilde belirtilmemiş, bu hususta farklı yorum ve uygulamalar yapılmıştır. Yani bazı yazarlar salt saldırı durumunda meşru müdafaa hakkının kullanılabileceğini savunurken kimisi de saldırı ihtimali karşısında önleyici meşru müdafaa hakkının kullanılabilceğini savunmuştur (Aksar, 2015, s.101-102). Meselenin bir diğer sorunlu yanını oluşturan husus ise BM Güvenlik Konseyi herhangi bir olaya müdahil olmasına kadar devletler meşru müdafaa haklarını kullansa da sonradan olaya el atacak olan 5 daimî üyenin veto haklarının bulunmasıdır. Yani herhangi bir devlet meşru müdafaa hakkını kullanacak iken bu 5 daimî üye ülkelerden birisinin çıkarlarına aykırı olursa veto hakkıyla o devletin bu hakkını kullanmasına devam etmesini engelleyebilecektir. (Bkz. BM Sözleşmesi, 1945)

Konumuz açısından da kuvvet kullanımını BM sözleşmesinin 2/4 maddesinden ibaret gören ve konuyla yetkili olarak da daima güvenlik konseyine atıfta bulunan dar yorumun (*restrictive school*) aksine geniş yorumu (*permissive school*) savunan kesimin bakış açısını incelemek daha makul gözükmektedir. Geniş yorumu uygulayan yazarlar kuvvet kullanımı ve meşru müdafaa gibi kavramların yorumlanmasını sadece BM hükümlerinin oluşturduğu 1945 ve sonrasını içeren dönemle kısıtlanmasına karşı çıkmakta, önceki dönemlerin de dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır. Kuvvet kullanımının adil olmayan BM mekanizmasına bırakılmasının gerçekçi olmadığını savunan bu yorumcular, bu mekanizmanın yetersizliğine kanıt olarak da Bosna-Hersek, Kosova, Ruanda, Somali, Sudan gibi ülkelerde yaşanan trajedileri örnek olarak göstermektedir (Aksar, 2015, s.104-105). Dolayısıyla Irak'ın ülkesindeki istikrarsızlığın bölgedeki yansımalarını dikkate almaksızın diğer devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla Irak'ta almak zorunda kalacağı önlemlere BM Sözleşmesinin 2/7 maddesi (*iç işlerine karışmama ilkesi*) gereği karşı çıkıp çıkamayacağı da önemli bir mesele olarak önümüzde durmaktadır. Şüphesiz makul olmayan kanıtlarla ulusal güvenliğin tehlikeye düştüğü ve hayati çıkarların tehlikeye girdiği iddiasıyla herhangi bir ülkeye müdahale edilmesi mümkün değildir ve bu ABD'nin hukuksuz olarak Irak'ta uyguladığı önleyici savaş doktrinine (*preventive war*) benzer bir uygulama olur.³

2 **Buyruk Kural (*Jus Cogens*):** Uluslararası hukukta çiğnenmesi mümkün olmayan temel ve üstün hukuk kurallarına verilen addir. Bu kurallara aykırı olan herhangi bir düzenleme hukuken batıl sayılır. Buyruk kurallara örnek olarak 'Kuvvet Kullanma Yasağı', 'Soykırım Yasağı', 'İnsan Ticareti' gibi örnekler verilebilir. Detay için bkz. Cornell University Law School, Legal Encyclopedia, https://www.law.cornell.edu/wex/jus_cogens

3 Burada "*Pre-Emptive strike ve Preventive strike*" kavramları arasındaki ince bir ayrımın olduğuna inanılmaktadır.

Yani zaruri olduğu durumlarda bile kuvvet kullanımına en son çare olarak başvurulması ve tüm yolların tüketilmesi gerekiyor.⁴ Gerek terörizmin Türkiye'deki istikrarsızlığı artıran etkisi, gerekse insani durumun gün geçtikçe daha da kötüleşmesi ve bunun sonucunda Türkiye'ye kitlesel olarak gelen mülteci akını Türkiye'nin eylemi açısından önemli gerekçeleri oluşturuyor.

Diğer yandan uluslararası toplum ve BM'de, kuvvet kullanmayı yasaklayan 2/4 maddenin varlığına rağmen Irak örneğinde olduğu gibi ülkedeki huzursuzlukların ve istikrarsızlıkların ülke sınırlarının dışına taşması ve bunun neticesi olarak uluslararası güvenliği ve istikrarı tehlikeye atması durumunda artık bu tür olayların sadece o ülkenin iç meselesi olmaktan çıkacağı ve uluslararası toplumu da ilgilendirebileceği yönünde bir mutabakat oluşmuştur (Kınacıoğlu, 2005, s.20). Ayrıca, bir ülke diğer ülkelerin kendi içişlerine müdahale hakkının olmadığını BM sözleşmesinin 2/7 maddesine dayandırarak iddia etse de bu madde yine aynı sözleşmenin VII. bölümünde⁵ öngörülecek zorlayıcı önlemleri uygulamasına engel değildir. Ayrıca istikrarsızlıklardan etkilenen devletlerin ne ölçüde etkilendikleri devletlerin iç savaşlarına müdahil olabileceği net çizgilerle anlatılmamıştır. Geleneksel yoruma göre diğer ülkelerin bir ülkedeki iç savaşa müdahil olması ancak o iç savaşın derecesine bağlıdır. Eğer bir ülkede bir isyan çıkmışsa ve o ülkenin hükümeti hala meşru ise o ülkenin uluslararası hukuka göre isyanı bastırmasında bir sakınca görülmemektedir. Dış yardım ancak o ülkenin izni dâhilinde gerçekleşebilir. Ancak diğer yandan isyancılar bir ülkenin çok önemli bir bölgesini ele geçirmiş ise bir harp hali durumu (*belligerency*) söz konusu olacaktır. Burada geleneksel yaklaşıma göre üçüncü ülkelerin tarafsız olmaları, olmayacaklarsa da uluslararası alanda meşru olarak nitelendirilebilecek hükümete destek vermeleri gerekmektedir. Bu münasebetle ifade ettiğimiz tarafsızlık kriterinin ne olduğu konusunda ise net bir izahatın olmadığı tespit edilmektedir. Elbette ülkelerin özgürlüğü, bağımsızlığı veya o devletin iradesi aleyhine üçüncü devletlerin müdahalesi hukuksuz olur ve üçüncü taraf ülkelerin iç savaş çıkan ülkede karışıklıkları daha da azdıracak müdahaleleri veya o ülke içindeki terör gruplarını destekleyecek tutumu BM'nin 1949,

ABD'nin Irak müdahalesini meşrulaştırmak için her ne kadar kanıt üreterek bunu “Ön Alıcı” olarak nitelendirilen “Pre-emptive Strike” kapsamını sokabilmek için uğraşsa da var olan bulgular ve kanıtların yetersizliği nedeniyle bunu başaramadığı görülmüştür. Bu nedenle bu savaş daha çok Bush Doktrini ile özdeşleşen Önleyici Savaş (*Preventive War*) kapsamı altında değerlendirilebilir. Pre-emptive Strike kapsamında eldeki bulguların hem ulusal egemenliğin hem de uluslararası barış ve güvenliğin ciddi bir tehdit altında olduğu noktasında önemli kanıtlar barındırdığı ve bu nedenle mağdur devletin daha fazla mağduriyetini engellemek amacıyla sınırlı ve amacına uygun bir müdahalede bulunulabileceği düşünülmektedir. Söz konusu tehdidin sonradan telafisi zor olacak derecede ağır olması ve ilgili ülkenin egemenliğini tehdit etmesi gerektiği kanaatindeyiz. Herhangi bir ülkenin egemenliği ve ulusal bütünlüğüne zeval getirebilecek bir müdahale elbette hukuksuz olur. Ancak bu ilgili ülkenin egemenliğine kastetmeyen mağdur devletin tehdit unsuruna karşı alabileceği önlemleri de engelleyemez.

- 4 BM düzenlemelerinin hızlı bir şekilde değişen dünya düzenine ayak uydurmakta zorluk yaşadığı ve bu durumun da ülkelerin mağduriyetlerine sebebiyet verdiği görülmektedir. Günümüz BM düzenlemelerinde gerektiğinde haklılığın da göz ardı edilebileceği görülebilmektedir. Yani savaşın yol açtığı insan hakları ve kişi özgürlükleri ihlalleri ile sosyo-ekonomik gelişmeye vuracağı muhtemel darbe dikkate alınarak barışa adaletin üstünde bir yer verilmektedir. (Hemkin, 1991, s.38) Ancak adaletli barışın sağlanabilmesi içinde -ki sürdürülebilir barışın yolu da budur- BM sisteminin revizyondan geçmesi gerekmekte, aksi takdirde bu sistemin her geçen gün daha fazla mağduriyetlere yol açacağı düşünülmektedir.
- 5 BM Sözleşmesinin VII Bölümü Barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi durumunda alınacak ekonomik, siyasal ve askeri önlemlerden bahsetmektedir. Detay için bkz. United Nations-Chartes of the United Nations, <http://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-vii/>

1950 ve 1965 yıllarında çıkardığı kararlarla tasdik edildiği üzere o ülkeye karşı güç kullanımı ile eş değer bir davranıştır (Kınacıoğlu, 2005, s.20-21). Ancak Irak'ın burada hem kendisinin hem de uluslararası toplumun terörist olarak nitelendirdiği örgütlere karşı mücadelede yetersiz kaldığını da görmek gerekmektedir. Bu durum karşısında Irak'ın güvenliği sağlayamaması nedeniyle terör örgütlerinin Irak topraklarından Türkiye'ye gerçekleştirdiği saldırılar karşısında da Türkiye'nin ne gibi önlemler almaya hakkı olduğunu irdelemek şarttır. Bunun yanı sıra bölgenin terörist örgütlerce ele geçirilmesi sonrasında kitlesel olarak Türkiye'ye göçlerin yaşanması ve insani trajedilerin vuku bulması karşısında var olan hukuki düzenlemelerin ne derecede Türkiye'nin ve uluslararası toplumun güvenlik ihtiyacına karşılık verdiğini de hesaba katmak gerekmektedir.

Bölgede Türkiye'yi doğrudan ilgilendirecek gelişmeler sürekli yaşanmaktadır. Irak ve Suriye'de Daeş tarafından terör yöntemlerine başvurulmakta ve uluslararası insancıl hukukunun ağır ihlalleri gerçekleştirilmektedir (Kaya, 2014). Bu arada bölgedeki Daeş terörünün (ve PKK terörünün) uluslararası düzeyde şiddet eylemlerine karışması münasebetiyle “*Uluslararası Terörizm*” olarak nitelendirilebileceğimiz bir durum yaşanmaktadır. Özellikle uluslararası ilişkilerde uluslararası veya ulusötesi terörizm ve mültecilik gibi konular karşısında realist paradigmanın etkisini yitirmesi ile devlet dışında da uluslararası siyasal süreci etkileyen ve bu süreçte kritik bir rol oynayan Uluslararası / Transnasyonalizm'in yeni bir paradigma olarak ortaya çıktığına dikkat çekmek gerekmektedir. Burada bir değerlendirme yaparken sadece salt devletler arasındaki ilişkilerin değil uluslararası örgütlenmeler, çok uluslu şirketler ve ulus altı gruplar arasındaki münasebetleri; sınırları aşan halklar arasındaki sosyal, kültürel ve finansal ilişki ağı gibi tüm karşılıklı etkileşimleri içeren bir ilişki ağının da dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla ulus ötesini aşan durumlar sadece o ülkeyi değil bölgedeki ve dünyadaki diğer ülkeleri de ilgilendiren bir mahiyete bürünebilmektedir. Bu nedenle Irak topraklarında yaşanan sorununda bu bağlamda değerlendirilmesinde fayda görülmektedir.

Bu arada uluslararası terörizm ile ulusötesi terörizm ayırımına değinmek gereklidir. Taşdemir'e göre devletlerin karşılıklı bağımlılık durumunun bir mahsulü olarak beliren ve bir toplumdan diğerine devletten bağımsız bir şekilde gelişen “*Uluslararası Terörizm*” kavramı ile “*Uluslararası Terörizm*” kavramı arasında bir ayırım bulunmaktadır. Burada ulusötesi terörizm, herhangi bir şekilde devletin müdahalesi olmaksızın, devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen eylemlerden söz ederken; uluslararası terörizmde devletin desteği, sponsorluğu veya kontrolü altında gerçekleştirilen terörist eylemlerden bahsedilmektedir. Buna göre bir ülkenin içerisinde terörist örgütlerce yürütülen faaliyetlerin o ülke tarafından engellenememesi nedeniyle diğer ülkelere sıçraması ulusötesi terörizme neden olmaktadır (Taşdemir, 2006, s.35-37). Dolayısıyla uluslararası terörizm ile ulusötesi terörizmin aynılığını savunan kesimin bu düşüncesi Daeş terörü sonrası önemli ölçüde zayıflamıştır. Doğal olarak ulusötesi terörizm karşısında bir devletin meşru müdafaa hakkını kullanabilmesinin önemi artmaktadır. Burada terörizmden etkilenen devlet gerekli önlemleri almazsa bu terör tehditleri uluslararası barış ve güvenliği tehdit edebilecek boyuta gelmesinin önu açılabılır. Keza Irak topraklarında üslenen Daeş adlı terör grubunun oluşturduğu tehdidin boyutlarının sadece Türkiye'yi değil uluslararası barış ve güvenliği de tehdit edebilecek seviyeye eriştiği açık bir şekilde görülmektedir (Saraçlı, 2007, s.1-2).

Kuvvet Kullanma Yasağı İlkesi ve Türkiye'nin Müdahalesi

Bir ülkenin topraklarından gelecek herhangi bir terör eyleminden yine o devletin sorumlu olacağı kaidesi geçerli olduğu durumu açık bir hukuk kuralıyken, eğer bir devlet kendi topraklarından diğer ülkelerin topraklarına sıçrayabilecek tehditleri bertaraf edecek güçten yoksun ise mağdur olan devletin tutumu ne olmalıdır? Bu konuda BM sözleşmesinde kuvvet kullanma yasağından bahseden 2/4 madde, bir başka devletin bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı bir eylemden söz etmektedir. Dolayısıyla terör tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla teröristlerin üstlendiği ülkeye uygulanacak olan ölçülü, sınırlı ve amacına uygun kuvvet kullanımının o ülkenin siyasi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik bir eylem olmadığı için bu ilkeyi ihlal ettiğini söylememiz mümkün değildir. Keza terörizm BM Güvenlik Konseyi ve Genel Kurulunun birçok kararında da belirttiği gibi uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdittir. Bu tehdide karşı tüm araçlarla hukuki daire içinde mücadele etme sorumluluğu ülkelere bahsedilmiş bir haktır (Taşdemir, 2006, s.177-179). Türkiye topraklarında gerçekleşen ve silahlı saldırı mahiyetinde olan terörist saldırıların da bu kapsamda değerlendirilmesinde bir sakınca yoktur. Türkiye'de saldırılar gerçekleştiren örgütlerin uluslararası toplumca da terörist olduğu kabul edilmiş ve Türkiye BM Güvenlik Konseyi kararında mağdur ülke olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin sınırlı müdahalesinin BM ilkelerine ve amaçlarına aykırılık teşkil ettiğini söylemek pek tutarlı bir yaklaşım olmayacaktır. Tabi ki bir devlet meşru müdafaa hakkını kullanırken gereklilik ve orantılılık ilkesini de gözetmek zorundadır. Gereklilik unsurunda⁶ terör unsurlarının en kısa sürede etkisiz hale getirilmesi ve saldırıyı durdurmayı sağlayıcı önlemleri almasından söz etmektedir. Burada devlet kuvvet kullanımını gerçekleştirdiği ülkenin bağımsızlığının ihlal edecek uygulamalarda bulunur ve bunu müdahil olduğu devletin hükümetini devirmeye kadar genişletecek olursa şüphesiz bu orantılılık ilkesine aykırı olacaktır (Bozkurt, 2007, s.57-58). Türkiye'nin Kuzey Irak'taki eylemlerinin ise her iki kurala da uygunluk gösterdiğinden yana bir şüphe bulunmamaktadır. Çünkü Türkiye'nin buradaki eylemi yine BM Sözleşmesinin 1/1 maddesinde öngörülen ve BM amaçları arasında yer alan uluslararası barış ve güvenliğin korunması gayesiyle uyumlu bir eylemdir. Irak hükümetini devirmeyi veya Irak'ı istikrarsızlaştırmayı amaçlayan bir eylem değildir.

Diğer taraftan, Türkiye'nin meşru müdafaa hakkının yanında, “Zaruret Hali” nedeniyle de eylemdeki uluslararası sorumluluğu ortadan kalkacaktır. Konuyla alakalı olarak değerlendirmeler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun (UHK) Devletlerin Sorumluluğu Maddeler Taslağında yer almaktadır. Sorumluluğu kaldıran meşru müdafaa'nın yanında onay, karşı önlemler, zorlayıcı neden, acz, zaruret (gereklilik) gibi unsurlarında haklı müdahaleleri meşrulaştırabileceği ifade edilmiştir. Burada eylemin asıl amacı müdahalede bulunulan devletin ulusal bütünlüğü ve egemenliğini ihlal etmek değildir. Buradaki amaç hem müdahalede bulunma dışında seçeneği olmayan ilgili ülkenin hem de uluslararası toplumun çıkarlarının ciddi bir biçimde zedelenmesini engellemektir (Kaya, 2005, s.84). Irak devletinin kendi topraklarını koruyamaması nedeniyle oluşan bir acziyet durumunun da söz konusu olduğu görülüyor. Hem kendisinin hem de diğer

6 Orantılılık ilkesi ise özellikle 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre anlaşması I. Protokolü yürürlüğe girmesi sonrasında çatışmalarda mağdurların korunması amacıyla oluşturulmuş ve geleneksel bir kural haline gelmiştir.

ülkelerin uğradığı terör saldırıları dikkate alındığında Türk tarafının yaptığı müdahalenin de kuvvet kullanma zaruretinin varlığından kaynaklandığı ve karşılaştığı terör tehdidinin ani, ezici, hiçbir başka seçme imkânı vermeyen ve düşünmeye zaman bırakmayan nitelikte olduğu anlaşılıyor (Tosun, 2009, s.113). Burada buyruk kural (*Jus Cogens*) olduğu sabit olan ve kesinlikle ihlal edilemeyecek devletlerin egemenliğine değil bölgede bulunan teröristlere karşı kuvvet kullanımı söz konusudur.

Kimi yazarca “zaruret hali” ile “meşru müdafaa” arasında bir ayırım yapmak yanlış görünse de UHK'nin de ifade ettiği üzere zaruret hali ile meşru müdafaadan farklılık göstermektedir (Taşdemir, 2006, s.215-216). Burada meşru müdafaaya başvurabilmek için bir silahlı saldırının söz konusu olması gerekmektedir. Ancak zaruret halinde devletin herhangi bir hukuka aykırı eylemde bulunması yani uluslararası bir yükümlülüğü ihlali gerekmez. Önemli olan ağır ve yakın bir tehlikenin çıkmasıdır. UHK burada meşru müdafaanın devletlere karşı ileri sürülebileceğini ancak zaruret hali için böyle bir zorunluluğun olmadığını ifade etmiştir (Condorelli, 1989, s.225-226). Burada devletin egemenlikleri ve güvenlikleri tehdit altında olduğu ve çıkarların ağır ve çok yakın tehlikeden geçtiği için korunması adına gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak Uluslararası Adalet Divanı da zaruret halinden söz edebilmek için başka bir çarenin kalmamış olması gerektiği yönünde görüş vermektedir. Yani iş birliği sağlayabilecek olan yol ve yöntemler tüketilmelidir. Burada Irak'ın Türk topraklarını ciddi bir biçimde tehdit etmesine rağmen Türkiye'nin iş birliği noktasındaki girişimlerini kabul etmeyişi de dikkate alarak bir değerlendirilme yapılması gerekmektedir. UAD zaruret halinin tek yanlı olarak kullanılmamasını tavsiye etmekle birlikte konudaki belirsizlik durumu da o devletin önlem almasını engellemeyeceği görüşünü sunmuştur. Yani burada inandırıcı ve somut bir kanıt varsa, bunu diğer tarafa ve uluslararası kamuoyuna bunu kanıtlayabiliyorsa zaruret halini kullanılmasında bir sakınca görülmemektedir.⁷ Bazı kaynaklarda bu durum varlığını koruma (*self-preservation*) olarak addedilmektedir. Bu nedenle ülkelerin kendi varlığına ve egemenliğine karşı tehdit oluşturan unsurlara müdahale etmesini bir “içgüdü” olarak da görmek mümkündür (Kaya, 2005, s.185-187). Daeş'in kontrol ettiği Irak topraklarında işlediği savaş ve insanlık suçlarının neticesinde Irak'tan Türk topraklarına yoğun bir mülteci akını oluşmuştur (Aljezeera Türk, 2014). Ayrıca Türkiye'nin birçok şehrinde terör saldırıları gerçekleştirerek birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olan ve uluslararası kamuoyunda terör örgütü olarak kabul gören PKK / YPG'nin Irak'a uzanan bir koridor kurma planları da Türkiye egemenliğini tehdit eden boyuta ulaşmıştır. Bu iki önemli unsur şüphesiz Türk müdahalesi için gerekli hukuki zemini

7 Konuyla ilgili olarak Slovakya ile Macaristan arasında görülen “Gabcikovo-Nagymaros” davasına bkz., olay kısaca şöyledir: “Macaristan ile Çekoslovakya arasında imza edilen bu antlaşmaya göre üç ayrı baraj ile ek tesislerin yapılması kararlaştırılmıştı. Çekoslovakya dağıldıktan sonra Slovakya'yı artık ilgilendirecek olan bu davada Macaristan proje uygulanmaya başladıktan sonra ekolojik nedenleri ileri sürmek suretiyle antlaşmayı askıya aldı ve 1992 yılında da antlaşmanın tamamen sona erdiğini açıkladı. İki ülke arasında büyük bir gerginliğe neden olan bu olayda Macaristan'ın projeyi iptal gerekçesinde “Zaruriyet Doktrinini” ileri sürmesi üzerine UAD kararında Zaruriyet Doktrininin uygulanması için oluşan tehdidin yakın, ağır, ani ve çok yakın olması gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle bu olay ışığında terörün kısa sürede etkilerinin telafi edilemeyecek biçimde ağır olması durumu da dikkate alındığında Türkiye açısından da Irak topraklarında zaruriyet doktrinini'nin uygulanmasında da sakınca olmadığı düşünülmektedir. “Gabcikovo-Nagymaros Project”, (ICJ Reports, 1997)

sağlamıştır (Milliyet, 2016). Bununla beraber BM Güvenlik Konseyi aldığı 2249 sayılı kararıyla üyeleri Daeş'e karşı tüm gerekli önlemleri almaya davet etmiştir. Karar'da Daeş'in global niteliği ve benzeri görülmemiş derecede uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu arada kararda Türkiye'nin uğradığı Ankara saldırısından da bahsedilmiş ve Türkiye'nin terör mağduru bir ülke olduğu teyit edilmiştir (UN 2249 Resolution, 2015). Ancak bu kararın kuvvet kullanımının da uygulanabileceği şeklinde yorumlanmaması gerektiği düşünülebilir. Fakat kuvvet kullanımını içeren önlemleri düzenleyen VII Bölüm çerçevesinde bu kararın alınması da mümkün görünmemektedir⁸ (Topal, 2004, s.122). Çünkü bu durumda 39 madde gereği herhangi bir devletin barış ve güvenliğe tehdit olduğunun saptaması yapıldıktan sonra 41 ve 42 maddeler⁹ çerçevesinde de o ülkeye yaptırım kararları alınması gerekecektir. Böyle bir durum da söz konusu olamayacağı için karar VII bölüm altında alınmamıştır. Konsey'in ilgili kararında üyelere tüm gerekli önlemleri almasını tavsiye etmesi devletlerin uluslararası hukukta var olan tüm haklarını kullanabileceğini ifade etmektedir. Karara göre uğranılan terör saldırıları, tehdidinin büyüklüğü ve uluslararası barış ve güvenliğe oluşturduğu tehdit hesaba katıldığında Türkiye'nin terör odaklarına karşı kuvvet kullanımının hukukileşebileceği yorumunu yapmak mümkündür (Tunç, 2015). Bu müdahalenin orantılı olması gerekliliği bir yana Irak hükümetinin Türkiye ile konuyla ilgili iş birliği yapma yetisi de önemli bir konu olarak belirlemektedir. Irak'ın müsaadesi olmadan Türk tarafının bir operasyonu mümkün olmamakla beraber Irak tarafının da BM Sözleşmesinin 2/3 maddesinin¹⁰ ruhuna uygun olarak uyuşmazlıkları barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeden çözmek için iş birliği yapması sorumluluğu bulunmaktadır. Hem bölge ülkesi olan hem de topraklarında yuvalanan terörizm nedeniyle mağdur olan bir ülkeyi süreçten tamamen dışlamak mümkün görünmemektedir. Uluslararası sistemde devletlerin karşılıklı bağımlı olduğu, globalleşmenin hızla yaşandığı, örneğin koruma sorumluluğu gibi uluslararası hukukun cevap veremediği alanların doldurulması gibi çabaların varlığı ve uluslararası toplumu ilgilendiren mülteci krizleri dikkate alınırsa Irak'ın tutumu pek makul bir yaklaşım olmayacaktır. Mesele sadece bir devletin egemenliğine indirgenemeyecek kadar büyük bir meseledir. (Jamnejad, Wood, 2009, s.346). Çünkü günümüz dünyasında bir ülke içinde yaşananların boyutunun ülke dışına taşma ihtimali artık diğer ülkeleri de çeşitli önlemler almaya itmiştir. Belki bu söylediğimiz kurulan Westphalia düzeniyle uyumlu bir söylem değildir. Ancak 368 yıl önce kurulan salt devlet egemenliğine dayanan nosyonun artık günümüz ihtiyaçlarına

8 Geleneksel olarak silahlı saldırının devletler arasında olabileceği kabul edilirken BM Antlaşmasında silahlı saldırıların sadece devlet kaynaklı olabileceği noktasında bir ifade bulunmamaktadır. Bu durumda antlaşmanın hazırlık çalışmalarına bakmak gerekecektir. Ancak burada devletler ileride teröristlerin devletler kadar etkili ve yıkıcı saldırılarda bulunabileceği ihtimalinde bulunmamışlardır. Bu antlaşma Polonya, Rusya ve Çin'in işgali ve Japonya'nın ABD'ye karşı gerçekleştirmiş olduğu Pearl Harbor saldırısı gibi devletlerin yaptığı saldırılar kastedilerek oluşturulmuştur. Dolayısıyla burada Antlaşmanın günümüz ihtiyaçlarına cevap verilebilirliğinin de sorgulanabilir mahiyette olduğu görülüyor. Her ne kadar durum böyle olsa da terörizmin ortaya çıkışı ve oluşturduğu tehdit sonrasında devletler BM Antlaşmasını günün şartlarına göre yorumlamaya başlamış ve bu bir teamül haline gelmiştir.

9 **41 Madde:** Silahlı kuvvet kullanımını içermeyen yaptırımlardan söze etmektedir. Ekonomik veya diplomatik yaptırımlar vb. / **42 Madde:** 41 madde çerçevesinde yapılan yaptırımların yetersiz kalmasıyla alınabilecek askeri yaptırımlardan bahseder.

10 İlgili maddeye göre tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçıl yollarla çözerler.

cevap veremediğini de not etmek gerekmektedir. Devletler sahip oldukları egemenlik ile diğer devletlere karşı çeşitli yükümlülükler üstlenmektedir. Bu da artık dünyamızın birçok yönüyle iç içe geçmiş yapısının (*interconnected*) bir tezahürü olarak görülmelidir (Haas, 2017, s.2). Diğer taraftan bu konuyla ilgili olarak Thomas G. Weiss'in Koruma Sorumluluğu kavramına yeni bir boyut kattığı “*Humanitarian Intervention*” adlı eserinde ifade ettiği “Yeni Savaş” (*New War*) teriminin literatüre önemli bir katkıda bulunduğuna değinmek gerekir. Yazara göre klasik türdeki savaş anlayışı yeni bir transformasyon sürecinden geçerek iç çatışmaların kanunsuz ve parazit ekonomik davranışlar sergileyen, küçük silahlar ve diğer düşük teknoloji donanımları kullanan ve gazeteciler yardım kuruluşlarını hedef alan ve sivilleri yağmalayan devlet dışı aktörlerce başlatıldığını ifade etmektedir (Weiss, 2012, s.72). Dolayısıyla bu tür bir değişimin insani müdahaleyi daha da gerekli kılmakta olduğunu ve günümüz şartlarının bildiğimiz geleneksel ve klasik anlamdaki barışı koruma güçlerinin varlığını etkisiz hale getirdiğini söylemektedir. Weiss, ayrıca bu evrilme süreci ile beraber sınırların pek bir anlamının kalmadığını, devlet dışı örgütlerin öneminin arttığı bir durumun yaşanmakta olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında devlet dışı aktörlerin neden olduğu savaşlarda yasa dışı finansmanının gözle görülür biçimde arttığı ve sivillerin bu savaşların birincil kurbanı olduğunu da eklemektedir (Weiss, 2012, s.67). Dolayısıyla günümüzde devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen terör eylemlerinin de BM sözleşmesinin 51 md. çerçevesinde değerlendirilebileceği ve silahlı saldırı kapsamında olabileceğini düşünmek mümkündür (Taşdemir, 2006, s.184).

Bununla beraber BM sisteminde öngörülen güvenlik sisteminin etkili bir şekilde uygulanmaması nedeniyle de mağdur ülke tarafından savaşa varmayan ve müdahale de bulunulan ülkenin egemenliğine saygılı önlemlerin alınabileceği düşünülmektedir. Irak hükümetinin engellemekte yetersiz kaldığı terör gruplarına Türkiye'nin kendisini muhafaza etmek amacıyla müdahil olmasından daha doğal bir şeyin olamayacağı açıktır.¹¹ Türkiye'nin müdahil olma hakkı Irak'ın bölgesinde terör örgütlerini temizlemesi, bölgedeki istikrarı ve huzuru adaletli bir şekilde sağlayana kadar devam etmesini gerektirecektir. Bu süreç içerisinde tabi ki teröristlerin üstlendiği devletin rıza ve desteğini almak suretiyle müdahalenin gerçekleştirilmesi tercih edilen bir durumdur. Ancak devletin rızayı reddetmiş olması terörist saldırı tehdidi altındaki devletin meşru müdafaa hakkına veya zaruri durumlarına dayanarak bölgedeki terör unsurlarına karşı kuvvet kullanmasına engel olmayacaktır. Barışçıl çözümlerinin mağdur ülkenin çıkarlarını korumakta yetersiz kalması durumunda savunma amaçlı olarak terör örgütlerine yönelik kuvvet kullanımında bulunulabileceği ve bunun da meşru bir hak olacağı düşünülmektedir (Topal, 2004, s.116-117).

11 Esasında bakıldığında özellikle Daeş'in Musul'u ele geçirmesi ve Türk konsolosluğunu da basarak Konsolos dahil 49 çalışanın rehin alması Musul müdahalesinin gerçekleşmesinin gerekliliğini ciddi bir biçimde tartışmaya açmıştır. Daha sonra yaşanan göç akını, orada Türkmenler başta olmak üzere yaşanan katliamlar ve Irak ordusu mensuplarının bölgeden geri çekilerek otorite boşluğu yaratması ve bu boşluğun bir terör örgütüne doldurulması bu noktada Türkiye'ye müdahil olmaktan başka çare bırakmamıştır.

Irak'ın Ülkesindeki Terörizm Karşısındaki Sorumluluğu ve Türkiye'nin Müdahalesi Karşısındaki Tutumu

Öncelikle Türkiye'nin Irak müdahalesinin altında yatan en önemli sebebin terörizm olduğu görülmektedir. Her ne kadar literatürde terörist saldırıların meşru müdafaa kapsamına sokulup sokulmayacağı tartışılrsa da Kuzey Irak'ta terörist odaklara nefsi müdafaa amaçlı gerçekleştirilecek müdahalelerin meşruluğu için temel şart olan silahlı saldırıya uğrama boyutunun çoktan aşıldığı rahatlıkla görülebilmektedir. Bu nedenle meşru müdafaa şartlarının oluştuğu noktada bir şüphe bulunmamaktadır. Peki, burada meşru müdafaanın şartlarından olan silahlı saldırı boyutundaki eylemlere uğramanın ölçüsü nedir? İşte bu noktada terör eylemlerinin silahlı saldırı niteliğinde olup olmadığının belirlenmesinde dikkate alınacak en önemli unsurlar devletin ülke bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığıdır. Örneğin bir devletin vatandaşının rehin alınması, öldürülmesi veya sahip olduğu mallara zarar verilmesi veya hükümet binalarının tahrip edilmesine kadar örnekler ülke bütünlüğü ve bağımsızlığını ihlal için yeterli görünmektedir. Küçük kapsamlı eylemin az sayıda vatandaşı öldürmesi devlet egemenliğini ihlal etmediği ifade edilse de çok sayıda vatandaşın terörist saldırılar neticesinde hayatını kaybetmesi devlet egemenliğinin ihlali olarak kabul edilmektedir. Ancak yine de karşıdaki devletin egemenliğine olan hassasiyet nedeniyle terörist eylemlerin daha genel bir bakış açısıyla ele alınmasının ve etki ve ölçek kriterine göre değerlendirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu durumda yine Türk tarafının mağdur olduğunu kanıtlayan durumların yaşandığı görülmekte ve Daeş ile PKK terörünün Türkiye'de gerçekleştirdiği eylemlerin etki ve ölçeğinin Türk egemenliğini tehdit eden bir boyutta olmasının yanı sıra kendi sınırının hemen bir diğer tarafında konuşlanmış olması nedeniyle her an tehdit altında olması (*imminent threat*) durumunun da söz konusu olduğu tespit edilmektedir (Songür, 2007, s.11-12). Bu nedenle sınırlı, ülkesinde terör unsurlarını elimine etmeye yönelik olan Türk müdahalesinin BM Antlaşması ile uyumlu olduğunu olacağını ifade etmemiz mümkündür. Ancak bu eylemin 51 madde çerçevesinde değerlendirilmesi makul görünmekle beraber, ilgili girişimin bu madde altında meşrulaştırılmasına dahi gerek yoktur (Krish, 2004, s. 841). Türkiye açısından ister zaruri bir durum olsun ister meşru müdafaa olsun bu hak aslında Türkiye'nin egemen bir devlet olmasının doğal bir sonucu olarak görülmeli ve Irak devletinin istikrarına ve ülkesel bütünlüğüne sağlanan bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Irak Yönetiminin Konuyla İlgili Sert Tepkisi ve Türkiye'nin Buna Cevabı

Irak'ın uzun süreden beridir Başika'da bulunan Türk askerinin varlığına karşı tepkide bulunması üzerine iki ülke arasında gerginlik artmış ve iki ülke liderleri birbirlerini sert sözlerle eleştirmişler (Sabah, 2016). Ancak her şeyden önce Türkiye'nin ulusal güvenliği için tehdit gördüğü Daeş'e karşı oluşturulan “*Daeş'la Mücadele Uluslararası Koalisyonunu*” kuruluşundan itibaren kuvvetle desteklediğini ifade etmemiz gereklidir. Türkiye yıllardır Irak'tan kaynaklanan terör tehdidi nedeniyle binlerce vatandaşını kaybettiği ve Irak'taki mezhepçi çatışmaların neden olduğu istikrarsızlıkların doğrudan etkisinde kaldığı bir ülkedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğü, egemenliği, istikrarı ve güvenliğine olan desteğini açıklamalarında müteaddit

kereler ifade etmiş ve gerektiğinde büyük siyasi ve ekonomik bedelleri göz önüne alarak en iyi şekilde savunmaya devam etmiştir. Esasen Türkiye'nin bölgede asker bulundurulmasının yeni bir durum olmadığı da görülmektedir. Özellikle Irak Temsilciler Meclisinin Başka'daki Türk askerinin varlığına karşı aldığı karara cevaben Türk Dışişleri Bakanlığı bunun ilk kez Irak'ın kuzeyinde neşet eden PKK terör örgütüne karşı 2007'de kabul edildiği ve Daeş tehdidi sonrasında Suriye'yi de kapsayacak şekilde genişletildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Irak ve Türkiye'de terör sonucu hayatını kaybeden o kadar insana rağmen önceden gösterilmeyen tepkinin şimdi gösterilmesini ve bunun yeni bir tasarrufmuş gibi medyaya yansıtılmasını manidar olarak gördüklerini ifade etmiştir. (MFA, 2016) Bunun yanında birçok Türk yetkili Irak'ın egemenliğine saygı duyduklarını ifade etmiş, hatta Türk Başbakan Yardımcısı "*Irak Iraklılarıdır*" demiştir (Al Jazeera, 2016). Tüm bu güvenceler ve Türk tarafının Irak'ı destekleyen söylemleri yeterli olmamış Irak'ın özellikle Musul kentinde yaptığı uygulamalarda Türkiye'nin büyük endişelerinin olduğunu Irak tarafına iletmiştir. Örneğin Türkiye Daeş örgütünün bölgede konuşlanmadan önceki demografik yapıya dokunulmaması ve bölge halkının rahatsız olacağı biçimde Şii militanların Musul şehrine sokulmaması gerektiğini konusunda görüşlerini beyan etmiştir. Hatta bu militanların Sünnilere karşı intikam operasyonlarına girişeceği konusunda ciddi bulguların olduğu da söylenmektedir. Türkiye'nin bu endişelerinin yerinde olduğu, bölgedeki istikrarsızlıkların Türkiye'ye yansımalarının ciddi olacağı ve ulusal güvenlik açısından da ciddi riskler oluşturacağı düşünülmektedir. Musul'da yapılacak olan uygulamalar neticesinde oluşabilecek güvenlik problemlerinden Türkiye doğrudan etkileneceği için Irak hükümetinin Türk tarafı ile iş birliği içerisinde sorunu çözmesinin zaruri bir durum olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Irak'ın talep ettiği üzere tüm varlığını oradan geri çekse dahi Irak'ın kendi topraklarında tam ve adaletli bir kontrol sağlayarak Türkiye'nin ulusal güvenliğine karşı Irak topraklarından gerçekleşebilecek tehditleri engelleyebileceğine dair hiçbir emarenin olmadığı tespit edilmektedir. Hatta Irak Ordusu ülkeye tam bir hâkimiyet sağlayamadığından ötürü Haşdi Şabi gibi Şii milislerinden yardım aldığı görülmektedir. Irak hükümetinin Şii milis gücü Haşdi Şabi'ye sağladığı serbesti Irak devletinde milisleşme tehlikesinin oluştuğuna dair endişelerin doğmasına neden olmaktadır (Anadolu Ajansı, 2016). Bunun yanında İran'ın bu örgütün içerisinde maddi, sosyal, siyasi, askeri, lojistik ve operasyonel destek sağlayarak önemli ölçüde kontrol sağlaması ayrı bir endişe konusunu oluşturmaktadır. Şii kesim haricinde -buna Iraklı Şii milliyetçileri de katmak mümkün- Haşdi Şabi örgütün varlığından Irak halkının ciddi bir rahatsızlık duyulduğu ve hatta bunu İran işgali olarak görenlerin hayli fazla olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan, bu örgütün içerisinde yer alan milislerin Irak ordusuyla tam bir koordinasyon içinde hareket ettiğini söylemenin de mümkün olmadığı ifade edilmekte ve her grubun kendi sahasında kendi flama ve bayrağıyla savaştığı ve kendi liderlerinden emir aldığı ifade edilmektedir. Operasyonlarda da bu örgütün halkın Şii olmayan kesimlerini ciddi anlamda rahatsız edecek şekilde mezhepsel söylem ve işaretleri kullandığı da anlatılmaktadır. Bu örgütün ya da bu örgütün ismini kullanan bazı çetelerinde hırsızlık, gasp, adam kaçırmaya, haraç alma gibi eylemlere karıştığının haberleri de geldiği ifade edilmektedir (Duman, 2016). Kısacası Irak'ın

güvenliğini sağlamada böylesine mezhepçi bir yapıya sahip olduğu ifade edilen örgütten yardım alınması Türkiye açısından haklı endişeler doğurmaktadır.

Siyasi mecrada tarafların birbirlerine karşı söylemlerinin sert olduğu görülmüş ve Başika Krizi sonrasında Irak Başbakanı İbadi'nin Türkiye'ye yönelik sözleri Türkiye'de özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan nezdinde çok sert cevaplarla karşılık bulmuştur. İbadi'nin hatta Türkiye'yi bölgesel bir savaşın fitilini ateşlemekle suçlaması gerginliği daha da artırmıştır. Bunun öncesinde her ne kadar sonradan bu rızalarını geri çekseler de Irak Başbakanı'nın ve eski Musul Valisi'nin Türk tarafından bölgedeki birliklerini Daeş'e karşı eğitime talebinde bulunduğunu hatırdan çıkarmamakta fayda vardır. Ülkesindeki karışıklıklar nedeniyle Irak'ın bir türlü gerçek anlamda güvenliği sağlayamaması ve bunun neticesinde terör örgütlerinin Türkiye'de eylemlerde bulunması Ankara açısından tahammül sınırlarını zorlayabilecek sınırlara ulaşmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin güvenliğini yakından ilgilendiren bu durum karşısında Irak Türkiye ile iş birliği içinde olmak zorundadır. İki ülkenin iş birliğinde önemli bir engel olan siyasi ve mezhepsel saiklerin bir kenara bırakılması iki ülkenin huzuru ve barışı açısından çok önemlidir.

Ayrıca Bağdat'ın ülkedeki mezhepsel savaşları, Daeş terörü ve dış müdahaleler karşısında eriyen meşruiyetini artırabilmek amacıyla Türkiye'nin daha önce sorun olmayan bölgedeki varlığını sorun ederek Irak'ta Daeş sonrasında Irak toplumunu bir arada tutabilmek amacıyla Türk düşmanlığı üzerinden bir milliyetçilik furyası yaratmaya çalıştığı da iddia edilmektedir. Bunun yanında İran veya ABD'ye karşı duramayan Irak'ın çareyi Türkiye üzerinden milliyetçilik yaratmakta bulduğu ve suni bir Başika krizi yarattığı söylenmektedir. Bunun yanında Musul harekâtında Şii militanların bölgede yeni bir intikam yarışına gireceği iddiaları bölge halkında önemli bir gerginliğe neden olduğu ifade edilmektedir. Haliyle bölgede yaşanabilecek olası herhangi bir mezhepsel çatışmada halk Suriye'ye kaçamayacağından mecburen Türkiye'ye doğru yönelecektir. Hali hazırda 2.7 milyonu aşkın mülteciye kol kanat geren Türkiye'nin daha yeni mülteci akınını hazımsaması mümkün görünmemektedir. Bu bir yana zaten Türkiye uluslararası bir sorumluluk olan mültecilerle ilgilenme sorumluluğu noktasında dışarıdan gerekli desteği de alamamakta ve dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumunu devam ettirmektedir (Bora, 2016).

İşbirliğini Reddeden Irak'ın Egemen Bir Devlet Olarak Türkiye'ye Karşı Sorumluluğu

Irak'ın yoğun ısrarı sonucu Türkiye'nin geri çekilmesi durumunda Irak Türkiye'ye karşı kendi topraklarından gerçekleşecek olan terör eylemlerinden veya mülteci akınından sorumlu olacağını söyleyebiliriz. BM Genel Kurulu kabul ettiği 2625 (CCV) (1970) sayılı '*Dostça İlişkiler*' bildirisinde üye devletlerin topraklarında terör örgütlerini barındırılmamasını ve diğer ülke topraklarında saldırılarda bulunmak amacıyla kullandırılmaması gerektiğini bildirmiştir (Martin, 2004, s.238). Aynı zamanda BM Antlaşmasının 2/4'cü maddesinin bir resmi yorumu olan bu bildiriye göre ülkelerin topraklarındaki terör örgütlerinin diğer ülkelerin egemenliğini ve güvenliğini tehdit edecek faaliyetlerine karşı göz yummaktan kaçınma ve gerekli önlemleri alma görevi

bulunmaktadır. Şüphesiz BM Genel Kurulunca kabul edilen bu ve bunun gibi kararlar terörizmin önlenmesi konusunda bir örf ve âdet hukuku kuralının oluşturulması doğrultusunda gerekli olan “genel inancı” (*Opinio Juri* veya *opinio juris sive necessitatis*) sağlamaktadır (Taşdemir, 2006, s.146). Irak'ın kendi ülkesinin diğer ülkelere karşı terörist faaliyetler için üst olarak kullanılmasına izin vermesi veya terör örgütlerinin kendi ülkesindeki varlığına karşı pasif davranış göstermesini (*PKK örneğinde görüldüğü gibi*) uluslararası hukuk yasaklamaktadır. Bu uluslararası yapılageliş hukuku kurallarının devletlere egemen olmaları nedeniyle getirmiş olduğu bir yükümlülüktür. Bu nedenle devlet bir başka devlete karşı oluşabilecek zarar verici faaliyetleri engelleme yükümlülüğü altındadır. Eğer Irak yetersiz kaldığı bu terör ile mücadelesinde Türk tarafının iş birliğini kabul etmemekte direnir ve Türkiye'nin söz sahibi olmasını engellerse Türkiye'ye karşı oluşabilecek olan terör saldırısı durumunda Irak tarafı terörizme karşı müsamaha göstermesi nedeniyle BM sözleşmesinin 2/4 maddesini ihlal edecektir. Bu konuda Güvenlik Konseyi de terörizme göz yumun veya engellemeyen, sponsor olan ülkelerin BM Antlaşmasının 2/4 maddesini ihlal edeceği yorumunda bulunmuştur (Songür, 2007, s.18-19). Şüphesiz Irak yönetiminin uyguladığı siyasalar, imkân ve kabiliyeti ve terör ile mücadele yöntemi bunun pek mümkün olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz durum dikkate alındığında Irak hükümetinin Türkiye'yi dışlayamayacağı ve bölgedeki varlığına karşı çıkamayacağını ifade etmemiz mümkündür. Ancak bu Irak'ın Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye düşürmeyecek biçimde adaletli bir hâkimiyet kurmasında kadar sürebilecektir. Bölgedeki istikrar sağlandıktan sonra tabi ki gerekli her türlü faaliyet ancak Irak hükümetinin bilgisi ve onayı dâhilinde yapılabilecektir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise Türkiye'nin Irak topraklarında yaptığı müdahaleler esasen bu topraklardan kendi ülkesine yapılmış terör saldırıları üzerine gerçekleştirilmiştir. Yani ülkesine karşı gerçekleştirilecek terör saldırılarının önlenmesinde Türkiye'nin Irak'taki yönetim boşluğu nedeniyle hareket serbestisi kazanan terörist gruplara karşı müdahale hakkının önceden olması gerçeğine karşın Türkiye Irak egemenliği konusundaki hassasiyeti nedeniyle son raddeye kadar beklemiş, ülkesinde Irak kaynaklı terör saldırıları vuku bulduktan sonra faaliyetini genişletmeye karar verdiği görülmüştür. Dolayısıyla bölgedeki durumun karmaşıklığı ve otorite boşluğu terör odaklarına karşı yapılacak olan Türk müdahalesi hem Türkiye'nin hem de uluslararası toplumun barış ve güvenliği için zaruri hale gelmiştir. İfade ettiğimiz üzere bölgeden kaynaklı yaşanan insani dramların engellenmesi de uluslararası toplumun sorumluluğundadır. Her ne kadar uluslararası hukukta “Koruma Sorumluluğu”¹² (*Responsibility to Protect*) kavramı tam anlamıyla kökleşmemiş bir olgu olsa da bu kavram insani gereklilikler nedeniyle BM Antlaşmasının barındırdığı kuvvet kullanma yasağının esnek yorumlanmasını gerektirmektedir. Bakıldığında BM mekanizmasının yetersiz kaldığı bu meselede saygın insan hakları kuruluşlarının raporları Daeş'in sivil halka karşı katliamlara giriştiğini ortaya koymuştur. Türkiye'ye ve diğer bölgelere kaçan milyonlarca mültecinin yaşadığı dramların boyutu bunlara sessiz kalınmasını imkânsız hale getirmektedir.

12 **Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect):** Kavram yaşanan soykırım veya toplu katliamlara karşısında devletlerin egemenlik söylemlerine bakılmaksızın uluslararası toplumun bunu engellemesi ve durdurmasından söz etmektedir. Bu kavram gücünü Soykırım Sözleşmesinden almakta ve devletlerin sorumlu bir egemenliğe sahip olması gerektiğinden söz etmektedir. Lütfen bkz. <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/responsibility.shtml>

Irak toprakları maalesef Türkiye'ye karşı terör saldırılarında bulunan Daeş ve PKK örgütlerinin üst olarak kullandığı yerlerden birisidir. 1990'lardan bu yana Irak Yönetimi Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde Türkiye'nin taleplerine cevap vermemiş veya verememiştir. Bugünde PKK Irak ülkesindeki kırılğan yapıdan istifade ederek özellikle Irak-Suriye sınırındaki Sincar bölgesinde varlığını artırmakta ve Irak yönetimi tarafından varlığı hukukileştirilen İran destekli Haşdi Şaabi çatısı altına girmeye çalıştığı görülmektedir. Elbette bunun Türkiye'ye ne kadar olumsuz yansımalarının olacağını tasavvur etmek zor olmasa gerekir. Sincar bölgesinde hareket serbestisi elde edebilecek olan PKK örgütünün Türk toprakları üzerinde eylemler düzenlememesini hiç kimse garanti edemeyecektir. Keza Türkiye'nin güvenliğinin sürekli bir tehdit altında olduğu Türk topraklarında son dönemde PKK tarafından yapılan bir dizi terör eylemleri ile de kanıtlanmış olmaktadır. Irak hükümetinin iyi terörist veya kötü terörist ayrımı yapmaksızın Daeş ile mücadele ettiği iddiasıyla PKK terör örgütünün ülkesindeki faaliyetlerine müsaade etmemesi gerekmektedir. Bu konuda Türkiye ile iş birliği içerisinde olmayan Irak'ın Türk birliklerinin Başka'daki zaruri varlığına ses çıkarması uluslararası hukukun açık bir ihlali olacaktır. Ayrıca, Irak ordusunun Musul'u Daeş bırakarak terk etmesinin en büyük faturasının Irak'tan sonra Türkiye'ye kesildiği açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin Irak Yönetiminin hukuken güvenliği sağlamada sorumluluğu bulunmasına rağmen Musul'daki Türk diplomatları aileleriyle birlikte Daeş tarafından rehin alınmıştır. Bunun yanında Musul'da ele geçirilen ve hatta Türk askerine karşı kullanılan silahların birçoğunun ABD tarafından Irak ordusuna hibe edilen silahlar olduğu tespit edilmiştir. Musul ve Telafer'in Daeş tarafından işgali üzerine katliamdan kaçan Iraklılar mecburen Türkiye'ye sığınmıştır. Kısacası konu artık bölgesel yansımalarıyla artık sadece Irak'ın meselesi olmaktan çıkmıştır (Ulutaş, 2016, s.1-2).

Türkiye'nin Irak ile yaşamış olduğu gerginlikte örnek olabilecek bir diğer olay Önleyici Meşru Müdafaa kavramını ilk kez uluslararası hukuk literatürüne girmesine vesile olan Caroline olayıdır. Caroline olayı, 1832 yılında Kanada'nın İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşı verdiği bir anda gerçekleşmiştir. O ara ABD-Britanya ilişkileri barış dönemindeydi. Caroline adında ABD menşeli geminin de İngilizlere karşı Kanadalı direnişçilere yardım ettiği söylenmiş ve 29 Aralık 1837 gecesinde bu gemi İngilizlerce ele geçilerek gemideki ABD vatandaşları öldürülmüş ve gemi yakılarak Niagara Şelalesi'nden aşağıya atılmıştır. Bu durum karşısında İngiliz tarafı yaptıkları eylemin tamamen nefsi müdafaa ile ilgili olduğunu belirtmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Daniel Webster İngiliz özel müzakereci Lord Ashburton'a yazdığı notada nefsi müdafaa için durumun ivedi, başa çıkılmaz ve başka seçime imkân bırakmayacak derecede olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca yapılacak olan müdahalenin yapılan eylem ile orantılı olması gerektiği de belirtilmiş ve Britanya'nın da gerçekleştirdiği eyleminin bu kapsamda olduğunu kanıtlaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yazışmalar sonucunda İngilizler Amerikalılardan özür dilemiştir (Arent, 2003, s.90-91). Daha sonra taraflar hukuki meşru müdafaa hakkının kullanılmasında önemli olacak üç kriterde mutabık kalmışlardır. Bunlar gereklilik, aciliyet ve orantılılıktır. Nitekim UAD Nikaragua Davasında ve Nükleer Silahlar Kullanma ya da Tehdidin Meşruluğu Konusundaki Danışma Görüşünde gereklilik ve orantılılık koşullarının bireysel ya da kolektif meşru müdafaa hakkı konusundaki sınırlamalar olduğunu teyit etmiştir. Bu koşullar BM Antlaşmasınının 51 maddesinde

yer almamakla birlikte örfi hukukun bir parçası olarak devletleri bağlayan bir mahiyettedir (Taşdemir, 2005, s.215-216). Burada önemli olan terörizme karşı devletlerin meşru müdafaa esasında kuvvet kullanmalarında bu ilkeler dâhilinde hareket ettiklerinde eylemlerinin hukukilik kazandığıdır. Dolayısıyla buradan anlaşılan meşru müdafaa hakkının tehdit o anda geçerliyse ve buna karşı kullanılan önlemler tehdit ile orantılıysa; devletin çıkarlarını ve güvenliğini korumak için uyguladığı ölçülü kuvvet kullanımı hukuksaldır.¹³ Irak'taki mezhepsel istikrarsızlık ve terörün doğrudan etkisinde kalan ve Irak kaynaklı birçok terör saldırılarına maruz kalan Türkiye'nin eyleminin ise bakıldığında tehdiide göre çok daha küçük çapta olduğu tespit edilmekle birlikte, önceden de ifade edildiği gibi ülkesinde terör saldırılarının gerçekleşmesi üzerine yapılmış bir eylem olduğu görülmektedir. Hatta askerlerin varlığı süresince herhangi bir Iraklı sivile zarar gelmediği ancak Başika'daki Türk askerinin varlığından rahatsız olan Daeş terör örgütü mensuplarının saldırılar düzenlediği bilinmektedir (Milliyet, 2016). Türk askerinin Başika'daki varlığı bölgedeki otorite boşluğu dikkate alındığında ifade ettiğimiz adaletli ve tam bir hâkimiyet sağlanana kadar devam etmesi Türk topraklarının güvenliği için zaruridir.

Sorumlu Bir Egemenlik

Açımızdan iyi bir test olan Bosna ve Ruanda'daki yaşanan insani trajedilerde yaşanan yetersizlik BM'nin reforme edilmesini tartışmaya açmış ve Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin isteksizliği dolayısıyla müzmin bir sorun haline dönüşen bu reformasyon sürecinde diğer ülkelerin Kosova'da görüldüğü gibi usulsüz ama meşru olan müdahalelere olan desteğinin yinelenmesi sağlamıştır (Falk, 1999, s.850). BM Antlaşmasına göre usulsüz olduğu ifade edilen NATO'nun Kosova müdahalesinin uluslararası toplumdan aldığı destekle meşrulaştırılması ve devlet uygulamalarının normatif ve ahlaki yükümlülükler gereği kısıtlanabileceğinin önemli bir örneğini oluşturmaktadır (Hehir, 2008, s.4-5). Kosova müdahalesi esasen devletlerin hakkı mı bireylerin hakkı mı öncelikli ikilemini tartışmaya açmış ve günümüz uygulamalarındaki devlet egemenliği anlayışının insani müdahale kapsamında yapılacak olan müdahaleleri geçersiz ve hukuksuz kıldığı ifade edilmiştir (Acar, 2008, s.116). Ancak Kosova müdahalesi uluslararası hukukta Koruma Sorumluluğu olgusuna önemli katkılar sağlamış ve müdahale konseptine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Kosova müdahalesinde görüldüğü gibi bu müdahalelerin var olan düzenlemeler karşısında hukuki zıtlıkları ortaya çıkmış, bu da BM sisteminin yetersizliği noktasında BM'ye karşı eleştiri oklarının çekilmesine sebebiyet vermiştir. Fernando Teson gibi yazarlar başka devletlere insani gerekçelerle müdahale etmeme politikalarının demode olduğunu söylemekte ve bunun daha çok özgürlükçü olmayan gelenekselci devletlerin savunduğu bir politika olduğunu ifade etmektedir. Bu politikaların günümüzde önemi daha da artan bireyin hakkına girmekle sonuçlanabilecek uygulamalarla neticelenebildiğini ifade etmektedir¹⁴ (Hehir,

13 1945 ve sonrası dönemini dikkate alınarak bir değerlendirmede bulunmanın yapılageliş kuralına aykırı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle uluslararası hukukun 1945 öncesi dönemini de kapsayacak şekilde günümüz şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun, geniş bir şekilde yorumlanması gereklidir.

14 Kanımızca egemenlik ve bireycilik ekseninde tartışılan bu konuda esasen tartışılması gereken nokta şudur; esasen insan haklarını ve hürriyetlerini düşünerek yapılacak olan bu müdahalelerde denetim mekanizması nasıl

2008, s.98). Kosova müdahalesi ile NATO'nun hukuksuz bir girişimde bulunduğu ve müdahale esnasında Sırp sivillerin hayatını kaybettiği ifade edilse de müdahale sonucunda Miloseviç komutasındaki Sırp ordusunun daha fazla savaş suçu işlemesi engellenmiş ve Sırp tarafı müzakere masasına oturtulmuştur. Rusya'nın da müzakereci olarak katıldığı müzakerelerde Sırp asker ve polislerinin Kosova'dan çekilmesi sağlanmış ve NATO öncülüğündeki barışı koruma gücü ülkeye konuşlandırılmıştır (Falk, 1999, s.848). Bakıldığında Kosova müdahalesinde NATO'nun direk olarak ülkesel bütünlüğü hedef alan bir saldırıda bulunmadığı görülür. Müdahalenin en büyük amacı Bosna'dakine benzer bir insani trajedinin yaşanmasını engellemektir. Dolayısıyla Güvenlik Konseyinde Rusya'nın veto kullanacağı açığa çıkınca Güvenlik Konseyine danışılmaksızın yapılan bu müdahalenin BM Antlaşmasında öngörülen ülkesel bütünlüğü hedef almayan bir eylem olması münasebetiyle Antlaşmaya göre hukuksuzluğu iddiasının da tartışmaya açık olduğu savunulmuştur. Buradaki uygunsuzluk iddiası usulen Rus onayının alınmaması nedeniyle ortaya çıkan uygunsuzluk durumudur (Falk, 1999, s.850). Türk tarafının eyleminin ise Kosova müdahalesindeki meşruiyetine göre çok daha sağlam temeller üzerinde olduğunu da ifade edilebilir. Çünkü Türkiye'nin Kuzey Irak'taki kısıtlı ve sınırlı olan eylemi ise Irak tarafından Güvenlik Konseyi nezdinde şikâyet edilmesine rağmen bir sonuç elde edilememiş ve Konsey'de Türkiye'ye ciddi bir muhalefetin olmadığı gözlenmiştir.

Kosova müdahalesi kadar geniş çapta olmayan sadece sınırlı sayıda asker ile bölgedeki güvenliğin sağlanmasını amaçlayan Başka'da bulunan Türkiye askerinin bulunmasına karşılık sert tepkilerde bulunan ve BM Güvenlik Konseyine çağrıda bulunan Irak'ın tutumunun yersiz olduğu düşünülmektedir. Kosova'daki insani müdahale kapsamında yapılan müdahalede olduğu gibi Başka müdahalesinde de Irak'ın ülkesel bütünlüğünü hedef almayan ve uluslararası toplumca da ispatlanan katliamların önünün alınması ve insanların yerinden yurdundan edilmesinin engellenmesine katkı sağlamanın da amaçlandığı söylenebilir. Dolayısıyla, BM'nin 24'cü maddesinde öngörülen ve BM Güvenlik Konseyinin uluslararası barış ve güvenliğini teminine katkı sağlayan Türk askerinin müdahalesi de aslında Koruma Sorumluluğu kapsamında belirlenen kaideler ile de uygunluk gösterdiği görülmektedir. Örneğin Koruma Sorumluluğu kapsamında müdahale edilecekse tüm seçeneklerin tüketilmesi şartına bakıldığında, Irak'ın sert tepkileri ve BM Güvenlik Konseyine şikâyet etmeye gidecek kadar ileri gitmesi bu şartı ziyadesiyle sağlamıştır. Bu sebeple Türkiye'nin sürekli olarak Irak ülkesinden kaynaklı terör saldırılarına uğraması ve Irak topraklarından kitlesel

olacaktır? Koruma sorumluluğu kapsamında yapılacak olan müdahalelerde gelişmekte olan devletlerin endişe ettiği egemenliğin ihlal edileceği sorunsalı nasıl çözülecektir? Hali hazırda tartışılan bu soruların cevap bulması ve netleştirilmesi olası insani müdahalelerin hukuksuz ve egemenliğe yapılmış bir ihlal olarak addeden gelişmekte olan ülkelerin ikna edilmesinde önemli rol oynayacaktır. Bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin bu konudaki endişelerinin yersiz olmadığı da görülür. Örneğin Rus birliklerinin Gürcistan'ı işgali sonrasında Rus Dışişleri Bakanı Lavrov'un işgali Koruma Sorumluluğu altında meşrulaştırmaya çalışması önemli tartışmalara yol açmıştır. Ancak Rusya tarafının Koruma Sorumluluğu iddiaları itibar görmemiş ve Rus müdahalesinin Koruma Sorumluluğu şartları ile uygunluk göstermediği ve ölçsüz olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Rusya'nın kendi vatandaşlarını korumak için yaptığını söylediği bu müdahalenin Koruma Sorumluluğunun kapsamı dışında kaldığı da söylenmiştir. Daha sonra Gürcistan'dan Rus desteği ile bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya ve Abhazya'nın tanınması yönündeki Rus çağrıları uluslararası toplumca pek dikkate alınmamıştır. (Bellamy, 2010, s.151) Ancak her halükarda Koruma Sorumluluğu doktrininin hali hazırda çatışmalar ve iç çatışmalar durumunda devletlerin daha dikkatli ve hukuka uygun davranması yönünde psikolojik bir baskı da uyguladığını ifade etmek mümkündür. (Bellamy, 2010, s.163)

göç akınına uğraması olaya müdahil olmasını gerektirmiştir. Diğer taraftan önemli miktarda insan kaybının yaşanması ve etnik temizlik seviyesine varacak girişimler Koruma Sorumluluğu için temel şartlardan olduğu görülmektedir. Çeşitli insan hakları kuruluşlarının Irak'ta özellikle etnik azınlıklara karşı soykırma varan katliamlar gerçekleştirdiğini yukarıda da ifade etmiştik. Netice itibarıyla her ne kadar Irak karşı çıksa da kendisinin değil terör örgütlerinin kontrol ettiği bölgelerde güvenliği sağlamak amacıyla Türkiye'nin giriştiği sınırlı müdahalenin bu anlamda da meşruiyet kazandığı görülmektedir. Ek olarak Koruma Sorumluluğunun önleyici tedbirler başlığı altında belirlenen prensiplerine göre;

- ✓ Müdahale edilen ülkedeki sadece insani dramı engelleme ve durdurma niyetinin bulunması,
- ✓ Önceden de ifade edildiği üzere müdahaleden başka çarenin kalmaması ve son seçenek haline gelmesi
- ✓ Yapılan müdahalenin ölçülü olması
- ✓ Son olarak da var olan durumu daha da kötü hale getirmeyecek ve insani durumu daha da iyileştirebilme hedefine ve imkânına sahip olan bir müdahalenin gerçekleştirilmesidir.

Diğer taraftan insani müdahaleden farklı olarak gelişen ve evrilen bu doktrine göre devletlerin sorumlu bir egemenliğe sahip olduğu ve kendi vatandaşlarını etnik temizlik, soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğunun bulunduğu ifade edilmektedir. 2005 BM Dünya Zirvesinde kabul edilen ve BM Güvenlik Konseyinin 1674 sayılı kararıyla da benimsenen Koruma Sorumluluğuna göre bir devlet yukarıdaki suçlardan vatandaşını koruyamadığı veya güvenliğini temin edemediği durumda uluslararası topluluk zamanında devreye girmek suretiyle gereken sorumluluğu üstlenecek ve kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere tüm seçenekleri meşru bir şekilde kullanabilecektir. Bu bağlamda, uluslararası toplumun sorumlu bir üyesi olarak Türkiye'nin de Başika eylemiyle bölgedeki terör örgütlerinin varlığının elimine edilmesine ve insani krizin ağırlaşmasına karşı önemli ve kayda değer bir katkıda bulunduğu görülmektedir (R2P, 2001, s.14).

Sonuç

Türkiye kendi toprak bütünlüğü ve güvenliğini sağlamak amacıyla Irak'ta bulundurduğu askerlerin varlığı Irak hükümeti tarafından tartışmaya açılmış ve Irak bunu egemenliğinin ihlali olduğunu ifade etmiştir. Önceden Irak Başbakanın yazılı izniyle Başika'da bulunan Türk askerinin varlığı şimdi mesele olmuş ve hatta daha ileri gidilerek Türk askerine işgalci muamelesi yapılacağı dahi söylemiştir. Bu durumun Türkiye'yi doğrudan etkilemekte olduğu gerçekliğinin yanında özellikle Kuzey Irak'taki Daeş ve PKK varlığı da eklenince Türkiye'nin güvenliği ciddi anlamda tehlikeye sokulduğu görülmektedir. Irak hükümetinin Türk askerini Başika'da istememe gibi hakkı olmakla beraber bölgedeki olağanüstü durumun varlığı ve bu durumdan kaynaklı olarak Türkiye'nin saldırılara maruz kalmış olması nedeniyle Türkiye'nin bölgeye müdahil olması hukuki bir mahiyet kazandığı görülmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin Irak'taki varlığı İran başta olmak üzere diğer ülkelerin varlığı dikkate alındığında lafzı dahi edilemeyecek sayıda olduğu görülmektedir. Özellikle Irak

için bir seçim olmaktan ziyade zorunluluk olan teröre karşı bölgedeki iş birliğinin kurulamaması durumu diğer bölge ülkelerini de tehdit etmektedir. Dolayısıyla her halükârda Türk tarafıyla iş birliğini reddeden ve hatta işgalci statüsüne sokmaya çalışan Irak'ın bu tutumu iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna uygun olmadığı görülmekte ve Irak'ın ülkesinin bölünme tehdidi yaşadığı, mezhepsel savaflara konu olduğu topraklarından Türk topraklarına yapılan saldırılardan ve göç akınlarından sorumlu olacağı görülmektedir. Irak'ın hali hazırda ülkesinde güvenliği sağlamada yetersiz olduğundan ve bunun da Türkiye'nin güvenliğini doğrudan etkilemesinden ötürü Türk tarafı Irak tarafının söylemlerine bakmaksızın kendi ülkesini korumak üzere önlemler alması Türkiye'ye egemen bir devlet olmasının sonucu olarak verilen bir haktır. Türkiye'nin zorunlu ve nefsi müdafaasına dayanan bu tedbirleri BM Güvenlik Konseyi'nin 2249 Sayılı kararında bölgedeki Daeş terörüne karşı uluslararası hukuka uygun olarak önlemler alınması çağrısıyla da uyumlu tedbirlerdir. Ortada Türkiye'nin sürekli bir tehdit altında olmasından kaynaklanan zaruri bir durum söz konusudur. Bu denli Türk topraklarını, egemenliğini ve istikrarını etkileyen terör karşısında Irak'ın uluslararası niteliğe bürünmüş bu uyuşmazlığı uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeden çözmesi sorumluluğu bulunmaktadır.

Türk eyleminin zaruriyet doktrini çerçevesinde yaptığımız analizinde Türk eyleminin ani, ezici ve başka seçime fırsat bırakmayacak bir eylem olduğundan bahsedilerek bu konuda “*Gabcıkovo-Nagymaros*” davası örneği verilmiştir. Nefsi müdafaa konusunda ise “*Caroline Olayı*” ile “*Kosova Müdahalesi*” örnekleri ışığında bir analiz yapılarak bu olayların Türk eyleminin meşruiyetine katkı sağlayacak çeşitli benzerliklerinin olduğundan söz edilmiştir. Ayrıca Türk eyleminin Koruma Sorumluluğu doktrini şartları ile de büyük ölçüde uyumlu özelliklerinin olduğu savunulmuştur.

Son olarak Irak'ın istikrarı ve huzurunun sağlanması adına Türkiye ve Irak'ın bu konuda bir güven ve anlayış birliğine gitmesi çok hayati bir konudur. Kültürel ve tarihsel olarak derin bağları olan bu iki ülkenin beraberce yaşadığı bu coğrafyada bir ülkenin etkilendiği istikrarsızlıktan diğerinin etkilenmemesi gibi bir imkânı yoktur. Tarafların ivedilikle bir diyalog ve iş birliği mekanizması oluşturması gerekmele birlikte bunun sürdürülebilir bir mahiyette olması çok büyük bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Acar, Z. S. (2015) "Doktrinleşme Sürecindeki İnsani Müdahale: Nato'nun Kosova Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu Kavramı", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, (1)
- Aksar, Y. (2015), *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Arend, A. C. (2003), "International Law and the Preemptive Use of Military Force", *The Washington Quarterly*, Spring 2003.
- Bellamy, A. J. (2010), "The Responsibility to Protect-Five Years On", *Carnegie Council, Ethics & International Affairs*.
- Bozkurt, E. (2007) *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım: 57-58
- Condrelli, L. (1989) "The Imputability to States of Acts of International Terrorism" Yoram Dinstein ve Mala Tabory (eds) in *Martinus Nijhoff Publishers Israel Yearbook on Human Rights*, Volume 19, 225-226
- Falk, R. (1999), "Kosovo, World Order, and the Future of International Law", *The American Journal of International Law*, Vol. 93(4) October 1999: 848
- Haas, R. (2017) "World Order 2.0", *Foreign Affairs Volume*: 96(1), (January/February): 1-2
- Hehir, A., *Humanitarian Intervention after Kosovo*, London: Palgrave Macmillan, 4-5, 53, 98
- Hemkin, L. (1991) *Right V. Might: International Law and the Use of Force*, New York: Council on Foreign Relations Press: 38
- Jamnejad M. and Wood, M. (2009) *The Principle of Non-intervention*, *Leiden Journal of International Law*, Volume 22 (2): 346
- Kaya, İ. (2005) *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*, Ankara: USAK Yayınları :84, 185-187
- Kınacıoğlu, M. (2005) "The Principle of Non-intervention at the United Nations: The Charter Framework and the Legal Debate", *Centre for Strategic Research (SAM) Perceptions*, (Summer): 20-21
- Krish, N. (2004) "The Rise and Fall of Collective Security: Terrorism, US Hegemony, and the Plight of the Security Council", in Christian Walter, Silija Vöneky, Volker Röben Frank Schorkopf (Eds), *Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security versus Liberty?*, Springer: 841
- Martin, G. (2004) *The New Era of Terrorism: Selected Readings*, California: Sage Publications, 238
- Saraçlı, M. (2007) "Uluslararası Hukukta Terörizm", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI (1-2)
- Songür, M. (2007) "Uluslararası Terörizme Karşı Meşru Savunma Hakkı Temelinde Kuvvet Kullanımı ve 11 Eylül Saldırıları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü yayınlanmış Yüksek lisans tezi: 11-12, 18-19
- Taşdemir, F. (2006) *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara: USAK Yayınları.
- Toluner, S. (1993) *Nikaragua'ya Karşı Askeri ve Benzeri Faaliyetler Davasındaki Yargı ve Meşru Müdafaa Hakkı*, İstanbul: Mahmut R. Belik'e Armağan.
- Topal, A. H. (2004) "Uluslararası Hukukta Devlet Destekli Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi: 116-117, 122
- Tosun, F. (2009) "Uluslararası Hukuk'ta 'Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı:9: 113
- Ulutaş, U. (2016) "Musul Operasyonu: Türkiye'nin Öncelikleri, Sorunlar ve Kalıcı Çözüm Yolları", *Seta Perspektif*, Sayı: 149 :1-2
- Weiss, T. G. (2007) "Humanitarian Intervention: Ideas in Action", Cambridge: Polity Press: 67, 72

İnternet Kaynakları

- “DAEŞ Beşika'ya Saldırdı!”, 9 Ekim 2016, Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/daes-basikaya-saldirdi-40243843> (Erişim tarihi: 22.02.2017)
- “BM: IŞİD savaş ve insanlık suçları işledi”, 02 Ekim 2017, Al Jazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bm-isisid-savas-ve-insanlik-suclari-isedi> (Erişim: 01.12.2016)
- Bora, B. “What is Turkey trying to achieve in Iraq?” Al Jazeera Analysis, <http://www.aljazeera.com/news/2016/10/analysis-turkey-achieve-iraq-161013032856045.html> (Erişim: 05.12.2016)
- Cornel Law School, Legal Information Institute, https://www.law.cornell.edu/wex/jus_cogens (Erişim tarihi: 22.02.2017)
- Duman, B. (2016) “İrak'ta tartışmalı yeni aktör: Haşdi Şaabi”, Al Jazeera Turk Görüş, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/irakta-tartismali-yeni-aktor-hasdi-saabi> (Erişim: 04.12.2016)
- “Haşdi Şabi ve Irak devletinde milisleşme tehlikesi”, 02 Aralık 2016, Anadolu Ajansı <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/hasdi-sabi-ve-irak-devletinde-milislesme-tehlikesi/697796> (Erişim:04.12.2016)
- “Bağdat yönetiminden Türkiye'ye ‘Başika’ notası” 13 Aralık 2016, Sabah, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/10/13/bagdat-yonetiminden-turkiyeye-basika-notasi> (Erişim: 03.12.2016)
- Kaya, İ. (2016) “IŞİD ile Mücadele ve Uluslararası Hukuk”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/isisid-ile-mucadele-ve-uluslararasi-hukuk/4037> (Erişim: 02.12.2016)
- “Responsibility to Protect”, <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/responsibility.shtml> (Erişim 04.12.2016)
- Tunç A. (2016) “Türkiye'nin Musul Hamlesi ve Uluslararası Hukuk”, Baro Türk, <http://www.baroturk.com/turkiyenin-musul-hamlesi-ve-uluslararasi-hukuk-15647h.htm> (Erişim: 02.12.2016)
- “Türkiye'den Başika Tepkileri”, 6 Ekim 2016, Al Jazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiyeden-basika-tepkileri> (Erişim: 04.12.2016)
- Charters of the United Nations, <http://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-vii/> (02.01.2017)
- YPG, ‘Kürt koridoru’ için adım adım ilerliyor”, 17 Ağustos 2016” Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/ypg-kurt-koridoru-icin-adim-dunya-2296152/> (Erişim: 01.12.2016)
- “2249 Resolution”, UN Security Council, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2249.pdf (Erişim: 01.12.2016)
- “4 Ekim 2016, Irak Temsilciler Meclisi'nin 4 Ekim 2016 Tarihinde Aldığı Karar Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/no_-246_-4-ekim-2016_-irak-temsilciler-meclisi_nin-4-ekim-2016-tarihinde-aldigi-karar-hk_tr.mfa (Erişim: 04.12.2016)

Türkiye'nin Enerji Güvenliğinde Yenilenebilir Enerji Etkisinin Politik Ekonomi Perspektifi

The Renewable Energy Effect on Turkey's Energy Security from a Political Economy Perspective

Senem K. DIŞKAYA*

Öz

Enerji güvenliği enerjinin uygun fiyatlarla, güvenilir ve çevreye zararsız şekilde sürekli elde edilmesine dayanmaktadır. Çevresel felaketlerin toprak, hava ve su yoluyla diğer ülkelere hızla ulaşması enerji güvenliğinin çevresel ve sosyal boyutunu giderek daha önemli kılmaktadır. Bu bağlamda yenilenebilir enerjiye geçiş fosil ya da nükleer enerji kaynaklı dışa bağımlılık ile çevresel tehlikeleri azaltmakta, yeni endüstrilerle istihdamı artırarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Yenilenebilir enerjiyle enerji güvenliklerini arttıran ülkeler bulunmaktadır. Bu çalışmada sosyal inşacı yaklaşımın enerji güvenliği sorununun nedenlerini gösterme ve enerji politikalarını şekillendirmedeki rolü enerjide yüksek oranda dışa bağımlı olan Türkiye örneği ile araştırılmaktadır. Analitik eklektizm enerji güvenliği literatürüne bütüncül bir yaklaşımla bakılmasını sağlayarak sosyal inşacı yaklaşımın literatüre katkısını göstermektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin enerji güvenliğinde etkili olan yapılar sosyal inşacı modellerle analiz edilerek fosil enerji bağımlılığının yapısal nedenleri ile yenilenebilir enerjiyle enerji güvenliğini artırma potansiyeli gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Enerji Güvenliği, Yenilenebilir Enerji, Politik Ekonomi, Sosyal İnşacı Analiz, Türkiye

Abstract

Energy security is based on the continuous availability of energy at reasonable prices, in a reliable and environmentally friendly manner. The environmental and social dimension of the concept is becoming increasingly more important as the environmental disasters reach rapidly other countries through land, air and water. In this context, transition to renewable energy system decrease fossil and nuclear-based external dependence, reduce environmental hazards and support economic growth by increasing employment through new industries. There are countries that increase their energy security with the use of renewable energy. In this study, the role of the social constructivist theory in showing the causes of energy security issue and shaping energy policies is examined with Turkey, which is highly dependent on external energy sources. Analytical eclecticism demonstrates the contribution of the social constructivist approach to the literature by providing a holistic approach to the literature on

* Dr., senemdis@hotmail.com

energy security. In this respect the structures that are effective in Turkey's energy security are analyzed with social constructivist model to determine the structural causes of fossil fuels dependence and the potential of increasing energy security with renewable energy.

Keywords: Energy, Energy Security, Renewable Energy, Political Economy, Social Constructive Analysis, Turkey

Giriş

İnsanların yaşamla ilgili yiyecek, su, ısınma, aydınlanma ve ulaşım gibi bütün taleplerinde gerekli olan enerji özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra çok daha önemli hale gelmiştir. Ekonomik kalkınma hedefini gerçekleştirme, sanayileşme ve küresel rekabet için gerekli enerjinin dünya fiyatlarında sürdürülebilir şekilde sağlanması gereklidir. Dünyada enerji tüketimi uzun süredir çoğunlukla geleneksel fosil yakıtlara dayanmaktadır. Fosil enerji kaynakları ise dünyada yalnızca belirli bölgelerde bulunmaktadır.

Enerji kaynaklarının sınırlılığı ve etraflarında çıkan çatışmalar uzun süredir politik ekonomi literatürüne konu olmakta, enerji güvenliği sorunu farklı ana akımlarla incelenmekte ve çözümlenmeye çalışılmaktadır. Güncel olarak küresel ısınma, temiz su kaynaklarının azalması, ekolojik dengenin bozulması ile geri planında kıtlık ve göç riski barındıran fosil enerji kaynaklı sera gazı tüm dünyanın güvenliğini tehdit etmektedir. Bu gelişmeye paralel olarak sürdürülebilir kalkınma ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı önem kazanmaktadır. Dünyada birçok ülke yenilenebilir enerji kullanımını arttırarak dışa bağımlılık ve küresel ısınmayı azaltma doğrultusunda önemli adımlar atmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin enerji güvenliği sorununun nedenleri ve bunda etkili olan yapılar sosyal inşacı perspektif ile analiz edilerek küresel politik ekonomiyle ilgili literatüre katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda enerji güvenliği ana politik ekonomi yaklaşımları ve sosyal inşacı yaklaşım dahilinde gösterilmekte ve sosyal inşacı yaklaşımın diğer perspektiflere kıyasla eklediği analizsel değerler belirtilmektedir. Bu analizin sonucunda, Türkiye'nin coğrafi özellikleri sayesinde sahip olduğu zengin yenilenebilir kaynaklarla enerji güvenliğini arttırmak yerine dışa bağımlılığını devam ettiren fosil ve nükleer yakıtlı enerjileri kullanma kararlarının nedenlerini ve nedenler içinde görülebilecek çözümleri göstereceği umulmaktadır.

Çalışmada ilk olarak uzun süredir ulusal güvenlik sorunu olarak görülen enerji güvenliğinin literatürü gösterilmektedir. Politik ekonomi literatüründe, enerji güvenliğine bütüncül bir yaklaşımla bakılarak teorik düzeyde analitik eklektizm uygulanmakta ve enerji güvenliği üç ana politik ekonomi perspektifi ve sosyal inşacı perspektife göre incelenmektedir. İkinci olarak dünyada yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının enerji güvenliğine katkıları hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak Türkiye'nin enerji güvenliği, alınan kararlarda etkili olan içyapılar, özne (kimlik, çıkar ve davranışları), makro yapı (uluslararası enerji sistemi) ve mikro yapı (diğer

ülkelerle kurulan enerji ilişkileri) dahilinde sosyal inşacı perspektif ile analiz edilmektedir. Türkiye'nin enerji güvenliği sosyal inşacı perspektif ile bütüncül olarak analiz edildiğinde, fosil yakıt bağımlılığının ve yenilenebilir enerji sistemlerine hızla geçilerek enerji güvenliğinin sağlanamamasının temelinde özellikle içyapılardan kaynaklanan sorunların etkili olduğu görülmektedir.

Enerji Güvenliği Literatürü

Enerji güvenliği genel olarak enerji arzının uygun fiyatlarla ihtiyaç olduğu sürece kesintisiz şekilde devam etmesi olarak tanımlanmaktadır (Yergin, 2006, s.70-71; Kaul, 2011, s. 33; IEA, 2014, s. 13). Intharak ve diğerleri (2007, s.6), enerji güvenliğini bir ekonominin enerji tedarikini sürdürülebilir, gerekli zamanda ve enerji fiyatları ekonomik performansı olumsuz etkilemeyecek şekilde temin etme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Klasik enerji güvenliğinde daha çok kullanılabilirlik ve satın alınabilirlik kriterleri ele alınmakla birlikte (Cherp ve Jewell, 2014, s. 416), bir süredir ulaşılabilirlik ve kabul edilebilirlik (enerjinin etkin kullanımı, çevresel sürdürülebilirliği) kriterleri de geniş olarak kullanılmaktadır (Intharak ve diğerleri, 2007, s.1-2; Krut ve diğerleri, 2012, s.2166; Winzer, 2012, s. 38; Cherp ve Jewell, 2014, s. 416).

Yergin'e göre (2006, s.78), enerji güvenliği enerji tedarikinde bir sorun oluştuğunda ele alınan yanı sıra bütün enerji tedarik zinciriyle altyapısını korumayı içermekte ve üreticilerle tüketiciler arasında devamlı işbirliği gerektirmektedir. Winzer'a göre (2012, s.36), enerji güvenliği enerji politikasının ana hedefleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte net bir şekilde tanımlanmadığı için farklı politik amaçların yer aldığı bir terim haline gelmektedir. Cirde'iye göre (2014, s.146), bir devlet dış enerji kaynaklara bağımlılığını azaltıcı politika ile enerji güvenliğini sağladığında, bütün enerjisini ulusal çıkar ve değerleri arttırıp korumaya odaklanıp, vatandaşlarının refah içinde ve güvende olmasını sağlayabileceği için enerji güvenliği güvenlik politikasında çok önemli bir yere sahiptir. Dyer ve Trombetta'ya göre (2013, s.3), enerjinin birincil öncelikli devlet politikası (*high politics*) düzeyine taşınması, 2002 sonrasındaki petrol fiyatları artışının geçmiş krizlerin - Irak savaşı ve Venezuela darbeleri gibi - yanı sıra küresel enerji pazarlarındaki yapısal değişimlerden de kaynaklandığının fark edilmesine bağlı olarak hızlanmıştır.

Cherp ve Jewell'e göre (2014, s.416-419), enerji güvenliği farklı durumlarda, farklı aktörler için farklı anlamlar taşımaktadır. Bu ülkelerin enerji sistemlerindeki farklılıkların farklı enerji güvenliği sorunlarına neden olması ile enerji güvenliği teriminin enerji yoksulluğundan iklim değişikliğine diğer enerji politikası sorunlarını içermesinden kaynaklanmaktadır. Yaşamsal enerji sistemleri ve zayıflıkları objektif olmanın yanı sıra sosyal aktörler tarafından öncelik verilen ve tanımlanan politik kurgulardır. Bundan dolayı 'kim için güvenlik' sorusu önem kazanmaktadır. Flaherty ve Filho'ya göre (2013, s. 14), birçok ülkenin bu temel hedefi gerçekleştirmek için kullandıkları farklı stratejiler nedeniyle enerji güvenliği ulusal güvenlik kapsamında geniş bir şekilde tanımlanmaktadır. Cherp ve diğerlerine göre (2012, s. 331), hükümetler ve halk yaşamsal enerji sistemleriyle ilgili bir aksaklığı ulusal güvenlik sorunu olarak görmektedir. Bu bahsedilen

yaklaşımlarda görüldüğü üzere kritik öneme sahip olan enerji güvenliği politik ekonomi yaklaşımları arasında geniş biçimde yer bulmuştur.

Enerji Güvenliğinin Politik Ekonomi Literatürü

Enerji, enerji güvenliğinden dolayı dış politika ve jeopolitikle bağlantılıdır. Enerjinin politik ekonomiyle bağlantısı enerji fiyatları dünya ekonomisini etkilediği için açıktır (Moe, 2014, s. 2). Strange'e göre, sosyal bilimlerdeki ana teorik disiplinlerin (ekonomi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler) sınırlarından dolayı enerji güvenliği analizinde yetersiz olmaları kavramın hem ekonomik hem politik açıdan analiz edilmesini gerektirmektedir (1994, s. 194-195). Uluslararası politik ekonomiyi (UPE) açıklamada kullanılan üç ana perspektif bulunmaktadır. UPE'ye yönelik farklı değer ve inanç sistemlerine dayalı farklı bakış açılarına sahip bu üç teorik perspektif; realizm, liberalizm ve yapısalcılıktır (Balaam ve Veseth, 2001, s. 17-21). Uluslararası enerji politikasıyla ilgili literatürün çoğunda dolaylı olarak realist ve jeopolitik teorik yaklaşımlar uygulanmaktadır (Dannreuther, 2010, s. 3). Bununla birlikte enerji ve güvenliği liberal ve yapısal teorilerde de incelenmektedir. Bu bölümde bu politik ekonomi perspektiflerinin enerji güvenliği yaklaşımları temel varsayımları ile gösterilecektir.

Realist yaklaşımda, başta kritik enerji olmak üzere doğal kaynaklara ulaşım ve onların kontrolü ulusal güç ve ulusal çıkarın anahtar ögesidir. Enerji kaynakları giderek daha az ve güvensiz bir hale gelmektedir. Devletler artan bir şekilde bu kaynakların kontrolü ve ulaşımı için rekabet edecektir ve bu yüzden çatışma ve savaşların artması muhtemeldir. Bu bakış açısı petrol üretiminin zirveye ulaşmasına dair Petrol zirvesi tezi (*Peak oil thesis*), Kaynak laneti (*Resource curse*), Kaynak savaşları (*Resource wars*) literatüründen kaynaklanmaktadır (Dannreuther, 2010, s. 3). Realist anlayışta anahtar bir stratejik ürün olan enerji, uluslararası sistemde ona ulaşımı olan devletler için uluslararası sistemde kullanılacak bir iç güç kaynağı, ona sahip olmayanlar için dışa bağımlılık kaynağı ve zayıflık olarak görülmektedir. Devletler enerjiyi bir güç aracı olarak kontrol etmelidir. Enerji realizmine göre, enerji ihraç ve ithal eden devletler en uygun enerji sonuçlarının sağlanması için enerji pazarlarına bağımlı olmaktan çok devletin faydası doğrultusunda bu pazarları yönlendirmelidir. Bu bağlamda ulusal enerji politikası ekonomik bir sorun olarak düşünülme yerine güvenlik sorunu olarak kabul edilerek güvenlikleştirilmektedir (Hancock ve Vivoda, 2014, s. 207-209). Güvenlikleştirme¹ politik önceliklerde çelişkiye sebep olarak enerjiyle ilgili alınan kararları etkileyebilmektedir (Belyi, 2014, s. 318). Enerjinin güvenlikleştirilmesi,

1 Realist perspektifi miras alan Kopenhag Okulunda (KO) Ole Waever ve Barry Buzan tarafından geliştirilen güvenlikleştirme politik olmayan herhangi bir kamusal sorunun (devletin ilgilenmesi gerekli olmayan), politizasyonu (kısmen kamu politikası sorunu olması nedeniyle hükümet denetimi gerektirmesi) sonrasında güvenlikleştirilerek varoluşsal bir tehdit olarak tanıtılması ile acil önlemler gerektiren normal politik prosedür sınırlarının dışında hareket etme meşruluğu elde edilmesine dayanmaktadır. Güvenlikleştirme teorisi kolektif politik birimlerin (bazen devlet olmayan şekilde) birbirleriyle dostluk ya da düşmanlık ilişkisi oluşturduğu dünya politikalarının orta düzeyinde, egoist kolektif politik aktörlerin birbirlerine karşı güvenlikleştirme oluşturmalarına yoğunlaşmaktadır. KO güvenliği tehditin direkt sonucu olarak değil, tehditin politik yorumunun sonucu (güvenlikleştirme süreci) olarak kabul etmektedir. Ayrıntılı bilgi için Buzan, Waever ve de Wilde, 1998:23-27; Buzan ve Waever, 2009:253-256; Belyi, 2017.

enerjinin normal karar alma sürecinden çıkarılmasını mümkün kıldığı için enerji sorunu politikada daha yüksek önceliğe sahip olmaktadır (Johansson, 2013, s. 203). Aktörler istedikleri politik sonuçları elde etmek için enerjiyi güvenleştirmektedir (Ciută, 2010, s. 133). Buna petrol tüketim ve rezerv-üretim alanlarının enerji ihracatı ve ithalatı yapan ülkeleri 'asimetrik bağımlılık' ilişkileri ile savunmasız kılması gibi faktörler ve uluslararası politikanın devletlerin güç mücadelesi olmasına dair politik realist anlayış eklendiğinde enerji kaynaklarının kontrolü için devletlerarası enerji rekabeti ve silahlı çatışmalar meydana gelmektedir (Ferman, 2014, s. 29-30). Bu da, realist perspektifin desteklediği, ülkelerin bağımlılıklarını azaltma doğrultusunda aldıkları enerji güvenliği tedbirlerinin dünyada enerji çevresinde kaotik, güvensiz bir yapıya neden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla enerji güvenliğinde sadece en güçlü ülkelerin değil küresel enerji güvenliğinin hedeflenmesini göz önüne alınan yaklaşımlar önemlidir. Bu bağlamda, uluslararası politikada realist yaklaşım ve ona bağlı reel politik ile jeopolitik geleneklere (gizli diplomasi, güçler dengesi takıntısı, halkın fikrini görmezden gelme, uluslararası hukuk normları ve kurumlar geliştirme başarısızlığı gibi) eleştiri olarak doğan (Dannreuter, 2010, s. 5) liberal yaklaşımın enerji güvenliği yaklaşımı incelenmelidir.

Liberal yaklaşımda, enerji herhangi bir üründen farklı algılanmamaktadır. Enerji pazarlarında da özel şartlar olmamalı ve diğer ürün pazarları ile aynı şartlar geçerli olmalıdır. Yaklaşımda anahtar oyuncular özel enerji şirketleri ve tüketicilerdir. Devlet enerji konularından ayrı durmalı ve serbest piyasaların dominant rol oynamalarına izin vermeli, devletin uyguladığı enerji politikaları enerji pazarlarının serbest işleyişini sağlama amaçlı olmalıdır (Hancock ve Vivoda, 2014, s. 208-209). Uluslararası enerji politikalarında liberal yaklaşım iki çalışma alanında görülmektedir. Bunlardan birincisi, uluslararası enerji endüstrisinin 'karanlık bölgesi' (*dark underbelly*) ile enerji endüstrisinin uluslararası ilişkileri, ekonomi ve politikalarındaki anti liberal uygulamalar ve hataların açığa çıkarılmasıyla ilgili liberal yaklaşımdır. İkincisi, 'neyin yapılması gereklidir' (*what needs to be done*) ile uluslararası enerji endüstrisinin yönetimiyle ilgili daha açık ve işbirlikçi uygulamalar oluşturulmasına dair liberal politik talimattır (Dannreuther, 2010, s. 6-9). Liberal yaklaşım küresel enerji ilişkilerinin işbirliği ile yönetiminde yasal, ekonomik ve kurumsal yolların önemini vurgulamaktadır (Hancock ve Vivoda, 2014, s. 208). Bununla birlikte dünyada liberal yaklaşım ve enerji özelleştirmeleri sonrasında etkin ve adil olmayan uygulamalar meydana gelebilmektedir. Yapılan özelleştirmelerin sonucunda bazı bölgelerde yüksek yakıt yoksunluğu oluşmaktadır. Buna ek olarak, yeni petrol rezervlerinin kullanılması talebi ve çabaları ile jeolojik katmanların delinerek keşfedilmesi, ölçülmesi ve kanıtı rezerv olarak ticareti yapılabilir finansal varlık olmaları sonrasında insanlar topraklarından çıkarılmakta, şehirler askerler tarafından işgal edilmekte ve yeraltı suları zehirlenmektedir. Liberal yaklaşımda tüketici tercihlerinin pazarı etkilediği farz edilmekte, insanlar enerji şirketleri kendi aralarında rekabet edecekleri için piyasanın onlara en iyi fiyatları vereceğine inanmaya teşvik edilmekte, uygulamada ise az sayıda çok uluslu şirketin hâkimiyeti herhangi bir tercihin belirli bir değişim oluşturma olasılığını ortadan kaldırmaktadır (Khan ve diğerleri, 2015, s. 97-99). Bu uygulamalarda, liberal tezin, nispeten barışçıl bir ortamı teşvik etse de, bütünüyle uygulanmadığı ve özel sektörün kontrol dışı ve tekelci yönelimleriyle amacından uzaklaşabildiği fark edilmektedir. Bu doğrultuda enerji

güvenliğinin bu liberal uygulamaların diğer tarafından, yani UPE'yi 'aşağıdan'; ezilen sınıflar ve gelişmekte olan Üçüncü Dünya ülkeleri perspektifinden görmeyi sağlayan tek analiz çerçevesi olan (Balaam ve Veseth, 2001, s. 69) yapısalcılık perspektifiyle de gösterilmesi gereklidir.

Yapısalcı perspektifli modern dünya sistemi teorisi ve bağımlılık teorisinde, merkez (gelişmiş) ülkelerin az gelişmiş çevre, yarı-çevre ülkelerin ana ürünleri olan enerji gibi hammaddeler ile ucuz işgücünü sömürme süreçleri ele alınmaktadır. Modern dünya sistemi teorisine göre, kapitalist merkez ülkeler endüstriyel üretimleri için çevre ülkelerin ham maddelerini kullanmanın yanı sıra çevre ülkeleri üretim fazlaları için yeni pazarlar olarak kullanmaktadır (Wallerstein, 1974, s. 408-414). Gelişen dünyada birçok kişi modern enerji teknolojilerine erişim için mücadele ederken çevre/yarı çevre ülkelerinden enerji transfer eden merkez ülkelerde enerji kaynakları bu ülkelerden çok daha fazla ve sürdürülemez düzeyde tüketilmektedir (Podobnik, 2002, s. 253-262). Bu süreçte birçok borçlu az gelişmiş ülke, dış yatırımı çekmek için sıklıkla ormanlık bölgeleri içeren doğal kaynaklarını kullanmaya teşvik edilmekte, endüstriyel ülkeler ve çok uluslu şirketleri (ÇUŞ) az gelişmiş ülkelere tedarik deposu ve atıkları için lavabo muamelesi yapmaktadır (Jorgenson, 2010, s. 459-461). Bağımlılık teorisinde ise, çok uluslu şirketlerin yatırımlarının az gelişmiş ülkelerde çok az bir kesimi zenginleştirirken insani, çevresel ve ekolojik yıkıma neden olduğu belirtilmektedir. Fakir ve az gelişmiş çevre ülkelerin kaynaklarının zengin merkez ülkelere transferi sürecinde fakir ülkeler dünya sistemine entegre olurken daha fazla yoksullaşmakta merkez devletler ise zenginleşmektedir. Bu, serbest piyasa ekonomistlerinin serbest ticaretin yoksul ülkelere tam ekonomik entegrasyon yolunda ilerleme sağladığını savunan görüşleriyle zıtlık göstermektedir (Suresh, 2010, s. 279). Nitekim çevre ülkelerin ekonomileri petrol gibi tek ürün ihracatına bağımlılıkları ve hammaddeleri işleyerek yüksek değerli mamul ürünlere çevirmedeki başarısızlıkları nedeniyle teknoloji ve sanayi ürünlerinde merkez ülkelere bağımlı olmaktadır. Bu ekonomik bağımlılık ise çevre ülkeleri az gelişmiş ve politik olarak zayıf kılmaktadır. Bağımlı çevre ülkeler önemli bir maliyet ve riski olmadan merkez ülkeden bağımsız dış politika izleyememektedir (Hinnebusch, 2003, s. 35) ².

Yapısal yaklaşımda görülen merkez devletlerin ÇUŞ vasıtasıyla yarı-çevre ve çevre ülkelerin doğal kaynaklarını tüketmelerinin farklı bir boyutu daha bulunmaktadır. Bu, ÇUŞ'in liberal uygulamalarının sadece bazı çevre, yarı-çevre ülkelerin kaynakları ve enerji güvenliğine değil temelde küresel enerji güvenliğine zarar vermesidir. Benzer şekilde realist uygulamalarda enerji sahibi ülkelere yapılan müdahaleler sonucunda da dünyanın değerli enerji kaynakları zarar görebilmektedir. Dolayısıyla enerji güvenliğinin artırılması için bu uygulamaların geri planındaki yapısal etkenlerin ve aktörlerin incelenmesi gereklidir. Bu da sosyal inşacı teorisinin uluslararası sistemde kimlik, çıkar ve davranışlar, kültür ve norm gibi subjektif etkenler ve tarihsel süreçlerin etkisini dikkate alan analizini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda sosyal inşacı yaklaşım liberallerin gözden kaçırdığı, realistler için olmayan, psikolojik yaklaşımlar için önemsiz olan ampirik incelemeler için yeni alanlar oluşturmaktadır (Adler, 1997, s. 348).

2 OPEC başarısı, merkez ve çevre arasındaki bu bağımlılık ilişkisinin değişmesi yönünde bir fırsat olduğu halde bu gerçekleşmemiştir. Ortadoğu ülkelerinin ellerindeki kozu değerlendirmemesinin nedenleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Hinnebusch, 2003:36-45.

Sosyal inşacılık³, materyal dünyanın insan davranışını şekillendirdiği ve insan davranışı tarafından şekillendirildiği, etkileşim biçiminin ise materyal dünyanın dinamik normatif ve epistemik yorumlarına bağlı olduğuna dair görüştür (Adler, 1997, s. 322). Sosyal inşacılığın oluşturan iki temel ilkedeki ilk insan topluluğu yapılarının materyal güçlerden çok paylaşılan fikirler tarafından belirlenmesi, ikincisi aktörlerin kimlik ve çıkarlarının doğa tarafından verilmek yerine bu paylaşılan fikirlerden meydana gelmesidir (Wendt, 2003, s. 1). Sosyal inşacılığa göre uluslararası sistem sosyal olarak inşa edilmiştir ve insanların düşünme ve birbiriyle etkileşimde bulunma şekillerinden oluşmaktadır. Gücün materyal dağılımı önemli olmakla birlikte inanç, fikir ve değerler de devletlerin davranışlarını, bunun sonucunda, uluslararası sistemi değiştirebilmektedir (Chernoff, 2007, s. 68-71). Kimlik ve çıkarlar uluslararası sistem ve devletlerin davranışlarının nedenlerini anlamada yaşamsal önem taşımaktadır. Süreç/etkileşim, yapılar ve aktörler devletlerin davranışlarını etkilediği için, yapılar ve amillerin karşılıklı oluşumu hakkında konuşabilmek için temel bir gerekliliktir (Harriman, 2009, s. 11-12). Yapının amiller (agents) üzerinde hem nedensel hem oluşturuca etkileri bulunmaktadır. Bu doğrultuda sosyal inşacı yaklaşımın, kimlik ve çıkarların dışsal kabul edildiği önerme ile davranışlar üzerindeki nedensel etkilere odaklanan rasyonel yaklaşıma⁴ kıyasla eklediği başlıca değer yapının kimlik, çıkar ve davranışlar üzerindeki oluşturuca etkilerinin mikro ve makro düzeylerde analizinden kaynaklanmaktadır (Wendt, 2003, s. 144-166).

Sosyal inşacı teorik çerçevesinde, enerji güvenliğinin yeniden kavramsallaştırılması sürecinin iki temel özelliği bulunmaktadır. Birinci özellik, dış kaynaklı tedarike yönelik (kullanılabilirlik, ödenebilirlik, ulaşılabilirlik odaklı) enerji güvenliğinden yurtiçi odaklı enerji kullanımı güvenliğini de (toplumsal ve çevresel kabul edilebilirlik) dikkate alan enerji güvenliğine geçmektir. İkincisi, enerjinin ekonomik kalkınma ve çevresel sürdürülebilirliğe zarar vermeyecek şekilde sağlanmasına dair statik enerji güvenliğinden enerjiyle ilgili güvensizlik ortamına direnç gösterecek şekilde esneklik kapasiteli dinamik enerji güvenliğine geçerek iklim değişikliğiyle ilgili değişen dış bağlamı göz önüne almak, uluslararası enerji yönetimi ve teknoloji ve politik yenilik odaklı rekabete önem vermek ve öngörülemeyen enerji kazalarıyla başa çıkma gücünü arttırmaktır. Sosyal inşacı perspektifle enerji güvenliği ve iklim değişikliği farklı çıkarların bulunduğu bütünüyle ayrı kavramlar olmadığı için değişen dinamik bir senaryoda iç etkileşimleri

3 Türkçede 'Social Constructivism' yerine Sosyal İnşacılık, Konstruktivizm gibi terimler kullanılmaktadır. Bu çalışmada 'Sosyal İnşacılık' teriminin kullanılması tercih edilmiştir. Sosyal inşacılık ilk olarak Nicholas Onuf tarafından kullanılmış ve daha sonra Alexander Wendt tarafından geliştirilmiştir. 1980'li yıllarda sosyal bilimlerin materyalist ve pozitif görüşleriyle ilgili yaşanan kısmi hayal kırıklığı ve Uluslararası İlişkiler (Uİ) teorilerinin Soğuk Savaşın sonunu ya da genel olarak gerçekleşen sistemik değişimi açıklamada yetersiz kalmaları sonrasında uluslararası politika hakkında sosyal inşacı düşünce yeniden canlanmış ve popüler olmuştur. Geleneksel Uİ teorileri; realizm, liberalizm ve Marksizm/yapısalcılığa alternatif yeni teoriler arasında realizm ve liberalizme (özellikle neorealizm ve neoliberalizme) eleştiri olarak büyüyen sosyal inşacılık teorisi 1990'lı yıllarda hâkim duruma gelmiş ve Marksizmin entelektüel çekiminin düşüşüyle oluşan boşluğu doldurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wendt, 2003:3-4; Adler, 2012:133; Dannreuther, 2010:1.

4 Neorealist ve neoliberal tezler rasyonalizme dayanmaktadır. Rasyonel tercih teorisi diğer sosyal teorilerde olduğu gibi bazı soruları sorarken diğerlerini sormamaya yönelmekte, kimlik ve çıkarları dışsal kabul ederek amillerin davranışlarının nasıl sonuçlar (outcome) meydana getirdiğine odaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wendt, 1992:391-392.

ile birlikte araştırılmalıdır. Bir ülke, yeterli enerjiyi uygun fiyatla sürekli olarak garanti edebilse dahi uç (*extreme*) iklim olayları iklim değişikliğinin ölçsüz enerji kullanımıyla ilgili koyduğu doğal kısıtlar hakkında uyarı olmaktadır. Bu anlamda gerçek enerji güvenliği ulusal yenilik kapasitesini arttırmak ve en kısa süreçte düşük karbon ekonomisi ile sürdürülebilir enerji kullanımına geçmektir (Li, 2012, s. 3-26). Bu bağlamda iklim değişikliği tehdit çarpanı olarak görülmekle birlikte iklim değişikliğinde sürdürülebilirlik ve adalet (daha iyi yönetim ve insan güvenliği doğrultusunda dönüşüm) fırsatları öngörülerek güvenleştirme süreciyle mücadele edilmektedir (Prabhakar, 2015, s. 30).

Enerji Güvenliği ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Yenilenebilir enerji doğal kaynaklarla çevreye zarar vermeden enerji üretimi ve kullanımıyla sürdürülebilir kalkınmaya dayanmaktadır. Bu kaynaklar, fosil kaynakların aksine güneş, rüzgâr, su (enerjileri) şeklinde farklı oranlarda olmakla birlikte her ülkede yer almakta, bu anlamda enerjinin ülkeler arasındaki asimetrik dağılımı nedeniyle oluşan dışa bağımlılık, olası çatışma riskleri, sivil savaşlar ve dış müdahaleleri önleme potansiyeli taşımaktadır. Yenilenebilir kaynaklar etkin kullanılırsa çevreye zararı ve tükenme riski bulunmamakta, fosil kaynaklara kıyasla küresel ısınma ve çevresel kirlilik riski neredeyse yok denecek kadar düşük olup, nükleer enerjiye kıyasla çevresel felaket riski ve radyoaktif atık problemi bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak yenilenebilir enerji kaynakları sınırlı ve ithal olabilen fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılması ile dışa servet aktarımının yerli enerji kanalıyla ülke içine yönelerek farklı kaynaklara aktarılabilmesinin yanı sıra istihdam ve ihracat artışı sağlamaktadır.

İstihdam artışı, yenilenebilir enerji endüstrisinin mekanize ve kapital yoğun fosil yakıt teknolojilerine kıyasla emek yoğun bir endüstri olması nedeniyle oluşmaktadır. Yenilenebilir enerji ile üretilen her birim elektrik için daha fazla iş yaratılmakta (Union of Concerned Scientists, 2013), yenilenebilir enerjinin fosil yakıtlı teknolojilere kıyasla çok daha yüksek istihdam etkisi bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji endüstrisi dünyada milyonlarca kişiye istihdam sağlamaktadır (IRENA, 2017, s. 5-10). Buna ek olarak yenilenebilir enerjide maliyet giderek düşürülmekte ve dünyada bazı bölgelerde sübvansiyonsuz yenilenebilir enerji kaynaklar, fosil ve nükleer yakıtlara kıyasla daha düşük maliyetle üretilip bu yakıtlarla rekabet edebilmektedir (Lazard, 2016, s. 2).

Dünyada yenilenebilir enerji konusunda başarılı ülkeler incelendiğinde: Fransa, Almanya ve İngiltere'de yenilenebilir enerji kullanımının artırılması sayesinde sekiz nükleer reaktör durdurulmuştur (Planétoscope, 2015). Kanada, Danimarka, Norveç, Hollanda, İngiltere ve ABD belirgin rezervleri, enerji etkinliği odaklı enerji tasarrufu ve yaygın yenilenebilir enerji kaynakları kullanımına dayalı iç politikalarının sonucunda enerji bağımlılıklarını %40'ın altına düşürmüşlerdir (Cirdei, 2014, s. 148-149).

Bu ülkeler arasında Danimarka, Kuzey Denizi'ndeki üretim ile fosil yakıtların daha çok yenilenebilir enerjiyle yer değiştirmesi sonucunda (Danish Energy Agency, 2015) 1970'de %99 petrole bağımlı iken 2007'de enerjide kendi kendine yeterli hale gelmiştir (Sovacool ve Brown,

2010, s. 8895). Danimarka'nın 1990-2015 yılları arasında GSYİH'sı %44 artarken enerji tüketimi %8 ve karbon emisyonları %36 oranında düşürülmüş, buna ek olarak yeni ürünler ve endüstriler geliştirilmiş, ihracat ve istihdam artmıştır. Danimarka'da yıllık elektrik üretiminin %50'den fazlası yenilenebilir enerjiyle karşılanmakta, 2050 yılına kadar bütün enerji talebinin yenilenebilir enerjiye dayalı olması hedeflenmektedir (Danish Energy Agency, 2017, s. 3-12).

Almanya'da, tarife garantisi politikası sonucunda yenilenebilir enerji üretiminde muazzam büyüme gerçekleştirilmiş (Frondele ve diğerleri 2009, s. 5-7), 2015 yılında elektriğin %31'i (Hoff, 2016), 2016 yılında %32'si (Runyon, 2017) yenilenebilir enerjiden elde edilmiştir. Almanya 2022 yılına kadar fosil yakıt temelli elektrik üretiminden geniş oranda karbonsuz enerji sektörüne geçiş nükleer enerjiyi aşamalı olarak durdurmayı (EIA, 2016, s. 91), 2050 yılına kadar yenilenebilir enerjinin nihai enerji tüketimindeki payını %60'a, elektrik arzındaki payını %80'e çıkarmayı hedeflemektedir (Appunn, 2017).

Sayıları artırılabilir bu örnekler yenilenebilir enerjinin dışa bağımlılığı azaltıp, istihdam ve ihracatı arttırdığını, yüksek ekonomik büyüme ve çevre korunması ile hem enerji güvenliği sağladığını hem kalkınmayı desteklediğini göstermektedir.

Türkiye'nin Enerji Güvenliğinin Sosyal İnşacı Analizi

Sosyal inşacılıkta, uluslararası sistemde devletlerin kimlik ve çıkarları ile uluslararası sistem birbirlerini etkilemektedir (Chernoff, 2007, s. 70). Özne kimlik, çıkar ve davranışları içermektedir. Öznenin doğası gereği ilişkisel bir boyutu bulunmaktadır (Wendt, 2003, s. 171). Yapısal bağlar, sistemik süreçler ve stratejik pratikler devletin kimliğini oluşturmaktadır (Burchill ve diğerleri, 2005, s. 199) Çıkarlar aktörlerin ne istediğiyle ilgilidir ve davranışı açıklamayı sağlayan motivasyonları belirlemektedir (Wendt, 2003, s. 231). Devlet davranışları kurumsal, tip, rol ve kolektif kimliklerinden kaynaklanan çeşitli çıkarlar ile motive olmaktadır. Devletler içyapılardan meydana gelmektedir (Wendt, 2003, s. 233,243). İçyapılarda siyasal yapı, iç siyasal sistemde yer alan aktörler ve aralarındaki ilişkilerin doğası etkili olmaktadır (Sönmezoglu, 2005, s. 242).

Sosyal inşacı karşılıklı yapı ve özne oluşumu modelinde, kültürel yapıların içyapılar, özne, mikro yapı (devletlerarası etkileşim süreci), makro yapıya (uluslararası sistem) etkileri ile bu yapıların kendi aralarındaki karşılıklı nedensel ve oluşturucu etkiler gösterilmektedir. Kültürel yapılar doğaları ve etkilerinde karmaşık oldukları için düzenlenen tipoloji temelde üç ayrıma dayandırılmaktadır. Bu ayrımlar: Kültürel yapıların organize oldukları ortak ve kolektif bilgi olarak belirtilen makro ve mikro düzeyler, aralarındaki nedensel ve oluşturucu etkiler ile davranış, kimlik ve çıkarlara olan etkilerdir (Wendt, 2003, s. 189-190).

Türkiye'nin enerji güvenliğiyle ilgili sosyal inşacı modelde; makro yapıda Türkiye'nin enerjiyle ilgili aldığı kararları etkileyen, enerjiyle ilgili sürekli değişen uluslararası sistem ve koşulları yer almaktadır. Türkiye'nin öznesinde; kimliğinde enerji güvenliğini etkileyen profili, çıkarlarında enerjiyle ilgili istek, hedef ve motivasyonları, enerjiyle ilgili davranışlarında enerji kullanımı ve

çevresel etkileri bulunmaktadır. Bu yapılar dahilinde yapılacak sosyal inşacı analizde, Türkiye'nin fosil yakıt bağımlılığının yapısal nedenleri ile yenilenebilir enerjiyle enerji güvenliği artırma potansiyelinin görülmesi hedeflenmektedir.

Makro yapı

Uluslararası enerji sisteminde, etkin olan birinci özellik küreselliğin iki cephesi olan çevresel koruma ve ekonomik rekabetin birbirine zıt görünmesi ve küresel rekabetin iklim ya da biyolojik çeşitliliğin korunmasına kıyasla daha yüksek politik önceliğe sahip olmasıdır (Sheer, 2005, s. 13). İkinci özellik, uluslararası enerji alanında, enerjinin sınırlı bir stratejik ürün olarak görülmesinden dolayı ana oyuncuların jeopolitik temelde hareket etmeleridir. Bu da devletler arasında işbirliğini zorlaştırmaktadır (Harriman, 2009, s. 30). Dünyadaki genel liberalizasyon eğilimine rağmen Rusya Gazprom, Alman E.ON, Fransız Gaz de France ve Norveç NorskHydro gibi birçok enerji şirketi devlet kontrolündedir. Dolayısıyla enerji alanını çevreleyen yapısal bağlam bir yanda rekabetçi, bir yanda ulusal karakterdedir (Harriman, 2015, s. 30).

Dünyada uzun süredir enerji kaynaklarının kontrolü doğrultusunda silahlı çatışma ve savaşlar meydana gelmekte, özellikle batılı devletler arasında enerjide çıkar çatışmaları oluşmaktadır (Klare, 2001, s. 27-51; Podobnik, 2002, s. 266; Adomeit, 2016, s. 8-11; Ferman, 2014, s. 29-30; Andreasson, 2015, s. 13-33). Bu süreçte enerji üretiminde yüksek oranda su kullanımı (Mielke ve diğerleri, 2010, s. 33) ayrı bir risk oluşturmaktadır. Enerji üretiminde hala çoğunlukla fosil kaynaklar kullanılmakla birlikte, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yükselen enerji fiyatları (Aalto ve diğerleri 2014, s. 2), enerji arz güvenliğinin önemi ve enerjinin küresel ısınma ile uluslararası güvenliğe etkisi (Sussman, 2008, s. 391), Rio'da BM Çevre ve Kalkınma Konferansının iklim sistemini koruyacak ilkeleri (UN, 1992), Kyoto Protokolü'nün üye ülkelere atmosfere saldıkları sera gazlarıyla ilgili getirdiği bağlayıcı yükümlülükler (Çevre ve Orman Bakanlığı, 1998) gibi gelişmeler sürdürülebilir kalkınma ve yenilenebilir enerji kullanımını zorunlu göstermeye başlamıştır.

Bu gelişmelere karşın yenilenebilir kaynaklarla enerji üretiminde, kesintili olmaları nedeniyle arz belirsizliği ve fosil yakıtlarla rekabet gücü bulunmamaktadır. Yenilenebilir kaynakların elektrik üretiminde kullanılması yeni olduğu için yüksek yatırım gerektirmektedir (Taşkiran, 2010, s. 33). Fosil kaynaklara yenilenebilir enerjiye kıyasla yüksek oranda verilen sübvansiyonlar (Hancock ve Vivoda, 2014, s. 207) fosil yakıt kullanımını daha ekonomik hale getirmekte ve yenilenebilir enerji alanına yönelmek isteyenlerin yatırımlarını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte teknoloji yatırımları sayesinde yenilenebilir enerjinin maliyeti sürekli düşmekte, hidrojen ve diğer depolama sistemleriyle de kesinti sorunu çözülebilmektedir (Rifkin, 2014, s. 75-76).

Mikro yapı

Türkiye, güncel olarak sırasıyla Irak, Rusya, İran, Hindistan, Suudi Arabistan, İsrail, İtalya, Yunanistan, Kolombiyadan petrol ithalatı ve Rusya, İran, Azerbaycan, Cezayir, Nijeryadan

doğal gaz ithalatı yapmaktadır (Türkiye Petrolleri, 2016, s. 28). Kolombiya, Rusya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Avustralya, ABD ve Kanadadan kömür ithalatı yapılmaktadır (ETKB, 2016b, s. 32). Türk Boğazları'ndaki enerji trafiği, çoğu Hazar ve Kafkasya Bölgesinden taşınan ham petrol olmak üzere, taşınan tehlikeli yük nedeniyle çevresel risk oluşturmaktadır (Tozar ve Güzel, 2011, s. 7-12). Ortadoğu ve Hazar bölgesindeki petrol ve doğal gazın Avrupa'ya taşınmasına yönelik boru hatları ve projeleri bulunmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2016). Ortadoğu'da enerji kaynakları olan ülkelerdeki çatışma ve savaşlar Türkiye'nin enerji güvenliğini etkilemektedir (Nazemroaya, 2015).

İçyapılar

Türkiye'nin enerji politikalarında etkili olan aktörler: Hükümet-devlet, kamu kurumları, bakanlıklar ve bağlı kuruluşları, yerel yönetimler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, özel sektör, akademi ve medya olarak belirtilmektedir. Türkiye'de enerjiyle ilgili kararlar devlet stratejileriyle belirlenmektedir. Uygulamaların büyük ölçüde özel sektör⁵ tarafından yapılması nedeniyle özel sektör önemli bir aktör olarak nitelendirilmektedir. Bu sayılan aktörlere ek olarak, paydaş konumu ile alınan kararlardan etkilenen kişi, grup, kuruluşlar arasında (Şahin, 2014, s. 18), sonuçlardan etkilenen ama etkisi çok düşük olan Türk milleti bulunmaktadır. Türkiye'de enerji ve doğal kaynaklarla ilgili hedef ve politikaların uygulanması Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın (ETKB) yetkisi altındadır (ETKB, 2014, s. 16).

Arz güvenliğini sağlama doğrultusunda fosil yakıt ağırlıklı politika yürütülmektedir. Kömürden elektrik üretimine önemli teşvikler verilmektedir (Berke, 2014, s. 23-25). Özellikle 2000 yılı sonrasında ithalat bağımlılığının azaltılması ve arz güvenliğinin sağlanması amacıyla yenilenebilir enerji kullanımını teşvik eden düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır⁶. Yenilenebilir enerji kullanımı ve iklim değişikliğiyle mücadele konularında mevzuat eksiklikleri, mevzuatın tam olarak uygulanmaması, teşvik yetersizliği gibi sorunlar (Ar, 2008, s. 7; Kaya ve diğerleri, 2014, s. 24-29; Şahin, 2014, s. 35), enerji yönetiminde taraflar arası ortak politikada koordinasyon eksikliği bulunmaktadır (Altuntaşoğlu, 2011, s. 58-62; EPDK, 2011, s. 53).

Türkiye'nin Enerji Kimliği

Türkiye'nin petrol, doğal gaz, taşkömürü, linyit, asfaltit, bitümler gibi fosil rezervleri, uranyum ve toryum gibi nükleer kaynakları (BOTAŞ, 2015, s. 14) ve kaya gazı rezervlerinin olduğu (Newell, 2011, s. 29-31), linyit dışında zengin fosil rezervlerinin bulunmadığı belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 103). Petrol ve doğal gaz rezervleri, tüketim ve ithalat miktarları düşünüldüğünde çok düşük orandadır (TP, 2016, s. 27-28). Dünya bor rezervlerinin %73'ü Türkiye'de bulunmaktadır

5 Doğal gaz ve elektrik özelleştirmeleri ile piyasanın büyük oranda özel kesimin kontrolünde olması sonucunda 2007 ve 2012 arasında konutlarda kullanılan elektrikte %127 oranında, sanayi kuruluşlarında %97-112, ticarethanelerde %97, tarımsal sulamada %145 fiyat artışı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM, 2013:51-52.

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. ETKB, Yenilenebilir Enerji Müdürlüğü, 'Mevzuat', http://www.eie.gov.tr/yenilenebilir/y_mevzuat.aspx, Erişim Tarihi. 14.01.2017

(Eti Maden, 2017). Türkiye enerji ihtiyacının %75'ini ithal etmektedir (TP, 2016, s. 25-26). Özellikle elektrik üretiminde doğal gaz payının yüksekliği ve sınırlı sayıda ülkeye yüksek bağımlılık arz güvenliği açısından risk oluşturmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 14).

Türkiye'nin coğrafi özellikleri nedeniyle rüzgâr, hidrolik, güneş, jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynakları bulunmaktadır. Güneş enerjisinde gerekli yatırımların yapılması durumunda 1.100 Kwh/m² üretim potansiyeli ile Avrupa'da İspanya'dan sonra en büyük güneş potansiyeline sahip ülke olarak nitelendirilmekle birlikte Türkiye'nin bunu politika ve proje düzeyinde değerlendiremediği belirtilmektedir (Stefanova ve Popov, 2013, s. 2-3). Türkiye rüzgâr enerjisinde Avrupa'da potansiyeli en iyi olan ülkelerden biri olarak tanımlanmaktadır (Bayrakçı ve Delikanlı, 2007, s. 78). Jeotermal enerjide dünya ülkeleri arasında zengin bir konumda yer almaktadır (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2017). Biyogaz potansiyelinin kullanılması durumunda yıllık enerji talebinin önemli bir bölümünün karşılanabileceği belirtilmektedir (Özcan ve diğerleri, 2009, s. 246).

Türkiye, bir süredir artan nüfusu, sürdürülebilir olmayan su altyapı projeleri, tarımda aşırı su kullanımı, su kaynaklarının atıklarla kirlenmesi, büyük ölçekli altyapı projeleri, madencilik faaliyetleri ve küresel ısınma gibi nedenlerle su sıkıntısı çeken bir ülkedir (Öktem ve Aksoy, 2014, s. 14-16). Bu bağlamda yağış oranlarındaki %40 düşüş de göz önüne alındığında hidroelektrik kaynaklara olan yüksek bağımlılığın ciddi etkileri bulunmaktadır (IICEC, 2014, s. 227). Türkiye NATO'ya üyedir ve AB'ne üyelik başvurusunda bulunmuştur. BM İklim değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) ve Kyoto Protokolü'ne üye olmakla birlikte, Kyoto Protokolünün ikinci yükümlülük dönemi olan 2013-2020 için sera gazı azaltma hedefi koymamıştır (Stefanova ve Popov, 2013, s. 4).

Türkiye'nin Enerji Çıkarları

Türkiye'nin ulusal strateji hedefleri ve enerji politikalarının en önemli bileşenleri; enerji tasarrufu ve verimliliği, enerji arz güvenliğinin sağlanması, dışa bağımlılığın azaltılması, çevrenin korunması ve iklim değişikliğine karşı etkin mücadele olarak tanımlanmaktadır (ETKB, 2016a). Türkiye'nin enerji politikasında ithal edilen petrol ve doğal gaz kaynaklarına olan yüksek bağımlılığı azaltma doğrultusunda birincil enerji kaynaklarında çeşitlendirme hedeflenmektedir. Bu doğrultuda linyit ve diğer yerli kaynakların daha fazla değerlendirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının payının yükseltilmesi ve nükleer enerjinin elektrik üretiminde kullanılması gerekli görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 15).

Yıllık enerji tüketiminin %20'sinin yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması, elektrik üretiminde doğal gaz payının %30 ile sınırlandırılması, elektrik enerjisinin en az %5'inin nükleer santrallerden sağlanması, enerji yoğunluğunun 2000 yılı değerlerine göre %20 azaltılması uzun vadeli hedefler arasında gösterilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014a, s. 34). Yenilenebilir enerji potansiyelinin 2030 yılına kadar elektrik enerjisi talebini karşılayacak düzeyde olmasına karşın arz-talep dengesinin acil ve sürekli arz artırıcı baskı yaratması ve bu kaynakların kullanıma alınma süresi ile finansman kısıtları nedeniyle sadece yenilenebilir enerjiye dayalı bir sistemin kurulmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte taraf olunan Kyoto Protokolü'nün 2020 yılına

kadar yürürlükte kalacak olması nedeniyle yenilenebilir enerjinin elektrik üretiminde kullanımının teşvik edilmesi gerekli görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014a, s. 37).

Türkiye'nin enerji üreticisi ve tüketicisi ülkeler arasında transit ülke olarak jeostratejik konumunu güçlendirmesi ve bazı kaynaklara göre Hazar Havzasından daha fazla hidrokarbon bulunan Doğu Akdeniz'de daha hassas ve proaktif bir tutum takınması gerektiği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014a, s. 5,10). Türk Boğazları'ndaki yoğun tanker trafiğinin riskleri nedeniyle alternatif petrol ihracatı seçeneklerinin oluşturulması gerekli görülmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2016). Kamu elektrik üretim tesislerinin büyük kısmının ve dağıtım varlıklarının tümünün özelleştirilmesinin tamamlanması hedeflenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 104). Bu hedeflerin yanı sıra 2023 yılına kadar bütün hidroelektrik potansiyelinin elektrik üretiminde kullanılması planlanmaktadır (ETKB, 2017b).

Türkiye'nin Enerjiyle İlgili Davranışları

Türkiye'nin güncel olarak elektrik enerjisi kurulu gücünün çoğu, %28,2'si doğal gaz ve sıvı doğal gaz (LNG), %34'ü hidrolik (barajlı ve akarsu), %22'si kömürden (%12,5 yerli kömür ve %9,5 ithal kömür) elde edilmektedir. Petrol ve doğal gaz tüketiminin birincil enerji içindeki payı %62 iken petrolde ithalata bağımlılık oranı %93,6, doğal gazda %99,2'dir (TP, 2016, s. 27). Türkiye'nin birincil enerji talebinin %90'ı fosil yakıtlara dayanmaktadır (Yaşgöl ve diğerleri, 2017, s. 250). Üretilebilir rezervlerden ham petrol üretiminin toplam tüketime oranının %6,4 olması nedeniyle yüksek düzeyde petrol ithal edilmektedir. Doğal gazda üretimin tüketime oranının %0,8 olmasından dolayı da yüksek düzeyde doğal gaz ithal edilmektedir (TP, 2016, s. 26-27). Kaya gazında, TPAO Shell ile Akdeniz ve Güneydoğu Bölgelerinde petrol ve gaz keşfi için imzalanan anlaşma sonrasında Diyarbakır'da iki kuyu, Karadeniz'de bir araştırma kuyusu açılmıştır (EIA, 2017). Nükleer enerji kullanımı doğrultusunda Rusya ile 2010 yılında Akkuyu Nükleer Güç Santralini (NGS) yapımı için, Japonya ile 2013 yılında Sinop NGS'nin kurulumu için anlaşma imzalanmıştır (ETKB, 2016c). ABD ve Çin ile 2014 yılında 3. NGS için iyi niyet anlaşması imzalanmıştır (Sönmez, 2016).

Türkiye'de güneş enerjisinde, 2013 yılında 600 MW kapasiteli güneş enerji santrali (GES) için lisans başvuruları ve lisanssız elektrik üretimi (en fazla 1MW) başlamış, ilk güneş enerjisine dayalı elektrik üretim lisansı 28 Ekim 2015'de verilmiştir (TEİAŞ, 2016). 2016 yılı sonunda güneşte lisanslı elektrik gücü 12,90 MW, lisanssız elektrik gücü 819,6 MW olmuştur (ETKB, 2017a). Rüzgâr enerjisi kullanımı özellikle 2005 yılından sonra artmaya başlamış, 2016 yılında lisanslı rüzgâr enerjisi kurulu gücü 5751,3 MW'a ulaşmıştır (ETKB, 2017d). Jeotermal enerjide, 2010-2015 yılları arasında jeotermal kanun, düzenlemeler ve tarife desteği sonrasında elektrik üretimi ve direkt kullanımda belirgin gelişme gerçekleşmiş (Bertani, 2015, s. 11), 2016 yılı sonunda 820 MW elektrik üretimi yapılmıştır (ETKB, 2017c). Türkiye'de hidroelektrik enerjide, 2016 yılında işletmede olan 597 HES ile 26.681 MW kurulu güç toplam kurulu gücün yaklaşık %34'üne denk gelmektedir (ETKB, 2017b). Dalga enerjisinde, toplam kıyı uzunluğunun (8.210 km) beşte birinin denizden dalga enerjisi elde

etmede kullanılabileceği varsayılmakta (Sağlam ve Uyar, 2014, s. 3-4), yeterli teknoloji ve desteğin bulunmaması nedeniyle dalgadan enerji elde edilememektedir (Şimşek, 2014).

Türkiye'de biyoenerji kullanımı, ETKB'nın 2000 yılındaki Biyoenerji Projesi sonrasında artmaya başlamış ve birçok biyodizel, biyoetanol tesisi kurulmuştur. Kurulan biyodizel tesislerinin birçoğu yerli hammadde bulunmaması nedeniyle kapanmıştır. Üç biyoetanol üretim tesisi kurulmuş, 2013 yılına kadar kullanım zorunluluğu olmaması nedeniyle bu sektörde canlılık olmamıştır (Ar, 2016, s. 270). Biyokütlerde, Türkiye'de 1978 yılından itibaren enerji ormanı kurma çabaları sonucunda 623.000 hektar (ha) enerji ormanı kurulmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2014b, s. 18). Büyük ligno-selülozik potansiyel ise (tarım ürünü atığı ve ağaç atığı) biyokütle santrallerinde elektrik ve ısı enerjisine, pelet tesislerinde pelete dönüştürülememektedir (Taşkıran, 2010, s. 15). Biyogazda, bazı şehirlerde çöpten biyogaz üretimi, sanayi tesisleri ve belediyelerin atık su tesislerinden biyogaz üretimi ile Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından Anadolu'nun farklı yörelerinde yürütülen ve özel sektörde yürütülmekte olan projeler bulunmaktadır (Ar, 2016, s. 269).

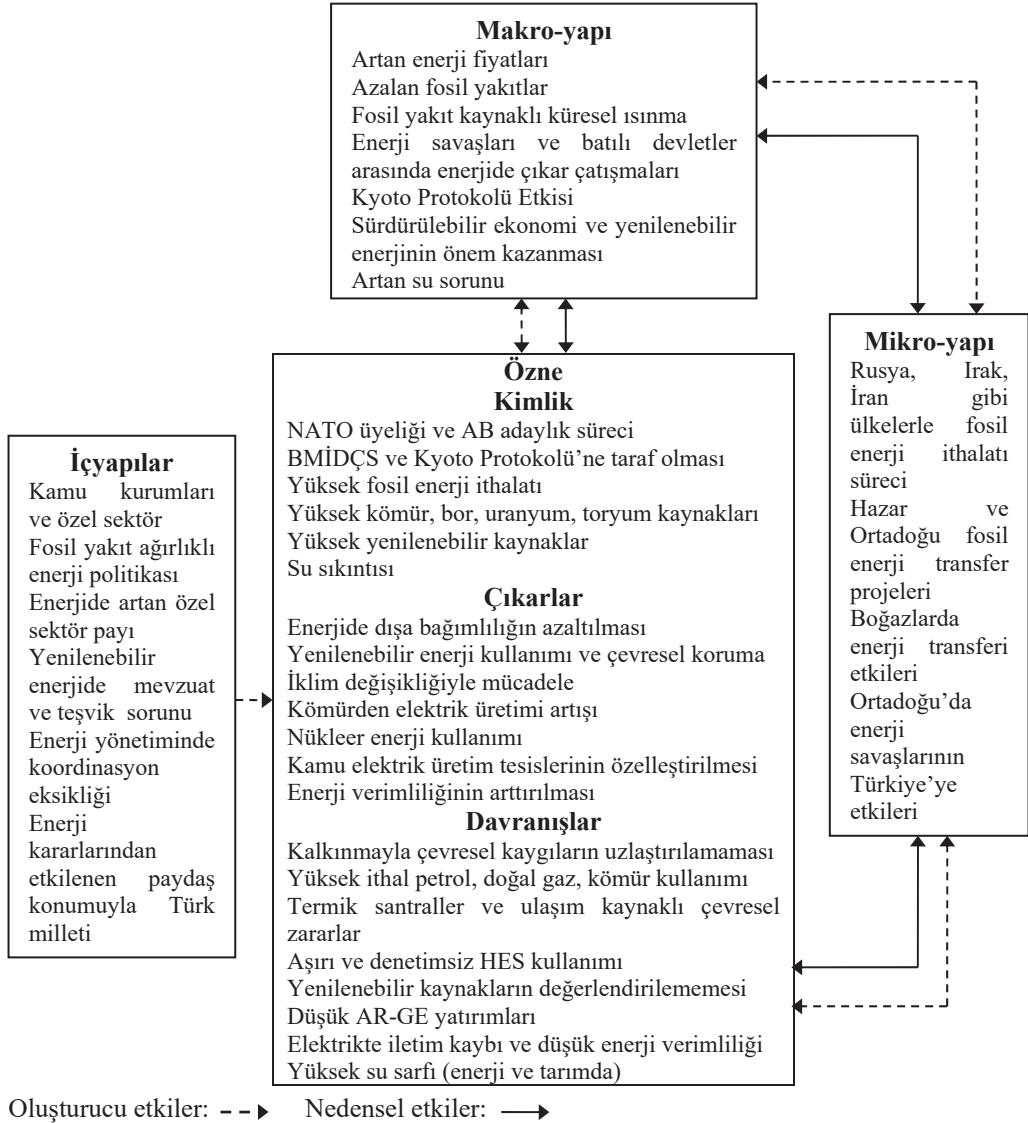
Türkiye'de hidrojen enerjisinde, 2012 yılında İstanbul'da açılan Hidrojen Yakıt Dolu İstasyonunda hidrojenle çalışan yakıt pili ve hidrojen katkılı sıkıştırılmış doğal gaz (HCNG) gibi hibrit yakıtlı araçlara sudan elde edilen hidrojen dolumu yapılmaktadır (İBB, 2012). Bu çalışmalara ek olarak yakıt pili araştırmaları, doğrudan sodyum borhidrüllü yakıt pili üretimi ve entegrasyonu, hidrojen üretilmesi ve depolanmasıyla ilgili araştırmalar ve Bozcaada'da rüzgârdan hidrojen üretimi ve İstanbul'da hidrojen yakıtlı otobüsler gibi çeşitli pilot projeler bulunmaktadır (Kurtuluş ve diğerleri, 2006, s. 462-465).

Türkiye'de enerji kullanımının çevresel etkileri arasında, ağırlıklı olarak kömür kullanılan termik santrallerin çevresinde yüzey ve toprak ısı artmaktadır. Radyoaktif kül ve ağır metaller nedeniyle çevredeki hastalık ve kanser vakaları çoğalmakta (Stefanova ve Popov, 2013, s. 11-12), asit yağmurları sonucunda ormanlar kurumakta, santrallerin kirlettiği akarsular toprak ve bitkilere geçmektedir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004, s. 217). Termik santrallerin aşırı yüksek su kullanımı nedeniyle yer altı sularının tükenme riski bulunmaktadır (TEMA, 2014, s. 9-10). Santrallerde soğutma suyu olarak deniz suyu kullanıldığında su ısı artmakta, denizdeki flora ve fauna etkilenmektedir (Stefanova ve Popov, 2013, s. 12).

Petrol rafinelerinin olduğu yerlerde petrol atıkları toprak, hava ve su kaynaklarında büyük çevre kirliliğine sebep olmaktadır. Motorlu taşıtlardan kaynaklanan zararlı emisyonlar ise hava kirliliğine ve solunum yollarında rahatsızlıklara neden olmaktadır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004, s. 53, 241-242). Bunlara ek olarak bazı HES projelerinin etkin planlama ile sürdürülebilir şekilde uygulamaya geçirilmemesinin sonucunda nehir ekosistemleri ve biyolojik çeşitlilik zarar görmekte, su kalitesi bozulmakta, dere yatakları susuz kalmaktadır (Kaya ve diğerleri, 2014, s. 19-28).

Türkiye'nin hızla artan sera gazı emisyonlarının %67,8'i enerji, %15,7'si endüstriyel işlemler, %10,8'i tarım ve %5,7'si atık sektöründen kaynaklanmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 17-19). Enerji düşük verimlilikle kullanılmakta, sektörel esaslı verimlilik incelendiğinde yüksek tasarruf potansiyeli bulunmaktadır (Doğan ve Yılankırkan, 2015, s. 376). AR-GE harcamaları

düşük düzeydedir. Bu da enerji sektöründe dışa bağımlı olunmasına ve enerji üretim maliyetlerinin artmasına neden olarak sanayi sektörü ve istihdamın gelişmesini engellemektedir (Teke, 2013, s. 59). Yukarıda anlatılan Türkiye'nin içyapıları, öznesi, mikro ve makro yapılar, özneyle yapıların karşılıklı nedensel ve oluşturuvcu etkileri kapsamında aşağıda oluşturulan modelde gösterilmektedir.

Şekil 1: Türkiye'nin Enerji Güvenliğinde Karşılıklı Yapı ve Özne Oluşumu

Kaynak: Wendt (2003)'ün yapı ve özne oluşumuyla ilgili Harriman modelinin (2015) Türkiye'nin enerji güvenliğine Dışkaya (2016) tarafından uygulanmasıyla oluşturulmuştur.

Sonuç

Sanayi devriminin ekonomik kalkınmayı enerji tüketimi artışı ile özdeşleştirmesinden itibaren devletler enerji kaynaklarını elde etmeye yönelmiş, enerji güvenliği ise üzerinde çok tartışılan ve araştırılan bir sorun haline gelmiştir. Enerjiye yüksek bağımlılık devletlerin enerjisi ulusal güvenlik düzeyinde görmelerine neden olarak enerji güvenliğini üzerinde çok tartışılan ve araştırılan bir kavram haline getirmiştir. Enerji güvenliği, enerji üretiminin çoğunlukla fosil kaynaklı olması nedeniyle uzun süre bu kaynakların sürekli sağlanması ile enerji arz güvenliği çerçevesinde şekillenmiştir. Bu süreçte petrol ve kömür arzının güvenliğine karşılık ekosistem tahribatı ile küresel ısınma enerji güvenliğinin sosyal ve çevresel boyutuna dikkat çekmiştir.

Enerjinin ana yapısal güç kaynaklarında zorunlu olması ile üst düzey stratejik önemi enerji güvenliğinin politik ekonomi teorilerinde incelenmesine neden olmuştur. Enerji güvenliğinin politik ekonomi literatüründe genel olarak realist yaklaşımların kabul edildiği, liberal araçların da etkili olabildiği bir yapı görülmüştür. Enerji güvenliği realist, liberal ya da yapısal perspektifler dahilinde bütüncül olarak incelendiğinde, enerjide genellikle adil olmayan, devletin kararlarında çoğunlukla belirli grup ya da şirketlerin etkili olduğu bir yapı fark edilmiştir. Bu bağlamda sosyal inşacılığın, bu yaklaşımların oluşturduğu enerji güvenliği sorununun nedenlerini, etkili olan yapılar düzeyinde detaylı analiz etme olanağı tanıyacağı düşünülmüştür.

Türkiye'nin enerji güvenliği sosyal inşacılık ile incelendiğinde Wendt'in karşılıklı yapı ve özne oluşumuyla ilgili sosyal inşacı perspektif modelinin varlığı tespit edilmiştir. Sosyal inşacı modele uyumlu şekilde, Türkiye'nin içyapılarının özne oluşumunda çok etkili olduğu, özne ve diğer yapıların birbirlerine nedensel ve oluşturucu etkilerinin bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle fosil enerji bağımlılığının yapısal nedenleri ve yenilenebilir enerjiyle enerji güvenliğini artırma potansiyelini inceleme amacıyla sosyal inşacı model Türkiye'nin enerji güvenliğine uygulanmıştır. Yapılan analizde yenilenebilir enerji kullanımı artışının Türkiye'nin enerji güvenliğini arttıracığı görülmüştür.

Makro yapıda fosil enerji odaklı yapının belirgin şekilde yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji odaklı yapıya dönüşmeye başladığı fark edilmiştir. Mikro yapıda, enerji boru hatlarının Türkiye'nin enerji güvenliğiyle ilgili hem fayda hem risk taşıdığı, Türk Boğazları'ndaki olası kazaların korkutucu sonuçlarıyla enerji trafiğinin acilen rahatlatılması gerektiği fark edilmiştir. Bunlara ek olarak Ortadoğu'nun dış müdahalelere açıklığıyla kolay bir hedef olarak Türkiye'nin enerji güvenliği için risk taşıdığı görülmüştür.

Türkiye'nin içyapılarında kamu politikalarının, uygulamalarda ise çoğunlukla özel sektörün etkin olduğu, alınan enerji kararlarından etkilenen tarafların süreçlerde etkisiz kaldığı ve fosil yakıt ağırlıklı enerji politikasının yüksek düzeyde ithal fosil yakıt kullanımına neden olduğu görülmüştür. Çıkarlarda, enerji yönetiminde taraflar arasında ortak politika oluşturma eksikliğinden dolayı yenilenebilir enerji artışı ve iklim değişikliğinin engellenmesi ile kömür üretimi artışı gibi birbirine zıt hedefler bir arada bulunmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye'nin enerji güvenliğinin artırılması için öncelikle içyapıların fosil yakıt ağırlıklı enerji politikasının değiştirilmesi gereklidir. Buna ek olarak yenilenebilir enerjide mevzuat eksikliği, teşvik yetersizliği, teknolojide dışa bağımlılık gibi sorunlar çözülmelidir. Bu süreçte Türkiye'nin enerji kimliği, çıkarları ve davranışları da kendi aralarında daha uyumlu hale getirilmeli, enerji güvenliği bütüncül analiz edilerek planlama yapılmalıdır. Yenilenebilir enerji kullanımında yerel kaynaklara rağmen bağımlılığın yine farklı bir boyutta devam etmemesi için yerli teknoloji desteklenmeli, üretim maliyetini düşüren AR-GE yatırımlarına öncelik verilmelidir. Yenilenebilir enerjide sürdürülebilir üretime özen gösterilmeli, çevresel etkilerin minimum olacak şekilde yönetilmesi için toplumsal farkındalık oluşturulmalıdır.

Türkiye'de yenilenebilir enerji kullanımı dışa bağımlılığı azaltması ve büyük ekonomik, politik ve sosyal faydalarının yanı sıra fosil enerji ve nükleer enerjiden kaynaklanan çevresel kirlilik ve küresel ısınma konusunda da önemli bir güvenlik adımıdır. Bu doğrultuda Türkiye'nin içinde yer aldığı fosil kaynaklara dayalı mikro yapı yerine yenilenebilir enerji kaynakları ile dışa bağımlılık ve sera gazı emisyonlarını azaltmış, aynı zamanda düşük enerji tüketimi ile yüksek ekonomik kalkınma sağlamış ülkelerin yer aldığı makro yapıdaki oluşum ile bağlarını ve bilgi transferini arttırması önemli görülmektedir. Yenilenebilir kaynaklar arasında özellikle güneş, rüzgâr ve biyogaz enerjileri tavsiye edilmektedir. Biyoyakıt, biyokütle ve hidroelektrik enerjileri su ve gıda güvenliği göz önüne alınarak üretilmelidir. Dalga, hidrojen ve ozmos enerjileri tavsiye edilmekle birlikte öncelikle gerekli teknolojinin yurtiçinde sağlanması gereklidir.

Kaynakça

- Aalto, P., D. Dusseault, M. Kennedy, M. Kivinen (2014) 'Towards a Social Structurationist Approach to Global Energy Politics: Russia's Energy Relations in the East and West', *Journal of International Relations and Development*, Volume 17, No. 1, 1-29.
- Adler, E. (1997) 'Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics', *European Journal of International Relations*. Vol. 3, No. 3, 319-363.
- Adler, E. (2012) 'Constructivism in International Relations: Sources, Contributions, and Debates', içinde W. Carlsnaes, T. Risse ve B. A. Simmons (der.), *Handbook of International Relations*, London: Sage Publications Ltd, 112-144.
- Adomeit, H. (2016) 'Germany, the EU, and Russia: The Conflict over Nord Stream 2', *Centre for European Studies Policy Brief*.
- Andreasson, S. (2015) 'British and US Strategies In the Competition for Energy Resources in Sub-Saharan Africa', içinde S. Scholvin (der.), *A New Scramble for Africa: The Rush for Energy Resources in Sub-Saharan Africa*, Farnham: Ashgate Publishing, 13-31.
- Altuntaşoğlu, Z.T. (2011) Türkiye'de Rüzgâr Enerjisi, Mevcut Durum, Sorunlar', *Mühendis ve Makina*, Cilt: 52, Sayı: 617, 56-63.
- Appunn, K. (2017) 'Germany's Greenhouse Emissions and Climate Targets', 01.02.2017, <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-greenhouse-gas-emissions-and-climate-targets>, Erişim Tarihi. 31.07.2017
- Ar, F. (2008) 'Biyoyakıtlar Tehdit mi, Fırsat mı?', *Mühendis ve Makine*, Cilt: 49, Sayı: 581, 3-9.
- Ar, F. (2016) 'Ülkemizde Biyokütle ve Biyoyakıt Sektörü', Türkiye'nin Enerji Görünümü, Yayın No: MMO/659, TMMOB, Ankara.
- Balaam, D. N. ve M. Veseth (2001) *Introduction to International Political Economy*, New Jersey: Prentice-Hall.
- Bayrakçı, H., C. K. Delikanlı (2007) 'Türkiye'de Rüzgâr Enerjisi ve Potansiyel Belirleme Çalışmaları', *Mühendis ve Makine*, Cilt. 48, Sayı. 569, 78-80.
- Belyi, A. (2003), 'New Dimensions of Energy Security of the Enlarging EU and Their Impact on Relations with Russia', *European Integration*, Vol. XXV, No. 4, December, 351-369.
- Belyi, A. (2014), 'International Energy Governance: Weaknesses of Multilateralism', *International Studies Perspectives*, Volume 15, Issue 3, 313-328.
- Belyi, A. 'Energy Security in International Theories', <http://www.hse.ru/data/339/636/1233/ReaderforLecturesOnEnergySecurity.doc>, Erişim Tarihi. 16.04.2017
- Berke, M. Ö. (2014) 'Türkiye'nin Yenilenebilir Gücü', WWF-Türkiye.
- Bertani, R. (2015) 'Geothermal Power Generation in the World 2010-2014 Update Report', *Proceedings World Geothermal Congress 2015*, Melbourne, Australia.
- BOTAŞ (2015) Sektör Raporu, http://www.botas.gov.tr/docs/raporlar/tur/sectorap_2015.pdf, Erişim Tarihi. 02.07.2016
- Burchill, Scott, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, M. Paterson, C. Reus-Smit ve J. True. (2005) *Theories of International Relations*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Buzan, B., O. Waever ve J. de Wilde (1998) *Security: A New Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan B. ve O. Waever (2009) 'Macrosecuritisation and Security Constellations: Reconsidering Scale in Securitisation Theory', *Review of International Studies*, Volume 35, Issue 02, 253-276.

- Chernoff, F. (2007) *Theory and Metatheory in International Relations: Concepts and Contending Accounts*, New York: Palgrave Macmillan.
- Cherp, Aleh ve J. Jewell (2014) 'The Concept of Energy Security: Beyond the Four As', *Energy Policy*, Volume 75, 415-421.
- Cherp, A., A. Adenikinju, A. Goldthau, F. Hernandez, L. Hughes, J. Jansen, J. Jewell, M. Olshanskaya, R. Soares de Oliveira, B. Sovacool, S. Vakulenko (2012) 'Energy and Security', içinde *Global Energy Assessment: Toward a Sustainable Future*, Cambridge: Cambridge University Press, 325-384.
- Cirdei, I. A. (2014) 'National Security and Collective Security from the Perspective of Ensuring Energy Security', *Revista Academiei Fortelor Terestre*, Vol. 19, Issue 2, 145-151.
- Ciută, F. (2010) 'Conceptual Notes on Energy Security: Total or Banal Security', *Security Dialogue*, Vol. 41, Issue. 2, 123-144.
- Çevre ve Orman Bakanlığı (1998) Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü.
- Çevre ve Orman Bakanlığı (2004) Türkiye Çevre Atlası, Ankara.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2016) Türkiye İklim Değişikliği 6. Bildirimi.
- Danish Energy Agency, 'Danish Energy Policy 1970-2010', <https://pire.soe.ucsc.edu/sites/default/files/DK%20Energy%20policy.pdf>, Erişim Tarihi. 02.05.2015
- Danish Energy Agency, 'The Danish Energy Model', https://ens.dk/sites/ens.dk/files/Globalcooperation/the_danish_energy_model.pdf, 31.07.2017
- Dannreuther, R. (2010) 'International Relations Theories: Energy, Minerals and Conflict', *Polinares Working Paper*, No. 8.
- Dışişleri Bakanlığı, 'Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi', http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, Erişim Tarihi. 03.01.2016
- Dışkaya, S. K. (2016) 'Türkiye'nin Enerji Güvenliğinin Politik Ekonomi Yönünden Analizi', Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan H. ve N. Yılkırkan (2015) 'Türkiye'nin Enerji Verimliliği Potansiyeli ve Projeksiyonu', *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 375-383.
- Dyer, H., M. J. Trombetta. (2013) 'The Concept of Energy Security: Broadening, Deepening, Transforming', içinde Hugh Dyer, Maria Julia Trombetta (der.), *International Handbook of Energy Security*, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 3-16.
- EIA Beta, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TUR>, Erişim Tarihi. 07.03.2017
- EIA International Energy Outlook 2016, <https://www.eia.gov/outlooks/ieo/electricity.php>, Erişim Tarihi. 27.07.2017
- EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) (2011) Stratejik Plan (2011-2015), Ankara.
- Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü (2017) '2016 Yılı Bor Sektörü Raporu', Mayıs 2017
- ETKB (2014) 2015-2019 Stratejik Planı, Ankara .
- ETKB (2016a) 'Enerji Verimliliği', <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Enerji-Verimliliği>, Erişim Tarihi. 23.12.2016
- ETKB (2017a) 'Güneş', <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Gunes>, Erişim Tarihi. 12.03.2017
- ETKB (2017b) 'Hidrolik', <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Hidrolik>, Erişim Tarihi. 11.03.2017
- ETKB (2017c) 'Jeotermal', <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Jeotermal>, Erişim Tarihi. 11.03.2017
- ETKB (2016b) Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, 2015 Kömür (Linyit) Sektör Raporu, Mayıs 2016
- ETKB (2016c) 'Nükleer Enerji', <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>, Erişim Tarihi. 27.12.2016

- ETKB (2017d) 'Rüzgâr', <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Ruzgar>, Erişim Tarihi. 12.03.2017
- ETKB (2017) Yenilenebilir Enerji Müdürlüğü, 'Mevzuat', http://www.eie.gov.tr/yenilenebilir/y_mevzuat.aspx, Erişim Tarihi. 14.01.2017
- Ferman, G. (2014) 'What's Strategic about Energy? De-simplifying Energy Security', içinde Espen Moe ve Paul Midford (der.). *The Political Economy of Renewable Energy and Energy Security*, UK: Palgrave Macmillan Publishers Limited, 21-45.
- Flaherty, Chris, W. L. Filho (2013) 'Energy Security as a Subset of National Security', *Global Energy Policy and Security, Lecture Notes in Energy. Volume 16*, Springer-Verlag London.
- Frondele, M., N. Ritter, C. M. Schmidt, C. Vance (2009) 'Economic Impacts from the Promotion of Renewable Energy Technologies - The German Experience', *Ruhr Economic Papers*, No. 156.
- Hancock, K. J. ve V. Vivoda (2014) 'International Political Economy: A Field Born of the OPEC Crisis Return to Its Energy Roots', *Energy Research and Social Science*, Volume 1, March, 206-216.
- Harriman, D. (2009) 'Energy is what States make of it: Exploring New Aspects in the Eu-Russian Energy Relations from a Constructivist Perspective', Lund University.
- Hinnebusch, R. (2003) *The International Politics of the Middle East*, Manchester: Manchester University Press.
- Hoff, S. (2016) 'Germany's Renewables Electricity Generation Grows in 2015, but Coal still Dominant', EIA, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=26372>, Erişim Tarihi. 08.10.2016
- IICEC (2014) 5th Uluslararası Enerji Forumu, 'Küresel Enerji Yatırımları: Zorluklar ve Fırsatlar'.
- İBB (2012) 'Türkiye'nin ilk Hidrojen Yakıt Dolum İstasyonu İstanbul'da Kuruldu', http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Pages/Haber.aspx?NewsID=20783#.VN_HK-asWSo, Erişim Tarihi. 18.02.2015
- IEA (2014) Energy Supply Security, Emergency Response of IEA Countries 2014, <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/ENERGYSUPPLYSECURITY2014.pdf>, Erişim Tarihi. 02.03.2017
- Intharak, N., J. H. Julay, S. Nakanishi, T. Matsumoto, E.J. Mat Sahid, A. G. Ormeno Aquino, A. A. Aponte (2007). 'A Quest for Energy Security in the 21th century. Resources and Constraints', *Asia Pacific Energy Research Centre*, 1-100.
- IRENA 2017 'Renewable Energy and Jobs', Annual Review 2017.
- Johansson, B. (2013) 'A Broadened Typology on Energy and Security', *Energy*, Vol. 53, 199-205.
- Jorgenson, A. K. (2010) 'World-Economic Integration, Supply Depots, and Environmental Degradation: A Study of Ecologically Unequal Exchange, Foreign Investment Dependence, and Deforestation in Less Developed Countries', *Critical Sociology*, Vol. 36, No. 3, 453-477.
- Kalkınma Bakanlığı (2013) 'Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018', Ankara 2013
- Kalkınma Bakanlığı (2014a) 'Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 Enerji Güvenliği ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu', Ankara 2014.
- Kalkınma Bakanlığı (2014b) 'Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 Sürdürülebilir Orman Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu', Ankara 2014.
- Kaul, I. (2011) 'Coming into Reach: Energy Security for all', içinde *Energy Security: Managing Risks, Balancing Concerns and Developing Frameworks*, 5th TERI-KAS International Energy Dialogue, KAS Publication Series, No. 32, New Delhi, 33-41.
- Kaya, N. Ç., F. Turan, Z. B. Kop, B. Özer (2014) 'Türkiye'de Hidroelektrik Sektöründe Paydaş Analizi', WWF-Türkiye .

- Khan, F., M. Minio-Paluello, S. Shoraka, E. Hughes, A. Galkina, J. Marriott, J. Trowell, S. Legge, M. Roberts, T. Hawkes ve A. Ma'anit (2015) 'Energy Beyond Neoliberalism', *Soundings: A Journal of Politics and Culture*, Issue 59, Spring, 96-114.
- Klare, M. T. (2001) *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict With a New Introduction by the Author*, New York: Henry Holt and Company.
- Kruyt, Bert, D. P. Van Vuuren, H. J. M. de Vries, H. Groenenberg (2009) 'Indicators for Energy Security', *Energy Policy*, Volume 37, Issue 6, 2166-2181.
- Kurtuluş, G., F. Ö. Tabakoğlu, İ. E. Türe (2006) 'Türkiye'de Hidrojen Enerjisi Çalışmaları ve Unido-Ichet', Türkiye 10. Enerji Kongresi.
- Lazard (2016) 'Lazard's Levelized Cost of Energy Analysis – Version 10.0
- Li, X. (2012) 'Green Evidence for Energy Security Transformation in China: Reconceptualization of Energy Security and Its Implication to China's Renewable Energy Policy Change', Paper Presented on Berlin Conference on the Human Dimensions of Global Environmental Change-Evidence for Sustainable Development, 1-29.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 'Jeotermal Enerji Araştırmaları', <http://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari>, Erişim Tarihi. 02.03.2017
- Mielke, E., L. Diaz Anadon ve V. Narayanamurti (2010) 'Water Consumption of Energy Resource Extraction, Processing, and Conversion.' Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs, Energy Technology Innovation Policy Discussion Paper Series No. 2010-15, October, 1-48.
- Moe, E. (2014) 'Introduction', içinde E. Moe ve P. Midford (der.), *The Political Economy of Renewable Energy and Energy Security*, Hampshire: Palgrave Macmillan Publishers Limited, 1-18.
- Nazemroaya, M. D. (2015) 'The Middle East Energy War Heats Up: Israeli-Turkish Normalization, Turkey's Military Base in Qatar', <http://www.globalresearch.ca/the-middle-east-energy-war-heats-up-israeli-turkish-normalization-turkeys-military-base-in-qatar/5499394>, Erişim Tarihi. 02.03.2016
- Newell, R. (2011) 'Shale Gas and the Outlook for U.S. Natural Gas Markets and Global Gas Resources', EIA, Paris, http://www.eia.gov/pressroom/presentations/newell_06212011.pdf, Erişim Tarihi, 02.10.2014
- Öktem, U. A., A. Aksoy (2014) Türkiye'nin Su Riskleri Raporu, WWF-Türkiye .
- Özcan, M, S. Öztürk, M. Yıldırım (2011) 'Türkiye'nin Farklı Kaynak Tiplerine Göre Biyogaz Potansiyellerinin Belirlenmesi', IV. Enerji Verimliliği ve Kalitesi Sempozyumu, 12-13 Mayıs 2011.
- Planétoscope, 'Emissions de CO2 en Europe', <http://www.planetoscope.com/atmosphere/626-emissions-de-co2-en-europe.html>, Erişim Tarihi. 17.03.2015
- Prabhakar, W. L. S. (2015) 'Climate Change and National Security: Issues, Linkages and the Indian Context', içinde *Energy Security Challenges: Non Traditional Security Planning in India*, Centre for Strategic Studies, 28-34.
- Podobnik, B (2002) 'Global Energy Inequalities: Exploring the Long-term Implications', *Journal of World-Systems Research*, Volume 8, Issue 2 (Spring), 252-274.
- Rifkin, J. (2014) Üçüncü Sanayi Devrimi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Runyon, J. (2017) 'Germans Get Almost One-Third of Electricity from Renewables in 2016', <http://www.renewableenergyworld.com/articles/2017/01/germans-get-almost-one-third-of-electricity-from-renewables-in-2016.html>, Erişim Tarihi. 27.07.2017
- Sağlam, M, T. S. Uyar 'Dalga Enerjisi ve Türkiye'nin Dalga Enerjisi Teknik Potansiyeli', http://www.emo.org.tr/ekler/20bb2d9a50d5ac1_ek.pdf, Erişim Tarihi. 07.02.2014
- Sheer, H. (2005) *The Solar Economy Renewable Energy for Sustainable Future*, UK: Earthscan.

- Sovacool, B., K., M. A. Brown (2010) 'Competing Dimensions of Energy Security: An International Perspective', *Annual Review of Environment and Resources*, Vol. 35, 21 November, 77-108.
- Sönmez, F. (2016) 'Dünya Devletlerinin Gözü Türkiye'nin 3. Nükleer Santralinde', <http://enerjienstitusu.com/2016/03/16/dunya-devlerinin-gozu-turkiyenin-3-nukleer-santralinde/>, Erişim Tarihi. 18.04.2016
- Sönmezoğlu, F. (2005) *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Stefanova, A., D. Popov (2013) 'Black Clouds Looming How Turkey's Coal Spree is Threatening Local Economies on the Black Sea', Greenpeace Bankwatch Report.
- Strange, S. (1994) *States and Markets*, London ve New York: Continuum.
- Suresh R. R. (2010) *Economy and Society: Evolution of Capitalism*, London: Sage Publications Ltd.
- Sussman, E. (2008) 'The Energy Charter Treaty's Investor Protection Provisions: Potential To Foster Solutions To Global Warming And Promote Sustainable Development.' *ILSA Journal of International & Comparative Law*, Spring, Vol. 14, Issue 2, 391-404.
- Şahin, Ü. (2014) 'Türkiye'nin İklim Politikalarında Aktör Haritası', İstanbul Politikaları Merkezi.
- Şimşek, C. (2014) 'Türk Mühendis Dalgalarından Elektrik Üretti', <http://enerjienstitusu.com/2014/04/08/turk-muhendis-dalgalaridan-elektrik-uretti/>, Erişim Tarihi. 27.04.2014
- TBMM (2013) Onuncu Kalkınma Planının (2014-2018) TBMM Başkanlığına Sunulduğuna Dair Başbakanlık Tezkeresi ile Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (3/1328), Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 3, Sıra Sayısı:476, Haziran.
- Taşkıran, I. (2010) Orman Biyokütlesi ve Biyoenerji Çalıştayı, İklim Değişikliği ve Biyoenerji Çalışma Grubu Müzakere Belgeleri: 1, Ankara, 8 Mart.
- Teke, O. (2013) 'Dünyada ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji AR-GE Stratejilerinin Değerlendirilmesi', *Mühendis ve Makina*, cilt 54, sayı 640, 54-62.
- TEMA (2014) Termik Santral Etkileri Uzman Raporu: Konya Kapalı Havzası (Konya-Karaman Bölgesi), İstanbul.
- Tozar, B., E. Güzel (2011) 'Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri', Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 1-14.
- Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ) <http://www.teias.gov.tr/>, 15.09.2016
- Türkiye Petrolleri (TP) (2016) Ham Petrol ve Doğal Gaz Raporu, Mayıs 2016
- Union of Concerned Scientists, 'Benefits of Renewable Energy Use', http://www.ucsusa.org/clean_energy/our-energy-choices/renewable-energy/public-benefits-of-renewable.html#references, Erişim Tarihi. 02.04.2014
- UN (1992) 'Report of the United Nations Conference on Environment and Development', Rio de Janeiro, 3-14 June, <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>, Erişim Tarihi. 08.04.2014
- Wallerstein, I. (1974) 'The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis', *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No. 4, September: 387-415.
- Wendt, A. (1992) 'Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 391-425.
- Wendt, A. (2003) *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Winzer, C. (2012) 'Conceptualizing Energy Security', *Energy Policy* 46, 36-48.
- Yaşgül, Y. S., B. Güriş, B. Y. Tiftikçihil (2017) 'Are Shocks to Energy Consumption per capita in Turkey Permanent or Temporary?', içinde B. Christiansen, F. Kasarcı (der.), *Corporate Espionage Geopolitics and Diplomacy Issues in International Business*, USA:IGI Global, 248-259.
- Yergin, D. (2006) 'Ensuring Energy Security', *Foreign Affairs*, Vol. 85, No. 2, 69-82.

Karadeniz'in Uluslararası Politik Ekonomisi: Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Yeniden Analizi

International Political Economy of Black Sea: Reanalyze of Relations Between Russia and Ukraine

Arzu AL*
Burcu ÖZDİL**

Öz

Tarihi olarak geleneksel zamanlardan modern uluslararası ilişkilere geçiş, 1648 Westphalia Barışı ile başlamaktadır. Ancak bununla birlikte asıl kırılmalar, I. ve II. Dünya Savaşıyla yaşanmıştır. Bu dönemden sonra devletlerin gücü yalnızca siyasi ve askeri güç kapasitesiyle ölçülmekten çıkmış; enerji, çevre, nüfus ve göç, az gelişmişlik, insan hakları gibi birçok sosyal alanda etkinlik mücadelesi söz konusu olmuştur. Bu noktada Nicos Poulantzas tarafından geliştirilen “görelî özerklik” (relative autonomy) nasıl ki devletin ekonomik düzeyi ile siyasi düzeyinin zamanla birbirinden ayrıldığını ve her kurumun kendi kararlarını kendisi verdiğini ifade ediyorsa, aynı kavram modern uluslararası ilişkilerin doğası için de geçerli bir hal almıştır. Daha açık bir ifade ile uluslararası ilişkilerde devletler hem ekonomik ve siyasi düzeyi ayırmakta, hem de bölgesel konularına göre özerk politikalar geliştirmektedirler. Bu noktada Karadeniz Bölgesi de dünya üzerinde görelî özerk bir konuma sahiptir ve bu bölgenin iç ilişkilerindeki en önemli ilişki Rusya-Ukrayna ikilisine aittir. Uluslararası Politik Ekonomi bilim dalı ise yukarıda değinilen “görelî özerklik” kavramına bir karşı çıkış olarak, ekonomi ve siyaseti birbirinden ayıramayan iki disiplin olarak incelemektedir. Buradan hareketle bu makalenin amacı; Rusya ve Ukrayna'nın hem tarihsel arka planı üzerinden ilişkilerini incelemek hem de modern uluslararası ilişkiler açısından özellikle enerji bağlamında bölgenin Uluslararası Politik Ekonomi'sini ana hatlarıyla anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Politik Ekonomi, Karadeniz, Rusya-Ukrayna İlişkileri

Abstract

Historically, transition from traditional time to the modern international relations begins with Peace of Westphalia in 1648. Nevertheless, the principal breaks occurred with the World War I and World War II. After these periods, power of states began to be not measured with only their political and military capacities; lots of social struggle like energy, environment, population, underdevelopment and human right began to be discussed. At this point, the concept of 'relative autonomy' developed by

* Yrd.Doç.Dr., Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, arzu.al@marmara.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, burcuozdil90@gmail.com

Nicos Poulantzas, which highlights the separation between state's economic level and political level over time and institutions which makes its own decision, became also applicable for the nature of modern international relations. More clearly, states not only separate economic and political level in international relations but also develop autonomous politics by regional positions. At this point, Black Sea Region has relatively autonomous position on the world and couple of Russia-Ukraine almost has the most important relation at the internal relations of this region. The International Political Economy analyzes the economy and politics as two disciplines that can not be separated from each other, as a contradiction to the concept of "relative autonomy" that mentioned above. From this point, the aim of this article is to evaluate historical relations of Russia and Ukraine and to describe the International Political Economy of this region especially in terms of energy in the context of modern international relations.

Keywords: International Political Economy, Black Sea, Russia-Ukraine Relations

Giriş

Uluslararası Politik Ekonomi (UPE), ekonomi ve siyaset bilimini kapsayan düzeyde uluslararası ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır. UPE, politik ilişkileri ekonomik alanlarda inceleyen bir bilim dalı gibi görünse de, inceleme alanına giren konuların fazlalığı ve kullanılan karmaşık terimler nedeniyle daha derin bir inceleme alanına sahiptir (Al, 2015, s. 147). Siyaset, ekonomi ve sosyoloji gibi dallar arasındaki analitik ve kavramsal sınırların yerle bir edildiği bir alan olan (Balaam ve Dillman, 2013, s. 7) UPE'nin hem uluslararası hem de ulusal düzeyde inceleme alanına giren konularına ekonomi ve politika ekseninde küreselleşme, enerji, hegemonya, çevre, ticaret, çok uluslu şirketler, finans, ekonomik krizler, teknoloji gibi başlıklar örnek olarak verilebilir. Ancak belirtmemiz gerekir ki UPE inceleme alanının genişliği nedeni ile bu konular sınırlı sayıda değildir ve devamlı olarak gelişme eğilimi göstermektedir (Al, 2015, s. 155).

Rusya için Karadeniz, enerji koridoru ve deniz taşımacılığı gibi alanlarda önemli bir yere sahiptir. Rusya en büyük ekonomik enstrümanlarından birisi olan doğalgazı, boru hatları ile Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ve diğer ülkelere taşımaktadır. Ayrıca Ukrayna, Rusya için güneye açılan bir kapı konumundadır ve jeo-stratejik açıdan Ukrayna, Rusya'nın "Büyük Rusya" hayali için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle Rusya, uygulamaya koyduğu "yakın çevre" politikası ile Ukrayna'yı hakimiyeti altına almaya çalışmaktadır. Her ne kadar Ukrayna 1991 yılında tam bağımsız hale gelmiş olsa da coğrafi, ekonomik ve kültürel nedenler ile Rusya'nın etkisinden kurtulamamıştır. Zira, Ukrayna henüz yeni bağımsızlığını kazanmış olduğu için hala ekonomik açıdan kırılgan bir yapıya sahiptir ve kendi sınırları içinde bulunan zengin enerji kaynaklarını işleyip pazarlayabilecek güce de sahip değildir. AB Doğu Ortaklığı Anlaşması'nın reddedilmesi üzerine Ukrayna'da yaşanan 2014 "Meydan" olayları, mevcut *Yanukoviç* hükümetinin devrilmesi ve Rusya'nın Kırım'a çıkarmada bulunarak yapılan referandum sonucunda Kırım'ın Rusya Federasyonu'na bağlanması Rusya ile Ukrayna arasındaki ilişkilerin özellikle Uluslararası Politik Ekonomi açısından incelenmesini gerekli kılmıştır (Abdullahzade, 2014s. 160-161).

Bu makalede Rusya ve Ukrayna'nın tarihsel ilişkileri ele alınarak özellikle enerji bağlamında bölgenin hangi şekilde Uluslararası Politik Ekonomi ilişkilerine sahip olduğu sorgulanacaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Karadeniz Bölgesi genel hatları ile anlatıldıktan sonra bölgenin UPE açısından önemi açıklanacaktır. İkinci bölümde ise Rusya ve Ukrayna ilişkilerinin temel hatları tarihi köken, coğrafi ve jeopolitik yapı, kültürel ve teorik altyapı açılarından ayrıntılı olarak anlatılacaktır. Üçüncü bölümde de bu iki ülke arasındaki ilişkiler UPE açısından özellikle enerji, ticaret, stratejik ilişkiler, ortaklıklar, çekişmeler ve Kırım krizi konuları esas alınarak açıklanacaktır. Çalışma genel bir değerlendirme yapılarak ve öneriler verilerek sonuçlandırılacaktır.

Karadeniz Bölgesi'ne Genel Bakış

Karadeniz Bölgesi, Mackinder'in "Kara Hâkimiyet Teorisi"ne, Spykman'ın "Kenar Kuşak Teorisi"ne, Mahan'ın "Deniz Hâkimiyet Teorisi"ne konu olmuş ve çoğunun da merkezinde yer almış bir bölge olmasından da anlaşılacağı gibi dünya coğrafyasında önemi azımsanamayacak bölgelerden biridir. Nitekim tarihsel açıdan baktığımızda bu bölge, 15.yüzyılda Fatih Sultan Mehmet tarafından Kırım'ın fethedilmesinden beri çeşitli güç mücadelelerine sahne olmuştur ve günümüzde de buradaki güç mücadeleleri devam etmektedir. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının önemini de göz önünde bulundurursak, bu güç mücadeleleri daha da anlamlı bir hale gelmektedir (Kurt, 2015, s. 405).

Karadeniz Bölgesi, 432.000 kilometre karelik bir alana sahiptir ve herhangi bir okyanusa açılmaması açısından yarı kapalı deniz özelliği göstermektedir. Karadeniz kıyılarında Türkiye, Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan olmak üzere 6 kıyıda devlet bulunmaktadır (Aşık, 2010s. 34). Bunun yanı sıra son zamanlarda daha sık kullanılan "*Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi*" ifadesi vardır ki bu da sadece kıyıdaş ülkeleri değil, onların komşularını da dahil eden bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, yukarıda bahsedilen ülkelere ek olarak Moldova, Ermenistan, Azerbaycan, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk ve Yunanistan'ı da içine alan bir bölgeden söz edilmektedir (Aşık, 2010, s. 37). Bu kadar çok ülkeyi içine alan ve bu kadar önemli stratejik konuma sahip olan bir bölge olarak Karadeniz Bölgesi; ekonomiden siyasete, hukuktan sosyolojiye birçok alanın en önemli inceleme konularından biri olmuştur. Nitekim Uluslararası Politik Ekonomi de bu alanların hepsini ve hatta daha fazlasını içine alan bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Karadeniz Bölgesi ve Rusya-Ukrayna ilişkileri özellikle uluslararası politik ekonomi temel alınarak anlatılmaktadır.

Karadeniz'in Uluslararası Politik Ekonomi Açısından Önemi

Tarihi göz önüne alındığında Karadeniz Bölgesi'nin stratejik önemi, hem Akdeniz'e ve Avrupa'ya hem de Ortadoğu'ya açılan bir köprü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bölge geçmişte, denizci olma özellikleri ağır basan Venedikliler, Cenevizliler gibi birçok devletin gözdesi olmuş ve bu devletlerin çoğu, Karadeniz'in hem ekonomik hem de politik değerinin farkına varmışlardır. Günümüzde de Karadeniz bu değerini hiçbir şekilde kaybetmemiştir, ancak kendisi için

kullanılan güç tanımı, bir miktar değişikliğe uğrayarak farklı boyutlara ulaşmıştır. Daha açık bir ifadeyle, geçmişte yalnızca ticari gücü temsil etme açısından önem taşıyan bölge günümüzde birçok açıdan güç faktörünü içinde barındırmaktadır.

Çift kutuplu dünyada güç mücadelesi, salt politik güç olarak, silahlanma yarışı ve teknolojik üstünlük üzerinden gerçekleşirken; günümüzün küreselleşen dünyasında ekonomik güç ile desteklenen politik ekonomi üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. İşte bu noktada Karadeniz Bölgesi açısından bu durumu ele aldığımızda, gerek enerji koridoru kimliğiyle gerekse tespit edilen yeraltı rezervleri ile öne çıktığını ve özellikle uluslararası politik ekonomi açısından her zaman incelenen bir bölge olduğunu görmekteyiz. Bölgenin 21.yy'daki önemi, büyük ölçüde Rusya'nın sahip olduğu güçlü enerji kaynaklarına, enerji ticaretine ve nakil hatlarına dayanmaktadır. İkinci önem sırasında ise Karadeniz'in deniz taşımacılığında artan bir trafiğe sahip olması gelmektedir (Vergil, 2014, s. IX).

Gelecekte dünya savaşlarının su ve enerji savaşları şeklinde gerçekleşeceği yönündeki teorilere bakıldığında, Karadeniz Bölgesi'nin öneminin daha da arttığını ve gelecekte de özellikle ekonomi ve politikanın kesişme noktası olan uluslararası politik ekonomi açısından artarak devam edeceği açıkça görülmektedir. Nitekim Soğuk Savaşın bir ürünü olan NATO ile Rusya Federasyonu arasındaki gerginlik zaman zaman alevlenerek kendini daha güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Soğuk Savaş sonrasında ise dünya hâkimiyeti savaşında mağlup olmuş bir Rusya, en azından bölge hâkimiyetini tüm unsurlarla sağlamak adına sert hamlelerde bulunmaktan çekinmemiştir.

Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Ana Hatları

Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkiyi teorik çerçevede Poulantzas'ın kuramı ile açıklamak mümkündür. Poulantzas'a göre ekonomi, siyaset ve ideoloji, ayrı ayrı düzeyler olarak tanımlanmaktadır. Bu düzeyler kendilerine özgü bir eklemlenmeyle toplumsal bir bütünlük oluşturmakta iken ekonominin belirleyiciliğini koruduğu bu bütünlük, toplumsal formasyon olarak tanımlanmaktadır (İyiekici, 2011, s. 63). Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkiler de bu kuramla örtüşmekte, her iki devletin kendi iç toplumsal formasyonu ayrı yapılar olmakla birlikte içerikleri birbirine benzemektedir. Bu bakış açısından hareketle bu iki ülkenin ekonomi, siyaset ve ideoloji düzeylerini açıklamak için ilişkilerinin tarihi, coğrafi, kültürel, ekonomik boyutları aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Tarihi Kökeni

İmparatorluklar Çağında dünya üzerinde Osmanlı, Britanya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusya olmak üzere beş büyük imparatorluk hüküm sürmüştür. İmparatorlukların muhteviyatı, çok uluslu, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü olmasındandır, ancak her birinin kendi iç dinamikleri farklılıklar göstermektedir. Tüm bu farklılıklara rağmen bir arada yaşamı sürdürebilmek, imparatorlukların en önemli karakteristik özelliğidir (Belge, 2012, s. 43-55). Bu

dönemde Rus İmparatorluğu'nun kendi iç dinamiklerine bakacak olursak; Doğu Slavları olan Ruslar, Beyaz Ruslar ve Ukraynalılar başta olmak üzere Tatarlar, Çeçenler, Çuvaşlar gibi farklı etnik kökenlerin bir arada yaşadığını ve Katolik, Ortodoks, Protestan, Müslüman, Yahudi gibi farklı dini inanışların olduğunu görürüz (Dugin, 2014, s. 88-93). Ancak 19.yüzyılın sonlarına doğru gerek dünyada yayılan çeşitli milliyetçilik akımlarının gerekse derin ekonomik kırılmaların ve daha birçok faktörün etkisiyle Bolşevik Devrimi yaşanmış, monarşik yapı değişikliğe uğramış ve bünyesindeki tüm farklı unsurları aynı potada eritmeye çalışmıştır.

Rus siyasi elitleri emperyal bir bakış açısıyla; 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Beyaz Ruslar, Ukraynalılar ve Büyük Ruslar olmak üzere benimsedikleri bu üç etnik köken arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın kendi "Büyük Rus Milleti" projelerini inşa etmeye çalışmışlardır. Buradaki asıl amaç bu üç halkı tek bir çatı altında toplayarak Büyük Rus ağacının dallarını oluşturmaktır (Torbakov, 2001, s. 299).

Temelde Slav ırkına mensup olmalarına ve ortak yönlerinin bir hayli fazla olmasına rağmen yine de tek tipleştirme projesinde başarı sağlanamamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin ikinci büyük cumhuriyeti olan Ukrayna'da o dönemde ayrılıkçı hareketler görülmesi de SSCB'nin ani yıkılışının ardından hızlı bir kristalleşme gerçekleşmiştir. Daha açık bir ifadeyle, ülkelerin sınırları ve politik tavırları netlik kazanmıştır. Tarih boyunca Batı Avrupa ile sürekli temas halinde olan Ukrayna'da milliyetçiliğin yeniden canlanması, 1989 yılından itibaren söz konusu olmuştur. Bağımsızlığını tam manasıyla kazanması ise 1991 yılını bulmuştur (Armaoğlu, 2010, s. 1109).

SSCB'nin yıkılmasının ardından ortaya çıkan diğer devletler bir yana, Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasında ilişkiler incelendiğinde bağımsız iki devlet olarak temiz bir sayfa açılacağı öngörülmüş, ancak bu sadece resmi varsayımla sınırlı kalmıştır. Ukrayna her ne kadar bağımsız ve egemen bir devletin alamet-i farikalarını¹ yani dil, bayrak, milli marş gibi sembollerini göstermek için yoğun çaba sarf etse de Rusya; kendisini hem imparatorluğun hem de SSCB'nin varisi olarak görme ve Ukrayna'nın kendi ayakları üzerinde durma çabalarını sönlendirmeye (etkisini azaltma) eğiliminden vazgeçememiştir (Torbakov, 2001, s. 298).

1991 yılında Sovyetlerin yıkılması ile bağımsızlık kazanan Ukrayna, bu tarihte devlet geleneğine ve tecrübesine sahip olamamıştır. Jeopolitik açıdan önemli ve avantajlı bir konumda olmasına rağmen uluslararası aktör olarak yerini alması ve kabul görmesi ancak Rus etkisini üzerinden atması ile mümkün olmuştur (Yıldırım, 2010, s. 2). Nitekim 2005 yılında ülkede AB ve NATO üyeliğini hedefleyen Batı yanlısı politikanın temsilcisi olan Yuşçenko'nun seçimi kazanması üzerine başlayan Turuncu Devrim, Rusya yanlısı politikanın temsilcisi olan Yanukoviç'in 2010 yılındaki seçimi kazanmasıyla sona ermiştir. Her ne kadar tek dönemlik olsa da bu süreç, Ukrayna siyasi tarihinde Rusya vesayetine bir başkaldırı niteliği taşıması açısından önemlidir. Bu perspektifin o dönemde nihai başarıya ulaşamaması salt Ukrayna'nın tecrübesizliğinden değil,

1 Alamet-i Farika deyimi, bir ticaret hukuku terimidir ve ticari bir malı diğer benzerlerinden ayırmaya yarayan işaret, özellik anlamına gelir. Burada ise devleti bir diğerinden ayıran özellik olarak kullanılmıştır.

aynı zamanda Batı'nın bu devlete karşı çok da istekli olmamasından kaynaklanmıştır (Özdal, 2013, s. 10). Her ne sebeple olursa olsun Soğuk Savaş sonrasında Rusya'nın bilançosuna baktığımızda jeopolitik açıdan en büyük kaybın, Ukrayna üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesi olduğunu açıkça görebiliriz (Davutoğlu, 2003, s. 193). Günümüz uluslararası hukukuna göre Ukrayna, bağımsız ve egemen bir devlettir ve dünya üzerinde diğer devletler ve uluslararası örgütler tarafından tanınmaktadır. Diğer bir deyişle uluslararası ilişkilerde tek başına bir aktördür. Rusya, Ukrayna üzerinde, geçmişteki teritoryal hakimiyetini kaybetmiş olmasına rağmen, tarihten gelen vesayet ilişkisinden vazgeçemediği için ekonomik, siyasi ve stratejik olarak hâkimiyet kurma, hatta kendisine bağımlı kılma çabasına ısrarla devam etmektedir. Bu çaba zaman zaman öyle bir noktaya ulaşmaktadır ki Kırım ve Doğu Ukrayna eksenli sorunlar göze çarpmaktadır. Konuyla ilgili Minsk Protokolü gibi güncel gelişmeler göz önüne alındığında ise kadim çekişmenin devam ettiği ve aynı zamanda da uluslararası girişimler vasıtasıyla çözüme ulaştırılmaya çalışıldığı açıktır.

Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Coğrafi ve Jeopolitik Boyutu

Rusya ve Ukrayna ilişkilerini anlayabilmek için öncelikle coğrafi ve jeopolitik yapıyı incelemek gerekmektedir. Rus coğrafyası, neredeyse Avrasya ile özdeşleşen oldukça büyük kıtasal bir kitleden oluşmaktadır. Hatta Dünya Hâkimiyet Teorisyenleri'nden Mackinder'a göre "Merkez Kara"sı ile özdeşdir. Onlara göre Rus coğrafyası öyle bir coğrafyadır ki, "Heartland" olarak ifade edilmektedir (Dugin, 2014, s. 3). Rus topraklarını her ne kadar "*kalpgâh*" olarak ifade etseler de, Rusya bir deniz devleti veya deniz gücü olmadığı için, dışarıya açılan önemli bir kapı olan Ukrayna'dan vazgeçmemektedir. Güneye açılan kapı olan Ukrayna, son derece elverişli, itibarlı ve masrafsız bir sınırdır. Ayrıca Ukrayna ile sorunlar çözümlenmeden Rusya'nın kıtasal jeopolitikten bahsetmesi ve buna talip olması mümkün değildir (Dugin, 2014, s. 176).

Ukrayna topraklarının %90'ının Rusya'dan farklı olarak tarımsal faaliyete elverişli olması SSCB döneminde de Ukrayna'nın tarım ülkesi ya da tahıl ambarı olarak konumlandırılmasının temel nedeni olmuştur (Sağlam, 2014, s. 436). Günümüz siyasetinin fiiliyatında da bu bakış açısının çok değişmediği görülmektedir. Yer şekilleri açısından ele alırsak Rusya; Doğu Avrupa Ovası'nın üç özelliği olan verimsiz toprak, engelsiz arazi ve parçalı akarsu ağına sahiptir. Dolayısıyla hem dış politikasını hem de ekonomisini bu özelliklere bağlı olarak şekillendirmek zorunda kalmıştır. Daha açık bir ifadeyle, ülkeyi iki ana kuşağa ayıran Yenisey Nehri'nin batısı, alçak ovalardan ve geniş platolardan oluşur. Doğal engellere sahip olmayan arazi yapısı, Rus topraklarını tarih boyunca göçebe unsurların akımlarına açık hale getirmiştir. Bu durum Rusya'yı hem jeopolitik hem de jeostratejik olarak hassas davranmaya mecbur etmektedir ve Rus liderlerinin de topraklarını genişletme arzusunun artmasına neden olmaktadır (Soltan, 2001, s. 66).

Doğal kaynakları bakımından ise Rusya, dünyadaki temel zenginlik kaynağının toprak olduğu klasik dönemlerde, yukarıda da anlatıldığı gibi verimsiz arazilerinden dolayı çok da zengin bir konuma sahip olamamıştır. Ancak teknolojinin gelişmesi ve zenginlik kaynaklarında çeşitlilik

yaşamaları ile birlikte bu durumda da ciddi değişiklik olmuştur. Günümüzde ülkelerin en büyük zenginlik kaynaklarının enerji rezervleri ve çeşitliliği olduğu görülmektedir. Bu açıdan baktığımızda Rusya, dünya üzerinde öne çıkan ülkelere biridir ve dünyanın en büyük doğalgaz rezervine sahip bir ülkedir. Dolayısıyla da en büyük doğalgaz ihracatçısıdır (OKA, Ülke Raporu, s. 2011). Bu özelliği ile ticari ilişki içinde olduğu ülkelerle, asimetrik karşılıklı bağımlılık içerisindedir. Ayrıca dünyanın ikinci en büyük kömür rezervine, sekizinci en büyük petrol rezervine sahiptir ve ikinci en büyük petrol ihracatçısıdır. Bunların dışında birçok stratejik maden rezervine sahiptir ve kereste gibi orman ürünlerinde de ihracatçı konumundadır. Ukrayna'nın doğal kaynaklarına baktığımızda ise kömür başta olmak üzere demir cevheri, manganez ve doğalgazın öne çıktığını görürüz. Dünya sıralamasında üçüncü büyük doğalgaz tüketicisi olan Ukrayna, Rusya'dan farklı olarak bu ihtiyacının ancak %20'sini yerel kaynaklarla karşılayabilme kapasitesine sahiptir. Aynı zamanda demir cevheri, kireç taşı, titanyum, sülfat ve potasyum tuzları, sülfür, granit, toromin ve kaolin gibi kaynaklar konusunda zengin bir ülkedir. Enerji tesisleri ile ilgili modernizasyonu ve kapasite artırımını gerçekleştirdiği takdirde Ukrayna, ciddi bir şekilde gelecek vaat eden ülkelere biri olma potansiyeline sahiptir (OKA, Ülke Raporu, 2011).

Jeopolitik ve jeo-stratejik açıdan baktığımızda Rusya, bağımsız ve egemen olan teritoryal bir yapıya sahiptir. Ancak yine de Ukrayna, Rusya açısından vazgeçilmez bir unsur olmuştur (Dugin, 2014, s. 4). Yukarıda sıralanan tüm sebepler ve daha fazlası, Ukrayna'nın jeopolitik değerini tek bir faktörden ziyade çok sayıda faktörün etkileşimi olarak ortaya koymaktadır. Ukrayna yüzlerce yıllık tarihsel geçmişinde hemen hemen her zaman çeşitli güç odakları arasında mücadele alanı olmuştur. Avrupa'daki bölgesel güçler ve de Rusya, Ukrayna topraklarını daima bir geçiş bölgesi, bir üs, stratejik nokta ve tampon bölge olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Rusçada 12. yüzyıldan beri kullanılan "Ukraina" kelimesinin "sınır ülkesi", "uç ülkesi" gibi anlamlara gelmesi de tesadüf değildir (Bingöl, 2014, s. 22). Ancak tüm bu niteliklerine rağmen, günümüz uluslararası hukuku çerçevesinde ülkelerin toprak kazanımı konusu belirli şartlara bağlıdır ve kolay bir süreç değildir. Dugin gibi Rusya'nın aşırı milliyetçi düşünceleri ise, Ukrayna topraklarıyla ilgili stratejilerini oluştururken uluslararası hukukun bu düzenlemesini ve ahde vefa ilkesini göz ardı etmektedirler.

Teknolojinin ve küreselleşmenin etkisi ile birlikte Rus coğrafyasındaki enerji kaynaklarının Batıya naklinin başlaması, Ukrayna'nın stratejik önemini artmasına ivme kazandırmıştır. Enerji çeşitliliğinin fazla olması ve sektörün Rus politik ekonomisindeki artan rolü ile birlikte enerji kavşağı konumundaki Ukrayna; Rusya için hem ekonomik hem de politik açıdan daha da önemli hal alarak, uluslararası politik ekonominin inceleme alanlarından biri haline gelmiştir (Sönmez vd., 2015, s. 792). Günümüzdeki enerji nakil hatları haritasına baktığımız zaman ise, Rusya her ne kadar alternatifler aramaya devam etse de Ukrayna'nın önemli bir enerji kavşağı olduğu açıktır.

Jeopolitik açıdan önemli olan bir diğer konu ise Rusya'nın geçmişten gelen askeri temelli hard-power alışkanlıkları ve askeri alandaki üstünlüğüdür. Rusya'nın Karadeniz Donanmasının, Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olan Kırım'da bulunması Ukrayna'nın Rusya açısından önemini arttıran bir diğer etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın hem enerji alanında hem de askeri alanda üstünlük kurmayı önemli bir strateji olarak benimsediği dış politikasında

Ukrayna, diğer Bağımsız Devler Topluluğu (BDT)² üyelerinden farklı bir yapıya sahiptir. BDT üyesi olan diğer devletlerin ve Türkî Cumhuriyetlerin yanında Ukrayna ile ortak bir kültüre sahip olması da bu durumun oluşmasında oldukça etkili olmuştur (Yıldırım, 2010, s. 2).

Kırım açısından bir diğer önemli nokta ise günümüz Karadeniz Bölgesi'nde AB, NATO, ABD ve RF'den oluşan önemli güçlerin kavşak noktasında bulunması ve Orta Asya ile Avrupa arasında bir geçiş bölgesi özelliği taşımasıdır. Kırım'da denetime sahip olmak; hem doğu-batı hattında hem de kuzey-güney doğrultusunda Karadeniz'de stratejik üstünlük sağlamak anlamına gelmektedir. Daha açık bir ifade ile Kırım yarımadasına hâkim olan güç, Karadeniz'in büyük bir bölümünü gemilerin geçişine veya uçakların uçuşuna kapatma kabiliyetine sahip olabilmektedir. Bu bölge güvenlik, enerji, ticaret, ulaşım ve turizm koridoru olması açısından da büyük önem taşımaktadır (Dilek, 2015, s. 261).

Tüm bu veriler ve karşılaştırmalar ışığında Ukrayna'nın küçük yüz ölçümüne rağmen Rusya'dan hemen hemen her alanda daha avantajlı olduğu açıkça görülmektedir. Diğer yandan da Rusya'nın verimli arazi arayışı, koridor arayışı ve dışı açılma arzusu daha anlaşılabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ukrayna'nın, hem daha güneyde olması, hem de Karadeniz'e açılan önemli bir kapı olması ve doğal kaynakları göz önüne alındığında sadece Rusya'nın değil, bölgedeki tüm aktörlerin dikkatini çeken jeopolitik bir konuma sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Kültürel Altyapısı

Tarihi ilişkilerini yukarıda incelediğimiz Rusya ve Ukrayna, coğrafi olarak komşu olmalarının kaçınılmaz bir sonucu olarak dilsel ve kültürel olarak da birbirleriyle sürekli etkileşim içinde olan yakın etnik gruplardır. Rusya'da konuşulan diller, dil ailesi kökeni olarak beş ana kaynaktan gelmekte olup, bunlar Slav, Altay, Hint-Avrupa, Ural ve Kafkas dil aileleridir. Rusça, devletin resmi dilidir. Altay dil ailesinin en önemlisi Türkçedir ve Türkçe, mevcut Tatarlar, Çuvaşlar, Başkırtlar gibi çeşitli boylar arasında bazı lehçe farklılıkları ile konuşulmaktadır (Karahasanoğlu, 2012, s. 80).

Ukrayna'nın resmi dili ise Ukraynacadır, ancak Rusça ile arasında bir güç mücadelesi yaşanmaktadır. Özellikle Ukrayna'da yaşayan milliyetçi kesim, ülkenin tamamında Ukraynaca konuşulmasını istemekte olup mevcut durumda Ukrayna'nın batı ve orta bölgelerinde Ukraynaca konuşulurken doğu ve güney bölgelerde Rusça'nın hâkim olduğu görülmektedir (Karahasanoğlu, 2012, s. 85).

Ukrayna'nın sahip olduğu nüfusun tamamına yakını Slav ırkına mensuptur. Dini olarak ateizm yaygın olup serbest bir toplum yapısı vardır. Aynı dine inanıp da farklı kiliselere bağlı olanlar da bulunmaktadır, ancak ülkede genel olarak Ortodoks inancı hâkimdir. Bu nedenle din veya

2 BDT ülkeleri; Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Moldova, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Rusya ve Ukrayna'dır.

mezhep temelli çatışmaların görüldüğü söylenemez. Rusya'dan farklı olarak, toplum içerisinde dikkat çeken FEMEN gibi eleştirel gruplar da bulunmaktadır (Bingöl, 2014, s. 18).

Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Teorik Altyapısı

Günümüz uluslararası ilişkilerin teorik altyapısı genellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrası dönemde küreselleşmenin de ivme kazanmasıyla şekillenmeye başlamıştır. Hem bağımsızlıklarını yeni kazanmaya başlayan ve Üçüncü Dünya Ülkeleri şeklinde ifade edilen eski sömürgelerin sosyo-ekonomik durumu hem de yeni metropolleşen ülkeler, sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiş ve Kuzey-Güney perspektifi ortaya çıkmıştır. Bu perspektifle Kuzey; iktisadi, askeri, teknolojik açıdan gelişmiş ülkeleri temsil ederken Güney; az gelişmiş, yarı kırsal, askeri ve teknolojik açıdan yetersiz ve siyasi açıdan da nispeten istikrarsız ve belirsiz ülkeleri temsil eden kavramlar olarak ortaya çıkmıştır (Sönmezoğlu, 2005, s. 132).

Üçüncü Dünya Ülkeleri tanımı ise o dönem için net bir tanımlama olsa da, çift kutuplu sistemin dağılması üzerine dilsel olarak bir manası kalmamıştır. Ancak yerleşmiş bir ifade olması nedeniyle halen literatürde kullanılmakla birlikte yerini Merkez-Çevre yaklaşımına bırakmıştır. Başka bir ifade ile 21.yüzyıla baktığımızda Üçüncü Dünya tanımı yerine, Çevre Ülke tanımının daha çok kullanıldığını görmekteyiz.

Bağımsızlığını yeni kazanmış olan bu çevre ülkelerin, siyasi egemenlikleri konusunda hassas olmaları anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim ulusal kimlik yaratma sürecinde bu ülkelerin dışarıdan bir devletle organik bir ilişki içerisine girmesi egemenliğine gölge düşürebilmektedir ki bu nedenle bağlantısız olmayı tercih etmişlerdir (Sönmezoğlu, 2009, s. 7).

Tüm bu teori çerçevesinde Rusya ile Ukrayna ilişkilerini Merkez-Çevre yaklaşımı kapsamında incelemek yerinde olacaktır. Öncelikle Ukrayna, SSCB'den ayrılan ülkelerden birisi olması nedeniyle bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke konumundadır ve hatta sosyo-ekonomik durumu da çok parlak olmadığı için politik açıdan hassas bir yapıya sahiptir. Enerji anlamında kaynakları vardır, ancak bunu verimli bir şekilde işleyecek ve pazarlayacak kapasiteye henüz sahip değildir. Ukrayna'nın durumu böyle iken Rusya, BDT içerisinde merkez ülke konumundadır ve Ukrayna da diğer BDT ülkeleri gibi kuzeydeki Rusya Federasyonu yanında çevre ülke konumundadır. Bu yönüyle Kuzey-Güney ilişkisindeki gelişmiş kuzey ve az gelişmiş güney perspektifine de uymaktadır. Diğer yandan Rusya Federasyonu'nun tüm çabalarına rağmen bağlantısız kalma isteği de bu yaklaşımı doğrular niteliktedir.

Spesifik olarak ele almak gerekirse, 2000 yılında Putin'in iktidara gelmesiyle "Yakın Çevre Doktrini" etkili bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Bu doktrine göre Rusya, kendisini merkeze koyarak kendisiyle ittifak ve işbirliği içinde olan bir çevre ülkeler kümesi yaratmayı hedeflemiştir. Bu hedeflerine yönelik attığı somut adımlardan bazıları (Avrasya Ekonomik Birliği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, BDT'ye ilişkin politikalarıdır. 2003 yılına gelindiğinde ise petrol fiyatları artmaya başlamış ve Rusya için büyük bir fırsat doğmuştur. Enerji bağımlılığını bir silah

olarak kullanmaya başlayan Rusya, Karadeniz Bölgesi'nde kendi lehine değişim gösteren bir jeo-ekonomik ve ekonomi-politik bir denge yaratmaya çalışmıştır. Ayrıca bunu sadece Ukrayna özelinde değil, Gürcistan, Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerinde de uygulamıştır (Aşık, 2010, s. 48).

Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Uluslararası Politik Ekonomisi

Uluslararası politik ekonomi disiplini, 1970'li yıllarda ortaya çıkmış ve o dönemde eleştirilere konu olmuştur. Ancak zaman içerisinde uluslararası arenada ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılamayacağı yönünde yaşanan somut gelişmeler ile birlikte öne çıkan bir disiplin haline gelmiştir. Nitekim uluslararası ilişkilerin saygın isimlerinden biri olan Susan Strange, 1970 yılında ekonomi ve siyaset sisteminin ciddi bir dönüşümden geçtiğini ifade etmiştir. O döneme göre erken bir teşhis yapmış olan Strange'in ardından Keohane ve Nye da uluslararası ilişkilerde farklı aktörlerden bahsetmiştir. Keohane ve Nye'in "Karşılıklı Bağımlılık" kavramı dış politikada, realist perspektifin mihver taşı olan askeri konular bir kenara koyulduğunda bile birçok konunun uluslararası ilişkiler kapsamına girdiğini ifade etmektedir (Al, 2015, s. 3-9). Bu çerçeveden ele alındığında Rusya ile Ukrayna ilişkileri; kıt kaynakların bireyler, gruplar ve ulus-devletler arasında nasıl dağıldığını inceleyen (Balaam, 2013, s. 8) uluslararası politik ekonomi disiplini açısından araştırılması gereken bir ilişkiler yumağını ifade etmektedir. Çeşitli yollar ile birbirine bağlanan, birbirini tamamlayan ve hatta birbirinden ayrılamayan bu ilişkiler yumağını açıklayabilmek için esas yapı taşları olan enerji, ticaret, strateji, ortaklıklar, çekişmeler ve özellikle de Kırım krizi konularının ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Enerji İlişkileri

Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan topraklarını içine alan Hazar Havzası, önemli miktarda petrol ve doğalgaz rezervine sahiptir. Aynı zamanda temel ihraç ürünleri olan bu rezervlerin Batı pazarlarına, özellikle de Avrupa Birliği üyelerine ulaştırılmasında bölgesel ve küresel güçlerin büyük mücadelelerine sahne olmuştur.

Daha açık bir ifadeyle Batılı ülkeler, transfer konusunda Rusya'yı dışarıda bırakacak projeleri desteklemeyi tercih etmekte olup; enerji kaynaklarını ve güzergâhlarını çeşitlendirmek ve Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmak için çeşitli yollar aramaktadırlar. Rusya ise bu çabalara karşı bir hamle olarak, Kafkasya ve Hazar bölgesini kendi etki alanı içinde görmekte, buraların doğal kaynaklarını, kendi sınırları içinden geçen boru hatlarıyla Batı pazarlarına ulaştıracak projeleri desteklemektedir (Aşık, 2010, s. 44).

Devletlerin, enerji nakil hatlarını kendi topraklarından geçirmek istemeleri anlaşılabilir bir reflektir, çünkü bu noktada hem ekonomik hem de politik kazanç ön plana çıkmakta, devletin uluslararası politik ekonomi stratejilerini şekillendirmektedir. Başka bir ifade ile enerji kavşağı olan bu bölgeler, güç mücadelelerinin yanı sıra Uluslararası Politik Ekonomi (UPE)'nin de odağı

haline gelmektedir. Ayrıca, Ortadoğu'da istikrarsızlaşan siyasi ortama alternatif olarak Karadeniz Bölgesi önem kazanmaktadır. Karadeniz özelinde ise Ukrayna, hem Doğu-Batı hem de Kuzey-Güney enerji ekseninin merkezinde yer aldığı için önemini korumaktadır.

Rusya ile Ukrayna'nın kadim ilişkisine enerji üzerinden bakacak olursak; doğal gaz başta olmak üzere Rus enerjisinin %90'ından fazlasının Ukrayna topraklarından geçen boru hatlarıyla Batı pazarlarına nakledildiğini görürüz. Her ne kadar fiyat, miktar, sevkiyat gibi konularda zaman zaman sorun yaşansa da bu ikilinin ticari ilişkilerinde de petrol ve doğalgaz ilk sırada yer almaktadır (Sönmez, 2015, s. 802) Rusya'dan Avrupa'ya ihraç edilen doğalgazın nakil yollarının çok büyük bir kısmının Ukrayna toprakları üzerinden geçiyor olması, Ukrayna'yı transit ülke haline getirmiştir. Ancak devlet geçmişi çok da eski olmayan Ukrayna, büyük güçlerin yer aldığı enerji oyununda her zaman küçük bir rol almak durumunda kalmıştır. Hatta Rusya'nın nakil hatları konusunda Ukrayna'ya bağımlı olmasına karşın Ukrayna'nın kendi iç işlerine müdahale ettirmek istememesinden dolayı iki ülke birçok kez karşı karşıya gelmişlerdir (Karahasanoğlu, 2012, s. 87).

Uluslararası Politik Ekonomi açısından ele alırsak; bir ülkenin siyasi gücü ekonomik güçle desteklenmedikçe gerçek manada bağımsız bir dış politika yürütmesi olanaksızdır. Bu anlamda Ukrayna da siyasi bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkedir ve dış politikada de-jure egemenlik anlayışını yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla Rusya ile karşı karşıya geldiği durumlarda egemen bir devletin realist anlayışını sergilemekten çekinmemektedir. Ukrayna bu tavrıyla yalnız politik alanda değil, ekonomik alanda da söz sahibi olmayı amaçlamaktadır. Uluslararası politik ekonomi alanında Ukrayna'nın enerji stratejileri ve hassasiyeti de bu amaçla örtüşmektedir.

Ticari İlişkiler

Rusya, ekonomik ve ticari gücünü kullanarak "çevre" haline getirdiği ülkeler üzerinde bir hegemonya kurmayı amaçlamaktadır. Siyasi gücün tamamlayıcı unsuru ve hatta olmazsa olmazı ekonomik güç olduğu için Rusya, bu konuda ciddi çabalar sarf etmektedir. Ayrıca Rusya'nın ekonomik kaygıları o kadar fazladır ki dağılmanın ertesinde, 1995 yılında Kazakistan ve Belarus'u da içine alan bir Avrasya Gümrük Birliği'ni kurmak için girişimde bulunmuştur. 2000 yılında Putin ile birlikte bu girişim hızlandırılmış olup, Tacikistan ve Kırgızistan'ın da dâhil olduğu "Avrasya Ekonomik Topluluğu" (AvET) kurulmuştur (Sağlam, 2014, s. 438). Rusya'nın bu çabalarını Ukrayna özelinde ele aldığımız zaman, Ukrayna'nın en büyük ticari ortağının Rusya olduğunu; Rusya için ise beşinci en büyük ticari ortağın Ukrayna olduğunu görmekteyiz. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin temeli enerjiye dayanmakla birlikte tarım ürünleri, kereste, kimyevi ürünler ve mineral madenler de iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde yer almaktadır. Bu ürünler Ukrayna'nın Rusya'ya ihraç ettiği ürünler olmakla birlikte petrol, doğalgaz, nükleer ürünler ve çeşitli mühendislik ürünlerini de Rusya'dan ithal etmektedir (Yıldırım, 2010, s. 87).

Rakamsal olarak ifade etmek gerekirse, Dünya Bankası tarafından hazırlanan ve ülkelerdeki yatırım ortamının elverişliliğini ortaya koyan, 189 ülkenin yer aldığı "Doing Bussiness 2016"

raporuna göre Ukrayna 83. sırada yer almaktadır (DBR,2016, s. 5). Bu rapora göre Ukrayna'nın dünya sıralamasının ortalarında yer almasına rağmen Rusya, coğrafi komşuluk ve kültürel yakınlık nedeniyle bu durumu kendisi için bir avantaja çevirebilmektedir. Ayrıca Ukrayna'nın 2012'deki dış ticaret verilerine göre Rusya ile ihracatı %33 seviyesinde iken ithalatı %32 seviyesinde gerçekleşmiştir. (Sağlam, 2014, s. 439). Bu oranlar göstermektedir ki her ne kadar Ukrayna çevre ülke konumunda olmak istemese de, Batı'ya açılmanın ve Batı'yla ittifaklar kurmanın peşinde olsa da bulunduğu coğrafya itibarıyla ve ticaret ürünleri yelpazesıyla Rusya'dan ve Rusya ile ortaklıktan kurtulabilmesi zor olacaktır.

Stratejik İlişkiler, Ortaklıklar ve Çekişmeler

Yukarıda detaylarıyla incelenen ilişkiler ışığında, Rusya ve Ukrayna'nın hem geçmişte hem de günümüzde stratejik açıdan birbirinin vazgeçilmezi olduğu açıkça görülmektedir. Zaman içerisinde Ukrayna yönünü Batı'ya çevirmek ve Batı ile çeşitli ortaklıklar kurmak istemişse de sahip olduğu coğrafi konum, Rusya ile olan münasebetlerini azaltmasına müsaade etmemiştir.

Nitekim Putin'in Rusya'sında, "enerji diplomasisi" ön plana çıkmıştır ve artan oranda boru hatları vasıtasıyla yürütülen bu enerji diplomasisinde Ukrayna, Rusya için en önemli üs haline gelmiştir. Rusya sadece kendi bulunduğu bölgede değil, AB, Uzakdoğu, Japonya ve Çin pazarında da söz sahibi olmayı hedeflemektedir. Bu ülkelere nakledilen enerji vanasının başında durmak, sadece o ülkelerde değil aynı zamanda Ortadoğu ve Kafkasya'da da söz sahibi olmak anlamına gelmektedir. Ancak tüm bu ilişkileri enerji ekonomisi bağlamında kurgulayan Rusya, diğer taraftan Hazar Bölgesi'ni de ihmal etmemektedir (Karahasanoğlu, 2012, s. 44). Tüm bu karmaşık ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Rusya, ne bölgesel devlet olarak kalabilecek ne de imparatorluğa geri dönebilecek durumdadır. Bölgesel devlet olmak Rusya'nın milliyetçi politikacıları tarafından tuzak olarak görülmektedir. İmparatorluk ise günümüz küresel dünyasında mümkün değildir. Dolayısıyla Rusya'nın hedefi, açık bir şekilde dünyanın süper gücü olmaktır (Dugin, 2014, s. 37). Dugin gibi aşırı Rus milliyetçileri tarafından ortaya koyulan bu tezler, Ruslar için oldukça değerli ve göz kamaştırıcı olsa da günümüz dünyasının reel politik şartlarında fazla "ütopik" ve militer niteliktedir. Rusya'nın kendini bu şekilde hissetmesinin temelinde ise sahip olduğu enerji kaynakları ve kontrol altında tuttuğu boru hatları yatmaktadır. Nitekim hegemon olma yönündeki bu enerji politikası, Rusya'yı hem siyasi, hem askeri hem de ekonomik açıdan daha güçlü hale getirmektedir (Yıldırım, 2010, s. 115). Böylece uluslararası politik ekonomi alanında kendine belirlediği stratejileri de etkin bir şekilde kullanabilecektir. İşte tam da bu sebepten dolayı boru hatlarına özel bir önem vermektedir. Rusya'dan Ukrayna'ya giden toplamda yedi adet boru hattı vardır. Bunlardan üç adeti ise doğalgaz boru hattıdır ve bu hatlar sayesinde Rus enerjisi birçok Avrupa ülkesine aktarılmaktadır. Nitekim bu hatlar sayesinde Ukrayna, Avrupa dağıtım kanalının merkezi konumunda bulunmaktadır ve çeşitli zamanlarda bunu bir politika aracı olarak kullanmaktan çekinmemektedir (Uluatam, 2010, s. 63). Hatta Ukrayna'nın bu tutumu bazı durumlarda Rusya ile ciddi çekişmelere neden olmaktadır.

Boru hatlarını hem Rusya hem de Ukrayna açısından tek tek inceleyecek olursak; ilk göze çarpan Drujba Petrol Boru Hattı'dır. Avrupa'ya uzanan önemli boru hatlarından biridir ve aynı zamanda dünyanın en uzun petrol boru hatlarından biridir. Drujba, SSCB zamanında inşa edilmiştir ve uzunluğu yaklaşık 4.000 km'dir. Hattın güney bölümü Ukrayna topraklarından geçmekte ve Avrupa'ya ulaşmakta olup eski bir hat olmasına rağmen günümüzde de Avrupa'ya uzanan en önemli boru hatlarından olma özelliğini sürdürmektedir (Yıldırım, 2010, s. 67).

Rusya-Ukrayna ilişkilerinin politik ekonomisi açısından göze çarpan diğer boru hattı ise Soyuz Doğalgaz Boru Hattı'dır. Ukrayna üzerinden geçen bu hattın bir kolu Transgas Hattı'na, diğer kolu ise Romanya ve Bulgaristan'a bağlanmaktadır. Bu hat ile Rusya, SSCB mirasından yaralanarak etkisi altına aldığı Kazakistan ve Türkmenistan'dan ucuz doğalgaz almakta, bu doğalgazı Avrupa ve Türkiye'ye pahalı fiyatlar karşılığında satmaktadır (Uluatam, 2010, s. 64).

Rusya'nın Batı Avrupa'ya sevk ettiği gazın büyük bir kısmını taşıyan Brotherhood Doğalgaz Boru Hattı ise 2750 km'lik uzunluğu ile yine önemli bir güzergâhta bulunmaktadır. 1967 yılında inşası tamamlanan Brotherhood Hattı, Batı Sibirya'daki doğalgaz kaynaklarını taşıyan ve Ukrayna topraklarının büyük bir bölümünden geçen bir hat olarak önemini korumaktadır (Uluatam, 2010, s. 64).

Güncel gelişmeleri dikkate aldığımız zaman her iki ülke de diğerinden vazgeçmek için, diğer bir deyişle Nicos Poulantzas'ın "görelî özerklik" kavramını hayata geçirmek için çeşitli alternatifler aramaktadır. Öyle ki Rusya; Avrupa Birliği'ne adaylık konusunda ciddi adımlar atmış bir Türkiye ile dahi Türk Akımı projeleri yürütmektedir. Diğer tarafta ise Ukrayna'nın Batı'ya yönelişi devam etmektedir. Ancak uluslararası politik ekonominin doğasının, görelî özerklik kavramına bir karşı çıkışı temsil ettiğinin örneği burada da karşımıza çıkmakta ve bu iki ülke yeni girişimlerinden umdukları kadar kazançlı çıkamamaktadır.

Sonuç olarak günümüzde Rusya ve Ukrayna; boru hatları nedeniyle enerji alanında, tarihsel ilişkileri nedeniyle kültürel anlamda ve tüm unsurları göz önünde bulundurduğumuzda da stratejik anlamda vazgeçilmez ve geri dönülmez bir biçimde ortak olan iki ülkedir. Devletin egemenlik anlayışı gereği zaman zaman inişli çıkışlı bir diplomasi söz konusu olsa da ve buna bağlı olarak restleşmeler yaşansa da, orta vadede biri olmadan diğerinin yükselmesi mümkün görünmemektedir.

Ukrayna ve Kırım Krizinin Politik Ekonomisi

Ukrayna, yukarıda temel hatlarıyla bahsedilen 2005 yılındaki Turuncu Devrim'in dinamiklerini içinde barındırmaya devam ederken 2010'da başkanlık, 2012'de ise parlamento seçimlerini etkili bir şekilde yaşamıştır. Bu seçimlerden sonra muhtelif zamanlarda gerilimler ortaya çıksa da 2013'ün sonuna kadar sürdürülebilir nitelikte bir siyasi ortam olmuştur. Ukrayna'nın Kasım 2013'te, Avrupa Birliği ile imzalanması planlanan ve bir süredir çalışmaları devam eden Doğu

Ortaklığı Anlaşması'nı büyük ölçüde Rusya'nın baskısıyla imzalamayı reddetmesi ile gerilim tırmanmaya başlamıştır (Bingöl, 2014, s. 16).

Ortaklık Anlaşması'nın reddedilmesine tepki gösteren muhalifler, başkent Kiev'in Bağımsızlık Meydanı'nda gösteriler yapmaya başlamıştır. Ancak polisin duruma müdahale etmesi, beklenenin aksine protestoları daha da artırmış, hatta diğer şehirlere de sıçramıştır. Protestolar ve gösteriler yaklaşık 3 ay devam etmiş, birçok vatandaş hayatını kaybetmiş, Şubat 2014'te ise krizi çözme konusunda başarılı olamayan Cumhurbaşkanı Yanukoviç ülkeyi terk etmiş, ardından parlamento Yanukoviç'i azletmiştir (Derman&Ongarova, 2014, s. 12). Parlamento ertesi gün muhalefet partisi lideri Turçinov'u meclis başkanlığı görevine getirmiş ve Cumhurbaşkanlığı'nın vekâletini vermiş olsa da bu önlemler Ukrayna için bir rahatlama olamamıştır. Tüm bu gelişmeleri memnuniyetle izleyen Rusya ise, yeni hükümetin meşruiyetini kabul etmeyerek Kırım'a çıkarmada bulunmuş ve burayı fiilen işgal etmiştir. Bu noktadan sonra sorun artık bir iç mesele olmaktan tamamen uzaklaşmış olup, küresel bir krize dönüşmüştür (Derman&Ongarova, 2014, s. 19).

Rusya'nın işgali üzerine Kırım'da alelacele bir referanduma gidilmiş ve sonuç olarak Rusya'ya bağlanma kararı çıkmış ve Kırım parlamentosu da bu isteğini Rus hükümetine iletmıştır. Doğal olarak bu karar hiçbir Batılı devlet tarafından kabul görmemiş ve meşru bulunmamıştır. Hatta Rusya'nın G8 üyeliği askıya alınmış, NATO bu durumun uluslararası hukuka aykırı olduğunu açıklamış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden bu referandumun yasal olmadığını belirten bir karar çıkmıştır. Ancak her ne olursa olsun 17 Nisan 2014 tarihi itibarıyla Kırım, resmi olarak Rusya Federasyonu'na dâhil olmuştur (Gumuchian and others, 2014).

Politik açıdan tüm bu olaylar silsilesi yaşanırken diğer taraftan da ekonomik açıdan Aralık 2013'te Yanukoviç ve Putin arasında, hem devlet tahvili alımı hem de doğalgazda indirim içeren bir anlaşma imzalanmıştır. Ocak ayında ise Ukrayna parlamentosu, vergi yasalarını da içeren torba yasayı yürürlüğe koymuştur (Özdal vd., 2014, s. 3). Konuyu uluslararası politik ekonomi açısından ele aldığımızda ise, Rusya ile Ukrayna arasındaki merkez-çevre ilişkisini ve enerji bağımlılığını göz önünde tutarak, Rusya'nın sert hamleler yapmaktan çekinmediğini görmekteyiz. Ayrıca Rusya'nın Ukrayna ve Kırım konusunda bu kadar ısrarcı olması, salt kendi bölgesindeki hâkimiyet isteği ile açıklanamaz. Enerji nakil hatlarını da göz önünde bulundurursak, Rusya'nın Avrupa'ya hâkim olabilmesinin neredeyse tek yolu Ukrayna ve Kırım olduğu açıkça görülmektedir. Buna bağlı olarak da ikili ilişkilerinde Rusya; UPE'nin bütün unsurlarını, özellikle de karşılıklı bağımlılık ilkesini etkin bir şekilde kullanmaktadır.

Sonuç

Çalışmamızda detayları olarak incelediğimiz Karadeniz Bölgesi'nin hem enerji ve ekonomi trafiği açısından hem de doğal kaynak ve sanayi üretimi açısından göz ardı edilemez bir öneme sahip olduğunu açıkça görmekteyiz. Dünya üzerindeki hiçbir kaynağın sonsuz olmadığı gerçeğinden hareketle, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının verimini artırma çabaları tüm hızıyla sürse de; dünyadaki enerji eğiliminin artık güneş, rüzgâr, biyoenerji gibi yenilenebilir kaynaklara

yöneldiği açıktır. Rusya ekonomik alanda, enerji temelli ekonomik büyüme ve hâkimiyet kurma mücadelesinde büyük enerji şirketleri ile son yıllarda bu konudaki teknoloji ve inovasyon çalışmalarına ciddi yatırımlar yapmaktadır.

Buna rağmen Karadeniz Bölgesi'nin politik ekonomisinin salt enerji üzerinden açıklanamayacak kadar derin bir konu olduğu gerçeği artık bölge ülkeleri ve de bu bölgede söz sahibi olma amacını taşıyan ülkeler tarafından bilinmektedir. Rusya'nın merkez devlet olma çabaları da, çok taraflı enerji diplomasisi politikalarından ve boru hatları anlaşmalarından çok daha öncesine, tarihi ideallere dayanmaktadır. Ukrayna ve Kırım'ı da içine alan "yakın çevre" politikası ile ekonomik, politik, kültürel alanlarda hâkimiyet kurma hedefinde olan Rusya için Karadeniz ayrı bir jeostratejik öneme sahiptir. Rusya'nın nihai hedefi bölgesel bir devlet olmak değil, dünyanın süper gücü olmak olduğu için Karadeniz konusunda, diğer devletlerin müdahaleci politikalarına anında cevap verebilmektedir.

Rusya'nın hedeflerine ulaşabilmesi için Ukrayna vazgeçilemez konumdadır. Yukarıda açıklandığımız gibi Rusya için Ukrayna güneye açılan kapı ve aynı zamanda önemli bir enerji koridorudur. Ayrıca coğrafi, kültürel, ekonomik nedenlerin yanı sıra yeni bir devlet olan Ukrayna, Rusya'nın hâkimiyet alanından tam olarak çıkamamaktadır. Buna bağlı olarak Ukrayna ile ilişkilerinin sabit bir ivmeyle devam etmemesi, sürekli inişli çıkışlı bir seyir izlemesi de şartıtcı değildir. Tüm bu dalgalanmalara rağmen "Coğrafya Kaderdir" tespiti özellikle UPE çerçevesinde açıklanabilir bir hal almaktadır. Zira sadece kara parçası olarak değil, birçok alanda ortak kadere sahip olan komşu bu iki devletin politika ve ekonomi ile bu konuların etkilediği diğer alanların birbirinden soyutlanamayacağı, Karadeniz Bölgesi'nin uluslararası politik ekonomisinin doğal bir gerçeğidir.

Ukrayna'nın özellikle Doğu bölgelerinde devam eden ayrılıkçı hareketler üzerine 2014 yılında AGİT'in araya girmesiyle imzalanan Minsk Protokolü'nün süreci ve içeriği de makalenin genelinde yer alan, Rusya ve Ukrayna'nın kadim ve karmaşık ilişkilerini doğrular niteliktedir. Birbirleriyle ne tam manasıyla bütünleşebilen ne de tam olarak ayrılabilen bu iki ülkenin Minsk Protokolü ile yaptığı ateşkes her ne kadar uzatılsa da, geçtiğimiz günlerde (Temmuz 2017) yaşanan yeni gelişmeler hem dikkate değer olmuştur hem de makalemizin doğruluğunu kanıtlamıştır.

Yukarıda detayları ele alınan Turuncu Devrimi'ni de hatırlatan bir süreç yaşanmaktadır. 2017'nin Temmuz ayında Ukrayna'dan tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan eden Donetsk Halk Cumhuriyeti, bölgede 'Malorossiya' (Küçük Rusya) adlı yeni bir ülke kurulduğunu açıklamıştır. Konuyla ilgili Ukrayna'dan gelen sert tepki de göstermiştir ki Ukrayna, Rusya'nın ve Rus yanlılarının isteklerine cevap vermeyecektir. Bunun ötesinde, uluslararası hukuk kuralları gereği yeni bir devlet kurmak ve uluslararası arenada de-jure olarak "devlet" sayılabilmek için de birtakım unsurlar gerekmektedir. Küçük Rusya'nın gerçek bir devlet olarak kabul edilip edilmeyeceği ise önümüzdeki dönemlerde cevap bulacak bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Abdullahzade C. (2014). Self Determinasyon ve Ayrılma Açısından Kırım Sorunu, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (19) 5, s.159-205.
- Al A. (2015). Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi, *İGÜSBD*, (1) 2, s.143-159.
- Armaoğlu F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Aşık A. (2010). Karadeniz Bölgesi'ndeki Değişimin Analizi, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, s.33-56.
- Balaam D.N. & Dillman B. (2013). *Introduction to International Political Economy 6th Edition*, Pearson Education, New Jersey.
- Belge M. (2012). *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul. s.43-55.
- Bingöl O. (2014). Ukrayna Krizinin Ulusal, Bölgesel, Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörülleri, *Karadeniz Araştırmaları*, (41), s.15-38.
- Davutoğlu A. (2003). *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Derman G.S. & Ongarova Y. (2014). Ukrayna'da Siyasi Kriz, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 42, s.11-23.
- Dilek M. S. (2015). Rusya Federasyonu'nun Kırım Hamlesine Analitik Bakış, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, s.245-272.
- Doing Business Report*. (2016). <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.11.2016).
- Dugin A. (2014). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Gumuchian M. & Laura Smith-Spark, Ingrid Formanek, *CNN web*, Gunmen Seize Government Buildings in Ukraine's Crimea, Raise Russian Flag, haber tarihi: 27.02.2014 <http://edition.cnn.com/2014/02/27/world/europe/ukraine-politics/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2016)
- İyiekici B. (2011). Nicos Poulantzas'ın Kuramında Olağanüstü Rejim Biçimleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: *Yüksek Lisans Tezi*
- Karahasanoğlu M. (2012). Rusya'nın Enerji Hatları ve Rusya Ukrayna Doğalgaz Krizi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: *Yüksek Lisans Tezi*.
- Kurt S. (2015). NATO ve AB'nin Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Politikaları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (31), s.403-419.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı*, Rusya Ülke Raporu, http://www.oka.org.tr/Documents/Rusya_Ulke_Raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2016)
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı*, Ukrayna Ülke Raporu, http://www.oka.org.tr/Documents/Ukrayna_Ulke_Raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2016)
- Özdal H. (2013). AB ve Rusya Arasında Ukrayna:Hayaller ve Geçekler, *USAK Analiz*, s.1-16.
- Özdal H. & Özertem H.S., Has K., Yegin M. (2014). Ukrayna Siyasi Krizinde Rusya ve Batı'nın Tutumu, *USAK*, (28), s.1-23.
- Sağlam M. (2014). 21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (69)2, s.435-444.
- Soltan E. (2001). Coğrafya, Tarih ve Rus Kimliği, *Avrasya Dosyası*, s.64-94.
- Sönmez A.S. & Bıçakçı H., Yıldırım C. (2015). Kırım Sorunu Bağlamında Rusya Ukrayna İlişkilerinin Analizi, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, s. 790-808.
- Sönmezoğlu F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

- Sönmezoğlu F. (2009). Bağlantısız Üçüncü Dünya'dan Çevre Ülkelerine, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:41,
- Torbakov I. (2001). Rusya'dan Ayrı ya da Rusya'nın Bir Parçası: Ukrayna- Rusya İlişkilerinin Kederli Bir Destanı, *Avrasya Dosyası*, s. 297-314.
- Uluatam E. (2010). Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler, *TOBB Ekonomik Forum*, Ağustos s.65-67.
- Vergil H. (2014). 1.Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu Sunuş, *1.KBEPAS*, 2014, s.IX, <ftp://ftp.sakarya.edu.tr/KUTUPHANE/karadenizbalkan.pdf>, (Erişim tarihi: 25.11.2016).
- Yıldırım F. (2010). 21. Yüzyıl Jeopolitik Güç Merkezleri Ekseninde Rusya Ukrayna İlişkileri, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: *Yüksek Lisans Tezi*.
- Yıldırım Y. (2010). Rus Dış Politikasında Ukrayna Faktörü, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: *Yüksek Lisans Tezi*.

NATO's New Energy Security Role in Azerbaijan: Balancing the Interest between West and Russia

NATO'nun Azerbaycan Enerji Güvenliğindeki Yeni Rolü: Azerbaycan'ın Batı ve Rusya Arasındaki Çıkar Dengesi

Hasan KORKUT*
Hamza PRELJEVIĆ**

Abstract

Considering the contemporary developments in the international relations, the Azerbaijan's relations with North Atlantic Treaty Organization (NATO) are of great significance. Due to the rich oil and gas reserves and Azerbaijan's geostrategic importance as an energy crossroad between Europe and Asia, the country has always been attractive for many actors after the collapse of the Soviet Union. Not only the neighboring countries Turkey, Iran and Central Asian countries, but also the United States, European Union (EU) and China. Therefore, Azerbaijan tries to gain the maximum from the geostrategic position, but at the same time the country must play carefully in the foreign policy creation. Azerbaijan is committed to the cooperation with the Western countries, particularly with NATO alliance and the EU, to downturn the Russian influence. Stronger cooperation with NATO could also mean stronger cooperation with the EU member states. On the other hand, the energy security is becoming an increasingly important issue in the domain of energy. One of the key tasks of the national security of Azerbaijan is ensuring the security of energy corridors and the transportation of the energy resources. The critical energy infrastructure in Azerbaijan is not only important to the country itself, but also to EU and NATO. How does access to and transit of energy sources from the Caspian Region influence NATO-Azerbaijani relationship? The energy supply map is much internationalized, and the protection of critical energy infrastructure goes beyond the national level. This requires from Azerbaijan to seek for regional cooperation and stable regional security, which could be assisted by NATO. The Alliance supported an active role for NATO in ensuring the security of energy supplies for the allies, but also they supported the assistance in the energy security for the partner states. Most EU member states are also members of NATO, and energy security may emerge as an issue handled in a joint initiative by these two organizations. This paper discusses the Azerbaijani critical energy infrastructure, and NATO's possible role in the protection of the energy infrastructure. Also, the paper discussed NATO's reasons for being involved in the energy security, and how NATO's energy security evolved from Riga Summit Declaration in 2006 to Warsaw Summit Communiqué in 2016. More importantly, this paper will answer to what extent the changes in NATO's security policy affects Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, NATO, European Union, Russia, Critical Energy Infrastructure, Energy Security

* PhD, International University of Sarajevo, hkorkut@ius.edu.ba.

** PhD Candidate, International University of Sarajevo, hpreljevic@ius.edu.ba.

Öz

Günümüz uluslararası ilişkileri dikkate alındığında Azerbaycan-NATO ilişkileri büyük bir öneme sahiptir. Sovyet Rusya'nın çökmesinden sonra Azerbaycan zengin gaz ve petrol yataklarına sahip olması ve Asya ve Avrupa arasında enerji koridoru olmaktan kaynaklanan geostratejik konumu dolayısıyla bir çok aktörün ilgi duyduğu bir ülke konumundadır. Bu aktörler arasında Azerbaycan'a komşu olan Türkiye, İran ve Orta Asya ülkelerinin yanı sıra, aynı zamanda Amerika, Avrupa Birliği ve Çin de vardır. Bu nedenle Azerbaycan bir taraftan geostratejik konumundan en üst düzeyde kazanç elde etmeye gayret gösterirken, aynı zamanda da dış politika faaliyetlerinde çok dikkatli olmak durumundadır. Azerbaycan Rusya'nın etkisini azaltmak için Batılı ülkelerle, özellikle NATO ittifakı ve AB ile işbirliğine büyük önem vermektedir. NATO ile güçlü ilişkiler AB üyesi ülkelerle kurulmuş güçlü ilişkiler anlamına gelmektedir. Diğer yandan enerji güvenliği, enerji alanında giderek daha önemli bir konu olmaya başlıyor. Azerbaycan ulusal güvenliğinin önemli görevlerinden biri enerji koridorlarının güvenliğini ve enerji kaynaklarının taşınmasını sağlamaktır. Azerbaycan'daki kritik enerji altyapısı ülkenin kendisi için olduğu kadar Avrupa Birliği ve NATO için de çok önemlidir. Hazar bölgesinin enerji kaynaklarına giden ulaşım ağları ve kaynakların taşınma süreçleri Azerbaycan –NATO ilişkilerini nasıl etkilediği önemli bir sorudur. Enerji arz haritası uluslararasılaşmıştır ve kritik enerji altyapısının korunması ulusal seviyenin ötesine geçmektedir. Bu, Azerbaycan'a NATO'nun destekleyebileceği istikrarlı bölgesel güvenlik ve bölgesel işbirliği arayışını gerekli kılmıştır. İttifak, müttefiklerinin enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanmasında NATO için etkin bir rol oynamıştır. Ancak aynı zamanda ortak ülkeler için enerji güvenliğindeki yardımı da desteklemiştir. Çoğu AB üyesi ülkeler aynı zamanda NATO'nun da üyesidir. Enerji güvenliği, bu iki organizasyon tarafından ortak bir girişimde ele alınan bir mesele olarak ortaya çıkabilir. Bu çalışma Azerbaycan'ın kritik enerji alt yapısını ve NATO'nun sözkonusu enerji altyapısının güvenliğinin sağlanmasındaki olası rolünü tartışmaktadır. Çalışma ayrıca NATO'nun neden enerji güvenliğiyle ilginlediğini ve 2006 Riga Zirvesi'nden 2016 Varşova Zirvesi'ne NATO'nun enerji güvenliği konusunda geçirdiği evrilmeyi tartışmaktadır. Daha da önemlisi, bu çalışma NATO'nun güvenlik politikasındaki değişikliklerin Azerbaycan'ı ne ölçüde etkilediğini cevaplayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, NATO, AB, Rusya, Kritik Enerji Altyapıları, Enerji Güvenliği

Introduction

Azerbaijan declared its independence on 18 October 1991. As a newly independent state after the collapse of the Soviet Union, Azerbaijan established good relations with the Western powers – the United States and European Union, which were particularly interested in the Azeri gas and oil reserves (Ismayilov and Zasztowt, 2015). This marked “Great Game” over the Azerbaijan's natural resources, which has led to an extraordinary amount of foreign investment flowing into the oil and gas sectors.

During the early days of the independence, Azerbaijan presented its commitment to the integration in European and Euro-Atlantic communities. The origin of Azerbaijan-NATO relations dates back to 1992 when Azerbaijan together with several other Central and Eastern European countries, joined a newly established consultative forum – the North Atlantic Cooperation Council (NACC), which was transformed into the Euro-Atlantic Partnership Council in 1997. On 4 May 1994, the President of Azerbaijan Heydar Aliyev signed the Partnership for Peace (PfP) Framework

Document and Azerbaijan joined the PfP Programme. Also, since 2005, Azerbaijan actively cooperates with NATO through the Individual Partnership Action Plan (IPAP) (Mammadov, 2010).

However, the Azerbaijani aspiration for the integration to Euro-Atlantic Community does not mean absolute commitment for the membership. Azerbaijan was aware of the regional framework of the South Caucasus, and 2011, Azerbaijan joined the Non-Aligned Movement (NAM). With such a decision, Azerbaijan tried to avoid a potential conflict with Russia and Iran, two countries that oppose NATO expansion in the South Caucasus (Shiriyev, 2015).

Nevertheless, the Russia-NATO tensions over the Ukraine Crisis in 2014 brought Azerbaijan closer to NATO. Azerbaijan and Ukraine are two pivotal states in the Black Sea (Caspian region), strategically located at the gateway to Eurasia. The US geostrategic philosophy defines both countries as geopolitical states of critical importance at the end of the 1990s. Moreover, Russia sees Azerbaijan as a potential target of high priority, and the dominance over this region would help seal Central Asia off from the West (Guliyev, 2014).

In light of Russian efforts to improve its position in the Azerbaijani politics, Russia empowered the bilateral relations with Armenia in 2013 which started as early as 1992, which showed that Armenian-Russian relationship is stable in the post-Soviet era. On 2 December 2013, the President of the Russian Federation Vladimir Putin paid a state visit to the Republic of Armenia. "The directions on further development of bilateral interaction, issues on trade and economic and humanitarian cooperation, perspectives of participation of Armenia in integration processes in the Eurasian region were discussed during the visit" (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 2016). Additionally, security and economy are in the focus of this cooperation, but cultural and humanitarian aspects are also included (Minasyan, 2013). The Armenian-Russian cooperation in military sphere is aimed at ensuring security of the two states and stability in Transcaucasia. The Russian 102nd military base is dislocated in the territory of Armenia (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 2016).

During the Nagorno-Karabakh dispute¹, Russia was openly on the Armenian side, which threatened the Azerbaijan's interest. The conflict has resulted to a considerable refugee crisis and the violation of basic human rights and needs. As early as the conflict started, Armenia was intentionally occupying the internationally recognized territory of Azerbaijan under the pretext of a right of the ethnic Armenians living in Nagorno-Karabakh for national self-determination. As a result of the war, Armenians took control of Karabakh and much of the Azerbaijani territory around it (MacDougall, 2009). The Armenian-Azerbaijani is considerably complex having in mind that the external actors are also incorporated. The Russian Federation is one of them. Huge number of Russian companies and corporations operate in Armenia; therefore, Armenia could serve as a bridge between Russia and Iran. Armenia is geo-strategically important for Russia.

1 Since 1988, a conflict endured between Azerbaijan and Armenia over the disputed area of Nagorno-Karabakh.

The Armenian-Azerbaijani conflict could be a Russian leverage for influence over Azerbaijan. Weakening the Azerbaijani position in the Nagorno-Karabakh conflict is a kind of guarantee of keeping strong Western presence between Iran and Russia. However, the stronger Armenian-Russian alliance, the greater Azerbaijan's need for alternative security option was. Because of its geographical position, the only visible Azerbaijani security alternative (option) is the tightening of NATO-Azerbaijani relations. Therefore, the fundamental misinterpretation of the conflict has to keep Azerbaijan close to the Western powers in order to check-and-balance the relations in the region by having Russia on the counter side.

Today, Azerbaijan holds a geostrategic value due to its gas and oil reserves to the European Union, and is one of the real alternatives to the Russian dominance in gas market. The territorial security of Azerbaijan is crucially important both to NATO and the EU, and for this reason the cooperation between NATO and Azerbaijan has expanded.

The critical energy infrastructure in Azerbaijan is not only important to the country itself, but also to EU and NATO. The energy security is becoming an increasingly important issue in the domain of energy. The concept of security of supply has different interpretations and approaches. The literature is divided between those who interpret energy security from an economic point of view and those who interpret energy security from a political and strategic view. Both of the approaches are incorporated in the energy relations between Azerbaijan and the Western countries. From an economic point of view, many questions are still unclear, but cost of energy infrastructure insecurity might be an answer to this. In case of Azerbaijan, the economic concept is associated with heavy investment of Western companies in the energy domain of Azerbaijan. From the political and strategic point of view, the main related issue is to reduce the dominance of Russia's natural resources in the European market.

Additionally, how does the transit of energy sources affect the Azerbaijani-NATO relations? The concept of energy security itself refers to the availability of sufficient energy supplies at affordable prices, thus focusing on the supply-side of the energy domain (Labandeira and Manzano, 2012). The Alliance supported an active role for NATO in ensuring the security of energy supplies for the allies, but also they supported the assistance in the energy security for the partner states. In addition, most EU member states are also members of NATO, and energy security may emerge as an issue handled in a joint initiative by these two organizations. This paper discusses the Azerbaijani critical energy infrastructure, and NATO's possible role in the protection of the energy infrastructure. Also, the paper discussed NATO's reasons for being involved in the energy security, and how NATO's energy security evolved from Riga Summit Declaration in 2006² to Warsaw Summit Communiqué in 2016. More importantly, this paper will answer to what extent the changes in NATO's security policy affects Azerbaijan.

2 With the Riga Summit 2006, NATO recognized the need to defend its vital strategic interest – securing accessibility to natural resources and diversifying the suppliers.

Theoretical background

The issue of energy security achieved a particular importance since the energy shock of the 1970s, when present asymmetries between the geographical distribution of resources and energy consumers has been consolidated by oil shortage in the petroleum-dependent countries (Choucri, 1977). The same applies to other natural (energy) resources. Since the 1970s, the energy security has been integrated in the international relations. The energy security per se is a broader issue-complex related to international trade, supply and pricing.

Azerbaijan is hydrocarbon rich and has a history of oil and gas production, transportation and refining stretching back to ancient times (Rzayeva, 2015). Because of its geo-strategic position and the natural resources, Azerbaijan plays an important role to NATO. In this case, we could ask the question how does access to and transit of energy sources from the Caspian Sea influence NATO-Azerbaijan relations. The safety of the energy corridors is important for NATO partners in Europe. In order to provide a comprehensive understanding regarding the geopolitics and geo-strategy in NATO-Azerbaijan relations, two different theoretical perspectives have been employed in this paper: the balance of threat theory and the rational-choice institutionalism theory.

The balance of threat theory is an opposite approach to the "*balanced foreign policy*" doctrine which is employed in Azerbaijani foreign policy. Although this doctrine is still in use, the Ukraine crisis in 2014 challenged the doctrine's discourse. As a result, Azerbaijan showed more openness and aspiration to NATO. The motive of NATO-Azerbaijan relations and the aim of the two actors to tighten the relations could be approached through the balance of threat theory. According to balance of threat theory, states' alliance behavior is determined by the threat they perceive from other states, or states are joining alliance to avoid dominance by other states (Walt, 1990). Many Western countries are highly concerned about the safeness of Azerbaijan because of its geo-strategic importance. Azerbaijan and Ukraine are two pivotal states in the Black Sea, strategically located at the gateway to Eurasia. Russia sees Azerbaijan as a potential target of high priority, the subordination of which to Russia would help seal Central Asia off from the West (Guliyev, 2014). Similar Russian attitude can be seen through the Georgian-Russian War in 2008, and the Russian annexation of Crimea and support for separatism in Ukraine in 2014. Soon after the Russian involvement in Ukraine, NATO suspended the relations with Russia (NATO, 2016).

The future conflict in the Black Sea (Caspian region) could turn Russia towards Azerbaijan because of the geo-strategic importance, which would help Russia to seal Central Asia off from the West. In light of Russia to improve its position in the Azerbaijani politics, in 2013, Russia established bilateral relations with Armenia (Minasyan, 2013). Therefore, the Armenian-Azerbaijani conflict could be a Russian leverage for influence over Azerbaijan. On the other side, closer NATO-Azerbaijan relations would prevent such a scenario to appear.

The second theoretical perspective which could be applicable to NATO-Azerbaijan relations is the rational-choice institutionalism theory. This theory is a study of institutions, and argues that

actors use institutions to maximize their utility. It assumes that actors establish or join institutions to maximize their benefits which are often conceptualized through strategic cooperation (Shepsle, 2008). Additionally, the existence of any institution by the rational-choice institutionalism is explained by referencing the benefits that the member states gain. The institutions emerge and survive, because they fulfill important functions for actors affected by these institutions; and actors are joining the institutions because of the overall benefits. These institutions “are the result of rational, purposive interactions among states and other international actors to solve specific problems” (Koremenos and Lipson, 2001, p. 2). NATO as a rational-purposive organization could help Azerbaijan to overcome challenges regarding the energy security.

When we look at NATO, we can determine that the organization shifted from a defense to security alliance after the demise of the *Iron Curtain*. The rational-choice institutionalism theory argues that the persistence of NATO during the post-Cold War era for the organizational existence can be determined through the adoption of new security assets for dealing with environments without threats (Wallander, 2000). In regards, NATO’s adoption of new specific assets, such as energy security, addresses new security concerns in a collective and beneficial manner for NATO member and partner states. For instance, in 2014, at the Wales Summit, NATO adopted new forms of cooperation with the partner states, and three of them refreshed the Azerbaijani-NATO sphere of cooperation: energy and cyber security, defense sector reform, and humanitarian assistance (NATO, 2016). Therefore, strengthening the strategic relations with NATO would improve the energy security in Azerbaijan, as well as the access to the energy resources by NATO member states. The security of the Azerbaijani energy resources, as well as the accessibility to the natural resources would empower the Azerbaijani economy. From a rational-choice institutionalism approach, NATO would provide energy security to Azerbaijan; but in return Azerbaijan will need to sacrifice some old practices in the foreign policy.

The rational choice institutionalism theory suggests that the institutions are in the equilibrium of doing things. According to Kenneth A. Shepsle, “if a decisive player wants to play according to different rules – like the kid who threatens to take his bat and ball home if the rules are not adjusted to his liking – then the rules are not in equilibrium and the ‘institution’ is fragile” (Shepsle, 2008, p.26). In Azerbaijan’s case this would mean, if Azerbaijan wants to tighten the cooperation with NATO in the security aspects, the country must modify the “balanced foreign policy” doctrine introduced by second post-independence president Heydar Aliyev. Our basic presumption, grounded in the broad tradition of rational-choice institutionalism analysis, is that Azerbaijan could use NATO to further its own goals.

Three significant reasons of NATO’s involvement in energy security

NATO’s interest in the energy security cannot be explicitly only explained by the threat of natural disaster or terrorist attacks, which exist since the last few decades, or by the trend of changing the market (Legendre, 2007). The energy crisis is not something that developed out of the September

11, 2001, the terrorist attack; nor it existed in the past (e.g. oil crisis in 1973). But the energy security was more often used as a post-Cold War outcome.

NATO's dilemma regarding energy security is closely linked to its struggle to help its members in Europe to diversify their energy resources supplies, which would help seal Europe from Russian influence. Currently NATO cannot avoid discussing the energy security; the energy security becomes an essential NATO policy. The rise of energy security as a challenger to NATO and the factors that shape the energy security explain the contemporary global security framework. This clearly shows the transformation of NATO during the post-Cold War period. NATO is not deal anymore only with the outside threats to the member states, nor includes a comprehensive security aspects. Being defined as a global problem, energy security requires a global treatment and, hence, increased attention by multinational organizations like NATO (NATO Review, 2007).

There are few fundamental reasons that affected the development of the energy security sector within NATO structural organization. First, the post-Cold War period crystallized the gradual transformation of the Alliance. NATO is continuously transforming, and is adapting to new trends of threats and security. It was obvious that NATO didn't kept the Cold War traits of been a defensive organization, nor NATO became a security organization in a broader context. By such a comprehensive policy, NATO defined a multidimensional and diverse approach towards the threats. In this context, the Alliance aimed in ensuring a reliable supply of petroleum and gas to NATO member states. This reality has begun to dawn on most NATO members, and yet, to date the Alliance formulated the aspiration for the energy security with NATO Wales Declaration in 2014. Significant progress on energy security has expended the collective responsibility of NATO member states. The concept of energy security has evolved over time, covering a range list of issues that include the protection of critical infrastructure, security of energy supply and fair price, and the diversification of energy transit routes.

Second, the growing concern that Russia will continue to use energy to dominate over the European market has brought further energy security into concern. The broader political threats to energy security came to prominence in NATO following the Ukraine-Gazprom gas dispute of early January 2006 (Monaghan, 2008). This event stimulated a higher discussion on "energy security" within the Alliance. The Ukraine-Gazprom gas dispute led the Bush administration to introduce the discussion of energy security to NATO in 2006 (Gallis, 2006). The dispute was presented "in an international context of threatened and actual attacks on major installations and supply routes and concerns about the political reliability of major suppliers" (Monaghan, 2008). In addition, soon after in 2008, the Russo-Georgian War affected the development of energy security within NATO. This event signaled the start of an important but highly continuously process: the expansion of NATO energy security policy. The explicit support for NATO energy security policy emerged; but the highly institutionalized influence towards NATO energy security was profiled by the Russia's annexation of Crimea and support for separatists in Ukraine in 2014. This could be marked as the *energy security dilemma* – the increase of NATO's effort in energy security when

the energy interest of the member states is threatened by other actor. All of the three distinct but parallel disputes and conflicts were essentially important to install NATO energy security policy.

Third, NATO has developed various relationships with Ukraine, South Caucasus, Central Asia, North Africa, the Middle East, the Gulf countries, South Korea, Japan, Australia, and New Zealand. Such widening and deepening in the relationship of NATO with non-member states, has increasingly linked NATO to major global energy providers. The security and cooperation with those countries became a prioritized policy of NATO. Proving energy security became a concern of NATO because of the need for an alternative to the Russia's gas. NATO partnership particularly with countries in South Caucasus and Central Asia contribute to the diversification of the European energy market, and provide energy security to NATO states in European Union.

The conjunction of these three elements created a strategic environment for NATO to formulate the energy security policy – both at NATO and international level. The energy security became one of NATO's core policies that covered a range of issues that included partnership with key energy producers, critical energy infrastructure protection etc. – all of these explained why the energy security becomes a relevant topic to NATO security.

Azerbaijani energy security concept

Azerbaijan pursues a multidimensional foreign policy; balanced foreign policy seeks to establish friendly relations with many different actors, but also aims to avoid any potential conflicts. The country participates in joint efforts in addressing regional and global issues. The most priority issues in Azerbaijani security policy include: regional security, combating terrorism, non-proliferation of weapons of mass destruction and ensuring energy security (National security concepts of the Republic of Azerbaijan, 2007, p. 12).

The regional security and cooperation comes first to the Azerbaijani security concerns, because of myriad of reasons. First, regional cooperation should strengthen the security and stability of the region. Azerbaijan views regional cooperation as an indispensable factor for maintaining peace and stability in the region. In addition, Azerbaijan argues that the absence of foreign military forces in the region would contribute to the regional security. Therefore, the Russian-Armenian bilateral relations that allowed the presence of Russian military troops in Armenia is against the Azerbaijani regional security approach.

Second, the trilateral regional partnership between Azerbaijan, Georgia and Turkey is an important factor for regional stability and energy security. The cooperation between these three actors is crucially important for the transportation of the energy sources. This strategic partnership resulted with successful implementation of infrastructure projects such as Baku-Supsa, Baku-Tbilisi-Ceyhan export oil pipelines, South Caucasus gas pipeline (Baku-Tbilisi-Erzurum), and recently approved Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP). All of these projects contributed to the European and global energy security and laid the

foundations for the new vital and secure energy source for Europe. Among the key tasks of the national security of Azerbaijan are ensuring the security of energy transportation between the Caspian Sea, the Black Sea and the Mediterranean Sea via the Baku-Tbilisi-Ceyhan main export oil pipeline and the South Caucasus gas pipeline (National security concepts of the Republic of Azerbaijan, 2007, p. 19).

Azerbaijan is also interested in cooperating with non-regional actors for addressing the national, regional and global security concerns. The strategic partnership includes cooperation with USA in the framework of the United Nations (UN) and Euro-Atlantic structures, and incorporates: anti-terror coalition, in combating global challenges and threats such as international terrorism, separatism, proliferation of weapons of mass destruction, trans-national organized crime, illegal drug, arms and human trafficking, corruption and on a bilateral basis in political, military, economic, energy security and in promoting democratic reforms (National security concepts of the Republic of Azerbaijan, 2007, p. 14). The relations with the USA helped strengthen Azerbaijan's territorial integrity, secured better economic reforms for its people, promoted regional transportation projects and above all, Washington has highly supported the democratic values and governance in Baku (Tase, 2014).

In addition, Azerbaijan established cooperation with the European Union (EU) on a bilateral and multilateral basis and is interested in deepening integration into European economic space. Since 1992 the EU provided assistance to Azerbaijan throughout the Technical Aid to the Commonwealth of Independent States (TACIS) programme.³ The support includes humanitarian assistance, food aid, budgetary support and rehabilitation assistance etc. (Betley, Bird and Napodano, 2000). Under the TACIS indicative program for Azerbaijan, priority is given to the three areas of cooperation: infrastructure, private sector and human resources development (Ministry of Foreign Affairs, Republic of Azerbaijan, n.d). Also, one of the main TACIS strategies in Azerbaijan was the support for economic reforms and the establishment of appropriate legislative, policy and institutional frameworks. More importantly, the restructuring and strengthening of the energy sector in Azerbaijan was one of the key targeted area (Betley, Bird and Napodano, 2000). This also included feasibility studies in the energy sector.

In 1996 Azerbaijan signed Partnership and Cooperation Agreement (PCA) with the EU which entered into force in 1999 (European Union External Action, 2016). The EU sent its special envoy to Azerbaijan in 1998 and Azerbaijan created its permanent representation in EU in 2000 (Ministry of Foreign Affairs, Republic of Azerbaijan, n.d.). The EU-Azerbaijan relations focus to expand economic and political cooperation, in particular with the Baltic, East and South-East European States. For the EU, Azerbaijan is a key partner on Caspian regional energy projects (Paul and Rzayeva, 2011). Also Azerbaijan developed bilateral and multilateral cooperation with states in the Middle East, Central Asia, Far East and South-East Asia.

3 TACIS was designed in 1991 to improvement of the financial status of the New Independent States of the Former Soviet Union and Mongolia.

Importantly, Azerbaijan works together with NATO to eliminate instability, conflicts and threats in European and the Euro-Atlantic area. The integration into the Euro-Atlantic security system is one of the main objectives of the defense policy of Azerbaijan. Also Azerbaijan is determined to share the burden of building a common security system in Europe and in its own region without discrimination on geographic or political grounds (National security concepts of the Republic of Azerbaijan, 2007, p. 9). The country cooperates on a bilateral basis with a number of NATO countries for sharing of experience and exchange of information on the crisis management and prevention of emergency situations. Multilateral cooperation in this area is carried out through NATO mechanisms and Azerbaijan make effective use of these opportunities (National security concepts of the Republic of Azerbaijan, 2007, p. 21).

NATO-Azerbaijan relations in the energy security sphere expanded more by the Wales Summit in 2014 and the Warsaw Summit in 2016. Therefore, NATO security concepts regarding the energy security are applicable to Azerbaijani energy security.

NATO's energy security concept

NATO has increasingly recognized the concerns about the energy security for the member states. Responding to market-linked and geopolitical challenges, the need for a comprehensive energy security strategy was visible. The Alliance recognized the need to defend its vital strategic interest – securing accessibility to natural resources and diversifying the suppliers; as it was defining at the Riga Summit in 2006:

“As underscored in NATO’s Strategic Concept, Alliance security interests can also be affected by the disruption of the flow of vital resources. We support a coordinated, international effort to assess risks to energy infrastructures and to promote energy infrastructure security. With this in mind, we direct the Council in Permanent Session to consult on the most immediate risks in the field of energy security, in order to define those areas where NATO may add value to safeguard the security interests of the Allies and, upon request, assist national and international efforts” (NATO Riga Summit Declaration, 2006).

Two words in the excerpt above are important: *disruption* and *infrastructure*. NATO noted that its security interests can be affected by the interruption of the flow of energy resources (Legendre, 2007). This stimulated the further evolution of NATO energy security at the Bucharest Summit in 2008. By the Bucharest Declaration, NATO decided to contribute to energy security by engaging through: information and intelligence fusion and sharing, projecting stability, advancing international and regional cooperation, supporting consequence management, and supporting the protection of critical energy infrastructure. The term, *add value*, in Bucharest Declaration, was important to avoid duplication of actions of other actors in the international system.

In 2010, the Lisbon Summit further emphasized the energy security policy. The Lisbon Declaration crystallized NATO’s commitment to enhanced consolation and cooperation with

NATO partner states and other international actors by resolving the energy security concerns. Most importantly, in November 2010 NATO adopted a *New Strategic Concept* at the Lisbon Summit, in which the Alliance argued that NATO would “develop the capacity to contribute to energy security, including protection of critical energy infrastructure and transit areas and lines, cooperation with partners, and consultations among Allies on the basis of strategic assessments and contingency planning” (Lisbon Summit Declaration, 2010, p. 17).

In 2012, the Chicago Summit asserted that “stable and reliable energy supply, diversification of routes, suppliers and energy resources, and the interconnectivity of energy networks, remain of critical importance” (NATO Chicago Summit, 2012). The primary responsibility lied in the diversification of the suppliers to reduce overdependence on a single supplier. More importantly, the Chicago Summit welcomed the offer to establish a NATO-accredited *Energy Security Centre of Excellence* in Lithuania as a contribution to NATO's efforts in this area. On other hand, in 2014, at the Wales Summit, the Alliance showed the willingness to continue NATO and EU dialogue on energy security. The new form of cooperation in the energy security included the maritime security. This is important because a growing share of energy resources – both oil and natural gas – is produced offshore and transported by sea.

More recently, by the Warsaw Summit Communiqué in 2016, the Alliance set to provide consultation and share information on “energy security issues of particular concern to Allies and the Alliance, with a view to providing a comprehensive picture of the evolving energy landscape, concentrating on areas where NATO can add value”. Also NATO asserted to develop capacity to support national authorities in protecting critical energy infrastructure, as well as enhancing their resilience against energy supply disruptions that could affect national and collective defense (Warsaw Summit Communiqué, 2016). Therefore, one of the major threats for NATO member states is the disruption of the energy supply chain by the means of terrorist attacks or conflicts. The supply chain of energy resources includes: range of infrastructural component, drilling, production, storage, transportation and supply. The Alliance could react on a supply disruption.

Critical energy infrastructure and the Western investment in Azerbaijan

Azerbaijan is one of the oldest oil producing countries in the world, but today it is an important oil and gas producer (US Energy Administration, 2016). The major critical energy infrastructures in the South Caucasus are located in Azerbaijan. The Azerbaijani energy infrastructure is of a vital interest to NATO and the European Union because of its geo-strategic position. Traditionally, the country has been an oil-producer, but the importance of the gas supply will mark the future of Azerbaijan, particularly to the EU market. Any threat to the critical energy infrastructure in Azerbaijan would mean less possibility to the diversification of the gas suppliers to EU.

There are few important critical energy infrastructures in Azerbaijan, and all of them are either an important supplier to the regional or international market. The energy infrastructure can be divided into four major categories: oilfield, gas field, existing natural gas and oil pipelines , and

planned natural gas and oil pipelines. The energy security plays an essential role for all of the four major categories, because if the instability is presented in the energy fields and pipelines, there will be uncertainty in the supply and most probably less chance for building new energy corridors. Therefore, proving protection to the existing critical energy infrastructure is important for the future development of the energetic corridors.

One of the core energy infrastructures in Azerbaijan is the *Azeri-Chirag-Deepwater Gunashli oilfield (ACG)*. The ACG started with the oil production in 1997, and it was Azerbaijan’s first offshore Production Sharing Agreement (PSA). The British Petroleum in the “*BP in Azerbaijan Sustainability Report 2015*” says that in 2015, ACG produced an average of 634 thousand barrels per day (more than 231 million barrels or 31.3 million tons in total) from the ACG complex. ACG also delivered around 8.9 million cubic meters per day of ACG associated gas to the State Oil Company of the Republic of Azerbaijan (SOCAR) which equates to 3.2 billion cubic meters in total. Since 1997 to the end of 2015, Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC) has carried a total of about 2.36 billion barrels (315 million tons) of crude oil loaded on more than 3,112 tankers and sent to world markets.

ACG also represented the first major investment by Western multinational companies in any country of the former Soviet Union and became known as *The Contract of the Century* (British Petroleum Azerbaijan, 2016). Azeri-Chirag-Deepwater Gunashli oilfield was formed by eleven foreign companies from six different nations (UK, USA, Russia, Norway, Turkey and Saudi Arabia). The majority of the ACG is owned by the Western companies. Today the ACG is owned by nine different companies from seven nations.

Table 1: Indicates the Co-ventures of ACG (Source: British Petroleum Azerbaijan, 2016). Retrieved from http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/ACG.html. Authors’ compilation.

No	Name of company	Percentage of ownership	Country
1	BP	35.7828%	United Kingdom (UK)
2	SOCAR	11.6461%	Azerbaijan
3	Chevron	11.2729%	United States
4	INPEX	10.9644%	Japan
5	Statoil	8.5633%	Norway
6	ExxonMobil	8.0006%	United States
7	TPAO	6.7500%	Turkey
8	ITOCHU	4.2986 %	Japan
9	ONGC	2.7213%	India

The ACG is a complex of six production platforms: Chirag 1, Central Azeri, West Azeri, East Azeri, Deepwater Gunashli, West Chirag; and two process, gas compression, water injection and utilities (PCWU) platforms, equipped with latest technologies. The investment in ACB by 2016 had reached more than \$32 billion (British Petroleum, 2016). The protection of ACG energy

infrastructure is important for all seven governments whose companies are operating under the ACG.

Another very important energy infrastructure in Azerbaijan is the *Shah Deniz gas field (SD)*, which is the largest gas field in Azerbaijan. SD was discovered in 1999. The field lies beneath water depths ranging from 50-600 meters. Production began in 2006. The Shah Deniz discovery is Azerbaijan's most important gas field with commercial gas reserves of 1.2 tcm, and some of this has been already contracted. In 2015, the output comprises almost 9 bcm/a of gas contracted for Phase 1 and up to 17 bcm/a contracted for Phase 2 (Rzayeva, 2015).

According to British Petroleum (BP) in Azerbaijan (2016), SD Phase 2, or Full Field Development (FFD) is a giant project that will add a further 16 billion cubic meters per year (bcma) of gas production to the approximately 9 bcma produced by SD Phase 1. SD Phase 2 will be carried some 3,500 km to provide energy for millions of consumers in Turkey, Greece, Bulgaria, Italy and countries in Europe (Aslanbayli, 2015).

Around \$28 billion in capital investment will be required to produce the gas and transport it to the Georgia-Turkey border. This will lead to an additional pipeline systems will deliver 6 bcma of gas to Turkey and a further 10 bcma of gas to markets in Europe, in a route known as the Southern Gas Corridor. The EU has identified the Southern Gas Corridor route as a strategic project to get alternative suppliers (European Commission, 2016). SD Phase 2 is one of the largest world gas projects, and it will contribute to the European energy security, which is an essential policy of NATO. Therefore, SD is considered to be additional and alternative natural gas volumes to EU member countries. This represents the very importance of SD, because the EU member states are aiming to reduce the dependency on the Russian natural gas. SD is owned by seven different companies from six countries.

Table 2: Indicates the Co-ventures of SD (Source: British Petroleum Azerbaijan, 2016). Retrieved from http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz.html. Authors' compilation.

No	Name of company	Percentage of ownership	Country
1	BP	28.8%	United Kingdom (UK)
2	TPAO	19%	Turkey
3	SOCAR	10%	Azerbaijan
4	PETRONAS	15.5%	Malaysia
5	SGC Upstream	6.7%	Azerbaijan
6	LUKoil	10%	Russia
7	NIOC	10%	Iran

Both ACG and SD are connected via offshore and onshore pipeline systems to the Sangachal Terminal, one of the biggest terminals in the world. The Sangachal terminal is a vital link in Azerbaijan's oil and gas industry. It is an oil and gas terminal that receives, processes, stores and

exports crude oil and gas produced from all currently operated BP assets in the Caspian basin and has room for expansion. The Sangachal Terminal is the first pump station for the *Baku Tbilisi Ceyhan (BTC)* oil pipeline and *South Caucasus gas pipeline (SCP)* compressor and other facilities. It has a processing capacity of 1.2 million barrels of oil per day and about 29.5 million standard cubic meters of SD gas, while overall processing and export capacity for gas, including ACG associated gas is about 49.3 million standard cubic meters per day. As part of SD Phase 2, Sangachal terminal undergoes a major expansion. This will allow an additional 16 billion cubic meters of gas per year to be processed (British Petroleum, 2016).

BTC pipeline (1768km) carries oil from the Azeri-Chirag-Deepwater Gunashli (ACG) field and condensate from Shah Deniz across Azerbaijan, Georgia and Turkey. BTC links Sangachal terminal on the shores of the Caspian Sea to Ceyhan marine terminal on the Turkish Mediterranean coast. In addition, crude oil from Turkmenistan and Kazakhstan is transported via the link, but the BTC pipeline currently carries mainly ACG crude oil and Shah Deniz condensate from Azerbaijan. The transportation capacity of the BTC pipeline is 1.2 million barrels per day (British Petroleum, 2016).

The South Caucasus gas pipeline (SCP) was constructed to export Shah Deniz gas from Azerbaijan to Georgia and Turkey. The SCP is also known as Baku–Tbilisi–Erzurum Pipeline (BTE). The pipeline operates since late 2006 and delivers gas from Sangachal Terminal, and it follows the route of BTC crude oil pipeline. During 2015, its daily average throughput was about 18.6 million cubic meters of gas per day (British Petroleum, 2015). While in 2016, its daily average throughput increased to 20 million cubic meters of gas per day (British Petroleum, 2016).

Beside the BTC and SCP existing pipelines, the *Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP)* aims to bring natural gas produced from Azerbaijan's Shah Deniz 2 gas field, and other areas of the Caspian Sea, primarily to Turkey, but also on to Europe. The TANAP along with BTC and SCP pipelines form the Southern Gas Corridor (TANAP, n.d.). The objective of the TANAP is to diversify Azerbaijan's gas export markets and improve the security of Turkey's and South East Europe's energy supply (World Bank, 2016). The TANAP project will succeed in diversifying the gas market in the European Union. This is an important agenda because many EU members are also NATO member states.

Azeri energy giant State Oil Company of Azerbaijan (SOCAR) holds a 58 percent interest in TANAP, Turkey's BOTAS has a 30 percent share while BP owns a 12 percent stake. The World Bank in December 2016 approved the TANAP project with US \$800 million: \$400 million loan for Turkey and \$400 million loan for Azerbaijan (World Bank, 2016). The TANAP starts from the Georgia/Turkey border at Türkgözü/Posof/Ardahan where it connects to South Caucasus Pipeline (SCP) and ends at the Turkey/Greece border in Ipsala/Edirne, where it feeds into the Trans Adriatic Pipeline (TAP), and continues the supply to the European countries. The project is planned to be operational in 2018 with an initial capacity to carry 16 billion cubic meters (bcm) or around 565 billion cubic feet (bcf) of Azeri gas (Tekfen Construction, 2016). This would

be about half the capacity of the originally proposed Nabucco project⁴ (Ratner, Belkin, Nichol, Woehrel, 2013).

However, Azerbaijan with its existing energy infrastructure and with the new TANAP approved project play a significant role in the energy security of the Euro-Athletic Community. Any potential threat to any component of the Azerbaijani energy supply would affect the energy security of the Euro-Athletic Community. Therefore, protection of Azerbaijani critical energy infrastructure is the interest of multiple actors: Azerbaijan itself, NATO, EU, and the multinational companies operating in Azerbaijan. The protection of the Azerbaijan and the Caspian region brought further attention as a result of Ukraine Crisis in 2014.

NATO and security of critical energy infrastructure in Azerbaijan

Energy security has become a major concern of European Union and NATO in the last decade. The majority of the Euro-Atlantic states are far away from energy supplier countries, which brings them difficulty to diversify their energy resources supply. They are more dependent on short-distance suppliers (e.g. Russia and Norway). Therefore, the European NATO member states depend on series of external developments that affect their energy security, some of them are: political use of energy resources by the supplier countries, growing threat of terrorist attacks on energy infrastructure, rise in the demand of energy resources by developing countries etc.

Growing importance of energy supply and strong dependence of NATO's European member states on third party suppliers, as well as the security threats in the neighborhood require the Alliance to set up a concrete policy framework for energy security (Gurbanov, 2015). The new energy security framework aims in diversifying the current energy suppliers. The EU receives supplies of energy resources from variety of countries worldwide – but the most remarkable amount are from Russia and Norway. In 2012, the Norway's gas accounted for 31 % of all the EU's natural gas, and 11 % of all the EU's crude oil import. On the other hand, in 2013, the Russia's gas accounted for 39% of EU's natural gas imports (European Commission, n.d.). High dependence on the Norwegian gas does not present a threat to the EU and the European NATO member states, because Norway is a NATO member since 1949. In regarding to this, the energy security has become a significant factor driving deepening international engagement with the Caucasus region and there is a need to ensure security and stability of export routes (German, 2008).

4 The Nabucco pipeline project represented an opportunity for the European Union (EU) to diversify the gas supply and to reduce its reliance on Russia. This pipeline would transport the gas reserves from the Caspian Sea to Europe. The Nabucco pipeline was projected to carry 31 billion cubic meters (bcm) or around 1130 billion cubic feet (bcf) of gas. Azerbaijan was ready to deliver approximately 10 bcm while the rest would be shared by other Caspian countries. The Nabucco project could be consider as a hand that would give "a sense of supply security" to the EU, but also it would be a strong financial project of Azerbaijan and nearby countries. However, the failure of the Nabucco projected awakened the Europeans in the sense of serious geopolitical agenda and the awareness of the need for the natural recourses supply diversification.

Table 3: Main origin of primary energy imports, EU-28, 2004–14 (% of extra EU-28 imports). Retrieved from [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Main_origin_of_primary_energy_imports_EU-28,_2004%E2%80%9314_\(%25_of_extra_EU-28_imports\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Main_origin_of_primary_energy_imports_EU-28,_2004%E2%80%9314_(%25_of_extra_EU-28_imports)_YB16.png). Authors' compilation.

Country	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Russia	32,5	32,9	33,8	33,7	31,8	33,6	34,7	34,8	33,7	33,7	30,4
Norway	18,7	16,8	15,4	15,0	15,0	15,1	13,7	12,5	11,2	11,8	13,1
Nigeria	2,6	3,2	3,6	2,7	4,0	4,5	4,1	6,1	8,2	8,1	9,1
Saudi Arabia	11,3	10,5	9,0	7,2	6,8	5,7	5,9	8,0	8,8	8,7	8,9
Kazakhstan	3,3	4,4	4,6	4,6	4,8	5,3	5,5	5,7	5,1	5,7	6,4
Iraq	2,2	2,1	2,9	3,4	3,3	3,8	3,2	3,6	4,1	3,6	4,6
Azerbaijan	0,9	1,3	2,2	3,0	3,2	4,0	4,4	4,9	3,9	4,8	4,4
Algeria	3,3	3,5	2,5	1,9	2,5	1,6	1,2	2,6	2,9	3,9	4,2
Angola	0,6	1,2	0,7	2,0	2,6	2,7	1,6	2,1	2,0	2,9	3,3
Others	24,5	24,0	25,2	26,6	26,0	23,8	25,6	19,8	20,1	16,7	15,4

Azerbaijan as a developer of rich hydrocarbon resources plays an important role in diversification of oil and gas supplies in the global market; and the security of Azerbaijan is essential for the Alliances. One should not forget the important geopolitical location of Azerbaijan and its regional role. A number of successful energy projects such as Baku-Tbilisi-Ceyhan export oil pipelines and the South Caucasus gas pipeline (Baku-Tbilisi-Erzurum) have increased the importance of the Black Sea and Caspian Sea regions and contributed to European and global energy security (Larsson, 2008). Additionally, the security of Azerbaijan is important to NATO because of many large financial investments made by giant companies from the allied countries in Azerbaijani energy sector (Mammadov, 2010). Therefore, it is not surprising that from 1994 and onward NATO-Azerbaijan relations have tightened.

With its current energy infrastructure and growing energy potential, Azerbaijan is playing an essential role in energy supply to the Euro-Atlantic region. Azerbaijan's proved crude oil reserves were estimated at 7 billion barrels at the end of 2015, according to the Oil & Gas Journal (OGJ). In 2015, Azerbaijan produced about 850,000 barrels per day (b/d) of petroleum and other liquids and consumed about 100,000 b/d (US Energy Administration, 2016). The most of the produced crude oil and gas pass transported via Georgia and Turkey, and then to the international market. Any threat in the transportation, either the pipelines or the oil platform) could disrupt the supplying chain.

However, the protection of critical energy infrastructure inside a country is primarily a national security concept. Each country faces its specific threats and must make its own decisions on neutralization of such threats as a part of national security strategy (Aslanbayli, 2015). Nevertheless, nowadays the energy supply map is much internationalized, and the protection of critical energy infrastructure goes beyond the national level. On the other side, dealing with the protection of the critical energy infrastructure is even more important when it serves to millions

of people. But more importantly, in NATO-Azerbaijani case, it plays an essential agenda in NATO energy security, because the Azerbaijani energy resources can be an alternative to the Russian gas.

The transformation of NATO's energy security policy offered more guarantees and opportunities for Azerbaijan's protection of critical energy infrastructure in a broader context. Starting from Riga Summit Declaration in 2008 to the Warsaw Summit Communiqué in 2016, NATO developed different means to support the member and partner states in the protection of critical energy infrastructure. NATO agenda for the support of partner states, such as Azerbaijan, includes: information and intelligence fusion and sharing, projecting regional stability, advancing regional and international cooperation, supporting consequence management, training and workshops with NATO-accredited Energy Security Centre of Excellence (both landscape and maritime security), and supporting the protection of critical infrastructure.

The importance of the energy security can be explained as guarantee that the energy supplies flow smoothly from Azerbaijan to the final destination – depends on the protection of critical energy infrastructure. Utmost attention of the protection of critical energy infrastructure is the protection of the existing gas grid and oil pipelines or the new projected networks (e.g. trans-Caspian pipeline, and recently approved TANAP pipeline). William Lahue, NATO Liaison Officer in the South Caucasus, in 2015, declared that “what NATO will be able to do is to pull partners looking for protection of critical energy infrastructure and in that way; we [NATO] can help facilitate trainings, education for the national organizations working in this sphere for protection of infrastructure” (Azernews, 2015).

On the other hand, we have to keep in mind that NATO is not an energy institution, and is not involved in creation and building of energy corridors and pipelines; but rather provides security to critical energy infrastructure. The implementation of the projects is in the hands of the countries. It means that the Azerbaijani pipelines projects which aim to diversify the energy market in EU are primary responsibility of Azerbaijan, the EU and countries taking a part in such projects. However, NATO is more and more interested in the energy security of the EU. During the Wales Summit in 2014, the Alliance declared that stable and reliable energy supply, the diversification of routes (the pipelines), suppliers and energy resources remain of critical importance for NATO. In this regards, energy projects that will diversify the EU market will bring also energy security to NATO.

NATO is in a position to complement the EU's energy security initiatives, because of the partnerships it has cultivated in the Caucasus and Central Asia. In addition, most EU member states are also members of NATO, and energy security may emerge as an issue handled in a joint initiative by these two organizations. The protection of the Azerbaijani critical energy infrastructure is vital to both EU and NATO, but Azerbaijan must further integrate towards NATO. NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen said during a joint press point with Azerbaijani President Ilham Aliyev in Brussels, in 2014, that Azerbaijan is a country of pivotal

importance for Europe's energy security and to peace and stability in the Caucasus (European Dialogue, 2014).

The tightened NATO-Azerbaijan relationship would provide Azerbaijan additional guarantees that are vital for the protection of the country's critical energy infrastructure. Any further NATO-Azerbaijan relationship would have an impact on the energy security of NATO member states, and in particular those members of the European Union, as they seek to diversify their oil and gas supplies. In regards, NATO support for the Azerbaijani energy security includes: exchange information and best practices for energy infrastructure security, organizations of conferences and scientific workshops that analyze new threats to infrastructure (e.g. cyber-attacks), discuss solutions for resilience, consultation on regional energy security vulnerabilities in NATO committees, and energy training and education activities.

Conclusion

In the early years of independence, Azerbaijan selected the policy of diversification of transport routes to export its energy resources to the international markets. This has led to extraordinary amount of foreign investment inflow in the energy market sector. One of the key tasks of the national security of Azerbaijan is ensuring the security of energy corridors and the transportation of the energy resources.

The energy supply map is much internationalized, and the protection of critical energy infrastructure goes beyond the national level. This requires from Azerbaijan to seek for regional cooperation and stable regional security, which could be assisted by NATO. It is unavoidable to speak about the Azerbaijan's energy supply transit but not to mention Georgia. There cannot be a systematic division between Azerbaijan and Georgia because Georgia is the Azerbaijan's main transit and strategic ally in the South Caucasus. Georgia is the preferable transit country of the Azerbaijani natural resources to Europe and Turkey. Therefore, the destabilization in Georgia, either political or territorial (Russia's invasion) could have negative effects on Azerbaijan's economy. This study has demonstrated that transit countries have not developed any specific concept of energy security and that the instability of them affects the producers of energy resources. A mutual understanding of the issues of security of supply among the energy exporters and the transit countries is important.

Additionally, Russia is not pleased to see the Georgia's NATO membership (partner) aspiration. There is a higher chance that Russia would try to indirectly influence Azerbaijan through the conflict with Georgia and its support for Armenia in the open Nagorno-Karabakh dispute, than directly to be conflicted with Azerbaijan. Also, Russia's economy is highly dependent on exports of crude oil, petroleum products, and natural gas accounting for about a half of Russia's federal budget (Trading Economics, 2017). Russia's need to protect its dominance in the natural resources market is higher than the interest of the Western countries to diversify the suppliers.

Stephen Walt's "balance of threat" theory postulate that states form alliances (or join the existed one) to prevent stronger powers from dominating them and to protect themselves from states or coalitions whose superiority threaten their national integrity. Unlike Georgia and Ukraine, Azerbaijan appears a bastion of stability. Among its advantages is the strong relation with NATO and the national consensus for such cooperation. Also, the strong link with Turkey is of a strategic importance for any planned pipelines project. However, by looking on the examples of Georgia and Ukraine, and on the Russia's influence on the Nagorno-Karabakh dispute, it would be advisable for Azerbaijan to strengthen relations with NATO and Turkey to avoid Georgia's or Ukraine's scenarios. Additionally, the "rational-choice institutionalism" theory argues that states use institutions to maximize their utility. In other words, this theoretical assumption pushes the argument that states create or join institutions to maximize their benefits which are often conceptualized through strategic cooperation (Shepsle, 2008). The decision to join an organization (or institution) is resulted out of rational and purposive interactions with other states to solve a particular issue. It could be elaborated that NATO as a rational-purposive organization could assist Azerbaijan to keep critical energy infrastructure secure.

On the other hand, the study showed that the Alliance is evolving into a comprehensive security provider that considers a range of threats to its member and partner states. These threats include the energy security which is widely accepted as a threat by both the international and national security policy. The evolving NATO energy security from NATO Riga Summit in 2008 to Warsaw Summit Communiqué in 2016 offered more opportunities for the protection of critical energy infrastructure in Azerbaijan, and incorporates: exchange information and best practices for energy infrastructure security, organizations of conferences and scientific workshops that analyze new threats to infrastructure (e.g. cyber-attacks), discuss solutions for resilience, consultation on regional energy security vulnerabilities in NATO committees, and energy training and education activities. Nevertheless, there has to be a clear strategy how and under which circumstances NATO would take a role in the protection of the Azerbaijani critical energy infrastructure. The Russia-Georgia War in 2008 showed that there is not clear NATO security strategy for the Caucasus region. The same applies to Russia-Ukraine War in 2014 when NATO again showed lack of strategy.

The security of Azerbaijan and its critical energy infrastructure is an important agenda for NATO because the Azerbaijani alternative energy corridors would help seal Europe off from the Russian gas dominance. The stronger Azerbaijani energy contribution to the European market is; the greater NATO's involvement in Azerbaijan's energy security will be. However, as already said, clear strategy by the Alliance is strongly needed with an efficient application through appropriate policy instruments. Azerbaijan still has a long way to go before it can join NATO, but it seems that the integration process works the best for Azerbaijan in the South Caucasus. The establishment of strong Azerbaijani relations with the Western countries, and the reaching the support of NATO in the protection of critical energy infrastructure is important for Azerbaijan because its "economy is based on oil and gas extraction which account for 95 percent of exports and 75 percent of government revenues" (Trading Economics, 2017). With new pipelines project and

the increment of gas supply to Europe and Turkey, Azerbaijan will improve its economy. The energy relations between Europe (West) and Azerbaijan could be consider as a win-win situation. Azerbaijan is reaching the biggest world's single market, while the Europe is filling up the gap of natural resources suppliers.

References

- Aslanbayli, B. (2015). NATO's Possible Role in the Protection of Critical Energy Infrastructure in Azerbaijan. *Caucasus International*, 3(4), pp. 133-143.
- Azernews. (2015, July 12). *NATO: Azerbaijan becoming important component of global energy security*. Retrieved from <http://www.azernews.az/nation/85630.html>.
- Betley M., Bird, A. & Napodano, M. (2000). *Evaluation of EC Tacis Country Strategy: Azerbaijan 1996-1999*. Investment Development Consultancy, France & Development Strategies, Italy. Retrieved from ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/reports/tacis/951538_en.pdf.
- British Petroleum. (2015). *BP in Azerbaijan Sustainability Report 2015*. Retrieved from <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/sustainability/country-reports/bp-sustainability-report-2015-azerbaijan.pdf>.
- British Petroleum. (2016). *BP Statistical Review of World Energy June 2016*. Retrieved from <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf>.
- British Petroleum. (2016). *Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline*. Retrieved from http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html.
- British Petroleum. (2016). *South Caucasus pipeline*. Retrieved from http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html.
- British Petroleum. (2016). *Azeri-Chirag-Deepwater Gunashli*. Retrieved from http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/ACG.html.
- British Petroleum. (2016). *Shah Deniz Stage 2*. Retrieved from www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage2.html
- British Petroleum. (2016). *Shah Deniz Stage 1*. Retrieved from http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage1.html
- Choucri, N. (1977). *International Politics of Energy Interdependence*, Lexington Books.
- European Commission. (n.d.). *Supplier countries, Energy*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/supplier-countries>.
- European Commission. (n.d.). *Supplier countries*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/supplier-countries>.
- European Commission. (2016). *EU-Azerbaijan Joint Declaration on the Southern Gas Corridor*. Retrieved from https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/Joint_Declaration_Baku_2016.pdf.
- European Dialogue. (2014). *NATO: Azerbaijan is a country of pivotal importance for Europe's energy security*. Retrieved from <https://www.eurodialogue.eu/%20NATO-Azerbaijan-is-a-country-of-pivotal-importance-for-Europe-energy-security>.
- European Union External Action. (September 9, 2016). *EU-Azerbaijan Partnership and Cooperation Agreement (1999)*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu-az_pca_full_text_0.pdf.
- Eurostat, *Statistics Explained. File:Main origin of primary energy imports, EU-28, 2004–14 (% of extra EU-28 imports) YB16.png*. Retrieved from [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Main_origin_of_primary_energy_imports,_EU-28,_2004%E2%80%9314_\(%25_of_extra_EU-28_imports\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Main_origin_of_primary_energy_imports,_EU-28,_2004%E2%80%9314_(%25_of_extra_EU-28_imports)_YB16.png).
- Gallis, P. (2006). *NATO and Energy Security*. Congressional Research Service (CRS) Report for Congress.
- Galiyev, P. (2014). *The Impact of the Ukrainian Crisis on the Foreign Policy of Azerbaijan Republic*. Retrieved from <http://4liberty.eu/impact-ukrainian-crisis-foreign-policy-azerbaijan-republic/>.
- German, T. C. (2008). *Corridor of Power: The Caucasus and Energy Security. Caucasian Review of International Affairs*, 2(2), pp. 64-73.

- Gurbanov, I. (2015). Importance of NATO's Engagement in Critical Energy Infrastructure Protection in the South Caucasus. *Caucasus International*, 5(3), pp. 89-100.
- Ismayilov, K. & Zasztowt, K. (2015). Azerbaijan's Risky Game between Russia and the West. The Polish Institute on International Affairs. *Policy Paper*, 32(134), pp. 1-6.
- Koremenos, B. & Lipson, C. (2001). The Rational Design of International Institutions. *International Organization* 55(4), pp. 761-799.
- Labandeira, X. & Manzano, B. (2012). *Some Economic Aspects of Energy Security. Economic for Energy*. Retrieved from <http://eforenergy.org/en/>.
- Larsson, R. L. (2008). *Security implications of the North Stream Project. For the European Parliament*. Retrieved from [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2008/388931/EXPO-AFET_NT\(2008\)388931_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2008/388931/EXPO-AFET_NT(2008)388931_EN.pdf).
- Legendre, T. (2007). The North Atlantic Treaty Organization's Future Role in Energy Security. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 8(2), pp. 1-8.
- MacDougall, J. C. (2009). *Post-Soviet Strategic Alignment: The Weight of History in the South Caucasus*. A Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Government. Retrieved from <https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553091/macDougallJames.pdf>.
- Mammadov, N. (2010). About the main directions in the Foreign Policy of Azerbaijan. *Azerbaijan Focus*, 2(2), pp. 17-51.
- Minasyan, S. (2013). Russian-Armenian Relations: Affection or Pragmatism?, Elliott School of International Relations, George Washington University, *PONARS Eurasia Policy Memo* No. 269, pp. 1-5.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia. (2016). *Bilateral Relations - Russia*. Retrieved from www.mfa.am/en/country-by-country/ru/.
- Ministry of Foreign Affairs, Republic of Azerbaijan. (n.d.). *Azerbaijan-European Union*. Retrieved from www.mfa.gov.az/en/content/555.
- Monaghan, A. (2008). *Energy Security: NATO's Limited, Complementary Role*. Research Division - NATO Defense College, Rome - No. 36. Retrieved from https://www.files.ethz.ch/isn/56022/rp_36en.pdf
- NATO. (2016). *Relations with Russia*. Retrieved from http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50090.htm.
- NATO Review. (2007). *Debate: Should NATO play a major role in energy security?* Retrieved from www.nato.int/docu/review/2007/issue1/english/debate.html.
- NATO (2006). *Riga Summit Declaration* (Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006). Retrieved from www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm.
- NATO (2008). *Bucharest Summit Declaration* (Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008). Retrieved from www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_8443.htm.
- NATO (2010). *Lisbon Summit Declaration* (Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Lisbon). Retrieved from www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68828.htm.
- NATO (2012). *Chicago Summit Declaration* (Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Chicago on 20 May 2012). Retrieved from www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_87593.htm?selectedLocale=en.

- NATO (2014). *Wales Summit Declaration* (Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales). Retrieved from www.nato.int/cps/cn/natohq/official_texts_112964.htm.
- NATO (2016). *Warsaw Summit Communiqué* (Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016). Retrieved from www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm.
- National security concepts of the Republic of Azerbaijan* (2007). Retrieved from <https://www.files.ethz.ch/isn/154917/Azerbaijan2007.pdf>
- Paul, A. and Rzayeva, G. (2011). *Azerbaijan – The key to EU energy security*, European Policy Center. Retrieved from http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1357_azerbaijan_-_the_key_to_eu_energy_security.pdf
- Ratner, M., Belkin, P., Nichol, J., Woehrel, S. (2013). *Europe's Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification*. CRS Report for Congress. Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/R42405.pdf>
- Rzayeva, G. (2015). *The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives*. United Kingdom: Oxford University.
- Shepsle, A. S. (2008). Rational Choice Institutionalism. In *The Oxford Handbook of Political Institutions* (pp. 23-39). New York: Oxford University Press.
- Shiriyev, Z. (2015). *NATO's South Caucasus paradigm: beyond 2014*. European Policy Center. Retrieved from http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_5598_article_-_zaur_shiriyev.pdf
- Stefan, G., Marilena M., Tabriz, G., & Costel, S. (2013). Points of the states involved in energy projects in South Caucasus. *Constanta Maritime University's Annals*, 13(8), pp. 289-297.
- Süleymanov, E, Aras, O. N., Huseynov, R. (2013). The Importance of Azerbaijan's Energy Revenues in its Exports Volume and the Effects on the National Economy. *International Journal of Business and Social Science*, 4(6), pp. 79-88.
- Tase, P. (2014, April 10). Azerbaijan's strategic relations with the United States. *Foreign Policy News*. Retrieved from <http://foreignpolicynews.org/2014/04/10/azerbaijans-strategic-relations-united-states/>
- TANAP (n.d.). *Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project*. Retrieved from <http://www.tanap.com/tanap-project/why-tanap/>.
- Tekfen Construction. (2016). *Turkey - TANAP Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project-LOT 3*. Retrieved from www.tekfeninsaat.com.tr/pipeline_project_detail.asp?id=25.
- Tekfen Construction. (2016). *Turkey-TANAP Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project-Compressor and Mattering Stations*. Retrieved from www.tekfeninsaat.com.tr/pipeline_project_detail.asp?id=26.
- Trading Economics (2017). *Russia Exports (1994-2017)*. Retrieved from www.tradingeconomics.com/russia/exports.
- Trading Economics. (2017). *Azerbaijan GDP Annual Growth Rate (2001-2017)*. Retrieved from www.tradingeconomics.com/azerbaijan/gdp-growth-annual.
- US Energy Information Administration. (2016). *Country Analysis Brief: Azerbaijan*. Retrieved from http://www.marcon.com/library/country_briefs/Azerbaijan/azerbaijan.pdf
- Wallander, C. A. (2000). Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War. *International Organization* 54(4), pp. 705-735.
- Walt, S. M (1990). *The Origins of Alliance*. United States: Cornell University Press.

- World Bank (2016). *Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP)*. Retrieved from <http://www.worldbank.org/en/news/loans-credits/2016/12/20/trans-anatolian-natural-gas-pipeline-project-tanap>.
- World Bank (n.d.). *Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project*. Retrieved from <http://projects.worldbank.org/P157416?lang=en>.
- Yildirim, Z. (2012). U.S. Foreign Policy towards Azerbaijan: From “Alliance” to “Strategic Partnership”. *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 11(4), pp. 1-15.

International Hierarchy and Regional Security in the Post-Soviet Region: Crises in Ukraine and Georgia

Sovyetler Sonrası Bölgede Uluslararası Hiyerarşi ve Bölgesel Güvenlik: Ukrayna ve Gürcistan'daki Krizler

Aslıhan ANLAR*

Abstract

Ever since the end of the Cold War, the post-Soviet countries have been dealing with internal and external problems, including territorial annexation and military confrontation. The Russian Federation's involvement in military confrontations took place prior to 1996 in the Region contributed to security, whereas in the latest two crises (in 2008 and in 2013), Russia's policy led to their escalation. Why the Russian Federation played two such extremely different roles in military conflicts occurring in the post-Soviet Region is the basic question posed by the present essay. This question will be examined through explaining how the processes of formation and transformation of hierarchic relations, between the Russian Federation and Georgia and Ukraine, have taken place. In order to find out this process: set of indicators both in security relations (deployment of military forces, membership in an alliance established by the dominant power, having another alliance membership goal, military-equipment supply, military aid) and economic relations (trade dependence, membership into an economic union, economic aid and monetary policy autonomy) are used. According to these indicators: hierarchic relations are categorized into three groups: high degree of hierarchy, low degree of hierarchy and anarchical hierarchy. The link between the hierarchical relations and the policies of the leaders of Georgia and Ukraine and the Russian Federation in the first two periods is revealed. It is argued that transformation of the hierarchic relations and questioning firstly the mutual understanding of Russian position vis-a-vis these two countries and secondly the social contract, which should take place between a dominant state and her sets of subordinates, have affected Russian Federation's different decisions on her policy regarding civil conflicts in Georgia and Ukraine. After her intervention into Georgia and Ukraine, a different regional order with a unique ordering principle – anarchical hierarchy has emerged and within this order Russia has two-fold effects on security of the post-Soviet region: providing security for her new subordinate partners while simultaneously terminating security for its former subordinates. By this analysis, security dynamics in region in which a sphere of influence of a dominant state exists is discussed and it is concluded that three interrelated factors play role in determining whether the dominant state will pursue policies that enhance or harm regional security: the position of the dominant state vis-a-vis its subordinate states (extent and intense of hierarchic relations between

* Dr. Kocaeli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, aslihan.anlar@kocaeli.edu.tr

the dominant and subordinate states), domestic developments in the subordinate countries, including changes in its political elites and finally the position of other great powers vis-a-vis the dominant state.

Keywords: The Russian Federation, Georgia, Ukraine, International Hierarchy, Anarchical Hierarchy, Regional Security.

Öz

Soğuk Savaşın bitiminden yirmi beş yıl geçmesine rağmen, eski Sovyet ülkeleri, işgal ve askeri çatışmalar da dahil olmak üzere birçok iç ve dış problemle uğraşmaktadır. Rusya Federasyonu'nun 1996 öncesi dönemde eski Sovyet coğrafyasında ortaya çıkan askeri çatışmalar ve iç savaşlar karşısında izlediği müdahaleci politika güvenliğe katkıda bulunurken; 2008 ve 2013'de meydana gelen krizlere müdahalesi sorunların daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Bu çalışma Rusya Federasyonu'nun eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki çatışmalar karşısında birbirinden farklı politikalar izlemesinin nedenlerini konu almaktadır. Bu soru, Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna ile olan hiyerarşik ilişkilerinin oluşum ve değişim süreci incelenerek cevaplandırılmaktadır. Bu üç devlet arasında hiyerarşik ilişkilerin oluşum sürecinin incelenmesi için askeri alanda (askeri güçlerin konuşlandırılması, egemen güç tarafından kurulan bir ittifaka üyelik, başka bir ittifaka üyelik hedefinin olması, askeri teçhizat temini, askeri yardım alınması) ve ekonomik ilişkilerde (dış ticarete egemen devlete bağımlılık, egemen devlet tarafından kurulan ekonomik birliğe üye olma, ekonomik yardım alınması ve egemen devletin para birimi karşısında izlenen para politikaları) olmak üzere yirmi iki yıllık süreçte (1992-2014) on gösterge toplamda iki yüz yirmi göstergeye bakılmıştır. Bu göstergelere göre hiyerarşik ilişkiler üç gruba ayrılmıştır: yüksek dereceli hiyerarşi, düşük dereceli hiyerarşi ve anarşik hiyerarşi. Ukrayna ve Gürcistan'da ilk iki dönemde başa gelen liderler ve izledikleri politikalar ve Rusya Federasyonu'nun bu politikalara tepkisiyle farklı hiyerarşik ilişkiler arasındaki bağlantı ortaya konmuştur. Bu çalışmada, Rusya'nın bu iki ülke ile olan hiyerarşik ilişkilerinin değişmesi, öncelikle Rusya'nın bu iki devlet karşısında, karşılıklı kabul görmüş egemen pozisyonunun ve ikinci olarak da hakim devlet ile ona bağımlı ülkeler arasındaki olması gereken sosyal sözleşmenin sorgulanması bu ülkelerdeki iç savaşlarda Rusya'nın farklı politikalar izlemesinin temel nedeni olduğu iddia edilmektedir. Rusya'nın bu ülkelere yaptığı müdahalelerden sonra değişik bir düzenleyici ilke- anarşik hiyerarşi ile farklı bir bölgesel düzen oluşmuştur. Bu düzen içerisinde Rusya bu ülkelerin güvenliğini ikili yönde etkilemektedir: Kendine bağlı yeni ortaklarının güvenliklerini garanti altına alırken, aynı zamanda eski bağımlı ülkelerin güvenliklerini tehdit etmektedir. Böylece bu çalışma ile egemen bir ülkenin etki alanını barındıran bölgelerdeki güvenlik dinamikleri tartışılmış; hakim ve egemen devletin bölgesel güvenliğini arttıran ya da zarar veren politikalar izleyip izlemeyeceğini belirlemede, egemen devletin kendine bağlı devletler karşısındaki konumu (egemen devlet ile kendine bağlı devletler arasındaki hiyerarşik ilişkilerin derecesi ve yoğunluğu), siyasal seçkinlerindeki değişiklikler de dahil olmak üzere bağımlı ülkelerdeki iç gelişmeler ve egemen devlete karşı diğer büyük güçlerin konumları olmak üzere birbiriyle ilişkili üç faktörün rol oynadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Gürcistan, Ukrayna, Uluslararası Hiyerarşi, Anarşik Hiyerarşi, Bölgesel Güvenlik

Introduction

Ever since the end of the Cold War, the post-Soviet countries have been dealing with internal and external problems, including territorial annexation and military confrontation. Moldavia, Georgia, Azerbaijan and Tajikistan all faced either civil or intra-state wars whereas Armenia

involved in a secessionist conflict after gaining their independence. As of 1996, all of these military conflicts had one-by-one been frozen rather than solved. After 12 years, in August 2008, Georgia was again confronted with military conflict; the civil war that had broken out was eventually transformed into the Russian-Georgian War, which ended in Russia's recognition of the independence of Georgia's break-away regions of Abkhazia and South Ossetia. Five years later, in 2013, Ukraine, too, witnessed the transformation of a civil uprising into a conflict with the Russian Federation (RF) that resulted in a partial loss of territory.

Prior to 1996, the Russian Federation's involvement in military confrontations in its region contributed to security, whereas in the latest two crises, in 2008 and 2013, Russia's aggravation of internal conflicts in other nations triggered their explosion. Why the RF played two such extremely different roles in military conflicts occurring in the post-Soviet Region is the basic question posed by the present essay. This question will be examined with the help of a model developed by David Lake in a series of articles and consolidated in his book 'Hierarchy in International Relations' (2011) in which he tried to lay out hierarchic relations of the USA.

The post-Soviet Region is another example of a region composed of a dominant country and subordinate states. The fact that rather than order and safety, the region has witnessed two major security crises over the past seven years can be explained by Russia's changing position vis-à-vis Georgia and Ukraine, i.e. the change in their hierarchic relations. The specific characteristics of these hierarchic relationships and how these changed in response to internal and external developments during the period between 1991 and 2014 deserves examination.

After the disintegration of the Soviet Union, the relationships between the RF and other regional countries remained hierarchic, although changes in these relationships in response to internal and external developments could be observed. This study aims to make sense of the construction, preservation and transformation of hierarchy in Russia's relationships with Georgia and Ukraine and how these processes affected the policy preferences of the dominant state, Russia, in dealing with military conflicts and civil uprisings in Georgia and Ukraine, two of its subordinate states, as well as the extent to which Russia continued to provide order in Georgia and Ukraine when their hierarchical relations began to change.

While there are numerous studies examining Russia's influence, especially on conflict or peace process in the post-Soviet space (Lynch, 2002; Allison, 2008, 2009, 2014; King, 2008; Asmus, 2010; Maurer and Janz, 2014; Tsygankov, 2015; Mearsheimer 2014); the literature is suffering from lack of studies on the effect of Russia's hierarchical relations with its neighbours on her policies regarding civil conflict in these countries. Therefore, this essay presents a description of Russia's hierarchic relations with Georgia and Ukraine using the model initially developed by Lake (2007). This model will be explored before presenting the cases of Russian-Georgian and Russian-Ukrainian relations. Following these case studies, changes in hierarchic relations and policy preferences of dominant and subordinate states will be discussed in relation to the exchanges in and finally disappearance of legitimate authority of the RF over its subordinates.

The final section of this article will examine how changes in a region's hierarchic relations and challenges to the dominant power dictate different policy preferences and how these preferences impact on regional security.

Theoretical Background: David Lake's Model

In his article 'Escape from the State of Nature: Authority and Hierarchy in World Politics' (2007), David Lake defines a political relationship between countries as anarchic 'if the units possess no authority over one another' and hierarchic 'when one unit, the dominant state, possesses authority over a second, subordinate state' (2007, p. 50). Lake emphasizes that political authority in international relations necessitates that a unit under the political authority of another feel obliged to obey the rules of that authority because it sees them as legitimate, not because it is coerced to do so (Lake, 2007, p. 53). Lake suggests a 'relational conception of authority, based on exchange of social order for compliance' (2007, p. 55). According to him, 'all political order must include a) security against violence resulting in physical harm b) an assurance that property won't be subject to constant challenges c) an expectation that promises and agreements will be kept (...)' (Lake, 2011, p. 94). By this mutually accepted relationship composed of order and compliance begins to wane; subordinate states may start to challenge the dominant state and attempt to change the existing order.

According to Lake, in international relations, the authority exerted by dominant states over subordinate states varies in extent (2007, p. 56), making hierarchy a 'continuous variable' that can be 'defined by the number of actions over which the dominant state can legitimately issue commands' (Lake, 2007, p. 56). The four dimensions of hierarchical relations – state formation, politics, security and economic relations – may vary in degree (Lake, 2003, p. 312), with the most widespread form of hierarchy occurring in the latter two areas (Lake, 2009, p. 52).

For measuring security hierarchy, Lake defines two parameters: deployment of military forces by the dominant state and the number of independent alliances possessed by the subordinate state (Lake, 2007, pp. 62-63). With regard to alliances, Lake emphasizes that the existence of an 'outside option' for a subordinate state reduces the authority of the dominant state, with 'the larger the number of such independent alliances possessed by the subordinate, the less hierarchical the security relationship is likely to be' (Lake, 2007, p. 63), especially when subordinate states are in alliances that exclude the dominant state (Lake, 2007, p.63). For measuring economic hierarchy, monetary policy autonomy and relative trade dependence are used as indicators (Lake, 2007, p. 64-7). With regard to monetary policy autonomy, this indicator is defined according to the exchange-rate regime, which may vary from allowing currency floating on the anarchical end to using another country's currency on the hierarchical end.

In order to test the measurement of hierarchy; besides to underlining the importance of capturing authority, obligation and legitimate coercion in bilateral relations between the subordinate and dominant states, Lake attempts to establish convergent validity by examining the degree of

correlation between the security and economic dimensions of hierarchy and discriminant validity through looking whether or not each sets fail to correlate with changes in the coercive capacities or power (Lake, 2007, pp.68-69).

Methodology

In his study, Lake makes a substantial quantitative analysis to operationalize the security and economic hierarchy of the USA throughout the world. While he included nearly all countries relations with the USA for a 50 year time period; he preferred to make quantitative analysis. In this study, while some of indicators are borrowed from his studies, case studies are different from Lake's one because of two interrelated reasons: firstly, the study focuses on two specific countries rather than looking a broad range of countries which seem to be located at the same position vis-à-vis the dominant states. Georgia and Ukraine are chosen to analyse because they are different from the other post-Soviet countries in terms of their relations with the West and their experience with the Russian Federation. Therefore, in this study, Lake's revision of the Neorealist theory by putting the concept of "international hierarchy" into analysis is benefitted and their indicators are borrowed; in contrast, his methodology is not copied because of the differences of the case countries and the aims of the two studies.

Secondly; Ukraine and Georgia, as expressed above, are different in terms of their relations with the West and this required to look their relations with the USA and the EU as an indicator of loosening of hierarchic relations with the Russian Federation.

Moreover, this study aims to explore the linkage between change in Russian policies towards these two countries and transformation of their hierarchic relations for nearly two decades; therefore it is important to find out changing/changed relations relatively to the previous and the following years rather than reaching absolute values in their hierarchic relations.

In line of with these differences; in this study, to capture security hierarchy, besides the patterns -deployment of Russian military forces and number of independent ally- membership in an alliance established by Russia, having NATO membership goal, largest military-equipment supplier (dominant power or another great power); military aid (provided by the another great power) are to be examined, as well. For economic hierarchy, this article looks at four patterns - trade dependence, membership into an economic union (established by the dominant power or another great power), economic aid (provided by another great power in a significant amount) and monetary policy autonomy. To detect whether the hierarchic relations loosened or not, a challenging policy by subordinate state will be considered.

To observe these indicators; they are coded as 1 or 0 according to their existence; indicators are coded as 1 to display hierarchic relations and as 0 when neither hierarchic nor anarchic relations are found and finally they are coded as -1 if they are expressing an element of a hierarchic relations with other great powers or an element of an anarchic relations with the Russian Federation

during the period from 1992 to 2014. Years during which Russian military forces are located in territory of these countries with their consent (such as the Commonwealth of Independent States-CIS peacekeeping force in Georgia and the Black Sea Fleet) are coded as 1 till these forces are transformed into the forces of invading country such as forces in Abkhazia and the South Ossetia after 2008, which deserves the code of -1. Years during which Georgia and Ukraine have an independent ally are coded as 0 and do not have are coded as 1. Years during which Georgia and Ukraine join to Russian initiated military alliance are coded as 1, remained out of this alliance are coded as 0, years during which Russia are perceived as an invader – she cannot be seen as an ally or a neutral country no more, it is counted as an anarchic element- are coded as -1. Years after which leaders of the subordinate country (Ukraine or Georgia) expressed their NATO membership goal or put this goal into their security policy papers are coded as -1; other years during which these countries did not have this perspective or aim is coded as 1 because this perspective or aim is considered as a negative development for Russian hierarchic relations with these countries. Years in which Russia supplied the largest military equipment (benefitting from the SIPRI Arms Transfer Database) are coded as 1, other years are coded with 0. Years in which Ukraine and Georgia are granted with military aid in significant amounts more than the amount provided to Russia by other great powers (the USA) are coded as -1, other years are coded as 0.¹

Years during which Georgia and Ukraine have higher trade volume with Russia than volumes with other countries are coded as 1, otherwise as 0. If the Georgia and Ukraine joined an economic union which was initiated by Russia, then their membership years are coded as 1; if they are not member, these years are coded as 0 and finally if they became a member of an economic union, initiated by the another great power or signed an economic integration agreement with other great power, then these years are coded as -1. If they are granted by an economic aid program of the other great powers (the USA) in significant amounts more than the aid, given to Russia, they are coded as -1. For monetary policy autonomy, if they have carried out an autonomous monetary policy, these years are coded with 0; monetary regime policy considering Russian rouble; the years are coded 1 and finally a type of monetary regime policy to the US\$, these years are coded as -1. As result of these coding, years in which numbers of code 1 are more than the numbers of codes of 0 and -1, are assumed that relations between dominant and subordinate countries are more hierarchic than others. According to the numbers of indicators displaying hierarchic and anarchic relations between Russia and Georgia and Ukraine; figures 7 and 8 are formed in order to demonstrate the time periods during which these countries have different hierarchic relations.

To control results of the measurement of hierarchic relations, leadership profile and their specific policies are looked into. The leadership profiles of Georgia and Ukraine are considered to determine whether or not the high level of hierarchy observed in Russian-Georgian and

1 Regarding the military aid, granted to Ukraine in 1994; while it is more than the amount given to the Russian Federation; it was not coded as -1 because this aid was granted under the “Cooperative Threat Reduction Account, Defense” program, an assistance program for the republics of the former Soviet Union in order to eliminate nuclear, chemical and other weapons. (US Army, 2016, p. 1) Therefore, it cannot be considered s an indicator of US influence in Ukraine.

Ukrainian relations overlaps with the coming to power of pro-Russian presidents in these countries. Examining the extent to which an elected president is or is not pro-Russian is also a way of assessing the population's willingness to accept the hierarchical position of the dominant power, whereas examining the extent to which pro-Russian policy is or is not implemented by pro-Western (anti-Russian) leadership in subordinate states can help to determine whether or not the origin of such policies lies in obligation rather than consent.

Russia's Hierarchic Relations with Georgia and Ukraine

Security Relations

At the time of the breakup of the Soviet Union, the Russian Armed Forces had about 1,600 bases and other military facilities located in Georgia, the vast majority of which were closed between 1997-1999 (Sokov, 2005, p. 2). The Russian Navy withdrew from Georgia completely in 1998, and all border guards were removed in 1999, after which time only four bases remained (Sokov, 2005, p. 2). In November 1999, in a joint statement signed in Istanbul, Boris Yeltsin and Eduard Shevardnadze agreed to a timetable for closure of the remaining Russian bases: In 2001, the Gudauta Base would be closed down, and the Vaziani Base in Tbilisi handed over to Georgia; and in 2007, the bases in Akhalkalaki would be closed down (in June) (Socor, 2007), and the base in Batumi handed over to Georgia in November (Civil Georgia, 2007) with the last of the Russian personnel garrisoned in Tbilisi expected to leave in 2006 (Socor, 2007). Despite the fact that Russia continued to operate military bases in Georgia up until 2008, considering that most Russian troops in Georgia were a holdover from the Soviet period, and the Georgian leadership had always insisted on their removal, only post-Soviet security arrangements – i.e. military bases designed according to the 1993 Status of Forces Agreement, peacekeeping troops sent to South Ossetia and Abkhazia in line with the Charter of the Commonwealth of Independent States (CIS) and supplementary and bilateral agreements allowing for peacekeeping operations in post-Soviet countries – should be accepted as indicators of the Russian Federation's legitimate authority over Georgia and they were located in Georgian territory during the period from 1992 to 2008.

Within this framework, when military conflict first broke out in South Ossetia and Abkhazia, CIS and Russian peacekeeping forces entered Abkhazia on 26 July 1994 with the consent of the Georgian leadership (Sokolov, 1997). Later, in 2008, the CIS acceded to Georgia's request for termination of the CIS Peacekeeping Forces in Abkhazia (Soder, 2009, p. 3). After the five day war in August 2008, in South Ossetia, where trilateral peacekeeping forces were operating under the 1992 Dagomys Treaty, Georgia withdrew its consent for the peacekeeping forces (Soder, 2009, p. 3). At the end of the conflict, Russia, without the consent of Georgia, decided to transform these peacekeeping forces into military forces that would remain in Abkhazia and South Ossetia. The agreements signed between these countries allowed the RF to maintain military bases in both regions for 49 years and included automatic extensions of 15 years (Kucera, 2011). After agreements, Russia constructed the 4th Military Base in South Ossetia which has been operational

since 2009 (Gerrits and Bader, 2016, pp. 302). The 7th Krasnodar military base, owned by the Russian Federation has been found in Gudauta and Ochamchire districts of Abkhazia (Egirovkaya, 2015). Thus, August 2008 marks a turning point in military presence as an indicator of security relations between the RF and Georgia; whereas the leaders of Abkhazia and South Ossetia viewed the presence of Russian troops as completely legitimate, Georgia's leadership in Tbilisi considered them to be invaders.

With regard to Ukraine, the Russian Black Sea Fleet had been located in Sevastopol since 1783. Under the 1997 Partition Treaty and Friendship and Cooperation Agreement signed after the collapse of the Soviet Union, Ukraine and the RF agreed that 80 percent of the fleet would be owned by Russia, with the Ukrainian navy maintaining just a symbolic presence in Sevastopol. Under the Partition Treaty, a 20-year lease was signed, for which Russia would pay 100 million USD per year (Chudowsky, 2003, p. 107). On 21 April 2010, Ukrainian and Russian leaders signed a new agreement that foresaw the Fleet remaining in Sevastopol for a further 25 years until 2042, with certain restrictions placed on its modernization. Thus, the Black Sea Fleet maintained a legal basis for remaining in Ukraine until the Russian-Ukrainian crises of 2013/2014.

In 2002, when Russia transformed the Collective Security Treaty into the Collective Security Treaty Organization (CSTO), she did not succeed in persuading either Ukraine or Georgia, the latter of which had withdrawn from the CST in 1999, left the Council of Defence Ministers in 2006 and in August 2008, following the war with Russia in Abkhazia and South Ossetia, Georgia left the CIS altogether.

Georgia, under the presidency of Eduard Shevardnadze, declared its intention to join NATO at the Prague Summit in 2002 (NATO, 2002). When Mikhail Saakashvili became president of Georgia in 2004, he made NATO membership his top priority (Cooley, 2008, p. 342). At the 2008 NATO Bucharest Summit, NATO leaders issued a statement declaring that Georgia would inevitably be admitted to the NATO, and in October 2010, a NATO Liaison Office was opened in Tbilisi, and NATO-Georgia military-to-military cooperation was introduced (NATO, 2015).

Like Georgia, Ukraine also announced its intentions of joining NATO and the European Union in the June 2004 Military Doctrine issued by Leonid Kuchma (Ukraine Presidency, 2004). However, Kuchma issued a new decree on 15 July 2004 that amended the earlier decree and disavowed any interest in NATO membership (Simon, 2009, p. 4; Konashevych, 2004). In April 2005, Victor Yushenko, who succeeded Kuchma as president, once again changed Ukraine's military doctrine to reaffirm the country's plans to join NATO (Ukraine Presidency, 2005). In 2010, Ukraine announced a new document, entitled 'Law of Ukraine on the Basis of Internal and External Policy' which reiterated Ukraine's demands for EU membership, while underlining its non-aligned status. The law reiterates that Ukraine's policy of non-alignment and neutrality implies its non-participation in political as well as military alliances and unions (Verkhovna Rada of Ukraine, 2010). Then, after 2013/2014 developments, Ukraine President issued a decree on "Strategy of National Security of Ukraine" on 26.05.2015 and abolished Ukraine's non-aligned

status (Ukraine Presidency, 2015). He also implied an eventual NATO membership goal; putting the task of “the comprehensive reform of the national security service system to a level acceptable for the membership in the European Union and NATO” into the new military doctrine (accepted on 24 September 2015) (Mission of Ukraine to the North Atlantic Treaty Organization, 2015; President of Ukraine, 2015).

As the above chronologies make clear, while both Georgia and Ukraine have had intense relations with NATO, these relations were never transformed into a security alliance. At the same time, except for the period between 1992 and 1999, neither Georgia nor Ukraine has been a military partner of the RF. However, considering that neither Georgia nor Ukraine was allied with any independent partner that might provide a guarantee of security in the case of military attack, and considering that Russia had acted to prevent both Georgia and Ukraine from joining NATO, it may be concluded that in terms of military relations, Russia’s dominance over both countries can be considered to place Georgia (till 2008) and Ukraine (till 2014) within Russia’s sphere of influence.

Economic Relations

Regarding monetary policy autonomy; exchange rate regime of Georgia has mostly been floating or free floating (Dabrowski, 2013, p. 23; Johnson and Swinburne, 1999, p. 131; IMF, 2013, p. 5; IMF, 2014, p. 7); which implies no economic hierarchy (Lake, 2009, p. 46). In Ukraine, exchange rate regime has also been floating or free floating except in 2002-2007 and 2012-2013 during which she carried out conventional or stabilized peg regimes against to the US\$ (Dabrowski, 2013, p. 23; Johnson and Swinburne, 1999, p. 131; IMF, 2013; IMF 2014), which means negative economic hierarchy vis-à-vis the Russian dominance.

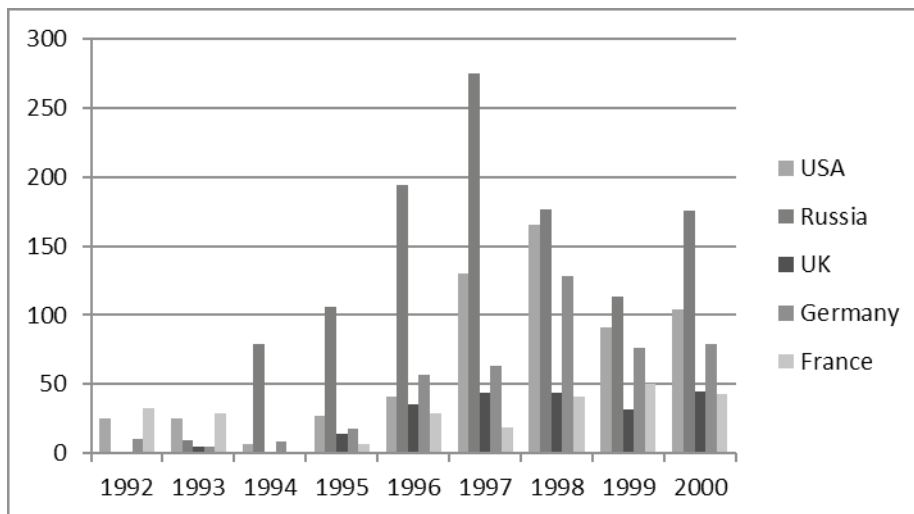

Figure 1: Trading Partners of Georgia (1991- 2000) (in current \$US Million) (Barbieri and Keshk, 2012)

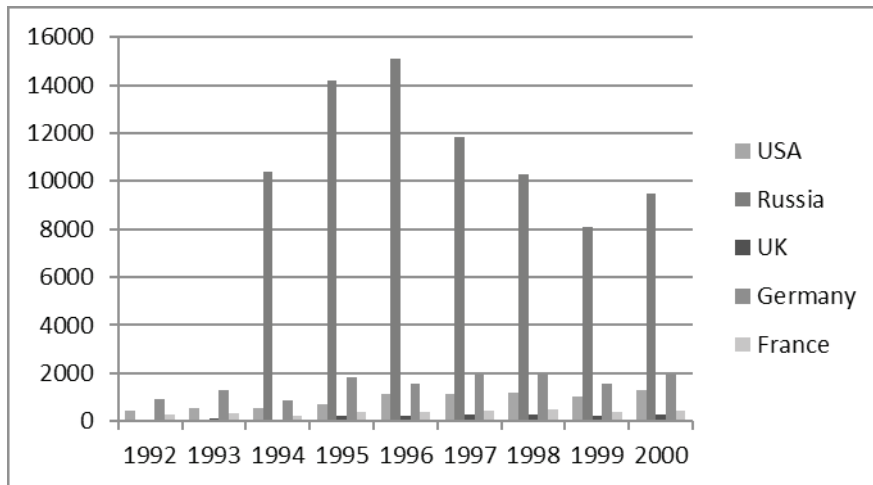

Figure 2: Trading Partners of Ukraine (1991- 2000) (in current \$US Million) (Barbieri and Keshk, 2012)

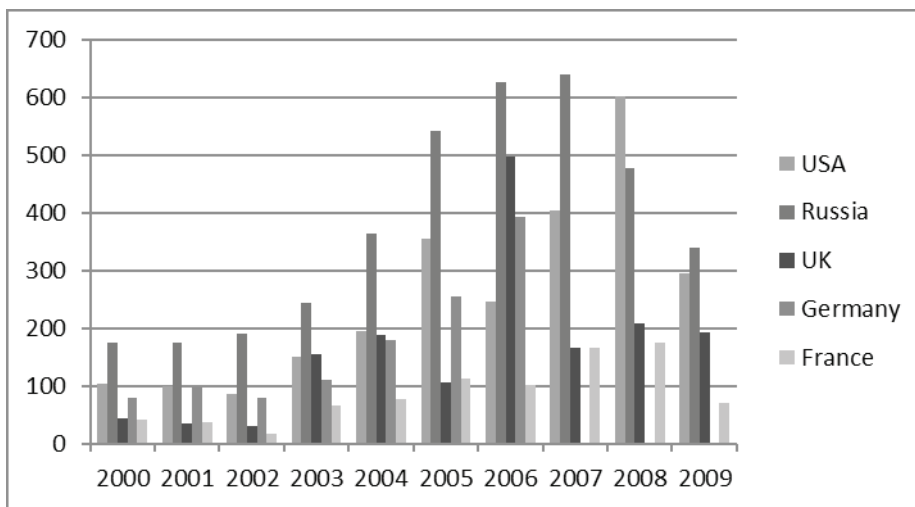

Figure 3: Trade Partners of Georgia (2000-2009) (in current \$US millions) (Barbieri and Keshk, 2012)

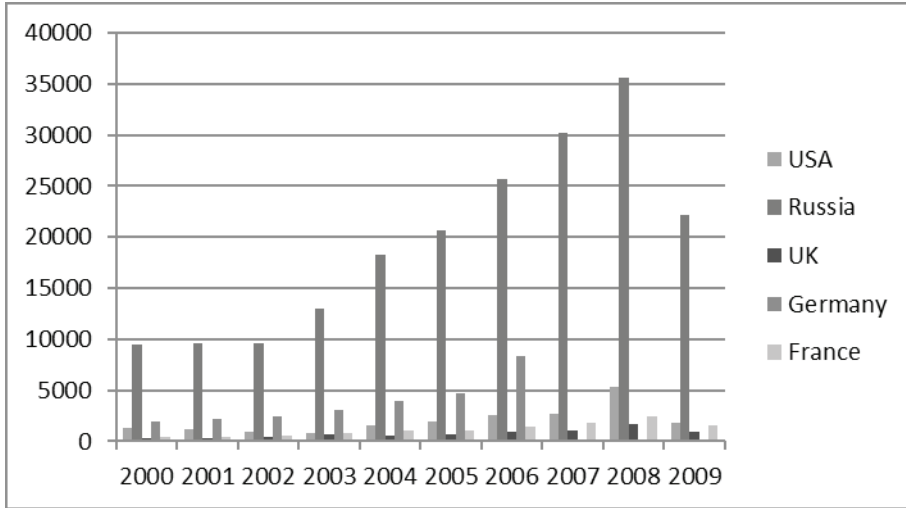

Figure 4: Trade Partners of Ukraine (2000-2009) (in current \$US millions) (Barbieri and Keshk, 2012)

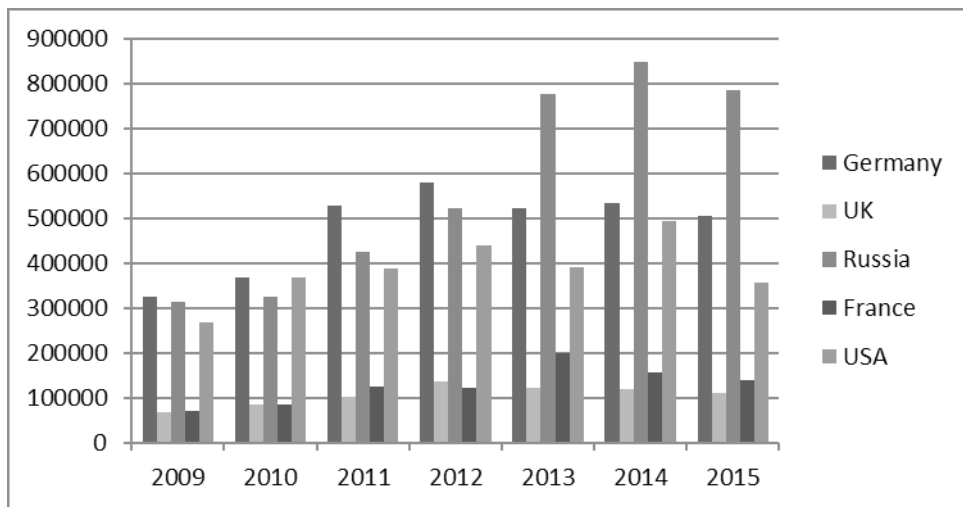

Figure 5: Trade Partners of Georgia 2009-15 (Thsd. USD) (National Statistics Office of Georgia, 2016)

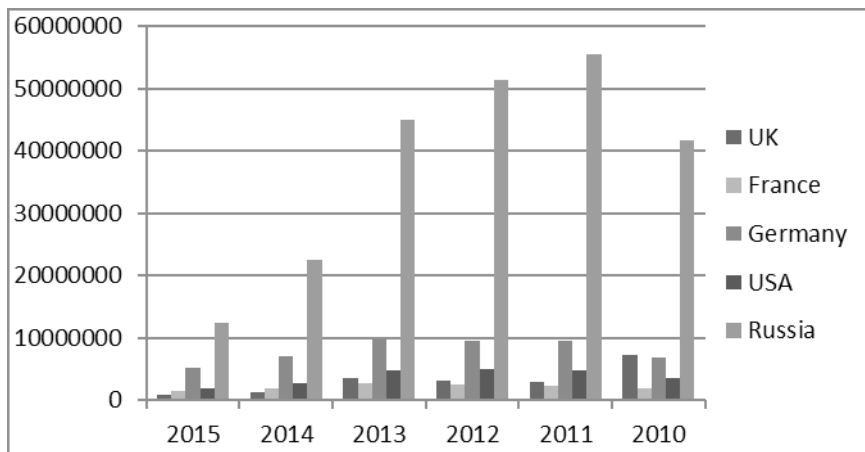

Figure 6: Trade Partners of Ukraine 2010-2015 (Thsd. USD) (State Statics Service of Ukraine, 2016)

Russia has been the largest trading partner of both Georgia (except in 2008, 2010, 2011 and 2012) and Ukraine (Figures 1-6).² Despite these trade relations, Georgia has made no attempt to establish any type of economic integration or customs union with Russia.

Ukraine, on the other hand, became a member of the Joint Economic Space in 2003. Although this decision was ratified by the Ukrainian Rada, Yuschenko, who had newly become president, did not support this project for economic union with Russia. Conversely, when Yuschenko's successor, Viktor Yanukovich, was invited to sign economic agreements with both Russia (the RF Customs Union) and the European Union (the EU Deep and Comprehensive Free Trade Area Agreement- DCFTA), he would have preferred to sign the Russian agreement; however, the mass protests (Euro-Maidan events), followed by his ouster from office, prevented him from doing so.³ In addition to trade and economic relations, it can be expressed that RF attempted to prevent Ukraine from signing the DCFTA. Therefore, they may be considered as ones located in Russian economic zone till June 2014 in which Georgia and Ukraine signed the Association Agreements including the DCFTA with the EU (EU External Action-a; EU External Action-b).

Measuring Russia's Hierarchy with Georgia

In evaluating relations between Russia and Georgia over the period between 1992-2013, six military and four economic patterns of relationships (expressed above) were assessed. Accordingly, between 1993-2000, relations between Georgia and Russia showed a high degree of

2 According to the these figures, Russian position as being the greatest trade partners are coded as positive both for Ukraine and Georgia (except 2008, 2010, 2011 and 2012 for the latter)

3 Although Georgia and Ukraine have not been found in an Economic Union or signed a Free Trade Zone or Customs Union agreements with Russia, they have bilateral economic relations with Russia.

hierarchy⁴ and may be defined as a sphere of influence. From 2001-2007, relations between the two countries may still be described as a sphere of influence but showed a low degree of hierarchy (due to Georgia's NATO membership goal, receiving US military (2002, 2013 and 2014) and economic aid (2009, 2010 and 2014) [USAID]); and after 2008, hierarchic relations disappeared, having been transformed into a unique form of 'anarchical hierarchy'- a term that acknowledges the simultaneous presence of both hierarchic and anarchic elements-, which will be described in detail below.

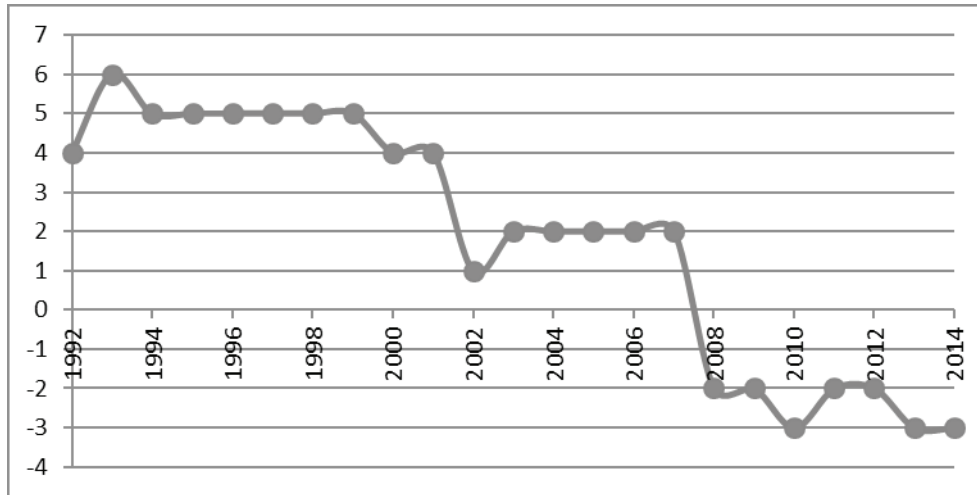

Figure 7: Economic and Security Hierarchy of the RF over Georgia 1992-2014

In terms of political leaders, it is difficult to label any leader as either pro-Russian or pro-Western without a careful assessment of his policies. When the profiles of the Georgian leaders are examined, it can be observed that Eduard Shevardnadze, leading the country as Speaker of Parliament from 1992 and as president from 1995-2003, appealed to Russia for assistance in 1993 (Donaldson and Noguee, 2005, p. 200), joined the CIS, and signed the Treaty of Friendship and Cooperation and Status of Forces Agreement with Yeltsin in order to deal with the severe economic and military conditions in Georgia. Conflicts on a number of fronts, however led to deterioration in Georgian-Russian relations during the period from 1994 to 1999; still, these should be assessed as 'friction' rather than 'a split'. Georgia's withdrawal from the Collective Security Treaty in 1999 and its expression of its wish to join NATO in 2002 were two important turning points that led

4 During the period from 1993 to 1999, there are four military indicator and one economic indicators are positive while other five indicators are neutral. In 1993, one more positive indicator can be observed because of arm sale by Russia to Georgia. While Georgia is drawing from the CST in 1999, the years of 2000 and 2001 can be considered a transition phase because Russia still preserved her position of being the greatest trade partner (as was seen in Figure 1 and 3), Russian and CIS military troops are deployed in Georgian territory and Georgia did not have any other military support from a country other than Russia and has not expressed her NATO membership goal, yet; therefore during these two years; there are four positive indicators, other six were neutral, none of them was negative.

to a reduction in the degree of Russian-Georgian hierarchy under Shevardnadze's rule. From 1992-1999, Shevardnadze's policies could be considered compliant and compatible with a high degree of hierarchy; however, after 2001, the degree of hierarchic relations between Russia and Georgia started to diminish, and Shevardnadze, although he could not prevent acquirement of the main electricity power distributor of Georgia by Russian electricity monopoly UES (German, 2009, p. 229) and obtainment of %50 shares of Sakgazi by ITERA – a Russian off-shore company (Jervalidze, 2006, p. 22), began pursuing policies that conflicted with Russian interests (or vice versa).

Mikhail Saakashvili, who became Georgia's president in 2004, was considered highly pro-Western; however, at the beginning of his presidency, he tried to pursue a policy balanced between Russia and the West (Donaldson and Noguee, 2005, p. 203). At the same time, however, Georgia intensified relations with NATO, withdrew from the CIS Council of Defence Ministers, announcing that "Georgia chose a course towards NATO and cannot be parts of two military structures at the same time (Minesashvili, 2016, p.25). Saakashvili's pro-Western, anti-Russian policies coincide with a period during which Russian dominance over Georgia was started not to be seen as legitimate and a period of direct antagonisation began. His NATO membership ambitions and operation in the South Ossetia were direct challenge against RF. In 2008, the two countries went so far as to end diplomatic relations, and Georgia and Russia's hierarchic relations came to an end, as well. Up until 2008, Georgia's leadership profile was in line with the degree of hierarchic relations between Georgia and Russia, as expected. Moreover, Saakashvili put forward no pro-Russian policies and refused to abandon any of his pro-Western ones, including advocating for NATO membership, even after Russian military intervention in Georgia.

However, since August 2008, when Russia recognized the independence of the separatist regions of Abkhazia and South Ossetia and signed various agreements with them (Mitchell and Cooley, 2010, p. 67), a different situation has emerged vis-a-vis Georgia's relations with Russia. With these agreements, Russia provided military guarantees to the 'new states' in the event of an attack by Georgia (Başkan and Gültekin Punsman, 2009, p. 21). Russia subsequently decided to transform the peacekeeping forces in these two separatist regions into a permanent military presence, which was codified in agreements signed by the RF, Abkhazia and South Ossetia that allowed Russia to maintain military bases in these regions for 49 years, with an automatic 15-year extension (Kucera, 2011). Both Abkhazia and South Ossetia use the Russian rouble as currency and a significant portion of the population in both regions have Russian passports (Popsecu, 2011, p. 67). Embargos against these so-called two countries leave them totally dependent on Russia economically.

An assessment of the pattern of relations described above indicates that hierarchic relations with Russia are at the highest points in these two so-called independent regions. Given Russia's recognition of Abkhazia and South Ossetia as an important step on the way to their independence from Georgia, Russia can be accepted as a provider of 'social [and political] order', which provides a source of legitimacy with the RF, so that the de facto governments in Tskhinvali and Sukhumi

view Russia's hierarchic position over themselves as absolutely legitimate, whereas the de jure government in Tbilisi and its population view it as illegal. In this situation, Russia's relations with Georgia can be defined as neither hierarchic nor anarchic. Instead, they may be defined as an 'anarchical hierarchy', a term that acknowledges the simultaneous presence of both hierarchic and anarchic elements and that implies a different set of expectations than what might be found with the existence of hierarchic and anarchic relations.

Measuring Russia's Hierarchy with Ukraine

In evaluating relations between Russia and Ukraine, ten patterns of relationships (six in security and four in economic field) were examined. Accordingly, between 1992-2004, relations between Ukraine and Russia can be described as hierarchy (four out of ten hierarchic patterns existed; others are neutral, no negative indicator was found); the degree of hierarchy began to diminish after 2005 (due to Ukraine's 'NATO membership goal,' suspension of the Joint Economic Space and her monetary policy); and after 2010, the degree of hierarchy returned to its pre-2005 level. After 2014, hierarchy has been transformed into a form of 'anarchical hierarchy'.

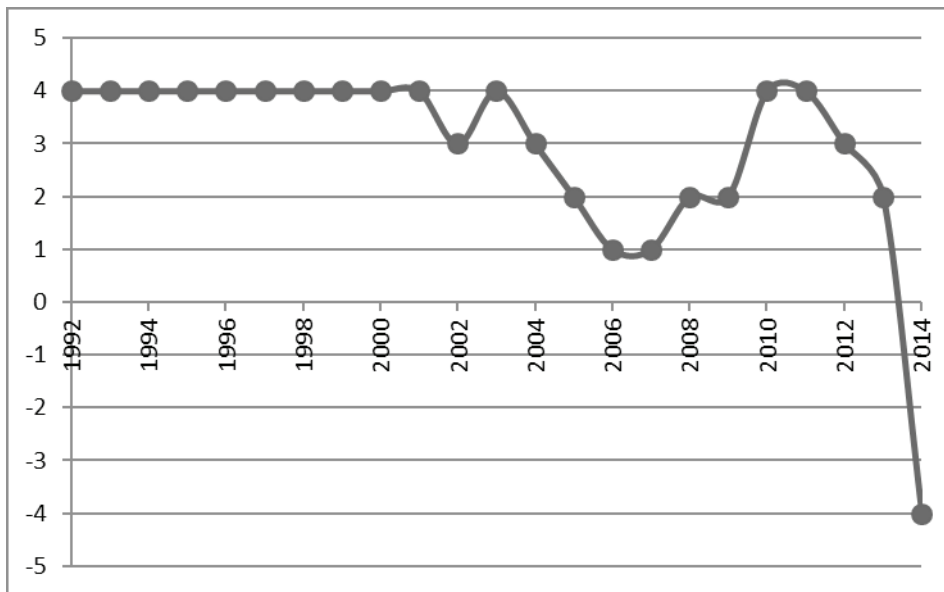

Figure 8: Economic and Security Hierarchy of the RF over Ukraine 1992-2014

Evaluation of the Ukrainian leadership begins with Leonid Kuchma, who took over the position of president from Kravchuk in 1994, was perceived to be oriented towards Russia for maintaining Ukraine's ties with Russia; however, Kuchma also established ties with Euro-Atlantic institutions and was the first to join the NATO Partnership for Peace – although he later issued a Presidential

Degree negating Ukraine's expressed intentions of joining NATO (Simon, 2009, p.4), and signed the agreement to join Russia in the Joint Economic Space (Kubicek, 2007, pp. 9-10). Ukraine's third post-Soviet president, Victor Yushenko, came to power after the 2005-2006 Orange Revolution, was widely known to be pro-Western. It was Yushenko who attempted to intensify the EU dimension of Ukrainian foreign policy by returning the passages concerning Ukraine's intentions of securing EU and NATO membership to the Ukrainian Military Doctrine. Yanukovich later became president in 2010 again and affirmed Ukraine's non-aligned status (Verkhova Rada of Ukraine, 2010) and would not sign the EU Association Agreement.

A review of the degree of Russian-Ukrainian hierarchic relations and the political orientation of elected Ukrainian presidents indicates that Yushenko was in power at a time that witnessed a reduction in the degree of hierarchic relations (2005-2010). Thus, it can be concluded that the political orientation of the Ukrainian leadership was in line with the degree of hierarchy during this period. On the other hand, as a pro-Western leader, Yushenko did not remove Ukraine's NATO ambition from the Military Doctrine or reach an agreement with Russia on the Black Sea Fleet, even after the 2008 Russian- Georgian conflict. Therefore, it can be concluded that Ukrainian leader Yanukovich's policy preferences on these critical points originated out of consent rather than coercion.

One of the most important elements influencing the change in the degree of hierarchy in Ukraine, including many of the policy preferences of the leadership, is the social fragmentation in the country in general and division among the elite in particular, which has contributed to the vulnerability of the government/ regime.⁵ The general population and the ruling elites are divided, with approximately half of each pro-Russian and the other half pro-Western. Both the Orange Revolution and the crisis in 2013/14 Ukraine are direct challenges against the RF but cessation of the political process following the Orange Revolution and emergence of the anti-Maidan movement in contrast to the Euro-Maidan are results of this social fragmentation. One part of the population saw Russian-Ukrainian hierarchic relations as legitimate and the other part saw it as illegitimate; in other words, like Russian-Georgian relations, Russian-Ukrainian relations contain both anarchic and hierarchic elements and can thus be referred to as 'anarchical hierarchy'.

International Hierarchy and Policy Consequences

Kenneth Waltz has defined the expected behaviours of states acting under anarchy, which, along with 'distribution of capabilities', he considered to be the two basic factors behind states' behaviours. When one of these factors (in this case, anarchy) changes, it is necessary to re-explain states' actions. For his part, Lake argues that hierarchical relations alter the behaviours of states. According to him, in order to ensure the autonomy of their subordinate states, 'dominant states

⁵ Concepts of 'elite consensus/disagreement, government or regime vulnerability, social cohesion and elite cohesion' are borrowed from Randall L. Schweller. (2004, pp. 169-181).

must produce order that benefits subordinates, even when they have no immediate interest in doing so; discipline subordinates who violates rules and, especially, threaten or reject their authority; commit credibly not to abuse the authority they have been granted' (Lake, 2011, p. 93).

Just as a transformation of anarchy into hierarchy in international fora will produce changes in the policy behaviours of dominant and subordinate states, a transformation in the ordering principle from international hierarchy into anarchical hierarchy will produce changes in policy behaviour that need to be re-examined. From 1992 to 2000/2001, the policy patterns of Russia as a dominant state were in line with its hierarchical relations (Lake, 2011, p. 93). The RF performed the task of providing order and constituting and preserving the status-quo in Georgia as well as in Ukraine (and, to some extent, in other post-Soviet countries) by freezing – but not solving – intra-state and inter-state military conflicts in the post-Soviet geography. Furthermore, in line with Lake's expectations (2011, pp. 99- 114), the RF also acted to enforce rules and facilitate economic cooperation. Within this framework, Russia's position regarding nuclear weapons in Ukraine and the sale of natural gas to Ukraine and Georgia for below-market prices can be interpreted as reflections of Russia's dominant-state status.

When faced with challenges, Russia imposed penalties – against Georgia between 2002-2008 and against Ukraine between 2005-2010, such as implementing increases in natural gas prices and natural gas cuts in 2005, 2006, 2007, 2008 and 2009 (against Ukraine) and natural gas cut-offs, trade bans targeting mineral water, wine and other foodstuffs, Georgia's main export products (German, 2009, p. 229); deporting Georgian citizens from Russian territory; cutting air and land links with Georgia in 2006 (Indans, 2007, p. 132); and doubling natural gas prices from \$100 to \$235 in 2007 (Pourchot, 2008, p. 149). Russia has also been accused of orchestrating bombing incidents in the Pankisi Gorge between 2000-2002 as a means of pressuring Georgia into taking greater measures against the Chechen rebels fighting Russia (Bercovitch and Fretter, 2004, pp. 255-256).

Finally, in 2008, the RF intervened in the conflict in South Ossetia with the assertion that it was defending Russian citizens, after which it recognized the independence of South Ossetia and Abkhazia and signed military-cooperation treaties with both these de-facto states. Medvedev announced that Russia had a privileged interest within the CIS based on its right to protect ethnic Russians and Russian citizens abroad (Medvedev, 2008). With Russia's recognition of Georgia's break-away regions, the legitimacy of Russian dominance disappeared for Georgians because Russia had destroyed order in Georgia. Russia, instead of strengthening her relations and re-establishing her hierarchic relations with Georgia, upon the challenge she faced there, preferred to replace her partner country in her sphere of influence with another actor- the South Ossetia and Abkhazia. On the other hand, for the leadership of the separatist regions, Russia had established a new order with a high level of hierarchic relations. Here, it should be noted that rather than playing a constraining role against the abuse of power by the RF, the United States, in contrary to Lake's assumptions (2011, p. 123) became a driving force in freeing Russia to pursue harsher policies against its subordinate

In Ukraine, since November 2013, the elite in western part of the country have viewed the RF as the destroyer of order and safety in their country, the invader of Crimea and the supporter of the break-away regions of Donetsk and Luhansk in eastern Ukraine. For western Ukraine, Russian discipline was transformed into coercion and Russia exhibited none of constraint in abusing its position of supremacy, and its legitimate position changed into an illegitimate one; which all of these developments are conflicting with Lake's suppositions regarding the dominant power (2011, p. 93). However, Russia continues to maintain its hierarchic relations in the eastern and break-away regions of Ukraine. After the latest crises of 2013-2014, Russia followed a very marginal policy, transformed the politically fragmented population into territorially dismantled country, which led to the transformation of hierarchy into anarchic hierarchy. The policies of the European Union, rather than acting as 'a constraint performed by the competitor great power' (Lake, 2011, p. 123), were transformed into 'the driving force' allowing the dominant power to free itself from constraints.

Finally, it can be concluded that if the hierarchic relationship between the dominant state and its subordinates is transformed into an anarchic hierarchic relationship, a two-fold policy will result: safety, order and discipline for new subordinates, juxtaposed with insecurity and destruction of order and coercion for old ones. Its effect on regional security will also be different from the effect of the hierarchic order.

Anarchical Hierarchy and Regional (In)Security:

In a condition of hierarchy, regional order and safety can be observed as a result of the dominant states' policies of preserving the status-quo and providing order and the subordinate states' policies of not attempting to achieve a balance of power with the dominant state. In the post-Soviet region, after the end of the Cold War, Russia managed to establish a new status quo through its hierarchic relations with the majority of the former Soviet republics. The RF froze most of the military conflicts in the post-Soviet geography that were destroying order and creating instability in the region. Thus, regional security was re-established after 1996, when, one after another, the military conflicts in the RF's subordinate states came to an end. While Russia furtively helped the leaders of the separatist regions; she publicly supported the ruling elite in their civil war with them, as the latter was expected from the dominant state. The RF refused to allow any other power to secure influence in the post-Soviet geography and began to re-establish its domination over the region after that date. Georgia and Ukraine subsequently softened their sovereignty- and autonomy-dominated stances towards the RF, as indicated by Ukraine's acceptance of the Black Sea Fleet and Georgia's acceptance of the presence of Russian troops in areas of military conflict. Thereby; it can be accepted that the RF followed a policy of contributing to regional security up until around 2001-2003. At that time, the RF saw herself as the dominant state among the post-Soviet countries, taking on the duty of creating order and stability for them in exchange of subordinates' loyalty and termination of demands for splitting from Russia. Russia's hierarchic relations with Georgia and Ukraine were high, she was the sole power in her sphere of influence.

However, the 9/11 terrorist attacks in the United States, the operation in Afghanistan in 2001 and the EU's decision to implement a 'neighbourhood policy' in 2004 increased the importance of Georgia and Ukraine, not only because of their strategic locations, but as a result of internal developments associated with the Rose and Orange Revolutions. At that time, the RF was unable to prevent these revolutions or the election of pro-Western leaderships in Ukraine and Georgia, which resulted in the loosening of Russia's hierarchic ties with Georgia after 2001 and with Ukraine from 2005 to 2010. Despite these multiple developments, Russia tried to sustain its hierarchic dyadic relations with both Georgia and Ukraine through various policies of punishment.

Towards the end of the decade; challenges to the RF by other global powers increased, NATO and EU intensified their policies to integrate Georgia and Ukraine (exemplified in the 2008 Bucharest Summit and the 2009 Eastern Partnership). The fact that Georgian and Ukrainian leadership boosted policies aiming at balancing their relations with the RF through promoting cooperation with the USA and EU and their demand for further NATO enlargement posed threat to Russia's own interests in security sectors, which put her dominant position into question.

A new state of affairs arose in which the social contract was questioned by both the dominant state and its subordinates. This new situation pushed Russia into changing the role it played in local military conflicts. Instead of supporting and helping the ruling elites of its subordinate states, Russia supported their adversaries, the separatists. In recognizing the break-away regions of Abkhazia and South Ossetia in Georgia, Russia was exchanging one set of subordinates for another. In Ukraine; just before the crisis in 2013/2014; dyadic hierarchic relation between Russia and Ukraine had returned to its pre-2005 level; however, this time a certain part of the population of the country revolted against pro-Russian policies and the parliament voted to seize Yanukovich (known as highly pro-Russian leader). Upon this, Russia changed her policy towards Ukraine, instead of creating stability and order in the country (she may not interfere in the developments in Ukraine), she involved the situation, annexing the Crimean Peninsula, including the Black Sea Fleet home port of Sevastopol and supported the separatist military groups in Luhans and Donetsk.

Russia became highly discontent with the developments of relations of Ukraine and Georgia with the EU and the USA; especially their offer to these countries a partial integration into the Euro-Atlantic institutions (NATO membership and the Association Agreement). In all these developments, Russia perceived that the social contract between herself and these countries based on exchange of an order with their loyalty was questioned; which was the driving force behind her policy change in military conflicts occurring in the post-Soviet Region.

Following this, the hierarchy in Russian-Georgian and Russian-Ukrainian relations was transformed into anarchical hierarchy, as the social contracts established between the dominant country and its subordinates disappeared. Because Russia constituted new partners with whom to sustain its hierarchic relations while simultaneously destroying the national security of its former subordinates, this new order made the region more conflict-prone than it would have

been under an anarchic system, thereby threatening the safety and stability of the post-Soviet Region as a whole.

Conclusion

For any region, beyond preventing military conflicts, the preservation or establishment of an order that serves the balance of interest is required to enhance regional security. As described above, the RF followed a policy of contributing to the establishment of such an order and the enhancement of regional security up until around 2001-2003; however after 9/11 Russia faced with global and regional external challenges as well as internal challenges within its sphere of influence. Transformation of the ordering principle in the region has been the basic driving force behind the RF's policy change from one of controlling military conflicts to one of triggering them. Consequently, Russia has two-fold effects on security of the post-Soviet region: providing security for her new subordinate partners while simultaneously terminating security for its former subordinates.

Within this framework, the Russian-Ukrainian and Russian-Georgian cases enable researchers to question the effect of a great power on the countries in their regions, such as RF in the post-Soviet Region, particularly in terms of security management. Three interrelated factors play role in determining whether the dominant state will pursue policies that enhance or harm regional security: Firstly, the position of the dominant state vis-a-vis its subordinate states: If the dominant state perceives a loosening of the hierarchic ties binding it with subordinate states, it may not perform the tasks of providing order-enhancing security. Secondly, domestic developments in the subordinate country, including changes in its political elite: if new political elites, showing an interest in changing the status-quo, i.e. in transforming relations with the dominant state or looking for new partners, emerge; then the dominant state may pursue violent policies against its subordinate state in order to halt this process and restore the status quo. Finally, the position of other great powers vis-a-vis the dominant state: if another great power wishes to establish strong ties with the dominant state's subordinate as it initiates new demands or changes its political aims, the dominant state may implement aggressive policies towards the subordinate state in order to prevent the outside power from increasing its influence there.

In all these situations, the dominant state risks the possibility that its legitimate authority will be questioned. If the dominant state faces a challenge by its subordinate, it can still sustain its hierarchic relations; however, during this phase of hierarchic relations, it is possible for the policies enacted by the dominant state with the aim of strengthening its hierarchy over its subordinate may ultimately destroy its legitimate position there. If the dominant state starts to question its partnership and the loyalty of its subordinate, it is also possible that it may transform its aim from one of keeping the subordinate under its tutelage into creating a new status-quo in which it gains new, more loyal partners. If this occurs, the ordering principle of loose hierarchy will be transformed into one of anarchical hierarchy, as the dominant state may facilitate the

emergence of new partner-states in order to establish a new status-quo, limit the policies of other great powers, and support those political elites showing pro-dominant-state tendencies. Thus, in bilateral relations, the dominant state may play a double-sided role, enacting policies that enhance the security of its new partners while destroying the security of its previous ones. Regionally, the role of the dominant state is transformed from security-provider into instability-creator, as it destroys the balance of power and order in the region by creating a new order that favours newly emerging actor-countries.

As expressed above, the Russian Federation acted as an actor, preserving status-quo and order and enhancing security in the Post-Soviet Region however when facing challenges by both subordinate states as well as other great powers, it decided to establish new order, creating new partners. By establishing new order with her revisionist policies, he destructed the old one and led the formation of acute security problems for Georgia and Ukraine. Preserving order and security, cultivating economic relations, writing and enforcing rules, punishing defectors but while performing all, pursuing policies that do not involve abuse of their authority; which are assumed as roles of the dominant state are directly related to the regional structure based on great power disparity and hierarchy. When the ordering principle starts to change, anarchic elements began to appear and mutually constructed order by the dominant and subordinate states based on exchange of social order for compliance is opened to be questioned by both regional and non-regional actors; the political, economic and military policies that are attributed to the dominant state could reverse, and the advantageous position of subordinate country under the hierarchy of the dominant state may make them more vulnerable to the destructive policies of the newly emerged dominant state, such as transformation of peacekeeping forces into military base in so-called newly independent separatist regions. After establishing hierarchy between the most powerful state and others around it in a region, it could not sustain permanently. This type of transformation could take place peacefully with the consent of the dominant state such as dissolve of the Eastern Pact but also it could take place in very inconvenient way for both subordinate countries and other regional and international actors, which is determined by the will and power of the dominant state. While the former alteration may offer the subordinate states their authority over their territory and a peaceful environment, in the latter situation subordinate states get their sovereignty back but at the expense of their security.

An examination of the Russian-Ukrainian and Russian-Georgian cases indicates that the type of hierarchic relations, its transformation, their effects on regional security and the roles of the dominant and subordinate states can differ on a case-by-case basis. This necessitates a separate assessment of the ordering principle, its possible transformation and type and effect of that transformation for any particular region and for every the dominant state. In-depth, case-study analyses can be conducted in order to confirm or revise the effects and foreseen results of hierarchic relations in regions dominated by a single leader.

References

- Allison, R. (2008) 'Russia Resurgent? Moscow's Campaign to 'Coerce Georgia to Peace', *International Affairs*, 84 (6) November: 1145-1171.
- Allison, R. (2009) 'The Russian Case for Military Intervention in Georgia: International Law, Norms and Political Calculation' *European Security*, 18 (2): 173-200.
- Allison, R. (2014) 'Russian 'Deniable' Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules' *International Affairs*, 90 (6): 1255-1297.
- Asmus, R. (2010) *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, New York: Palgrave Macmillan.
- Başkan, A., B. Gültekin Punsmann. (2009) *Abkhazia for the Integration of the Black Sea*. Ankara: Tepav and ORSAM.
- Barbieri, K., O. Keshk. (2012) "International Trade 1870-2009", Correlates of War Project Trade Data Set Codebook, Version 3.0, <http://correlatesofwar.org>, (Accessed on 11.08.2012).
- Bercovitch, J., J. Fretter. (2004) *Regional Guide to International Conflict and Management from 1945 to 2003*, Washington: CQ Press.
- Chudowsky, V. (2003) 'Imperialism to Realism: The Role of the West in Russian Foreign Policy Towards Ukraine', in G. P. Herd and J. D. P. Moroney (eds.) *Security Dynamics in the Former Soviet Bloc*, London: Routledge Curzon, 94-111.
- Civil Georgia (2007). "Russia Hands over Batumi Military Base to Georgia", 7 November. <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=16321> (Accessed on 31.08.2012)
- Cooley, A. (2008) 'How West Fail Georgia', *Current History*, 107 (711): 342-347.
- Cornell, S. E. (2007) *Georgia after the Rose Revolution: Geopolitical Predicament and Implications for US Policy*, Strategic Studies Institute, February. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB757.pdf> (Accessed on 08.01.2017)
- Dabrowski, M. (2013) *Monetary Policy Regimes in CIS Economies and Their Ability to Provide Price and Financial Stability*, BOFIT Discussion Papers 8, Helsinki: Bank of Finland Institute for Economies in Transition.
- Donaldson, R., J. L. Nodge. (2005) *The Foreign Policy of Russia Changing Systems, Enduring Interests*, New York: M.E. Sharpe.
- Egirovkaya, Y. (2015) "Worldwide Presence" [Mirovoe Prisutstvie], 16 December, *Gazeta.ru*, <http://www.gazeta.ru/army/2015/12/16/7972523.shtml> (Accessed on 14.04.2016)
- European Union External Action a. (n.d.) "EU Relations with Georgia", http://www.eeas.europa.eu/georgia/about/index_en.htm (Accessed on 25.04.2016)
- European Union External Action b. (n.d.) "EU Relations with Ukraine", http://www.eeas.europa.eu/ukraine/index_en.htm (Accessed on 25.04.2016)
- Gerrits, A.W.M., M. Bader. (2016) "Russian Patronage over Abkhazia and South Ossetia: Implications for Conflict Resolution", *East European Politics*, 32 (3): 297-313.
- German, T. (2009) 'David and Goliath: Georgia and Russia's Coercive Diplomacy', *Defense Studies*, 9 (2): 224-241.
- IMF (2013) *Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2013*, Washington DC. <https://www.imf.org/external/pubs/nft/2013/areaers/ar2013.pdf> (Accessed on 02.05.2016)
- IMF (2014) *Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2014*, Washington DC. <https://www.imf.org/external/pubs/nft/2014/areaers/ar2014.pdf> (Accessed on 02.05.2016)

- Indans, I. (2007) "Relations of Russia and Georgia: Developments and Future Prospects", *Baltic Security and Defence Review*, 9: 131-149. [http://www.bdcol.ee/files/docs/bdrev13/6._Ivars_Indans- Relations_of_Russia_and_Georgia.pdf](http://www.bdcol.ee/files/docs/bdrev13/6._Ivars_Indans-Relations_of_Russia_and_Georgia.pdf), (Accessed on 26.06.2015)
- Jervalidze, L. (2006) *Georgia: Russian Foreign Energy Policy and Implications for Georgia's Energy Security*, Edinburgh: GMB Publishing, Blue IbeX Ltd.
- Johnson, R. B., M. Swinburne. (1999) *Exchange Rate Arrangements and Currency Convertibility: Developments and Issues*, Washington DC: International Monetary Fund.
- King, C. (2008) "Five Day War Managing Moscow After the Georgia Crisis", *Foreign Affairs*, 87, 2.
- Konashvych, O. (2004) "Entry into NATO has been Removed from the Military Doctrine of Ukraine", *BBC Ukrainian*, 26 July. http://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2004/07/040726_doctrine_military.shtml (Accessed on 22.04.2016)
- Kubicek, P. (2007) 'Ukraine and the European Neighbourhood Policy: Can the EU Help the Orange Revolution Bear Fruit', *East European Quarterly*, 41 (1): 1-23.
- Kucera, J. (2011) 'Russian Military to Stay in Abkhazia, South Ossetia, 49 More Years', *Eurasianet.org*, 10 October. <http://www.eurasianet.org/node/64292>, (Accessed on 02.07.2013).
- Lake, D. A. (2003) 'The New Sovereignty in International Relations', *International Studies Review*, 5 (3): 303-323.
- Lake, D. A. (2007) 'Escape from State of Nature Authority and Hierarchy in World Politics', *International Security*, 32 (1): 47-79.
- Lake, D. A. (2009) 'Regional Hierarchy: Authority and Local International Order', *Review of International Studies*, 35: 35-58.
- Lake, D. A., (2011) *Hierarchy in International Relations* Ithaca: Cornell University Press.
- Lynch, D. (2002) 'Separatist States and Post-Soviet Conflicts', *International Affairs*, 78 (4): 831-848.
- Maurer, T., S. Janz. (2014) 'The Russia-Ukraine Conflict: Cyber and Information Warfare in A Regional Context', *ISN ETH Zurich*, 17 October, https://www.files.ethz.ch/isn/187945/ISN_184345_en.pdf, (Accessed on 09.01.2017)
- Mearsheimer, J. J. (2014) "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin", *Foreign Affairs*, 93 (77): 1-12.
- Medvedev, D. (2008) Interview with Russian TV Channels (Channel One, Russia, NTV), 31 August, Sochi. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/48301> (Accessed on 14.04.2016)
- Minesashvili, S. (2016) "Narrating Identity: Belongingness and Alterity in Georgia's Foreign Policy" in Kornely Kakachia and Alexander Markarov (eds.), *Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia*, Tbilisi: Universal.
- Mission of Ukraine to the North Atlantic Treaty Organization. (2015) "President Approved New Edition of Military Doctrine of Ukraine," 25 September, <http://nato.mfa.gov.ua/en/press-center/news/40325-prezident-zatverdiv-novu-redakciju-vojennoji-doktrini-ukrajini> (Accessed on 25.01.2017)
- Mitchell, L., A. Cooley. (2010) 'After August War: A New Strategy for US Engagement with Georgia', *the Harriman Review*, 17 (3-4): 1-72. <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac%3A138653>, (Accessed on 25.06.2015)
- National Statistics Office of Georgia (2015) *External Trade*, (Tbilisi), http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng (Accessed on 05.12.2014)
- NATO (2002) "Statement by President of Georgia Eduard Shevardnadze at the EAPC Summit", North Atlantic Treaty Organization, Prague, 22 November. <http://www.nato.int/docu/speech/2002/s021122h.htm> (Accessed on 15.04.2016)

- NATO (2015) NATO's Relations with Georgia Milestones in Relations, North Atlantic Treaty Organization, 23 March.
http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_38988.htm (Accessed on 03.09.2015)
- Popsecu, N. (2011) *EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts: Stealth Intervention*, New York: Routledge.
- Pourchot, G. (2008) *Eurasia Rising Democracy and Independent in the Post-Soviet Space*, Connecticut: Praeger.
- President of Ukraine- Petro Poroshenko (2015) "President Approved New Edition of Military Doctrine" Official Web-site, 24 September.
<http://www.president.gov.ua/en/news/prezident-zatverdiv-novu-redakciyu-voyennoyi-doktrini-ukrayi-36019> (Accessed on 25.05.2016)
- Stockholm International Peace Research Institute. (2017) "Importer/Exporter TIV Tables", <http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php> (Accessed on 09.04.2017)
- Schweller, R. L. (2004) "Unanswered Threats A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, 29 (2): 159-201.
- Simon, J. (2009) "Ukraine Against Herself: To Be Euro-Atlantic, Eurasian or Neutral?", *Strategic Forum*, 238: 1-11.
http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/98858/ipublicationdocument_singledocument/edb12f6d-ec55-4ab7-8198-833b2c168924/en/SF238.pdf, (Accessed on 25.06.2015)
- Socor, V. (2007) 'Georgian Flag Raised over Akhalkalaki', *Euraisa Daily Monitor*, 4 (128). [http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=32841&tx_ttnews\[backPid\]=171&no_cache=1#.UmT3sxDuCW8](http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_news]=32841&tx_ttnews[backPid]=171&no_cache=1#.UmT3sxDuCW8). (Accessed on 21.10.2013)
- Soder, K. (2009) *Sipri Fact Sheet Multilateral Peace Operations: Europe 2008*. (Stockholm International Peace Research Institute -Sipri Multilateral Peace Operations Database), <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS0907E.pdf>, (Accessed on 26.11.2014)
- Sokolov, A. (1997) 'Russian Peace-Keeping Forces in the Post-Soviet Area' in M. Kaldor and B. Vashee (eds.), *Restructuring The Global Military Sector New Wars*, World Institute for Development Economics Research. <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/peace/peacekeep.htm>. (Accessed on 26.11.2014)
- Sokov, N. (2005) 'The Withdrawal of Russian Military Bases from Georgia: Not Solving Anything', *Sonars Policy Memo*, 363: 1-8.
- State Statistics Service of Ukraine. (2014) *External Economic Activity*, (Kiev, Ukraine) <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed on 21.04.2016)
- Tsygankov, A. (2015), 'Vladimir Putin's Last Stand: the Sources of Russia's Ukraine Policy', *Post-Soviet Affairs*, 31 (4): 279- 303.
- Ukraine Presidency (2004). *Military Doctrine of Ukraine, [Voennu Doktrinu Ukraini]*, endorsed by the edict of the President of Ukraine, on June 15, 2004 [Ukaz Prezidenta Ukraini, Vid 15 cherviya 2004], year/number [roku N] 648/2004 (translated by Ostap Kin, 16.05.2012). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20040615?test=4/UMfPEGznhhh4h.Zih4rJWIHI48.s80msh8Ie6>. (Accessed on 26.04.2012)
- Ukraine Presidency (2005) Issues Regarding the Military Doctrine of Ukraine [Питання Воєнної доктрини України], endorsed by the edict of the President of Ukraine, on September 26, 2005 [Ukaz Prezidenta Ukraini, Vid 26 veresen 2005], year/number [roku N] 702/2005. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/702/2005?test=4/UMfPEGznhhh4h.Zih4rJWIHI48.s80msh8Ie6> (Accessed on 22.04.2016)

- Ukraine Presidency (2015) Strategy of National Security of Ukraine [Про Стратегію національної безпеки України], endorsed by the edict of the President of Ukraine, on May 26, 2015 [Ukaz Prezidenta Ukraini, Vid 26 moje 2015], year/number [roku N] 287/2015.<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (Accessed on 22.05.2016)
- USAID- U.S. Agency for International Development (2017) *US Overseas Loans and Grants: Obligations and Loan Authorizations (Greenbook) July 1, 1945–September 30, 2015*, 10 January. <https://explorer.usaid.gov/reports-greenbook.html> (Accessed on 02.05.2016)
- US Army- Army Financial Management. (2016) “Departmental Reporting- Cooperative Threat Reduction Account, Defense”, 2 August, <http://asafm.army.mil/Documents/OfficeDocuments/Budget/Guidances/dfas/709701/fy2017/docs/2-0134.doc> (Accessed on 09.04.2017)
- Verkhovna Rada of Ukraine [Verkhovna Rada Ukraini] (2010) *Law of Ukraine on the Basis of Internal and External Policy [Pro zasadi vnutrishnoi i zovnishnoi politiki]*, (01.07.2010, № 2411-VI.) (translated by Ostap Kin, 16.05.2012).<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>, (Accessed on 26.04.2012)

Bir Refah Devleti Analizi: Ekonomik ve Sosyal Sonuçlar

A Welfare State Analysis: Economic and Social Consequences

Güliden ÜLGEN*

Leyla F. ARDA ÖZALP**

Öz

Kökenlerini farklı tarihsel miraslardan alan refah devletleri, gelişimsel çizgiler açısından farklılık göstermişlerdir ve içinden geçtikleri tarihsel süreç, farklı refah rejimlerinin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Her biri farklı bir refah kapitalizmi dünyası sunan refah devletleri, barındırdığı belirgin farklılıklara rağmen çeşitli varoluşsal benzerlikler taşımaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, refah devletlerinin bazı ekonomik ve politik uygulamalar açısından barındırdığı farklılıkların kabulü ile birlikte temelde hizmet etmeleri beklenen bazı ortak hedefler açısından bir değerlendirme yapmaktır. Refah devletine dair niteleyici bir çerçeve oluşturmak adına çalışmada dört farklı ekonomik ve sosyal durum analiz edilmiştir. 17 farklı OECD ülke verisi ile dinamik panel veri analizinin kullanıldığı çalışma sonuçları, refah devletinin ekonomik büyüme, genel istihdam, kadın istihdamı ve genel refah üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Refah devleti, Ortak Hedefler, Genel Refah, Ekonomik Büyüme, İstihdam

Abstract

Welfare states originating from various historical traditions display differences articulated by the lines that can be traced back through their respective developments.. Each welfare regime presents a different world of welfare capitalism which, despite the differences each entails, can be said to share various essential qualities. The purpose of this study is to evaluate the economic and political applications of the welfare states with the assumption of essential regime differences, as well as the shared fundamental ends these various regimes can be expected to serve. Four different socio-economic cases have been analyzed for the purpose of descriptively framing the welfare state. The study results, which include dynamic panel data with the data of 17 different OECD countries, suggest that the welfare state has a positive impact on economic growth, general employment, female employment, and general welfare.

Keywords: Welfare State, General Goals, General Welfare, Economic Growth, Employment

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. E-posta: gulden@istanbul.edu.tr

** Arş.Gör.Dr., Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. E-posta: larda@adiyaman.edu.tr

Giriş

Yirminci yüzyıl sanayi toplumlarının en belirgin özelliği sosyal politikalarda yaşanan gelişme ve devletin sosyal politika alanında hızla artan sorumluluğudur. Siyaset felsefesinin zaferi olarak kabul edilen refah devleti, sosyal politika çabalarının birikimidir. Refah devleti tanımlaması, içermiş olduğu politika ve programlar ya da birey, aile ve devlet algısı kapsamında farklılık gösterebilmektedir ve bu nedenle refah devletinin tek bir yapı olduğu düşünülemez. Esping-Andersen'in '*liberal, muhafazakâr (korporatist) ve sosyal demokrat*' refah devletleri ayırımını yaptığı '*Refah Kapitalizminin  Dünyası (The Three Worlds of Welfare Capitalism, 1990)*' adlı çalışmasında, bu üç refah rejimi arasındaki belirgin çizgileri ortaya koymuştur. Refah rejimlerini sınıflandırma alışmaları, Esping-Andersen'dan sonra da devam etmiş ve mevcut l sınıflandırmaya yeni türler eklenmiştir. Bu çalışmaların kapsamı, refah rejimlerini tanımlayan yeni tipolojilerin kullanılmasının yanı sıra büyük ölçüde harcamalara dayalı karřılařtırılmalđı çalışmalar diğer taraftan aile ve cinsiyet politikaları veya bu iki önemli kurumun toplumsal rolleri, eşişsizlik ve yoksulluk gibi modern refah devletlerinin niteliksel özelliklerini ortaya koyan çalışmalar ile genişletilmiştir. Bu Şekilde refah devleti, ortaya ıktđđı andan itibaren sosyal bilimciler tarafından yapılan kapsamlı ekonomik ve politik tartışmalara konu olmaya devam etmiştir.

Refah devleti yazını büyük ölçüde harcama miktarları üzerinden Őekillenirken refah uygulamaları da buna paralel olarak, devletlerin ulaşmış olduğu harcama boyutlarıyla ele alınmaktadır. Refah devletinin sosyal harcamaları ifade eden boyutları ve ekonomik etkinlik arasındaki ilişkinin rengi, refah devleti yazınında veya politika uygulamalarında tartışılan önemli bir konudur. Ekonomik etkinliğin refah devletinin ulaşmış olduğu boyutlar tarafından olumsuz etkileneneđđi görüşü, refah programlarının ciddi verimlilik kaybı yaratacađđı düşüncesi etrafında birleşmektedir. Tüm genel refah devleti programlarının mı çalışma caydırıcı unsurlar rettiđđi yoksa belirli refah programlarının mı bu etkiyi yarattđđı hususunda fikir birliği sağlanamamıştır. Refah devletine en güçlü eleştiriler, liberal ekonomistler tarafından getirilmiştir. Cömert refah programları, liberal görüşün özellikle karşı ıktđđı unsurdur. Cömert refah programlarının refah bağımlılığı yaratacađđı ve bu doğrultuda refah bağımlılığının çalışma caydırıcı etkiler dođuracađđı ve nihayetinde ekonomik etkinliğin sađlanamayacađđını düşünmektedirler (Headey, Goodin, Muffels, 1999, s. 126). Ekonomik büyüme veya ekonomik etkinlik ve refah devleti arasındaki ilişki hakkında süren bu tartışma, refah devleti gelişiminden itibaren varlığını sürdürmektedir.

Refah devleti harcamalarının ekonomik etkinlikle arasındaki tartıřmalđı ilişkiyi netleştirmek, kadın istihdamı, genel refahın bir göstergesi olarak yaşam kalitesi ile olan bağlantısını ortaya koyabilmek adına bu çalışmada dört farklı model oluşturulup analiz edilecektir. Çalışmanın amacı ise refah rejimlerinin ekonomik ve politik bazı uygulamalar açısından barındırdđđı farklılıkların kabul ile birlikte temelde hizmet etmeleri beklenen ortak hedefleri açısından bir değerlendirme yapmaktır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle farklı refah rejimlerinin oluşumunun nedenleri üzerinde durulmuş sonrasında refah devletlerinin ekonomik etkinlik, yoksulluk, eşişlik, gelir dağılımı, cinsiyet ve genel yaşam kalitesi üzerindeki etkilerinin arařtırıldıđđı çeşitli çalışmalardan bir yazın taraması sunulmuştur. Çalışmada kullanılan metodoloji anlatıldıktan

sonra ise çalışmanın amacı ile uyumlu olarak OECD ülkelerinin ele alındığı dört farklı ekonomik ve sosyal durum analiz edilmiştir. Bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak, refah devletini hem ekonomik hem de sosyal sonuçlarıyla birlikte ele almaktadır. Kullanılan dört farklı model ile refah devletine dair nitelleyici bir çerçeve sunulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, refah devleti hakkında genel bir fikir sunması açısından önem taşımaktadır.

Refah Devleti ve Refah Rejimi Farklılıklarının Kökenleri

Her bir refah rejimi, farklı bir “refah kapitalizmi dünyası (worlds of welfare capitalism)” sunmaktadır. Sıkı sıkıya entegre olan her bir dünya diğer taraftan birbirinden keskin bir şekilde farklıdır. Aslında bu refah rejimleri benzer politika hedeflerine sahiptirler ancak bir bakıma öncelikleri farklıdır. Liberal, muhafazakâr (korporatist) ve sosyal demokrat’ refah rejimleri, sırasıyla Anglo-Sakson, Kıta Avrupası ve İskandinav ülkelerini temsil etmektedir. Liberal refah devletleri, ekonomik büyüme ve etkinliğe öncelik vermektedirler. Politika programlarını tasarlarırken, çalışma açısından caydırıcı olmaktan ve refah bağımlılığı yaratmaktan kaçınırlar. Refah yardımlarının yalnızca en fazla ihtiyaç sahibi olanlara gitmesini isterler. Korporatist refah devletleri, güçlü ekonomik performans arzularken önceliği sosyal istikrar, özellikle hane halkı gelir istikrarı ve sosyal bütünleşmeye vermektedirler. Sosyal demokratik refah devletleri ise tüm bu hedeflerin yanı sıra önceliği yoksulluğu azaltmak ve eşitlik gibi konulara vermektedirler. Evrensel refah haklarını ön plana çıkarıp, zengin yardımlar sunarlar (Headey, Goodin, Muffels, 1999, s. 4-5; Headey, et. al., 2000, s. 117; Ryan, 2003, s. 135-136).

Mingione, refah rejimleri oluşumundaki farklılıklar açısından Esping-Andersen’in bakışını şu şekilde ifade eder; *“refah rejimleri oluşumundaki farklılıklar, kapitalizme has yıkıcı metalaşma sürecinde hayatta kalabilmenin garantilerini yeniden yaratma yani aslında metalaşmanın sınırlanması yöntemleri ile sonuçta ortaya çıkan savunmasızlığı telafi etmeye duyulan ihtiyaç ile şekillenmiştir.”* Tarihsel olarak üç kurumun işlevsel niteliği ile bu telafi süreçleri farklılaşmıştır. Esping-Andersen’in refah rejimlerinin farklılığı “piyasa, devlet ve aile” olmak üzere bu üç kurumun baskınlığına dayanmaktadır. Liberal modelde, piyasanın ağırlığı; sosyal demokrat modelde devletin; muhafazakâr modelde ise ailenin baskın bir rolü bulunmaktadır. Bu yaklaşım, ayrışmanın nedenlerini bu üç kurumun varlığı ile açıklamaktadır (Mingione, 2011, s. 266-267).

Refah rejim türleri arasındaki ayrışma, piyasa, aile ve devlet gibi olguların ele alınışları kapsamında oluşturulan farklı politika ve programlar neticesinde oluşmuştur. Ancak refah rejimlerinin öncelikleri açısından farklılık göstermesi, onların tüm bu hedeflere hiçbir düzeyde sahip olmadığı anlamına gelmez, yalnızca bu hedeflere verdikleri önemin değiştiğini göstermektedir. Farklı refah rejimleri bu hedeflerle farklı uzlaşmalar içerisindedirler. Genel olarak tüm refah devletlerinin şu değerlere hizmet ettiği söylenebilir (Headey, Goodin, Muffels, 1999, s. 22-36);

- Ekonomik etkinliği desteklemek, tam istihdamı sağlamak ve sürdürmek, yoksulluğu azaltmak
- Kaynakların zenginden fakire yeniden dağılımını sağlayarak eşitsizliği azaltmak
- Sosyal bütünleşmeyi desteklemek ve sosyal istikrar sağlamak

Hiçbir türdeki refah rejimi, temelde bu değerlerle çatışma içerisinde değildir, asgari düzeyde de olsa bu hedefleri ele alırlar ve buna bağlı olarak refah devleti faaliyetlerinin bu hedefleri destekleyici sonuçlar yaratacağı düşünülebilir.

Literatür Araştırması

Refah devletlerinin ekonomik etkinlik, yoksulluk, eşitlik, gelir dağılımı, cinsiyet ve genel yaşam kalitesi üzerindeki etkilerinin araştırıldığı birçok çalışma bulunmaktadır. Refah devleti ve ekonomik etkinlik arasındaki ilişkinin ele alındığı değerlendirmelerden *Korpi (1985)*'nin çalışmasında on sekiz OECD lkesi savaş sonrası çıktı ve verimlilik büyümesi açısından değerlendirilmiştir. Refah devleti programlarının ekonomik etkilerinin değerlendirildiği çalışmada 1950-1973 yılları arasında büyüyen kamu sektörü, genişleyen refah devleti programları, düşük gelir eşitizliği veya piyasalara yüksek siyasi müdahalenin, ürün ve verimlilik büyümesi ile arasında negatif bir ilişki olduğuna dair hiçbir belirti yoktur. Diğer taraftan ekonomik etkinlikte negatif etkilere sahip olmakla eleştirilen kurumsal türde refah devletleri (Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsvie), marjinal türdeki refah devletlerinden (Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, İsviçre) daha düşük büyüme oranlarıyla ilişkileri tespit edilmemiştir. *Korpi (1985)*'nin refah programlarını değerlendirdiği çalışmasından sonra genel kamu harcamalarını ekonomik açıdan değerlendiren *Castles ve Dowrick (1990)*, on sekiz OECD lke verisi ile 1985 dönemini kapsayacak bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi azaltacağı hipotezini reddederek sosyal harcamaların bazı alanlarının ekonomik büyümeyi besleyeceğini ne srmişlerdir. *Hansson ve Henrekson (1994)* ise kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini farklı türde devlet harcamalarını ele alarak değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde ettikleri sonuçlara göre, devlet transferleri, tüketim ve toplam harcamaların negatif etkisi, eğitim harcamalarının pozitif etkisi mevcutken devlet yatırımlarının özel sektör verimlilik büyümesinde herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Refah devletinin ekonomik sonuçlarını değerlendiren bir diğer çalışmada refah devletlerinin ekonomik büyüme önünde bir engel oluşturup oluşturmadığı sorusuna *Atkinson (1995)*, bazı refah önlemlerinin çalışma caydırıcı nitelik taşıdığı ancak genel olarak refah devletinin ekonomik etkinliğe doğrudan zarar vermediğini şeklinde cevap vermiştir. *Headey et al. (1999)* ise refah devletinin ekonomik etkileri değerlendirmelerine daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşmış ve bu tartışmaya katkı sağlamak amacıyla Esping-Andersen (1990)'ın yapmış olduğu sınıflandırmadan Amerika (liberal), Almanya (muhafazakâr), ve Hollanda (sosyal demokrat) olmak üzere üç ülkeyi değerlendirmeye almıştır. 1985-1994 yıllarını ele alan çalışmalarında ekonomik ve refah hedeflerine ulaşmada çeşitli göstergelerin bir yıllık, beş yıllık ve on yıllık performansları ele alınmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Hollanda, refah hedeflerine ulaşmada en iyi performansa sahiptir ve çalışma sonuçları ekonomik performans ile refah devleti cömertliği arasında bir mübadele olmak zorunda olmadığını göstermektedir. *Ahn ve Kim (2015)*, sosyal yatırım stratejisini ekonomik performans açısından değerlendirmek için on beş OECD lkesi ele almışlardır. Çalışmaya konu olan dönem ise 1990-2007 yıllarını kapsayan refah devletinin kemer sıkma periyodu olarak bilinen neo-liberal genişleme dönemi'dir. Çalışma sonuçları, toplam sosyal harcamalar içerisinde daha

büyük bir sosyal hizmet harcama payının ekonomik büyüme ve işgücü piyasası performansına katkı sağladığını diğer taraftan daha büyük bir toplam refah devleti büyüklüğünün istihdam üzerinde negatif bir etkiye sahip olabileceğini göstermiştir. *Asongua ve Nwachukwu (2016)*, refah harcamalarının büyüme kalitesi üzerindeki etkilerini geliştirmekte olan ülke ekonomileri için analiz etmişlerdir. 93 geliştirmekte olan ülkeyi (1990-2011) değerlendirmişlerdir. En iyi ve en kötü performanslı ülkeleri belirlerken kuantil regresyon kullanmışlardır. 93 ülkeyi umut verenler, mücadeleçiler ve yüksek performanslılar olarak kategorize etmişlerdir. Çalışma sonuçları, sağlık harcamalarının etkisinin umut verici ülkelere yüksek performanslı ülkelere doğru azalarak arttığını, eğitim harcamalarının ise artan şekilde arttığını göstermiştir.

Refah devleti yalnızca ekonomik etkileri açısından değil aynı zamanda sosyal etkileri açısından da değerlendirmelere konu olmuştur. Bu bağlamda refah devletinin sosyal sonuçlarının ele alındığı çalışmada *Kangas (1991)* öncelikle on sekiz OECD ülkesindeki hastalık sigortası programlarına odaklanmış ve yüksek harcama düzeylerinin yüksek kaliteli yardımların sağlanması ile ilişkisi olup olmadığına cevap aramıştır. Çalışma sonuçlarına göre aradaki ilişki pozitifdir ve daha yüksek harcamaların sosyal haklar düzeyi açısından daha iyi olduğu yönünde bir eğilim vardır. Sonrasında harcama düzeyleri ve sosyal haklar arasındaki ayrımın refah devleti büyümesinin belirleyicilerini analiz ederken bir farklılık yaratıp yaratmadığını araştırmıştır. Yani bağımlı değişken seçiminin sonuçları nasıl etkilediğini değerlendirmek için hem sosyal haklar hem de harcama düzeyleri sırasıyla bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, bağımlı değişken tercihi sonuçları önemli ölçüde etkilemektedir. Yardım seviyeleri açısından politik faktörler önem taşırken harcama oranları analiz edilirken ise bu etkiler ihmal edilebilir düzeydedir. Refah devletinin yoksulluk, eşitsizlik ve gelir dağılımı gibi sosyal yansımalarını değerlendiren *Headey et al. (1997)*, çalışmalarında liberal (Amerika), korporatist (Almanya) ve sosyal demokrat (Hollanda) refah devletlerinin bu konular üzerindeki etkilerini 1985 ve 1989 dönemini ele alarak analiz etmişlerdir. Bu bağlamda devletin, yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılmasındaki yeniden dağıtıcı etkisi hem kısa dönem (yıllık veri) hem de uzun dönem (beş yıl) açısından değerlendirilmektedir. Çalışma sonuçlarına göre hem Almanya hem Hollanda, geliri yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak için önemli ölçüde yeniden dağıtmaktadır. Ayrıca iki durumda da bu etkiler bir yıllık dönemden beş yıllık dönem üzerinde daha büyüktür. Diğer taraftan Amerika ise aksine yeniden dağıtıcı etkisi sadece bir yıllık dönem için daha az olmakla birlikte aynı zamanda beş yıllık dönem için de bir yıllık döneme kıyasla daha çok değildir. Refah politikalarının yoksulluk üzerindeki etkilerini değerlendiren çalışmada *Kenworthy (1999)*, 1960-1991 dönemini kapsayan çalışmada on beş sanayileşmiş ülkenin sosyal refah politikalarının etkilerini değerlendirmiştir. Kamu transfer harcamaları, metalaşmanın sınırlanması ve sosyal ücret olmak üzere üç alternatif sosyal refah politikası ölçeği kullanılmıştır. Hem mutlak hem de göreceli yoksulluk ölçeklerinin kullanıldığı çalışma sonuçları, refah programlarının yoksulluğu azalttığı görüşünü güçlü şekilde desteklemektedir. *Brady (2005)* ise refah devleti ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi 1967-1997 dönemini kapsayacak şekilde on sekiz batılı ulus için değerlendirmiştir. Çalışmada sosyal güvenlik transferleri, sosyal ücretler, kamu sağlık harcamaları, kamu istihdamı ve askeri harcamalar olmak üzere refah devletinin beş önemli unsuru ele alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre sosyal güvenlik

transferleri ve kamu sağlık harcamaları, önemli ölçüde yoksulluğu azaltmaktadır. Diğer taraftan sosyal ücretler, yoksulluğu azaltırken kamu istihdamı ve askeri harcamaların yoksulluk üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. *Mandel ve Semyonov (2006)*, refah devletinin kadınların işgücüne katılımları ve mesleki başarıları üzerindeki etkisini değerlendirmişlerdir. Bulgulara göre gelişmiş refah devletleri, güçlü ve arzu edilen pozisyonlara olmasa da kadınların işgücüne katılımlarını kolaylaştırmaktadır. Gelişmiş refah politikaları ve büyük bir kamu hizmet sektörü ile karakterize edilen uluslar, kadınların işgücüne katılımlarında yüksek düzeylere sahip olma eğilimindedirler. Diğer taraftan yönetsel işlerde kadın temsili düşüktür. Refah devleti ve eşitlik üzerine ampirik bir temel sağlamayı amaçlayan çalışmasında *Palme (2006)*, aile politikası ve çocuk yoksulluğu, işsizlik yardımı ve çalışan nüfus yoksulluğu ve yaşlılık aylığı ve yaşlı yoksulluğu olmak üzere üç olgu üzerinde durmuştur. Çalışma sonuçları, refah devletinin etkisindeki temel noktanın, sosyal hakların dağılımı ve seviyesinin kurumsal dizaynında yer aldığını göstermektedir. *Pacek ve Radcliff (2008)*, sosyal güvenlik programlarının insan hayatının genel kalitesini gerçekten iyileştirip iyileştirmediğine dair yeterli çalışma olmadığı düşüncesiyle sanayileşmiş demokrasilerdeki yaşam tatmini oranlarını kullanarak çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. 1975-2002 dönemini kapsayan çalışmada metalaşmanın sınırlanması, sosyal ücret ve kümülatif sol parti puanı olmak üzere üç bağımsız değişken ve bağımlı değişken olarak da yaşam tatmini kullanılmıştır. Her durumda daha yüksek değerler, piyasa bağımlılığından kurtuluşun sosyal demokratik projesini göstermektedir ve dolayısıyla yaşam tatmini ile ilişkili olarak pozitif bir ilişki sunmaktadır. Çalışma sonuçları net bir şekilde refah devletinin, insan refahına katkı sağladığı hipotezini doğrulamaktadır. *Taydas ve Peksen (2012)*, çalışmalarında yüksek seviyelerde devlet refah harcamalarının sivil çatışma olasılığını azaltacağı hipotezini değerlendirmeye almışlardır. Bu amaçla 153 ülkenin 1975-2005 yılları arasındaki hem yatay kesit hem de zaman serileri verilerini kullanmışlardır. Çalışma sonuçları, devletin refah harcamaları yükseldiğinde sivil çatışma ihtimalinin önemli ölçüde düştüğünü göstermiştir. *Heijink ve Koolma (2013)*, birçok ülkede gerçekleşen sağlık harcamalarındaki artışlardan yola çıkarak sağlık harcamaları büyümesinin değerini, 14 batılı ekonomi için araştırmışlardır (1996-2006). Bu kapsamda toplam önlenebilir ölüm ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada kullanılan tanımlayıcı analizler sağlık harcamaları ile önlenebilir ölüm arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Çoklu regresyon modelleri ise önlenebilir ölüm üzerinde sağlık harcamalarının etkisinin zamanla değiştiğini göstermiştir. *Gao et al. (2014)*, refah yardımı alanlar tüketim tercihleri nasıl belirlerler ve aldıkları her ekstra parayı nasıl harcarlar sorusundan hareketle çalışmalarında, refah yardımı almanın düşük gelir seviyesindeki ailelerin daha fazla beşeri sermaye üzerine harcama yapmalarını sağlayıp sağlamadığını araştırmışlardır. Elde ettikleri sonuçlar, refah yardımı almayan ailelere göre yardım alan ailelerin harcama önceliği sağlık ve eğitim konuları olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan refah harcamaları, yardımı alan ailelerin gıda, giyim, ulaşım veya iletişim gibi temel ihtiyaçları karşılayabilmelerinde etkili olmamaktadır. *Shim (2015)*, refah harcamalarının bebek ölümleri üzerindeki etkilerini 19 OECD ülkesi için araştırmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, aile refah harcamalarının yalnızca birinin bebek ölümlerini azalttığını kullanılan diğer iki aile refah harcaması kaleminin ise bebek ölümleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir. *Zwiers ve Koster (2015)*, sosyal harcamaların kentsel ve kentsel olmayan yoksulluk

zerindeki etkisini araştırarak refah devleti araştırmalarını kentsel eşitsizlik araştırmalarıyla ilişkilendirmişlerdir. Lojistik regresyon yöntemini kullanarak sosyal harcama etkilerinin ülkeler arasında eşit dağılmadığını göstermişlerdir.

Metodoloji, Veri ve Bulgular

Refah devleti faaliyetleri çoğunlukla harcama düzeyleri ile ifade edilmektedir. Refah harcamaları ile ekonomik etkinlik arasında bir mübadele olup olmadığı sorunsalı, refah devleti yazınında oldukça üzerinde durulan ve tartışmalı bir konudur. Refah harcamalarının ülkelerin ekonomik önceliğine yansıyan etkilerinin ne olduğunu analiz edebilmek için çalışmada öncelikle refah devleti ve ekonomik verimlilik üzerinde durulacaktır. Refah devletlerinin ekonomik performansı, ekonomik büyüme ve işgücü piyasa etkinliği ile bağlantılı çeşitli değişkenlerle değerlendirilecektir. Ekonomik büyüme bağımlı değişkenini ifade etmek amacıyla kişi başına reel GSYH değişkeni kullanılacak ve işgücü piyasası etkinliği ise istihdam oranı değişkeni ile modelde yer bulacaktır. İşgücü piyasalarının istihdam oranının yanı sıra diğer bir bileşeni olan kadın istihdamı da çalışmaya konu olacaktır. Kadın istihdamı, hem ekonomik hem de sosyal sonuçları nedeniyle analize dâhil edilmiştir. Refahın ise yalnızca ekonomik refahtan daha fazla anlam ifade etmesi nedeniyle hem ekonomik hem de sosyal refahı kapsayan ve genel refahı ifade edecek bir değişkenin ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle analizin bir diğer aşamasında sosyal harcamaların yaşam kalitesi veya genel refah üzerindeki etkisi ortaya koyulacaktır. Sonuç olarak bu çalışmada refah devleti, ekonomik ve sosyal dört durum açısından analiz edilecektir.

Veriler

Refah devleti harcamalarına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için bu çalışmada kişi başına reel GSYH, istihdam, kadın istihdamı ve doğumda beklenen yaşam süresi değişkenlerini kapsayan dört farklı model oluşturulup analiz edilmiştir. Dengeli panel verilerin mevcudiyetine bağlı olarak analize konu olan ülkeler ve zaman aralığı açısından en geniş kapsam sağlanmaya çalışılmıştır. Dengeli panel veri elde edebilmek adına alışma 17 OECD lkesi ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait veriler için OECD ve World Bank veri tabanları tercih edilmiştir. Sosyal harcama, kamunun işsizlik harcamaları, istihdam, kadın istihdamı değişkenlerine ait veriler OECD; GSYH ve beklenen yaşam süresi değişkenlerine ait veriler ise World Bank veri tabanlarından elde edilmiştir. Sosyal harcama verisinin OECD veri tabanında 2013 yılı ile sınırlı olması nedeniyle tüm analiz için st sınır 2013 yılı olmuştur. Tüm modeller için yıllık veri tercih edilmiştir.

Model 1: 1980-2013 yıllarını kapsayacak şekilde sosyal harcama (SH) ve logaritmik kişi başına reel gayri safi yurtiçi hsıla (LGDP) değişkenlerinden oluşmaktadır. Modelde Avustralya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Portekiz, İşpanya, İsveç, İsviçre, İngiltere ve Amerika olmak üzere 17 ülke ile çalışılmıştır.

Sosyal Harcama (SH): GSYH'in oranı olarak toplam kamu sosyal harcamaları, tüm genel sosyal transferlerin niceliksel önemini yansıtan kapsayıcı bir gösterge olarak seçilmiştir. Toplam harcamaların yerine sosyal harcamaların kullanılmasının nedeni, sosyal harcamaların refah devletini daha iyi yansıtan bir gösterge olmasıdır.

GSYH (LGDP): Ekonomik performansın yaygın leği olarak kullanılan kişi başına reel GSYH (\$), 2005 sabit fiyatlarıyla ve logaritmik olarak dolar cinsinden, ekonomik büyüme veya ekonomik refahın bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Kişi başına reel GSYH, ekonomik performans göstergesi olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Kişi başına reel GSYH'i ekonomik performans değişkeni olarak kullanan çalışmalara örnek olarak; *Clayton ve Pontusson (1998)*, *Ahn ve Kim (2015)* gösterilebilir.

Model 2: 1984-2013 yıllarını kapsayacak şekilde istihdam oranı (EMPLOYMENT), sosyal harcama (SH) ve kamu işsizlik harcamaları (UEPUB) değişkenlerinden oluşmaktadır. Modelde Avustralya, Belçika, Kanada, Finlandiya, Almanya, Fransa, Yunanistan, Japonya, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İşpanya, İsveç, İngiltere ve Amerika olmak üzere 17 ülke verisi ile çalışılmıştır.

İstihdam (EMPLOYMENT): 15-64 yaş aralığındaki istihdamın, nüfusa oranını temsil etmektedir.

Sosyal Harcama (SH): GSYH'in oranı olarak toplam kamu sosyal harcamaları, tüm genel sosyal transferlerin niceliksel önemini yansıtan kapsayıcı bir gösterge olarak seçilmiştir. Toplam harcamaların yerine sosyal harcamaların kullanılmasının nedeni, sosyal harcamaların refah devletini daha iyi yansıtan bir gösterge olmasıdır.

Kamu İşsizlik Harcamaları (UEPUB): GSYH'in oranı olarak kamu kesiminin yapmış olduğu işsizlik harcamaları serisinden oluşmaktadır.

Model 3: 1984-2013 yıllarını kapsayacak şekilde kadın istihdamı (WOMANE), sosyal harcama (SH) ve kamu işsizlik harcamaları (UEPUB) değişkenlerinden oluşmaktadır. Modelde Avustralya, Belçika, Kanada, Finlandiya, Almanya, Fransa, Yunanistan, Japonya, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İşpanya, İsveç, İngiltere ve Amerika olmak üzere 17 ülke verisi ile çalışılmıştır.

Kadın İstihdamı (WOMANE): 15-64 yaş aralığındaki kadın istihdamının, nüfusa oranını göstermektedir.

Sosyal Harcama (SH): GSYH'in oranı olarak toplam kamu sosyal harcamaları, tüm genel sosyal transferlerin niceliksel önemini yansıtan kapsayıcı bir gösterge olarak seçilmiştir. Toplam harcamaların yerine sosyal harcamaların kullanılmasının nedeni, sosyal harcamaların refah devletini daha iyi yansıtan bir gösterge olmasıdır.

Kamu İşsizlik Harcamaları (UEPUB): GSYH'in oranı olarak kamu kesiminin yapmış olduğu işsizlik harcamaları serisinden oluşmaktadır.

Model 4: 1980-2013 yıllarını kapsayacak şekilde sosyal harcama (SH) ve logaritmik doğumda beklenen yaşam süresi (LLIFE) değişkenlerinden oluşmaktadır. Modelde Avustralya, Belçika,

Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere ve Amerika olmak üzere 17 ülke ile çalışılmıştır.

Sosyal Harcama (SH): GSYH'nin oranı olarak toplam kamu sosyal harcamaları, tüm genel sosyal transferlerin niceliksel önemini yansıtan kapsayıcı bir gösterge olarak seçilmiştir. Toplam harcamaların yerine sosyal harcamaların kullanılmasının nedeni, sosyal harcamaların refah devletini daha iyi yansıtan bir gösterge olmasıdır.

Beklenen Yaşam Süresi (LLIFE): Doğumda beklenen yaşam süresi, yaşam kalitesinin bir göstergesi olması nedeniyle bir genel refah ölçütü olarak ve logaritması alınarak analize dâhil edilmiştir.

Metodoloji

Panel veriler, herhangi bir değişkenin zaman içerisindeki değişimini ifade eden zaman serileri ve herhangi bir değişkenin birimlere göre değişimini ifade eden yatay kesit verilerinden oluşmaktadır. Panel regresyon modeli şu şekilde oluşturulur (Baltagi, 2008, s. 154);

$$y_{it} = \alpha + X'_{it}\beta + u_{it} \quad i=1,\dots,N; \quad t=1,\dots,T$$

Burada i , hane halkı, birey, firma veya ülkeleri (yatay kesit boyutu) gösterirken t ise zamanı (zaman serisi boyutu) temsil etmektedir. y bağımlı değişkeni, X bağımsız değişkeni ve u_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan modellerin tahmin süreci şu adımları takip etmektedir; öncelikle her bir modelde kullanılan tüm değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin belirlenmesi, ikinci adımda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yani eşbütünleşme ilişkinin analizi Kao ve Johansen Fisher panel eşbütünleşme yaklaşımları kullanılarak araştırılması, bir sonraki adımda eğer değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişki söz konusu ise bu ilişkinin DOLS ve FMOLS yöntemleri ile tahmin edilmesi ve son olarak ise Granger ve Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testleri ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin sınanması şeklindedir.

Panel verilerin durağanlığı çalışmada Levin, Lin ve Chu, Im, Pesaran ve Shin, Fisher-ADF ve Fisher-PP test teknikleri ile analiz edilmiştir. Levin, Lin ve Chu (2002), ρ parametresinin her yatay kesit boyunca ortak olduğu varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla tüm i 'ler için $\rho_i = \rho$ şeklindedir ve ana hipotez aşağıdaki gibi yazılır (Levin, Lin, Chu; 2002, s. 5);

$$\Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \sum_{L=1}^{p_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it}, \quad m=1,2,3.$$

Im, Pesaran ve Shin (2003), $H_0: \beta_i = c$ sıfır hipotezine karşılık $H_1 = \beta < 0$ alternatif hipotezi ile alternatif hipotez altında bireysel serilerin bir kısmının birim kök içermesine olanak tanır (Im, Pesaran, Shin, 2003, s. 55). Fisher-ADF ve Fisher-PP test tekniklerinde ise, her birim için birim kök testi yapılır. Yapılan testlerden çıkarılan p değerleri tüm testi üretmek için kullanılır (Tatoğlu, 2013, s. 214). Fisher testleri ile sıfır hipotezinde tüm panelin birim kök içerdiği, alternatif hipotezde ise bazılarının durağan olduğu test edilir. Bu testin avantajı, Im, Pesaran ve Shin'den

farklı olarak dengeli panel gerektirmemesidir. Fisher test ve Im, Pesaran ve Shin testlerinin her ikisinin amacı da farklı bağımsız testlerin birleşimini sağlamaktır (Maddala and Wu, 1999, s. 636-637).

Çalışmada değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi analizi, Kao Panel Eşbütünlük ve Johansen Fisher Panel Eşbütünlük test teknikleri ile analiz edilmiştir. Kao (1999), “eşbütünlük yoktur” sıfır hipotezi altında iki test tanımlamıştır. Bunlar Dickey-Fuller ve Augmented (Genelleştirilmiş) Dickey-Fuller testleridir. Kao, şu modeli dikkate alır (Kao, 1999, s. 6-9);

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + e_{it} \quad i = 1, \dots, N, t = 1, \dots, T$$

Dickey-Fuller ve Augmented Dickey-Fuller testlerini yukarıdaki modele uygular. Dickey-Fuller testini aşağıdaki modeli kullanılarak kalıntılara uygular;

$$\hat{e}_{it} = \rho \hat{e}_{it-1} + v_{it}$$

Sonrasında ise “eşbütünlük yoktur” Ho hipotezi $H_0: \rho = 1$ olarak yazılır. Augmented Dickey-Fuller testi için ise şu modeli önerir;

$$\hat{e}_{it} = \rho \hat{e}_{it-1} + \sum_{j=1}^p \varphi_j \Delta \hat{e}_{it-j} + v_{it}$$

Johansen (1988), durağan olmayan serilerin eşbütünlük vektörlerini belirlemek için iki farklı yaklaşım sunmaktadır. Bunlar; iz istatistiği (trace statistic) ve maksimum özdeğer istatistiğidir (maximum eigenvalue statistics). Maddala and Wu (1999) tarafından önerilen Johansen Fisher panel eşbütünlük testi ise bireysel Johansen eşbütünlük testlerinin panel halidir. Johansen Fisher panel eşbütünlük testi, bireysel p değerlerinin toplulaştırılmasına dayanmaktadır. π_i 'nin Johansen (1988) eşbütünlük testinin p değeri olduğu varsayılırsa tüm panel için (Maddala and Wu, 1999, s. 637);

$$-2 \sum_{i=1}^n \log(p_i) \sim X_{2n}^2, \quad \text{şeklinde yazılır.}$$

Seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin varlığı ortaya koyulduktan sonra uzun dönem ilişki katsayıları Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemleri ile tahmin edilebilmektedir. FMOLS ve DOLS tahmincilerin temel fikir, içsellik ve otokorelasyon problemlerinin giderilmesidir. Pedroni (2000) ve Philips ve Moon (2000) tarafından önerilen FMOLS tahmincisi, parametrik olmayan bir düzeltme kullanmaktadır. Pedroni (2000), Phillips & Hansen'ın (1990) yarı parametrik OLS düzeltmelerini takip ederek aynı prensibi panel OLS'ye uygulamıştır. Kendi tahmincisindeki temel farklılık ise kısa dönem dinamiklerinde ve sabit etkilerde heterojenliğe olanak tanınmasıdır (Pedroni, 2000, s. 102). Stock ve Watson (1993) tarafından önerilen DOLS tahmincisi ise içsellik için parametrik bir düzeltme kullanır.

Çalışmada modellerde kullanılan değişkenlerin nedensellik ilişkisi Granger ve Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Granger nedensellik testi için heterojenliğin dikkate alınmasına olanak tanıyan Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi, yatay kesit

birimleri arasındaki bireysel wald istatistikleri ortalamasına dayanmaktadır. Herhangi bir ülkede veya bireyde var olan bir ilişkinin diğer ülkelerde veya bireylerde de ortaya çıkması muhtemel bir durumdur. Yatay kesitsel bilginin kullanımı heterojenliğin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle Dumitrescu-Hurlin heterojen paneller için bir nedensellik testi önermişlerdir.

Homojen Nedensel İlişkisizlik (Homogeneous Non Causality-HNC), panelin yatay kesit birimlerinin herhangi birinde nedensellik ilişkisinin olmadığı sıfır hipotezine karşılık olarak, Heterojen Nedensel İlişkisizlik (Heterogeneous Non Causality-HENC), en az bir yatay kesitte nedensellik ilişkisinin olduğu alternatif hipotezi sunulmuştur. Alternatif hipotezde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin heterojenliği vurgulanmıştır. Dumitrescu-Hurlin nedensellik testinde sıfır ve alternatif hipotez aşağıdaki şekilde kurulur (Dumitrescu, Hurlin, 2012, s. 1450-1453);

$$H_0: \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1: \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N_1$$

$$\beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$$

Dumitrescu ve Hurlin nedensellik analizi, X ve Y olmak üzere iki durağan değişkenin N sayıda birey ve T zaman aralığı boyunca gözlemlendiğini varsayarak şu doğrusal model üzerine analizlerini oluşturulmuştur;

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K y_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{it}$$

Denklemden α_i yani bireysel etkiler zaman boyutunda sabit ve panelin tüm yatay kesit birimlerinde k gecikme uzunluğunun aynı olduğu varsayılmaktadır.

Ekonometrik Bulgular ve Değerlendirilmesi

Sosyal harcama (SH) ve GSYH (LGDP) karşılıklı ilişkisinin araştırıldığı Model 1, sosyal harcamalar (SH) ve kamu işsizlik harcamalarının (UEPUB) istihdam (EMPLOYMENT) üzerindeki etkisinin araştırıldığı Model 2, sosyal harcamalar (SH) ve kamu işsizlik harcamalarının (UEPUB) kadın istihdamı (WOMANE) üzerindeki etkilerinin araştırıldığı Model 3 ve son olarak sosyal harcamaların (SH), beklenen yaşam süresi (LLIFE) üzerindeki etkisinin araştırıldığı Model 4'e ait ekonometrik bulgulara sırası ile yer verilmiştir.

Model 1

Tablo 1., sosyal harcama (SH) ve GSYH (LGDP) serilerinin durağanlık sınamalarını göstermektedir. SH serisinin hem sabitli hem de sabitli ve trendli birim kök sınamaları incelendiğinde genel olarak serinin birim kök içerdiğine dair Ho hipotezinin reddedilemediği ve dolayısıyla serinin durağan

kabul edilemeyeceği görülmektedir. Logaritmik GDP serisinin durağanlık analizi de yine hem sabitli hem de sabitli ve trendli birim kök sınınamaları açısından Ho hipotezinin kabul edildiğini yani LGDP serisinin durağan olmadığını göstermiştir. Diğer taraftan her iki serinin de birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir.

Tablo 1. Panel Birim Kök Testi Tahmin Bulguları

Test	t- istatistiği (0)	Olasılık(0)	t- istatistiği (1)	Olasılık (1)
Sabitli (SH)				
Levin, Lin & Chu	0.22305	0.5883	-14.6132	0.0000
Im,Pesaran&Shin	1.59868	0.9451	-13.8019	0.0000
Fisher-ADF	27.0842	0.7942	233.820	0.0000
Fisher-PP	21.1626	0.9580	252.172	0.0000
Sabitli ve Trendli (SH)				
Levin, Lin & Chu	-1.96190	0.0249	-13.0611	0.0000
Breitung	-2.92651	0.0017	-11.4236	0.0000
Im,Pesaran&Shin	-1.15413	0.1242	-11.7812	0.0000
Fisher-ADF	45.0631	0.0972	182.050	0.0000
Fisher-PP	20.7891	0.9633	236.307	0.0000
Sabitli (LGDP)				
Levin, Lin & Chu	-5.40356	0.0000	-10.4358	0.0000
Im,Pesaran&Shin	0.10558	0.5420	-9.98275	0.0000
Fisher-ADF	31.1719	0.6070	161.281	0.0000
Fisher-PP	26.2475	0.8265	163.368	0.0000
Sabitli ve Trendli (LGDP)				
Levin, Lin & Chu	6.86935	1.0000	-11.5153	0.0000
Breitung	0.89812	0.8154	-6.90333	0.0000
Im,Pesaran&Shin	5.62317	1.0000	-10.2565	0.0000
Fisher-ADF	16.4781	0.9951	155.239	0.0000
Fisher-PP	6.59524	1.0000	151.758	0.0000

Durağanlık analizi sonrasında, eşbütünleşme yaklaşımı ile seriler arasındaki uzun dönemli ilişki analiz edilebilmektedir. SH ve LGDP değişkenlerinin arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Kao ve Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme test teknikleri uygulanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezinin araştırıldığı Kao Panel Eşbütünleşme testine göre hem “sosyal harcama ve GSYH” hem de “GSYH ve sosyal harcama” değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu %99 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir (0.0030 ve 0.0008). Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme testi ile de benzer sonuçlar elde edilerek değişkenler arasındaki eşbtnleşlik ilişki kabul edilmiştir.

Tablo 2. Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

Kao Panel Eşbütünleşme (LGDP SH)				
ADF		t- istatistiği	Olasılık	Ho
Kalıntı varyans	0.000630	-2.751273	0.0030*	Eşbütünleşme Yoktur
HAC varyans	0.002609			
Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme (LGDP SH)				
	Fisher is.(iz)	Olasılık	Fisher is.	Olasılık
r = 0	113.5*	0.0000	91.69*	0.0000
r ≤ 1	81.82*	0.0000	81.82*	0.0000
Kao Panel Eşbütünleşme (SH LGDP)				
ADF		t- istatistiği	Olasılık	Ho
Kalıntı varyans	0.675409	-3.52523	0.0008*	Eşbütünleşme Yoktur
HAC varyans	1.102624			
Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme (SH LGDP)				
	Fisher is.(iz)	Olasılık	Fisher is.	Olasılık
r = 0	113.5*	0.0000	91.69*	0.0000
r ≤ 1	81.82*	0.0000	81.82*	0.0000

*%1 düzeyinde anlamlı

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edildikten sonra değişkenlerin uzun dönem ilişkileri, DOLS ve FMOLS yaklaşımları ile belirlenebilmektedir. Bu bağlamda öncelikle sosyal harcamaların, kişi başına reel GSYH'nin logaritması yani ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisi ve sonrasında ise ekonomik büyümenin sosyal harcamalar üzerindeki uzun dönem etkisi sırası ile DOLS ve FMOLS yöntemleri ile analiz edilmiştir. LGDP'nin bağımlı değişken olarak alındığı DOLS tahmin sonuçları, sosyal harcama katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. LGSYH bağımlı değişkeninin DOLS katsayı tahmini, sosyal harcamalardaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.045 oranında artıracığını göstermektedir. Yani uzun dönemde sosyal harcamalarda meydana gelen artış ekonomik büyümeyi pozitif anlamda etkilemektedir. Sosyal harcamaların bağımlı değişken olarak kullanıldığında ise uzun dönemde ekonomik büyümedeki %1'lik artışın sosyal harcamaları %6.77 oranında artıracığı görülmektedir. Yani ekonomik büyümede artış, uzun dönemde sosyal harcamaları beslemektedir. LGDP'nin bağımlı değişken olarak alındığı FMOLS tahmin sonuçlarına göre de sosyal harcama katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. LGSYH bağımlı değişkeninin FMOLS katsayı tahmini, sosyal harcamalardaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.047 oranında artıracığını göstermektedir. Yani uzun dönemde sosyal harcamalarda meydana gelen artış, ekonomik büyümeyi pozitif anlamda etkilemektedir. Sosyal harcamalar bağımlı değişken olarak kullanıldığında ise uzun dönemde ekonomik büyümedeki %1'lik artışın sosyal harcamaları %7.76 oranında artıracığı görülmektedir. Yani ekonomik büyümede artış uzun dönemde sosyal harcamaları beslemektedir. Hem DOLS hem de FMOLS tahmin sonuçları, her iki değişkenin bağımlı değişken olarak alındığında karşılıklı olarak birbirlerini pozitif yönde etkilediklerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla tahmin sonuçları refah

devletinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini ortaya koymuştur ve elde edilen sonuç literatürde benzer sonuçlara ulaşmış alışmaları (*Korpi, 1985; Atkinson, 1995; Headey, Goodin, Muffels ve Dirven, 1999; Castles ve Dowrick, 1990; Ahn ve Kim, 2015*) desteklemekle birlikte sosyal harcamaların ekonomik etkinliğe zarar vereceği iddialarını destekleyen çalışmalara (Hansson ve Henrekson, 1994; Persson ve Tabellini, 1994; Weede, 1991) bir karşıt görüş sunmuştur.

Tablo 3. Uzun Dönemli İlişkilerin Tahmini

Bağımlı Değişken LGDP				
DOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
SH	0.045326	0.006982	6.491738	0.0000
FMOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
SH	0.047681	0.005654	8.433579	0.0000
Bağımlı Değişken SH				
DOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
LGDP	6.774083	0.622744	10.87781	0.0000
FMOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
LGDP	7.764174	0.659514	11.77257	0.0000

Sosyal harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, Granger nedensellik testi ve Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ile araştırılmıştır. Öncelikle Granger nedensellik testi, yalnızca ekonomik büyümenin sosyal harcamaların nedeni olduğunu ortaya koymuştur. Ancak Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ise beklenildiği gibi her iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olduğunu yani hem sosyal harcamaların ekonomik büyümenin nedeni olduğunu hem de ekonomik büyümenin sosyal harcamaların nedeni olduğunu ortaya koymuştur. Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testinin ortaya koyduğu ikili nedensellik, eşbütünleşme testi ve uzun dönemli etkilerin tahmin edildiği DOLS ve FMOLS tahmin sonuçlarını destekler niteliktedir.

Tablo 4. Panel Nedensellik Bulguları

Pairwise Granger Nedensellik Testi				
Sfır Hipotezi	F-istatistiği	Olasılık	Sonuç	
DSH, DLGDP'nin Nedeni Değildir	1.77499	0.1705	KABUL	
DLGDP, DSH'in Nedeni Değildir	6.57145	0.0015	RED	
Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi				
Sfır Hipotezi	W-Stat.	Zbar-Stat	Olasılık	Sonuç
DSH, DLGDP'nin Nedeni Değildir	3.12989	1.68610	0.0918	RED
DLGDP, DSH'in Nedeni Değildir	3.56227	2.44298	0.0146	RED

Model 2

İstihdam oranı (EMPLOYMENT), sosyal harcama (SH) ve kamu işsizlik harcamaları (UEPUB) serilerinin durağanlık sınamalarını göstermektedir. EMPLOYMENT serisinin hem sabitli hem de sabitli ve trendli birim kök sınamaları incelendiğinde genel olarak Ho hipotezinin reddedilemediği ve dolayısıyla serinin durağan kabul edilemeyeceği görülmektedir. SH ve UEPUB serilerinin de hem sabitli hem de sabitli ve trendli birim kök sınamaları açısından genel olarak düzey değerlerinde durağan olmadığı ortaya konulmuştur. Diğer taraftan her üç serinin de birinci farkları alındığında genel olarak durağan hale geldiği görülmektedir.

Tablo 5. Panel Birim Kök Testi Tahmin Bulguları

Test	t-istatistiği (0)	Olasılık (0)	t- istatistiği (I)	Olasılık(I)
Sabitli (EMPLOYMENT)				
Levin, Lin & Chu	-2.770433	0.0028	-8.83625	0.0000
Im,Pesaran&Shin	-0.83662	0.2014	-8.46754	0.0000
Fisher-ADF	43.2488	0.1329	135.469	0.0000
Fisher-PP	31.0212	0.6144	130.663	0.0000
Sabitli ve Trendli (EMPLOYMENT)				
Levin, Lin & Chu	1.33151	0.0915	-7.73574	0.0000
Breitung	0.29710	0.0973	-6.47005	0.0000
Im,Pesaran&Shin	-1.48927	0.0682	-7.02202	0.0000
Fisher-ADF	43.4851	0.1277	108.818	0.0000
Fisher-PP	13.2896	0.9995	99.0440	0.0000
Sabitli (SH)				
Levin, Lin & Chu	1.57490	0.9424	-10.8788	0.0000
Im,Pesaran&Shin	3.21643	0.9994	-11.7752	0.0000
Fisher-ADF	32.8626	0.5233	197.010	0.0000
Fisher-PP	16.1596	0.9959	216.636	0.0000
Sabitli ve Trendli (SH)				
Levin, Lin & Chu	-1.77737	0.0378	-5.90268	0.0000
Breitung	-0.17428	0.5692	-6.67824	0.0000
Im,Pesaran&Shin	-0.73592	0.2309	-8.89340	0.0000
Fisher-ADF	50.3605	0.0351	137.906	0.0000
Fisher-PP	25.9230	0.8382	215.573	0.0000
Sabitli (UEPUB)				
Levin, Lin & Chu	-1.81179	0.0350	-9.28032	0.0000
Im,Pesaran&Shin	-1.29642	0.0974	-9.58022	0.0000
Fisher-ADF	43.0951	0.1364	156.233	0.0000
Fisher-PP	43.7949	0.1212	162.471	0.0000
Sabitli ve Trendli (UEPUB)				
Levin, Lin & Chu	-1.42775	0.0767	-9.47436	0.0000
Breitung	-0.70473	0.2465	-7.69066	0.0000
Im,Pesaran&Shin	-1.75013	0.0400	-9.87541	0.0000
Fisher-ADF	52.3657	0.0229	151.951	0.0000
Fisher-PP	14.6205	0.9985	176.355	0.0000

İstihdam oranı (EMPLOYMENT), sosyal harcama (SH) ve kamu işsizlik harcamaları (UEPUB) olmak üzere bu üç değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Kao ve Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme test teknikleri uygulanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezinin araştırıldığı Kao Panel Eşbütünleşme testine göre “istihdam oranı, sosyal harcama ve kamu işsizlik harcamaları” arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu %99 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir. Benzer şekilde Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme testi ile de tekrar Ho hipotezi reddedilmiş ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu kabul edilmiştir. Panel eşbütünleşme sonuçlarına göre istihdam oranı, kamu sosyal ve işsizlik harcaması serileri arasında uzun dönemde ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Tablo 6. Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

Kao Panel Eşbütünleşme (EMPLOYMENT SH UEPUB)				
ADF		t- istatistiği	Olasılık	Ho
Kalıntı varyans	0.910746	-3.504967	0.0002*	Eşbütünleşme Yoktur
HAC varyans	1.663458			
Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme (EMPLOYMENT SH UEPUB)				
	Fisher is.(iz)	Olasılık	Fisher is.	Olasılık
r = 0	141.5*	0.0000	117.7*	0.0000

*%1 düzeyinde anlamlı

Eşbütünleşme testi ile istihdam oranı (EMPLOYMENT), kamunun sosyal (SH) ve işsizlik harcamaları (UEPUB) arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Refah devleti harcamalarının temel olarak istihdam koşulları üzerindeki uzun dönemli etkisinin araştırıldığı DOLS tahmin sonuçları, sosyal harcama (SH) katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Sosyal harcamalardaki %1’lik bir artış istihdamı %0.55 oranında artırmaktadır. Yani uzun dönemde sosyal harcamalarda meydana gelen artış istihdamı pozitif anlamda etkilemektedir (*Ahn ve Kim, 2015 benzer sonuçlara ulaşmışlardır*). FMOLS katsayı tahmin sonuçları ise sosyal harcamalardaki %1’lik bir artışın istihdamı %0.51 oranında artıracakını göstermektedir. Hem DOLS hem de FMOLS tahmin sonuçları uzun dönemde sosyal harcamalarda meydana gelen artışın istihdamı olumlu etkileyeceğini göstermiştir. Hem DOLS (%-5.75) hem de FMOLS (%-5.37) katsayı tahmin sonuçlarına göre kamunun işsizlik harcamalarının (UEPUB) ise uzun dönemde istihdamı negatif etkilediği görülmektedir. Yani işsizlik ödemeleri, temel toplumsal risklerden biri olan işsizliğe karşı belirli bir minimum gelir düzeyini garanti eden önemli bir refah önlemi olmasının yanı sıra özellikle liberal refah devletlerinin en önemli önceliği olan ekonomik etkinliği istihdam üzerinden olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak istihdam, tüm genel kapsayıcı sosyal harcamalar tarafından uzun dönemde pozitif etkilenirken işsizlik ödemeleri tarafından ise negatif etkilenmektedir.

Tablo 7. Uzun Dönemli İlişkilerin Tahmini

Bağımlı Değişken EMPLOYMENT				
DOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
SH	0.552129	0.104968	5.259965	0.0000
UEPUB	-5.757532	0.549535	-10.47709	0.0000
FMOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
SH	0.511322	0.099344	5.146970	0.0000
UEPUB	-5.373042	0.513042	-10.48071	0.0000

Sosyal harcamalar, işsizlik harcamaları ve istihdam arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı Granger nedensellik testinin ortaya koyduğu sonuçlar, eşbütünleşme yaklaşımı ve sonrasında DOLS ve FMOLS uzun dönemli etkilerin analizi ile elde edilen bulgularla örtüşmektedir. Granger nedensellik testine göre sosyal harcamalar ve istihdam arasında çift yönlü nedensellik bulunmaktadır. İstihdamın sosyal harcamaların nedeni olması, sosyal harcamaların istihdamdaki değişimden etkilendiğini göstermektedir, bu da istihdamın bir ekonomik etkinlik unsuru olduğu düşünülmüşse ekonomik büyümenin (LGDP) sosyal harcamaların nedeni olduğu yönündeki nedensellik sonuçlarını destekler niteliktedir. Sosyal harcamaların istihdamın nedeni olması, elde edilen önemli bir sonuçtur ki bu ilişkinin şiddeti DOLS (0.55) ve FMOLS (0.51) ile daha önce belirlenmiştir. Diğer taraftan işsizlik harcamaları ve istihdam arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İşsizlik harcamalarının istihdamın nedeni olması elde edilen önemli bir sonuçtur. Bu sonuç, DOLS (%-5.75) ve FMOLS (%-5.37) tahmin sonuçlarını destekler niteliktedir. Sosyal harcamalar ve işsizlik ödemeleri arasında da tek yönlü nedensellik olduğu (sosyal harcamalar işsizlik harcamalarının nedenidir) granger nedensellik testi ile belirlenmiştir. Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ile de beklentiyle uyumlu sonuçlar elde edilmiştir. Yine bu testle eşbütünleşme testi ve uzun dönemli etkilerin tahmin edildiği DOLS ve FMOLS tahmin sonuçlarıyla uyumlu bulgular elde edilmiştir.

Tablo 8. Panel Nedensellik Bulguları

Pairwise Granger Nedensellik Testi				
Sıfır Hipotezi	F-istatistiği		Olasılık	Sonuç
DSH, DEMPLOYMENT'in Nedeni Değildir	54.6926		6.E-13	RED
DEMPLOYMENT, DSH'in Nedeni Değildir	4.81741		0.0287	RED
DUEPUB, DEMPLOYMENT'in Nedeni Değildir	39.3622		8.E-10	RED
DEMPLOYMENT, DUEPUB'in Nedeni Değildir	2.07350		0.1505	KABUL
DUEPUB, DSH'in Nedeni Değildir	0.95423		0.3291	KABUL
DSH, DUEPUB'in Nedeni Değildir	27.0910		3.E-07	RED
Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi				
Sıfır Hipotezi	W-St.	Zbar-St.	Olasılık	Sonuç
DSH, DEMPLOYMENT'in Nedeni Değildir	4.06120	7.46238	9.E-14	RED
DEMPLOYMENT, DSH'in Nedeni Değildir	1.22701	0.35239	0.7253	KABUL
DUEPUB, DEMPLOYMENT'in Nedeni Değildir	4.58715	8.78199	0.0000	RED
DEMPLOYMENT, DUEPUB'in Nedeni Değildir	2.33900	3.14138	0.0017	RED
DUEPUB, DSH'in Nedeni Değildir	2.21913	2.84062	0.0045	RED
DSH, DUEPUB'in Nedeni Değildir	2.51727	3.58867	0.0003	RED

Model 3

Bu modelin zaman aralığı ve uygulamaya konu olan ülkelerin 2. model ile aynı olması nedeniyle sosyal harcama (SH) ve kamunun işsizlik harcamaları (UEPUB) serilerinin durağanlık sınaması sonuçları 2. model ile aynıdır ve bu sebeple bu tabloda tekrar yer verilmemiştir. Tablo 9'a bakıldığında kadın istihdamı (WOMANE) serisinin sabitli birim kök sınamasında Im, Pesaran ve Shin test tekniğine göre durağan olmadığı sabitli ve trendli birim kök sınamasında ise genel olarak durağan olmadığı görülmektedir. SH ve UEPUB serilerinin durağan olmadıkları Tablo 5'te gösterilmiştir. Her üç serinin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir. Tablo 9. Panel Birim Kök Testi Tahmin Bulguları

Test	t-istatistiği (0)	Olasılık (0)	t- istatistiği (I)	Olasılık (I)
Sabitli (WOMANE)				
Levin, Lin & Chu	-4.13966	0.0000	-3.93195	0.0000
Im,Pesaran&Shin	-0.57463	0.2828	-5.60364	0.0000
Fisher-ADF	46.2793	0.0780	99.5586	0.0000
Fisher-PP	48.7318	0.0487	137.324	0.0000
Sabitli ve Trendli (WOMANE)				
Levin, Lin & Chu	1.71118	0.9565	-2.41193	0.0079
Breitung	-3.13547	0.0009	-1.89404	0.0291
Im,Pesaran&Shin	0.40302	0.6565	-5.27663	0.0000
Fisher-ADF	36.0634	0.3723	91.5971	0.0000
Fisher-PP	14.5032	0.9986	107.622	0.0000

Kadın istihdamı (WOMANE), sosyal harcama (SH) ve kamu işsizlik harcamaları (UEPUB) olmak üzere bu üç değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Kao ve Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme test teknikleri sırası ile uygulanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezinin araştırıldığı Kao Panel Eşbütünleşme testine göre "kadın istihdamı, sosyal harcama ve kamu işsizlik harcamaları" arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilmiştir (0.0531). Benzer şekilde Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme testi ile de tekrar Ho hipotezi reddedilmiş ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu kabul edilmiştir. Panel eşbütünleşme sonuçlarına göre kadın istihdamı, kamu sosyal ve işsizlik harcaması serileri arasında uzun dönemde ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Tablo 10. Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

Kao Panel Eşbütünleşme (WOMANE SH UEPUB)				
ADF		t- istatistiği	Olasılık	Ho
Kalıntı varyans	1.160397	-1.615132	0.0531***	Eşbütünleşme Yoktur
HAC varyans	2.656703			
Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme (WOMANE SH UEPUB)				
	Fisher is.(iz)	Olasılık	Fisher is.	Olasılık
r = 0	145.7*	0.0000	114.0*	0.0000
r ≤ 1	65.62*	0.0009	52.62**	0.0217

*%1 düzeyinde anlamlı; **%5 düzeyinde anlamlı; ***%10 düzeyinde anlamlı

Kadın istihdamı, toplam istihdam oranının yanı sıra işgücü piyasalarının diğer bir bileşenidir ve bu yönüyle ekonomik etkinlik açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan kadının toplumsal rolü veya cinsiyet eşitsizliği gibi sosyal sonuçları nedeniyle de ekonomik alandan daha fazla anlam ifade etmektedir. Ekonomik ve sosyal sonuçları nedeniyle analizin bir parçası olan kadın istihdamı üzerinde refah devleti etkisinin araştırıldığı DOLS tahmin sonuçlarına göre sosyal harcama değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır. Sosyal harcamalarda uzun dönemde meydana gelen %1’lik artış, kadın istihdamını %1.45 oranında artırmaktadır. Yani istihdam yapısının önemli bir bileşeni olan kadın istihdamı uzun dönemde sosyal harcamalar tarafından iyileştirilmekte ve bu durumdan toplam istihdam pozitif olarak etkilenmektedir. Bu da literatürde benzer sonuçlara ulaşan çalışmaları (*Mandel ve Semyonov, 2006*) destekleyici bir sonuçtur. FMOLS tahmin sonuçları da benzer şekilde sosyal harcamalardaki %1’lik bir artışın kadın istihdamını %1.40 oranında artıracığını göstermektedir. Hem DOLS (%-8.77) hem de FMOLS (%-8.01) katsayı tahmin sonuçlarına göre kamunun işsizlik harcamaları (UEPUB) ise uzun dönemde kadın istihdamını azaltmaktadır. Yani işsizlik ödemeleri, bir önceki modelde ortaya koyulduğu gibi uzun dönemde hem genel istihdama zarar vermekte hem de bu modelde görüldüğü üzere kadın istihdamını negatif etkilemektedir. Diğer taraftan 2. ve 3. modelden elde edilen önemli ve ortak bir sonuç ise, sosyal harcamaların toplam istihdamdan ziyade kadın istihdamını daha fazla artırdığıdır. Bunun nedeni ise kapsayıcı sosyal harcamaların çocuk veya aile harcamaları yoluyla kadınların aile yükünü azaltarak onların istihdamının önünü açması ve kadını aileye bağımlı olmaktan çıkarması olarak görülebilir. Ayrıca sosyal harcamaların toplam istihdamdansa kadın istihdamını daha pozitif şekilde etkilemesi istihdamda cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi gibi olumlu sosyal sonuçlar da doğurabilmektedir. Bu iki modelden elde edilen diğer önemli sonuç ise işsizlik harcamalarının toplam istihdamdansa kadın istihdamını daha fazla negatif yönde etkilemesidir. Bu da işsizlik harcamalarının kadın istihdamında daha fazla caydırıcı nitelik taşıdığını göstermektedir.

Tablo II. Uzun Dönemli İlişkilerin Tahmini

Bağımlı Değişken WOMANE				
DOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
SH	1.450057	0.164464	8.816876	0.0000
UEPUB	-8.778562	0.164464	-10.09101	0.0000
FMOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
SH	1.400890	0.82124	8.0767887	0.0000
UEPUB	-8.012320	0.159775	-9.710443	0.0000

Kadın istihdamı, sosyal harcamalar ve kamu işsizlik harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı Granger nedensellik testinin ortaya koyduğu sonuçlar, eşbütünleşme yaklaşımı ve sonrasında DOLS ve FMOLS uzun dönemli etkilerin analizi ile elde edilen bulgularla uyumlu sonuçlar vermiştir. Granger nedensellik testine göre sosyal harcamalar ve kadın istihdamı

arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Kadın istihdamının sosyal harcamaların nedeni olması, istihdam yolu ile ekonomik etkinlik içerisinde payı olan kadın istihdamındaki değişimden sosyal harcamaların etkilendiğini göstermektedir. Sosyal harcamaların kadın istihdamının nedeni olması, elde edilmesi beklenen bir sonuçtur. Bu ilişkinin şiddeti, DOLS (1.45) ve FMOLS (1.40) ile daha önce belirlenmiştir. Benzer şekilde işsizlik harcamaları ve kadın istihdamı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İşsizlik harcamalarının kadın istihdamının nedeni olması, elde edilen diğer önemli bir sonuçtur ve bu ilişkinin şiddeti (-8.77; -8.01) de aynı testlerle belirlenmiştir. Kadın istihdamının işsizlik ödemelerinin nedeni olması, işsizlik ödemelerinin kadın istihdamı boyutlarından etkilendiğini göstermektedir. Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ile de eşbütünleşme testi ve uzun dönemli etkilerin tahmin edildiği DOLS ve FMOLS tahmin sonuçlarıyla uyumlu bulgular elde edilmiştir.

Tablo 12. Panel Nedensellik Bulguları

Pairwise Granger Nedensellik Testi				
Sıfır Hipotezi	F-istatistiği	Olasılık	Sonuç	
DSH, DWOMANE'nun Nedeni Değildir	31.3217	2.E-13	RED	
DWOMANE, DSH'in Nedeni Değildir	6.29728	0.0020	RED	
DUEPUB, DWOMANE'nun Nedeni Değildir	22.4949	5.E-10	RED	
DWOMANE, DUEPUB'in Nedeni Değildir	6.62730	0.0015	RED	
DUEPUB, DSH'in Nedeni Değildir	1.23234	0.2926	KABUL	
DSH, DUEPUB'in Nedeni Değildir	14.1129	1.E-06	RED	
Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi				
Sıfır Hipotezi	W-Stat.	Zbar-Stat	Olasılık.	Sonuç
DSH, DWOMANE'nun Nedeni Değildir	5.25759	5.18330	2.E-07	RED
DWOMANE, DSH'in Nedeni Değildir	1.75940	-0.74692	0.4551	KABUL
DUEPUB, DWOMANE'nun Nedeni Değildir	4.44832	3.81140	0.0001	RED
DWOMANE, DUEPUB'in Nedeni Değildir	3.00247	1.36036	0.1737	KABUL
DUEPUB, DSH'in Nedeni Değildir	3.70854	2.55732	0.0105	RED
DSH, DUEPUB'in Nedeni Değildir	7.14466	8.38230	0.0000	RED

Model 4

Bu modelin zaman aralığı ve uygulamaya konu olan ülkelerin 1. model ile aynı olması nedeniyle sosyal harcama (SH) serisinin durağanlık sınaması sonuçları 1. model ile aynıdır ve bu nedenle model 4'e ait tabloda tekrar yer verilmemiştir. Tablo 13., doğumda beklenen yaşam süresi (LLIFE) serisinin durağanlık sınamalarını göstermektedir. Logaritmik beklenen yaşam süresi serisinin durağanlık analizi, sabitli birim kök sınaması açısından Ho hipotezinin kabul edildiğini yani LLIFE serisinin durağan olmadığını göstermiştir. Sabitli ve trendli birim kök analizinde ise yalnızca Breitung birim kök testinde durağan olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan her iki serinin de birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir.

Tablo 13. Panel Birim Kök Testi Tahmin Bulguları

Test	t- istatistiği (0)	Olasılık(0)	t- istatistiği (I)	Olasılık (I)
Sabitli (LLIFE)				
Levin, Lin & Chu	-0.54863	0.2916	-24.9162	0.0000
Im,Pesaran&Shin	6.46579	1.0000	-25.0006	0.0000
Fisher-ADF	9.55519	1.0000	442.519	0.0000
Fisher-PP	16.7643	0.9942	494.680	0.0000
Sabitli ve Trendli (LLIFE)				
Levin, Lin & Chu	-2.56261	0.0052	-19.8180	0.0000
Breitung	0.56609	0.7143	-19.8180	0.0000
Im,Pesaran&Shin	-2.57158	0.0051	-22.4714	0.0000
Fisher-ADF	59.3834	0.0045	401.100	0.0000
Fisher-PP	53.3504	0.0185	1270.92	0.0000

Sosyal harcama (SH) ve beklenen yaşam süresi (LLIFE) değişkenlerinin arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Kao ve Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme test teknikleri uygulanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezinin araştırıldığı Kao Panel Eşbütünleşme testine göre “sosyal harcama ve LLIFE” değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu %95 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir (0.0364). Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme testi ile de Kao eşbütünleşme testi ile benzer sonuçlar elde edilerek tekrar Ho hipotezi reddedilmiş ve değişkenler arasındaki eşbütünleşik ilişki kabul edilmiştir.

Tablo 14. Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

Kao Panel Eşbütünleşme (LLIFE SH)				
ADF		t- istatistiği	Olasılık	Ho
Kalıntı varyans	1.64E-05	-1.794411	0.0364*	Eşbütünleşme Yoktur
HAC varyans	5.17E-05			
Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme (LGDP SH)				
	Fisher is.(iz)	Olasılık	Fisher is.	Olasılık
r = 0	55.31*	0.0119	52.04*	0.0246
r ≤ 1	42.91	0.1406	42.91	0.1406

*%5 düzeyinde anlamlı

Sosyal harcamaların, yaşam kalitesinin veya genel refahın bir ölçütü ve göstergesi olarak ele alınabilecek bir veri olan doğumda beklenen yaşam süresi üzerindeki uzun dönem etkisi sırası ile DOLS ve FMOLS yöntemleri ile analiz edilmiştir. Beklenen yaşam süresinin bağımlı değişken olarak alındığı DOLS tahmin sonuçları, sosyal harcama katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. DOLS katsayı tahmini, sosyal harcamalardaki %1’lik bir artışın beklenen yaşam süresini %0.0090 oranında artıracakını göstermektedir. Yani uzun dönemde sosyal harcamalarda meydana gelen artış yaşam kalitesini pozitif anlamda etkilemektedir. FMOLS tahmin sonuçlarına göre de sosyal harcama katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu

görülmektedir. FMOLS katsayı tahmini, sosyal harcamalardaki %1’lik bir artışın beklenen yaşam süresini %0.0094 oranında artıracakını göstermektedir. Yani FMOLS tahmin sonuçlarına göre de uzun dönemde sosyal harcamalarda meydana gelen artış yaşam kalitesini pozitif anlamda etkilemektedir. Hem DOLS hem de FMOLS tahmin sonuçları sosyal harcamaların, toplumların yaşam kalitesi veya toplumların genel refahı üzerindeki pozitif etkisini ortaya koymuştur. Bu sonuç ile refah devletinin ekonomik etkinliğin yanı sıra sosyal beklentiler açısından da beklenildiği üzere ve kendi amaçlarıyla doğru orantılı olarak olumlu etkiler yarattığı ortaya koyulmuştur.

Tablo 15. Uzun Dönemli İlişkilerin Tahmini

Bağımlı Değişken LLIFE				
DOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
SH	0.009006	0.000993	9.068502	0.0000
FMOLS				
Değişken	Katsayı	St.Hata	t-istatistiği	Olasılık
SH	0.009470	0.000780	12.13882	0.0000

Sosyal harcamalar ve yaşam kalitesini temsil eden LLIFE değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi, Granger nedensellik testi ve Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ile araştırılmıştır. Granger nedensellik testi, eşbütünleşme yaklaşımı ve uzun dönemli etkilerin tahmin edildiği DOLS ve FMOLS tahmin sonuçlarıyla uyumlu olarak sosyal harcamaların beklenen yaşam süresinin nedeni olduğunu ortaya koymuştur. Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ile ise sosyal harcamalar ve beklenen yaşam süresi ikilisi arasında çift yönlü bir nedensellik elde edilmiştir.

Tablo 16. Panel Nedensellik Bulguları

Pairwise Granger Nedensellik Testi				
Sıfır Hipotezi	F-istatistiği	Olasılık	Sonuç	
DSH, DLLIFE’in Nedeni Değildir	7.82243	0.0004	RED	
DLLİFE, DSH’in Nedeni Değildir	2.08090	0.1259	KABUL	
Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi				
Sıfır Hipotezi	W-Stat.	Zbar-Stat	Olasılık	Sonuç
DSH, DLLIFE’in Nedeni Değildir	3.52284	2.37396	0.0176	RED
DLLİFE, DSH’in Nedeni Değildir	1.10831	-1.85262	0.0639	RED

Sonuç

Bir toplumun temel hedefi, tüm üyelerinin refahını en yüksek düzeye ulaŐtırmaktır. Özellikle liberal refah rejimlerinin en büyük önceliği olan başarılı ekonomik performans, diğer tüm refah rejimleri tarafından da arzu edilmektedir. Dolayısıyla, refah önlemlerinin ekonomik etkinliğin önemli bileŐenlerinden olan ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde olumsuz bir etki

yaratmaması beklenir. Bu bağlamda çalışmada, refah devleti harcamalarının ekonomik etkinlik üzerindeki etkilerini ortaya koymak adına öncelikle refah harcamalarının ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda beklenildiği üzere refah devletinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ortaya koyulmuş diğer taraftan refah devletinin ekonomik etkinliğe zarar vereceği düşüncesine karşı bir görüş sunmuştur. Ayrıca ekonomik büyümenin de devletin yapmış olduğu sosyal harcamaları desteklediği ortaya koyulmuş ve sonuç olarak refah devleti ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı pozitif etki belirlenmiştir.

Refah devletinin önemli ekonomik taahhütlerinden biri tam istihdamın sağlanması ve sürdürülmesidir. Refah devletlerinin ekonomik performansı, ekonomik büyümenin yanı sıra istihdam açısından da değerlendirmeye alınmıştır. Refah devletinin istihdam üzerindeki etkileri hususunda analizde iki önemli ayırt edici sonuç elde edilmiştir. Birincisi beklenildiği üzere refah devletinin istihdamı pozitif yönde etkilediğidir. İkincisi sonuç ise işsizlik ödemelerinin istihdam üzerinde negatif etki yarattığıdır. Bu sonuç tüm genel refah devleti programlarının mı yoksa belirli refah programlarının mı çalışma caydırıcı unsurlar ürettiği hususuna ışık tutar niteliktedir. Yani alışma sonucunda bir bütün olarak refah devletinin ekonomik etkinliğe zarar vereceği düşüncesine karşıt olarak yalnızca işsizlik ödemeleri gibi bazı uygulamaların verimlilik kaybı endişeleriyle ele alınması gerektiği söylenebilir.

Kadın istihdamı, hem toplam istihdamın bir bileşeni olması hem de kadının aile eksenli toplumsal rolü ve cinsiyet eşitliği gibi sosyal sonuçları nedeniyle oldukça önemlidir. Ekonomik olduğu kadar bir sosyal istikrar unsuru olması nedeniyle analize konu olan kadın istihdamının refah devletinden nasıl etkilendiğinin araştırıldığı modelde ise toplam istihdam sonuçlarıyla benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Kadın istihdamında da toplam istihdamda olduğu gibi sosyal harcamalar ve işsizlik ödemeleri arasında sosyal harcamalar lehine verimlilik ayırımı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan sosyal harcamaların toplam istihdamdan ziyade kadın istihdamını daha fazla artırması, kapsayıcı sosyal harcamaların çocuk veya aile harcamaları yoluyla kadınların aile yükünü azaltarak onların istihdamının önünü açtığı ve kadını aileye bağımlı olmaktan çıkardığı şeklinde yorumlanabilir. Buna ek olarak işsizlik harcamalarının toplam istihdamdansa kadın istihdamını daha negatif yönde etkilemesi, işsizlik harcamalarının kadın istihdamında daha fazla caydırıcı nitelik taşıdığını göstermektedir.

Diğer taraftan refah devletinin genel refah üretmedeki başarısını değerlendirmek adına genel refahı ifade eden bir değerışken olarak doğumda beklenen yaşam süresinin refah devleti harcamaları ile olan bağlantısı ortaya koyulmuştur. Tahmin sonuçları ile refah devletinin genel refah yaratılması hususundaki başarısı ortaya koyulmuştur. Bu sonuç, refah devletinin ekonomik etkinliğin yanı sıra kendi amaçlarıyla uyumlu olarak sosyal beklentiler açısından da olumlu etkiler yarattığını göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, refah devleti geleneğine ait bazı ortak temel hedefler açısından değerlendirmeler yapılmıştır ve refah devletinin bu temel hedefler açısından bulunduğu nokta ortaya koyulmak istenmiştir. Nihayetinde refah devletinin ekonomik büyüme, genel istihdam, kadın istihdamı ve genel refah üzerinde olumlu sonuçlar yarattığı ortaya koyulmuştur.

Kaynakça

- Ahn, S.H., Kim, S.W. (2015) "Social Investment, Social Service and the Economic Performance of Welfare States", *Int J Soc Welfare*, 24, pp.109–119.
- Asongua, S. A., Nwachukwub, J. C. (2016) "Welfare Spending and Quality of Growth in Developing Countries: A Note on Evidence from Hopefuls, Contenders and Best Performers", *The Social Science Journal*, 53, pp.495–500.
- Atkinson, A. B. (1995) *Incomes and the Welfare State: Essays on Britain and Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Baltagi, B. H. (2008) "Forecasting with Panel Data", *Journal of Forecasting*, 27, pp.153–173.
- Brady, D. (2005) "The Welfare State and Relative Poverty in Rich Western Democracies, 1967-1997", *Social Forces*, 83- 4, pp. 1329-1364.
- Castles, F. G., Dowrick S. (1990) "The Impact of Government Spending Levels on Medium Term Economic Growth in the OECD, 1960-19851", *Journal of Theoretical Politics*, 2-2, pp. 173-204.
- Clayton, R., Pontusson, J. (1998) "Welfare-State Retrenchment Revisited: Entitlement Cuts, Public Sector Restructuring, and Inegalitarian Trends in Advanced Capitalist Societies", *World Politics*, 51- 1, pp. 67-98.
- Dumitrescu, E. I., Hurlin, C. (2012) "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels", *Economic Modelling*, 29, pp.1450–1460.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, New Jersey: Princeton University Press.
- Gao, H., Zhai, F., Yang, S., Li, S. (2014) "Does Welfare Enable Family Expenditures on Human Capital? Evidence from China", *World Development*, 64, pp. 219–231,
- Hansson, P., Henrekson M. (1994) "A New Framework for Testing the Effect of Government Spending on Growth and Productivity", *Public Choice*, 81- ¾, pp. 381-401.
- Headey, B., Goodin, R. E., Muffels, R. (1999) *Real Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge University Press.
- Headey, B., Goodin R. E., Muffels, R., Dirven, H. (1997) "Welfare over Time: Three Worlds of Welfare Capitalism in Panel Perspective", *Journal of Public Policy*, 17- 3, pp. 329-359.
- Headey, B., Goodin R. E., Muffels, R., Dirven, H. (2000) "Is There a Trade-Off Between Economic Efficiency and a Generous Welfare State? A Comparison of Best Cases of The Three Worlds of Welfare Capitalism", *Social Indicators Research*, 50- 2, pp. 115-157.
- Heijink, R., Koolman X., Gert P. (2013) "Spending More Money, Saving More Lives? The Relationship Between Avoidable Mortality and Healthcare Spending in 14 Countries" *The European Journal of Health Economics*, 14- 3, pp. 527-538
- Im, K. S., Pesaran, M. H., Shin, Y. (2003) "Testingfor Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 115, pp. 53-74.
- Johansen, S. (1988) "Statistical Analysis Of Cointegration Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, pp. 231-254.
- Kangas, O. (1991) "The Bigger the Better? On the Dimensions of Welfare State Development: Social Expenditures Versus Social Rights", *Acta Sociologica*, 34- 1, pp.33-44.
- Kao, C. (1999) "Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data", *Journal of Econometrics*, 90, pp.1-44.
- Kenworthy, L. (1999) "Do Social-Welfare Policies Reduce Poverty? A Cross-National Assessment", *Social Forces*, 77- 3, pp.1119-1139.
- Korpi, W. (1985) "Economic Growth and the Welfare State: Leaky Bucket or Irrigation System?", *European Sociological Review*, 1- 2, pp.97-118.

- Levin, A., Lin, C-F., Chu, C.S.J. (2002) "Unit Root Tests In Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties", *Journal of Econometrics*, 108 pp.1-24.
- Mingione, E. (2011) "Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele", içinde A. Buğra ve Ç. Keyder (der.), *Sosyal Politika Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları: 261-287.
- Maddala, G. S., Wu, S. (1999) "A Comparative Study Of Unit Root Tests With Panel Data And A New Simple Test", *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, Special Issue (1999) 0305-9049, pp. 631-653.
- Mandel, H., Semyonov, M. (2006) "A Welfare State Paradox: State Interventions and Women's Employment Opportunities in 22 Countries", *American Journal of Sociology*, 111 – 6, pp.1910-1949.
- OECD, (2014), *OECD Employment Outlook 2014*, OECD Publishing.
- OECD, 10 Aralık 2016, Labour Force Statistics, (Çevrimiçi) <http://stats.oecd.org>.
- OECD, 10 Aralık 2016, Social Expenditure Database (SOCX), (Çevrimiçi) <http://stats.oecd.org>.
- Pacek, A., Radcliff, B. (2008) "Assessing the Welfare State: The Politics of Happiness", *Perspectives on Politics*, 6- 2, pp.267-277.
- Palme, J. (2006) "Welfare States and Inequality: Institutional Designs and Distributive Outcome", *Research in Social Stratification and Mobility*, 24, pp.87-403.
- Pedroni, P. (2000) "Fully Modified Ols For Heterogeneous Cointegrated Panels", *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels*, 15, pp.93-130.
- Persson, T., Tabellini, G. (1994). "Is Inequality Harmful For Growth?," *American Economic Review*, 76-1, pp.191-203.
- Ryan, P. (2003) "The State of the Welfare State", *Review of Income and Wealth*, 49-1, pp.135-45.
- Shim, J. (2015) "Social Welfare Expenditures and Infant Mortality Social Welfare Expenditures and Infant Mortality", *Social Work in Public Health*, 30:7, pp. 567-577.
- Tatoğlu, F. Y. (2013) *İleri Panel Veri Analizi*, İstanbul: Beta Basım.
- Taydas, Z., Peksen, D. (2012) "Can States Buy Peace? Social Welfare Spending and Civil Conflicts", *Journal of Peace Research*, 49- 2, pp. 273-287.
- Weede, E. (1991) "The Impact of State Power on Economic Growth Rates In OECD Countries", *Quality and Quantity*, 25-4, pp.421-438.
- World Bank: 10 Aralık 2016, World Data Bank World Development Indicators, (Çevrimiçi) <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>,
- Zwiers, M., Koster, F. (2015) "The local structure of the welfare state: Uneven effects of Social Spending on Poverty Within Countries", *Urban Studies*, 52-1, pp. 87-102.

Turkey: In the Midst of Crisis, Between Liberal Utopia and Keynesian Regulation

Türkiye’de Ekonomik Krizler: Liberal Ütopyadan Keynesci Uygulamalara

Özgür ÜŞENMEZ*

Abstract

As Turkey’s growth numbers signalled negative news about the near future, possible economic remedies to solve an upcoming economic slowdown have been discussed. In this article by looking at the financial and banking sector performance of the country during 2001 local and 2008 global crisis, I tried to compare two mainstream strands of theory, i.e. liberal and Keynesian approaches to the economic crisis. It seems like the country has experienced a neo-liberal, unregulated financial episode until 2001 crisis, while in post-2001 period we have witnessed more regulatory and Keynesian financial remedies which were successful to save the country from more harmful effects of the Great Recession. Those Keynesian style regulations were mainly inspired from the effects of changes within the governing style of international financial institutions. But in the final section of the analysis, through pointing out the potential triggers for another economic crisis, this article argues that though Keynesian solutions are more logical and helpful in alleviating the symptoms of crisis, they could not make Turkey crisis-free. High current account deficits, persistent inflation, adamant unemployment and insufficient domestic production in the face of rising imports, all of these can be classified as the symptoms of the still crisis prone economic structure in the country. Then, other, more radical alternatives should be on the agenda for a better future.

Keywords: Keynesian, Neo-Liberal, Turkey, Crisis

Öz

Türkiye’de durağan seyreden büyüme rakamları, yakın gelecekte büyümenin nasıl canlandırılabilceği tartışmalarının ana konusu. Özellikle 90lı yıllarını ve 2000’lerin başlarını ülkeyi derinden sarsan ekonomik krizlerle geçirmiş bir toplumda potansiyel krizlerin nasıl önlenebileceği tartışmaların önemini daha da artırmakta. Bu çalışmada ise 2001 ve 2008’deki ekonomik kriz evrelerinde ülkenin bankacılık ve finansal sektör performansı üzerinden liberal ve Keynesçi akımların ekonomik modelleri inceleniyor. Türkiye 2001 yılı ortalarına kadar Özal ve Çiller-Demirel yıllarında oluşturulmuş daha serbest ve düzensiz bir liberal finans sistemi içindeyken, 2001 sonrası Keynesçi

* Lecturer Dr., Marmara University Faculty of Political Science, Department of Political Science and International Relations, ozgurusenmez@hotmail.com

sayılabilecek finansal düzenlemeler ülkeyi 2008 krizinin şiddetli etkilerinden korumada yardımcı olmuştur. Bu başkalaşımın sebeplerinden biri Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlardaki mantalite değişikliğiydi. 2000'li yılların ortalarında Dünya Bankasındaki eleştirilerin baş ismi Stiglitz'in fikirlerine yakın Kemal Derviş'in Türkiye'deki programı yönetmesi, Keynesyan etkiyi güçlendirecekti. Fakat makalenin son bölümünde dış kaynaklı krizleri tetikleyebilecek mekanizmaların gösterdiği gibi Keynesçi finansal düzenlemeler krizin etkilerini azaltmakta başarılı olsa da Türkiye'yi tamamen potansiyel krizlerden muaf hale getirmiyor. Kronik cari açıklar, yüksek seyreden enflasyon, inelastik yapıdaki işsizlik rakamları ve ithalatı karşılama yetersiz yerli üretim, kriz eğilimlerinin ülke ekonomisinde devam ettiğinin başlıca göstergeleri. Bu durumda, başka radikal alternatiflerin de gelecek tasarımlarında yer tutması gerekiyor.

Anahtar Kelimeler: Keynesçi, Neo-Liberal, Türkiye, Kriz

Introduction:

Since the beginning of the 2008 crisis the main disputes in recession-torn economies and societies regarding possible solutions have revolved, not around an ontological critique of the market economy, but around epistemological arguments that involve Liberals and Keynesians. This dispute entails two distinct points. On the one hand is the liberal notion of sustaining investor confidence through austerity and downsizing the state role in economic decision-making. This stems from the liberal idea, the main proponents of which are Reinhardt, Rogoff et al., that the reason for the crisis was unnecessary government involvement in economy. On the other hand, Keynesians argue that the reason for the crisis was the fundamentalist belief in the wisdom of unfettered markets in allocating resources, and consecutive bubbles largely engendered by that financial profligacy. Therefore, according to Krugman et al., any method that aims to return to sustainable growth should be centered on increasing both regulation and government stimulus efforts.

Since it played a huge role in saving Turkish financial institutions from the harmful effects of the last great crisis, I find the Keynesian regulatory alternative more logical for the present-day ills of the capitalist economy. But the partial regulatory policies of this method failing to solve the more perennial and structural problems of the country, exchange rate volatility, high unemployment and unsustainable current account deficits all point to the possibility of a new crisis erupting. By comparing and analyzing Turkish banking sector performance throughout the two recent significant crises, i.e. 2001 local and 2008 global, this paper will theoretically clarify the above-mentioned idea that the Keynesian regulatory alternative is more amenable in controlling the excesses of market economies. However, the final part of the essay will rest on the argument that the relative success of Keynesians is limited, since like the liberals, they do not understand the inseparability of economic policy from the real social relations of production. On the agenda, then for a stable future economic model, should be serious consideration of Marxian alternatives.

What is Liberal Utopia?

In order to explain the main distinctions among liberals and other strands of political economy one has to clarify the utopian vision of liberal economics. From the days of Adam Smith, Friedrich Hayek, Austrian school to Milton Friedman, liberal economics operated around certain assumptions which mainly depended on the smooth mechanics of the invisible hand. That invisible hand is nothing other than the unintentional actions of market participants which allegedly work through assumptions such as perfect competition, efficiency of price mechanism to convey information and fundamental equilibrium of supply and demand. Most liberal pundits concurred that any outside intervention to these efficient market and free trade would distort those factors that were mentioned as assumptions above. Thus, in the world of liberals free-trade and free markets are above societal and political discussions and almost god given technicalities. This utopian vision first encountered its biggest criticism around late 1920's when J. Maynard Keynes lucidly displayed their logical faults in the midst of Great Depression, but 70's crisis of Fordism and Welfare state brought back the liberal doctrine from the shelves this time with a new name neo-liberalism. 30 years after the most world countries one way or another immersed in the rules of markets, 2008 crisis and ensuing recessionary tendencies once again escalated the criticisms towards neo-liberal paradigm. Below I will try to explain why liberal economics and their application is utopia in itself through the arguments of two influential scholars of political economy. J. Maynard Keynes and Karl Polanyi.

Keynes first and foremost argument against the *laissez faire* economics was that the notions of free enterprise and property rights and the framework in which they existed were socially agreed and not necessarily results of God-given natural rights. Under those conditions individual utilitarian calculations could not be all rational or bring collective benefits at the end either. According to Keynes, since everyone needs other peoples' cooperation in capitalist economy some individual actions may derive from pure self-interest or outright irrational incentives (Keynes, 1925). Furthermore, conditions that worked well for the free market and trade of 19th century could not last forever as the 1920's economic indicators and social patterns signified a totally different circumstance. In here Keynes pointed out the need of liberal theory to update itself to historical changes (Keynes, 1963).

Second issue one comes across the writings of J. Maynard Keynes was his opinions on the factors like uncertainty and risks that underpinned the competition in free markets, for him these are not incentives to a better societal condition on the contrary they can be a source of excessive speculation, unemployment and unproductive investments. In order to divert all savings to real economy someone has to regulate this inherent tendency of markets for increasing volatility and instability. Keynes thought that liberal approach on free trade is too chaotic to achieve desired results, someone especially the state has to intervene and regulate these untamed behaviors. As an extension of these arguments we can also pointed out Keynes' criticism of supply-demand equilibrium as a myth since according to him in a constantly changing environment and conditions, that point at a time is a very rare incident if it ever occurs. Psychology of market

participants and their swift reactions based on expectations would not permit that kind of smooth transaction between supply and demand. A lot of times state has to coordinate excesses or insufficiencies on both sides of equation and institutions such as central bank is mainly needed to correct those market externalities (Skidelsky, 1992).

Karl Polanyi, wrote just after the Great Depression and through the years of war and destruction, had more fundamental criticisms towards the liberal, free market practice. For him, markets and its competitive logic since 19th century gradually encompassed all human activities and subjected them to dictates of free market utopia. Polanyi argued that three important factors that is crucial for a secure and stable human life, i.e. land, labor and money, were subordinated to the commoditization frenzy of market economy. These three factors throughout the history provide most important substances to reproduction of human societies but after the industrial revolution and market economies' competitive production and consumption became so central in human activities, over accumulation of land through urban sprawl and associated environmental damage occurred (Polanyi, 1944). On the issue of labor, Polanyi pointed out that unemployment, anarchic and insecure structure of labor trade under free markets created stress and depress human psychology as most of the time workers were vulnerable to the industrial power of capitalists. About the usage of money, speculative activities and money hoarding to provide security for future in anarchic free markets would distort the supply and demand. That is a sure way for financial and economic crisis since diverting money from its real function in production towards finance spur more uncertainty to the market economy. For Polanyi, these three factors in human society should not be alienated from their original purpose as their subjugation to exchange value rather than their role for use values in human life would inevitably steer counter response from society itself (Polanyi, 1944).

Polanyi called this societal response against the vagaries of market economy, double movement. In his book, *The Great Transformation*, main examples that were shown as examples of this counter movement started with British Speenhamland laws, a measure to protect the most vulnerable from the worst effects of fledgling capitalism. With the speed up of industrialization minimum wage laws followed the same pattern (Polanyi,1944). When leading capitalist country U.S. faced the worst consequences of the Great Depression, society undertook New Deal policies. Furthermore, since the end of World war 2 from capital controls of Bretton Woods to rising social welfare states can also be given as examples of this counter movement. In the aftermath of 2008 financial crisis, the current questioning of neo-liberal prescriptions and the logic of markets would verify that another double movement is in preparation.

Throughout this essay in line with above argument while we question the liberal utopia and how Keynesians tried to find remedies, on the last part in Turkish economy the period from 1984-2001 will be evaluated as a practice of liberal, free market utopia. The period in the wake of 2001 crisis, especially the banking and institutional reforms of Dervis era after 2003 can be considered as Keynesian response, since Kemal Dervis was from the World Bank which was questioning the applicability of neo-liberal adjustment programs under the influence of its chief economist Joseph Stiglitz just after the Asian economic crisis (Stiglitz, 2000).

The 2008 Global Crisis Liberal-Keynesian Dispute: Liberal View

As explained before, the reasons for and possible solutions to the deepening global crisis since the collapse of the U.S sub-prime mortgage market have been much discussed among major neo-liberal and Keynesian economists. Before getting into their detailed explanatory models, one can see that although Hayek's followers are still assertive in their arguments, Polanyi-style or radical alternatives to existing market relationships have been largely overlooked in the last five years. In the juxtaposition below, I try to outline the rival thoughts within the process of the evolving crisis in both political and economic arenas.

Current neo-classical economists, in line with the mentality of Hayek's methodological individualism, tend to have a blind spot when it comes to any inherent structural problems within capitalist social relationships, and emphasize instead the exogenous shocks or human-made mistakes as the probable causes of the crisis. Since capitalist markets accurately reflect the behavior of self-interested rational man, and combine this with the *ceteris paribus* assumptions on perfect competition, the power of price signals, and the recurring equilibrium of demand and supply, there cannot exist an internal crisis tendency associated with market economy. So, how do neo-liberals define the emergence of the 2008 financial crisis? Most stressed excessive government intervention in the housing market: CRA and affordable housing policies forced the government-subsidized Fannie Mae and Freddie Mac to underwrite huge amounts of sub-prime mortgages, which in turn fed the housing bubble in the U.S. Wallison further argued that those government subsidies also lowered mortgage lending standards and resulted in increasing numbers of delinquencies (Wallison, 2009). As expected, those defaults diminished the assets of the population, and paved the way for a recession. John Taylor in his endeavor to explain what went wrong in pre-2007 period, argued that series of government actions and interventions paved the way for the crisis and also prolonged it.

According to Taylor, first mistake was treasury's unusually loose monetary policy and loose housing credit guarantees of government agencies like Freddie Mac and Fannie Mae. After the housing boom, Federal Reserve Bank misdiagnosed the problem as liquidity crisis, instead of an uncertainty crisis regarding the value of sub-prime assets. Resulting ad-hoc bail-out packages in mid-2008 and unpredictable terms of the TARP legislation created sharp rises in market uncertainties (Taylor, 2009). For Jeffrey Friedman, the resultant crisis after 2008 was the crisis of politics rather than finance as decades long attempts to create hybrid capitalism through web of regulations failed in 2007. He blamed the government's certain actions and inactions throughout the prior decade, as government intervention into housing markets through its sponsored agencies distort market signals and opened way for moral hazard behavior since most actors did not know the precise role of regulations and its limits over the housing market (Friedman, 2009).

On a different note, Alan Greenspan blamed the emergence of the crisis on the formation of what he called 'irrational exuberance' among banks and investors pertaining to house and related assets prices, which spurred excessive risk-taking on the part of market actors. For example, Ivashina

and Scharfstein pointed out how the widespread and reckless short-term credits to borrowers before the housing price bubble burst made banks vulnerable to bank runs and as an extension, that behavior largely froze up the credit markets during the crisis (Ivashina and Scharfstein, 2010). That behavior was also supported by bank's increasing reliance on off-balance sheets in dealing with securitized mortgages followed by lax regulation of off-balance sheet operations that predictably decreased the capital reserves of subject banks. (Acharya and Richardson, 2009) In the same strand, Erkens and Hung argued that increasingly risky investment strategies undertaken by financial firms and banks prior to crisis stemmed from short-term incentives of shareholders and their disproportionate leverage over the managers of those firms. On the other side, they added that firms with management who were more independent from shareholder pressure were more cautious, thus delved into sub-prime market less. So, one of the most important causes of the crisis was the failed risk management strategies of financial and banking companies. (Erkens, Hung and Matos, 2012; Brunnermeier, 2009). William W. Lang and J. Jagtiani saw the problem as linked to failing risk management strategies of banks and financial institutions, relying on untested risk models which failed to correctly predict the housing downturn (Lang and Jagtiani, 2010).

At worst, in mainstream economics, these repeated bust and boom cycles were interpreted as a common occurrence in the system, a sort of business cycle. Some even argued that these cycles turn out to be useful in the end, since they cleanse the market of unproductive capital and idle capacity. Thus, neo-liberal economists sought out the causes of the crisis in symptoms of capitalist-social relationships. For example, any acceptance of the Hayekian assumption that market prices usually give consumers the best possible information is clearly contradicted by banks' failed risk management strategies. Without any inherent fault in the operation of markets, how could this phenomenon of 'irrational exuberance' ride roughshod over people's common sense? Methodological individualism and bankers' sophisticated mathematical formulae did not provide sound risk management models, as these equations were incapable of questioning either the basic assumptions of their theory or the historical underpinnings of the rise and dominance of financial capital.

Keynesians' View

Although they did not want to fundamentally alter the nature of the market economy, Keynesian economists raised objections to certain assumptions of the *laissez faire* approach. First, they disputed the self-correcting equilibrium of demand and supply forces when faced with the anarchic features of markets and the role of human psychological expectations associated with the trajectory of markets. These uncertainties usually feed unemployment and unused capacities, since investors have no ability to correctly predict the perfect amount of investment that an economy needs at any specific time or in any specific place (Stiglitz, 1993). Beyond a threshold, lack of investment and resulting unemployment create recessions due to lack of demand, a situation which can return to full employment goal and sustainable growth only through monetary and

fiscal intervention by an external source, namely the state (Keynes, 2006). Furthermore, since the days of J. Maynard Keynes, his intellectual followers have had no confidence in the credit and financial markets, since Keynes himself depicted them as casino-style institutions. Thus, they proposed close regulation of financial markets and investment banks. What we understand from these points regarding macro-economics is that Keynesians, through accepting basic promises such as the role of supply and demand, and priority of capital, do not see any inherent problem in the capitalist mode of production. Any associated faults with market economy can be corrected through sound management of aggregate demand, coupled with prudent financial regulation.

As is to be expected, prominent Keynesian economists differ greatly from the neo-liberal school, either in their diagnosis of what caused the Great Recession or the possible remedies for the main problems of the current economy. Paul Krugman from Princeton University was among notable experts who argued that the reason behind the 2008 crisis was the great majority's firm belief in the idea of efficient market hypothesis and its assumptions about the actions of rational investors in the market place. This efficient market thesis largely caused people and experts to overlook the underlying fundamental of economic activity and paved the way to a housing bubble (Krugman, 2009). Krugman further argued that by issuing derivatives and other products, unregulated financial actors like investment banks and hedge funds etc., perpetuated the expanding bubble. The sources needed for the bubble economy were coming from rising East Asian markets, who channeled their excess savings into the US market, coupled with the US federal reserve's low interest rate policy of 1% from the days of the 2001 recession. With the burst in the house price bubble, what lay revealed was the weaknesses of underlying assets, and the resulting reduction of value, to the tune of 13,000,000,000 dollars, opened the way to huge indebtedness and collapse of demand. The effect of this was job losses of 6,000,000, with this rise in unemployment deepening recessionary tendencies in the real economy.

Other Keynesian economist emphasized different causes for the crisis, for Stiglitz, it was the deregulation of banking since 1980's and the increasingly risky behavior undertaken by financial institutions, such as replacing traditional, safe financial instruments (i.e. government bonds) with riskier assets like sub-prime mortgage derivatives that caused the recession after 2008 (Stiglitz, 2009; Lewis, 2013). On other dimension Stiglitz also shared the views of post-Keynesian E. Stockhammer in terms of how rising inequality across advanced economies like US and UK created a demand gap between the rich and the poor. According to Stockhammer, declining share of wages in capitalist economies generally accompanied by rising share for the capital, which in turn feeds a speculative frenzy on risky assets. That situation gradually suppresses the consuming propensity of wage earning population and it eventually decreases the profit margins of firms as collapsing demand accelerated the slump. Banks' behavior of taking too much risk under those conditions only exacerbate the associated downturn as speculative money tends to flow towards financial and more profitable instruments (Stockhammer, 2013; Stiglitz, 2012).

As aforementioned authors pointed out Keynesian strand, like neo-liberals, do not see any inherent crisis tendencies in the capitalist system, they either stressed the deregulation and

reckless behavior of banks or the lack of aggregate demand as main cause of the crisis. Thus, they argued that if these excessive tendencies are curbed through prudent oversight capitalism can return its normal growth path.

Turkey: From Liberal Utopia to Keynesian Regulation

In the final section of this paper, Turkey and its financial sector will be evaluated, as it constitutes a microcosm of these global discussions regarding the role of free markets and regulatory policies on potential crises. As stated above, regulatory reforms and supervision of the Turkish financial sector acted as a buffer to protect the country from the most harmful effects of the 2008 financial crisis, in contrast to the period of the late 90s and early 2000s, when the country suffered deep financial and economic crisis within a relatively short interval. Even with the buffer in place though, the country has had to struggle with structural problems such as high unemployment, persistent inflation, volatile exchange rates and erratic current account balances, all left over from liberal deregulation policies of previous decades. This article now tries to argue that despite the success of Keynesian monetary and regulatory policies in preventing financial sector crisis, the inherent contradictory tendencies of capitalist economy have remained intact, and that Turkey is still standing on the brink of another economic crisis, the tendencies of which would be largely determined by external factors.

From the 1980s to the 2001 Crisis

Turkey's liberalization adventure began just like other underdeveloped countries in the immediate aftermath of the collapse of import substitution (ISM) policies and protected markets of peripheral Fordism. Turkey tried to sustain demand-led growth throughout the '60s and '70s within controlled capital and exchange rate markets, but eventually reached the limits of this strategy when the country's manufacturing and agricultural exports could not bring in sufficient foreign exchange revenues to support the massive requirements of technology spending, infrastructure investments and intermediate capital imports to sustain the ISM strategy (Şenses and Taymaz, 2003). At the same time, rising labour wages and currency appreciation increased the political and economic demands of a rapidly-growing urban population, demands which were responded to hostilely by capital culminating in the September 1980 military coup (Boratav, 1988). That military coup did not just aim to stabilize the security situation in the country, but also to provide a convenient political arena in which to apply a neo-liberal economic stabilization program, a long-desired dream of the country's ruling classes. The resulting IMF-induced structural adjustment program envisaged large social spending cuts, a decrease in agricultural subsidies, trade liberalization, privatization, and gradual but significant depreciation of the currency. The most immediate effect on the banking sector was the lifting of restrictive Central Bank controls, resulting in the emergence of a plethora of private financial institutions collecting deposits from the population on the basis of a Ponzi finance scheme (Boratav,1988). When they

collapsed around the mid '80s, these groups treated the country to its first experience of a neo-liberal savings crisis. This did not spread to the entire economy and the banks were allowed to open foreign currency deposit accounts and enter international transactions after 1984. When this gradual opening of the country's markets to the outside world did not bring the anticipated foreign direct investment, the country decided to engage in a full convertibility and adopt more convenient rules for in- and out-flows of capital. Retrospectively, the IMF- supported program's success in stabilizing the current account balance and reducing inflation was broadly dependent on the export boom of the mid '80s, which in turn was sustained by a massive decline of the share of wage labor in the manufacturing sector (Savran, 2002). In addition, wages in the public and private sectors remained almost frozen throughout the 80s, thanks to the repressive labor and political legislation of the 1982 military junta constitution (Akyüz and Boratav, 2003). Labor's share of total revenues in manufacturing dropped to 20.6% in 1988 from 38% in 1977. The next wave of trade liberalization in the '90s was the dominant class response to declining profitability of the real sector, as the popular pressures of wage demands and requests for increasing freedom for political organizations mounted towards the end of 1989 (Akyüz and Boratav, 2003).

In the tumultuous years of the New World Order during the '90s, Turkey's full liberalization of capital movement was generally expected to bring foreign investment, which could help productive sectors that did not get enough capital because of Turkey's insufficient savings. However, these expectations remained unfulfilled, as neither the regulatory framework of the financial markets nor the general climate of world trade in terms of emerging markets favored positive outcomes for Turkey. In fact, most incoming foreign investments were in the form of portfolio investments (hot money) seeking short-term gains. Yeldan has argued that, rather than comforting the needs of industrial and manufacturing sector, these short-term money flows in and out of Turkey created an unhealthy cycle of dependence for the Turkish economy, in which the growth of inflows proportionally affected consumption and investment while outflows generally engendered high volatility in the exchange rate (Yeldan, 2001). The reason for this was a combination of two factors; growing public indebtedness under persistent high inflation paved the way for arbitrage gains for financial actors as the domestic real interest rates were substantially higher than those of developed markets, and the effects of persistent political instability in the country deriving from a plethora of social conflicts such as the Kurdish issue and unsustainable coalition governments whose average stay in power in the '90s was no more than 1 or 2 years (Yeldan, 2001). Also, in these years growing Islamic opposition and its contestation of the official discourse of Turkish secularism intensified these internecine conflicts in the state and ruling elites. Between 1991 and 2001, Turkey experienced four economic downturns and two of them, in 1994 and 2001, turned out to be severe financial crises. In fact, the downturns in '91, '94, '99 and 2001 all coincided with emerging market crises in the world economy and substantial outflows of foreign currency from the Turkish markets (Seyidoğlu, 2011).

So, in the shallow and volatile conditions of Turkish financial markets, the banking sector positioned itself as the government's main creditor, as successive administrations relieved public deficit problems under high inflation with an increase in the issue of treasury bills. Given

opportunities for the arbitrage gains, banks usually chose to get credit from international markets and supply it to the treasury under excessively high interest rates (Güloğlu-Altınöglu, 2002). This development further exacerbated Turkish banks' dependence on foreign currency and their vulnerabilities to any sudden negative developments in international markets. Any move by the government to lower the interest rates would have caused capital outflows, while the same high interest rates triggered inflationary pressures as the government resorted to printing money. For example, in 1994, the government had to guarantee all deposits in banks to prevent potential bank runs in the country. Eight Turkish banks were taken over by the Savings and Deposit Insurance Fund (SDIF) in the aftermath of 1994 currency crisis (Akyüz and Boratav, 2003).

As indicators of the health of the sector, foreign currency deposits were almost 43% of all deposits in 1999, while 75% of government tax revenues were diverted to repayment of maturing debt on treasury bills. Secondly, the Turkish banking sector ratio of transformation of deposits to credit was low during the decade. Total credits ratio to bank incomes fell from 69% in 1990 to 38% in 2000, which reveals the banking sector's main revenue source to be financing government debt. In those years, the latest research shows, banks had almost no risk management strategies in terms of their portfolio and lacked systematic regulation on that front. A further display of the disarray of the 1990s was the transfer of banking funds to parent corporations without any adequate credit supervision, a transfer facilitated by the lack of regulation in governments' issuing of new banking licenses (Akyüz and Boratav, 2003). Hence, in the 1990s, Turkey's real sector (manufacturing and industry) too were involved in the financing of government debt through excessively high interest rates by their banking associates. Just after the April 1994 currency crisis, the interest rate on treasury bills was around 150% annually. Another corrupt activity in the country's banking and financial sector was shadowy methods of accounting that constantly ignored the effects of high inflation on real bank assets. In other words, throughout the 1990s, although Turkish banks seemed profitable businesses from the outside, their high operational costs and unregulated atmosphere of overall capital market lay in wait as potential triggers of crisis in the country (Öniş, 2003).

In the immediate aftermath of the 1997 Asian crisis, and turmoil in Russian financial markets a year on from that, in 1999 the Turkish economy faced another downturn, this time generally stemming from the lack of capital inflows to balance the financing needs of banks and the treasury. That economic recession forced the government to negotiate another structural adjustment loan with the IMF (Akyüz and Boratav, 2003). The main target of the agreement was to create an exchange rate-based disinflation program to stabilize competitiveness through appreciation of currency. Aside from that, the Central Bank was precluded from printing money against domestic assets. The remainder of the program was traditional IMF demands in terms of privatization, cuts in social spending etc. The first stage of the plan produced some positive results; T-bill interest rates decreased to 38% and capital inflows increased, which strengthened international reserves, even though 90% of the inflows were in form of portfolio investments (Yeldan, 2001). But, as a potential trigger of the eventual crisis, inflation turned out to be a messier issue than expected, since wage demands, increasing rents and rising commodity prices of state-owned enterprises fed

inflationary expectations. In addition to this, newly-established rules of the program to control banking sector reserves and their open foreign currency position limits were never implemented effectively because the internal political, religious and social strife mentioned above prevented any sound and politically powerful management of the economy. The disarray in terms of power was very visible to the financial sector (Akyüz and Boratav, 2003).

In 2000, currency appreciation increased imports by 35% while it spurred on exports by only 7%. Turkey's current account deficit again reached 5% of GDP. In November 2000, a speculative attack on the Turkish Lira stripped away the illusion of stability and the resulting sudden outflow of \$5,200,000,000 worsened the situation of domestic banks with large T-bill portfolios (Yeldan, 2001). These banks, among which the most notorious is Demirbank, tried to find emergency funds and thus increased overnight inter-bank rates. The stock market started to drop and the Central Bank tried to inject liquidity to the system (BDDK, 2009). But in February 2001, with the perfect excuse of a skirmish between the prime minister and president on the economy, a massive outflow of foreign currencies began as T-Bill interest rates shot up 70% and overnight interest rates climbed to 5000%. With more than \$17,000,000,000 left the country, Central Bank had to left to defend the value of the currency and accepted free floating (BDDK, 2009). This financial crisis, while bankrupting a lot of private banks, cost the state around \$53,000,000,000 in solidifying the liquidity positions of these private and public banks. The country experienced a net 8.5% decrease in its GDP, with a 65 % inflation rate. Total GNP dropped 33%. The IMF provided the country with \$18,000,000,000 in total throughout 2001, as unemployment doubled, with the addition of 1.5 million newly- unemployed, and industrial production almost came to a halt (Yeldan, 2001). The population's purchasing power also declined to almost two-thirds of pre-crisis levels. When the coalition government decided to call an early election at the end of the year, Turkey's experiment with the unregulated capital markets and banking sector reached its limits. Given IMF experiences during the Asian and other emerging market financial crises, it was obvious that the liberal utopia of the self-correcting market was an illusion and could no longer be continued in Turkey in its pure form.

Post-2001 Years, Turn to Regulation of Finance

In the wake of this severe financial and economic crisis, the IMF and Turkish authorities agreed to submit management of the economy to technocrat Kemal Derviş, a veteran World Bank official, who declared an anti-inflationary re-stabilization program. Between 2001 and 2005 this program aimed first at a restructuring of the financial sector and liberalization, accompanied by regular neo-liberal targets such as increasing budget surplus after interest payments, raising indirect taxes, and reducing social spending (Öniş, 2003). Central Bank independence was strengthened, and with Law 4491, the Banking Regulatory and Supervision Agency (BRSA) was founded, with one of its functions being control of the deposit and savings insurance fund. Other regulatory agencies that were formed at the time were the Board of Competition, the Energy Market Regulation Board and the Public Bidding Board (Akyüz and Boratav, 2003). In the instigation

of these changes, one may say that it was not only the failure of unfettered markets that played a role, criticisms of experts like Stiglitz, Krugman, and some people in the IMF of the precarious situation that unregulated capital movements engendered in the underdeveloped world also influenced events and decisions.

On the political side of management of the crisis, with the 2002 election victory of Islamist AKP (Justice and Development Party), Turkey's political landscape reached some kind of reconciliation among competing forces. While the secular metropolitan bourgeoisie accepted the legitimacy of an Islamist government, AKP in turn soothed reservations about itself by discarding much of the anti-western and radical economic rhetoric of its predecessor, the Welfare Party. On another plane, the political system stabilized in the absence of a strong Islamist opposition. Moreover, thirty years of a repressive labor regime pretty much crippled any organized working class resistance to the crisis or these new reform agendas. AKP also managed to anchor the country to the EU negotiation process and a new democratization process. IMF and EU support, coupled with the ongoing low interest rate policies of US Federal Reserve, benefited the country with an unprecedented glut of foreign funding. In terms of portfolio investments and foreign direct investment, Turkey surpassed all its previous records. We may argue that the same savings glut that Krugman saw as the reason for the 2008 financial crisis in the US helped Turkey to re-balance its economy in the aftermath of the 2001 crisis (Öniş, 2009).

Banking Sector Reforms

Immediately after the 2001 crisis, the newly-established BRSA began its job of restructuring. 28,700,000,000 liras were transferred to public banks to strengthen their balance sheets, while their operational tasks in the sector were redefined in order to decrease political patronage (BDDK, 2009). Twenty-five private banks were transferred to DSIF with their assets and these banks were re-consolidated into six stronger banks. It emerged that most of these private banks vaults had been hollowed out by their major shareholders. BRSA decreased all bank branches to 33% of pre-crisis levels and at the same time increased bank branch supervisions (BDDK, 2009). It greatly increased supervisory agent numbers across the sector, while providing legal and technical support to bank managers. In terms of reforms of management, in addition to emphasizing risk management strategies and stress tests, BRSA made balance sheets and managements of banks more transparent. Licensing rules for the opening of new banks became much more restrictive (BDDK, 2009). Offshore banking was tied to strict BRSA supervision. Inflation adjusted accounting standards were adopted. Other regulatory reforms following these were supervision of credit enlargement within defined risk limits, forbidding the existence of out-of-balance sheets funds, and transforming all derivative, swap, or future options transactions into credit transaction accountable to Central Bank reserve requirements (BDDK, 2009).

In the aftermath of the crisis years, the Turkish economy stabilized with the support of EU anchor, international support from institutions like the IMF and the WB, and because of the

existence of relatively easy money that flowed into Turkey throughout the US housing boom years. Chinese and American quantitative easing policies after the 2008 crisis further contributed to the economic development of Turkey. Although there are numerous problems pertaining to this growth strategy, other than the crisis year of 2009, Turkish GDP numbers showed a stable pattern. Turkish interest rates, inflation numbers and credit growth have all displayed positive signs since 2002 (BDDK, 2009). The disinflationary program that aimed to suppress foreign exchange rates was a success, since inflation dropped to single digits after 2005 from over 30% in 2002. This event, coupled with the political stability of these years, (Turkish public debt ratio to GDP decreased to 39%) created the perception among the public that the rule of AKP was the sole reason for these positive developments (Kibritçioğlu, 2007).

Even after the 2008 crisis, in the banking sector we see a sound financial industry, especially compared to Western banks. Turkish bank numbers and their branches have been reduced and employment turnovers stabilized, the transformation of deposits to credit has quickened, while the share of credits in total transactions of banks increased to 50% during these years. Profitability rates of the financial sector have been reinvigorated, from minus levels in 2001 to 12% in 2005 (BDDK,2009). Also, due to strict BRSA regulations on derivatives and Turkish banks' offshore fund transactions, the country's banking system did not involve itself in either credit swaps or sub-prime mortgage markets throughout the booming period of these debt instruments. Two other positive issues that protected Turkish banking from harmful effects of the crisis were the relatively modest ratio of foreign currency debts of the country's banks, and the higher capital adequacy ratio of Turkish banks, which was around 18%, compared to 11-12 % rate of European banks. Then one may assert that the Keynesian-style macro-economic regulations of the financial sector yielded good results, and potentially saved the country from the turmoil of another potential crisis during the 2008-09 disaster (Öniş, 2009).

So, the remaining question is whether these partial regulatory policies of Keynesianism in the financial sector have mostly eradicated the potential sources of crisis in the Turkish economy. In the last part, I will try to show that the answer is no, and that the country could be brought to a brink of a crisis at any time due to the structural problems inherent in capitalist growth.

Potential Triggers for Crisis

The important problematic issue for the Turkish economy and its current growth strategy is currency appreciation. In a disinflationary program that chooses the exchange rate as the nominal anchor, exchange rate stability is a sign to potential investors that the country is a good place for investment. However, the Turkish lira began to appreciate against foreign currencies immediately after the program's implementation and as a result, in 2004 Turkish imports of consumption goods skyrocketed, with 108% annual growth accompanied by a current account deficit problem (Trading Economics, 2014). Since 2002, trends in the increase and decrease of current deficit numbers were positively correlated with those of import growth. For example, in 2009, when

the global crisis and outflow of funds from Turkey negatively affected economic growth, Turkish imports registered a sharp decline. Another controversial point regarding currency appreciation is its impact on domestic industries' competitiveness. Uras wrote that Turkish industry and manufacturing is greatly dependent on intermediate commodity import. Value added numbers show that in big industrial branches like auto and machinery production, every 100 TL worth of goods involved around 88 TL imported value (Uras, 2014) Therefore Turkish manufacturing has a very low base of added value in production, which may cripple efforts to break this vicious circle between rising growth and rising current deficits. Turkey's current deficit ratio to GDP is just behind that of crisis-torn Greece in the OECD. In the same research, it was noted that only 3.7% of Turkish exports involved high technology production, while the same number for the European average is around 19 % (Uras, 2014).

These processes also reveal the tendency of cheap foreign goods to negatively affect Turkish employment. With its relatively low technology intensive and low value added manufacturing capacity, Turkey's employment distribution across different sectors is mainly concentrated in the service sector and agriculture, 35 % and 23% respectively (Sönmez, 2013). Industry and manufacturing's share in the distribution has been stagnant for the last decade, at around 16% of the work force. One may add the significant effect of IMF program privatization policies to these high unemployment patterns, since in the last three decades, the public sector has refrained from using its employment-creating power due to the ideological dominance of privatization within the economic establishment. These trends then largely explain why the Turkish unemployment rate has stubbornly fluctuated between around 10-12% throughout the last decade (Sönmez, 2013). Even in high growth rate (9%) years like 2011, the unemployment rate did not drop to under 9%. If we couple Turkey's workforce participation rate of around 52%, lower than most of its rivals, with a persistent 19-20% youth unemployment rate, it may be argued that this model of production and distribution patterns is pregnant with numerous social problems.

The last important issue in Turkey is the stubborn inflationary pressures that the country faces despite the so-called success of the last decade's disinflationary programs. Inflation, though it dropped to 5.2 % around 2005, has shown itself to be a persistent feature in more recent years (Uras, 2014). Each time the country has entered a high growth pattern, inflation has ticked upward. One of the main reasons for this is the lack of savings and sources of investment within the country. Turkey's savings rate was around 12 % in 2012, a figure substantially lower than the European average, so any additional need for foreign currency means an upward move for Turkish inflation (Colombo, 2014). For example, in just the first third of 2014, inflation reached 5% in total, largely as a result of the latest exchange rate rises. It is also easy to see that persistent inflation has brought with it skewed wealth distribution patterns, since the country is in the top three in terms of inequality index of OECD (OECD, 2014). Any potential economic crisis stemming from current deficit or external shocks that trigger higher inflation will also increase political and social instability in Turkey. Hence, the three related issues of current deficit, high unemployment and sticky inflation run as a thread through economic life in Turkey, and are

still with us as potential sources of crisis in an external shock situation. The financial and partial regulatory policies of Keynesians have so far failed to totally eradicate them.

Also on the issue of politics and its relationship with economy in the country, Rodrik argued that AKP governments alleged accomplishments like huge per capita growth rates after 2003 is largely a myth since any consideration of inflation adjusted per capita income growth rates indicated only %46, which was dismal compared to other emerging market statistics (Brazil, India, Russia, Poland). So according to Rodrik, Turkey could not even use those chances of savings glut just before the 2008 financial crisis as most of those foreign flows diverted to construction and other low value added sectors and could not radically alter the production patterns of the country (Rodrik, 2015).

On a different take, Buğra and Bedirhanoglu argued that gradually the difference between modern bourgeois form of state and the AKP rule has been emerging as the Erdoğan and his circle increasingly resort to politics of clientelism in distribution of state resources. For example, the regulations that design the public procurement and bidding processes were changed more than hundred times during party's rule (Buğra, 2015). Buğra further added that this soaring symbiosis between the part of the private sector and the AKP created what she called a rift between what big industrialist groups like TUSİAD envisioned when they supported the party's neo-liberal agenda earlier and the supposed Islamization of politics that those close to Erdoğan's inner circle demands. Bedirhanoglu thought that the religion became a means or a convenient tool in continuation of this clientelistic link (Bedirhanoglu, 2015). It seems like these two authors agreed that typical bourgeois rule demand a more autonomous sphere for economic activity and state should be more neutral towards the competing social groups under Turkish neo-liberalism. EU agenda of the ruling circles in mid-2000's largely planned a more technocratic management of economy and fast adaptation to EU standards. But in these days AKP and Erdoğan's personal style which reduces the independence of judiciary and press, and vocal calls for an end to parliamentary system rendered the country more vulnerable to political and economic shocks as the country's growth strategy depends on the continuous flow of foreign funds. So, the events of last three four years did not help to promote the stability picture that the ruling party tried to create

Conclusion

In the wake of the 2008 Great Recession, the main pundits of political economy did not, as expected, engage in any ontological and historical critique of the dominant relationships, but tended to confine the controversy to the liberal-Keynesian framework. However, this framework, while revealing the insufficiency of markets in controlling the excesses of financial actors, has failed to find a proper long-term stabilizer for the future of capitalism

As a microcosm of that dispute, my research on the Turkish financial sector drew comparisons between two financial crises, 2001 and 2008. This research clarifies the fact that Keynesian

policies of government intervention in and regulation of financial activities were superior to the almost utopian attitudes of neo-liberals. The Turkish economy and financial sector entered the 2001 crisis as a result of almost entirely free and unregulated markets, and turned to Keynesian-style regulatory policies immediately afterwards to repair the destruction done. Therefore, the almost intact and unscathed condition of the country's financial system after the 2008 global crisis surely points to the aforementioned superiority of the Keynesian method.

However, in the final analysis, and despite initial success, years after the 2008 crisis the Turkish economy and society are still in the grip of structural problems of capitalist markets. As recounted above, these are chronic high unemployment, vast current account deficits and its associated problems in foreign exchange parities, and persistent inflation. These factors may be triggers for a social or economic crisis at any time and render the country especially vulnerable to external shocks originating in international markets. Hence, it is obvious that Keynesian solutions are not enough to make the system crisis-free. What they fail to consider is that the capitalist mode of production is structurally embedded in the social relations of respective societies, i.e. they fail to see that it is futile to separate economics from politics. Without an ontological and historical critique of our present system, as Marx and Polanyi undertook in earlier times, we cannot find definite answers to the crisis-prone nature of market economy. Thus, there is an international need for a radical alternative as a potential solution, although the feasibility of such an alternative greatly depends on the deliberation and conscious intervention of human societies into our history.

References

- Acharya, V. & Richardson, M. (2009). "Causes of the financial crisis". *Critical Review*, 21(2-3), 195-210.
- Akyüz, Y. & Boratav, K. (2003). "The making of the Turkish financial crisis". *World Development*, 31(9), 1549-1566.
- Balkan, N. and Savran, S. ed., (2002). *The Ravages of Neo-liberalism: Economy, Society, and Gender in Turkey*. New York: Nova Publishers.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (2009). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. [online] Ankara: BDDK Döküman Merkezi.
- Available at: http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/raporlar/calisma_raporlari/7378krizden%20%C4%B0stikrara%20t%C3%BCrkiye%20tecr%C3%BCbesi.pdf
- Bedirhanoglu, P. (2015), "Corruption and State under the AKP Rule in Turkey: Retreat from the Modern Bourgeois State?" *Centre for Policy Analysis and Research on Turkey*, 4 (5) pp.35-44.
- Available at: <http://researchturkey.org/?p=8817>
- Boratav, K. (1988). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985 (Vol. 1)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Colombo, J. (2014). *Why the Worst Is Still Ahead for Turkey's Bubble Economy*. [online] Forbes.
- Available at: <https://www.forbes.com/sites/jessecolombo/2014/03/05/why-the-worst-is-still-ahead-for-turkeys-bubble-economy/#79e924794145> [Accessed 15 May 2015].
- Brunnermeier, M. & Pedersen, H. (2009). "Market liquidity and funding liquidity". *Review of Financial Studies*, 22(6), 2201-2238.
- Buğra, A. (2015). *Prof. Dr. Ayşe Buğra: Türkiye'de bugün din, ekonomik modelin ilişki sermayesi*. [online] T24.
- Available at: <http://t24.com.tr/haber/prof-dr-ayse-bugra-turkiyede-bugun-din-ekonomik-modelin-iliski-sermayesi,287342> [Accessed 15 May 2015].
- Erkens, D., Hung, M. & Matos, P. (2012). "Corporate governance in the 2007–2008 financial crisis: Evidence from financial institutions worldwide". *Journal of Corporate Finance*, 18(2), 389-411.
- Friedman, J. (2009). "A crisis of politics, not economics: complexity, ignorance, and policy failure". *Critical Review*, 21(2-3), 127-183.
- Güloğlu, B. & Altunoğlu, E. (2002). "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27, 111-140.
- Ivashina, V. & Scharfstein, D. (2010). "Bank lending during the financial crisis of 2008". *Journal of Financial Economics*, 97(3), 319-338.
- Keynes, J.M. (1925). "Am I a Liberal", *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Vol 9. London: St Martin's Press.
- Keynes, J.M. (1963). *Essays in Persuasion*. London: WW Norton & Company
- Keynes, J. M. (2006). *General theory of employment, interest and money*. New Delhi: Atlantic Publishers & Dist.
- Kibritçioğlu, A. (2007). *Türkiye'deki Hükümetlerin Makroekonomik Performanslarının Bir Karşılaştırması, 1987-2007*. MPRA Paper No: 3962. [online] Munich Personal RePEc Archive.
- Available at: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/3962/1/MPRA_paper_3962.pdf [Accessed 15 May 2015].
- Krugman, P. (2009). *Revenge of the Glut*. [online] New York Times.
- Available at: <http://www.nytimes.com/2009/03/02/opinion/02krugman.html> [Accessed 15 May 2015].
- Lang, W. & Jagtiani, J. (2010). "The mortgage and financial crises: The role of credit risk management and corporate governance". *Atlantic Economic Journal*, 38(3), 295-316.

- OECD (2014). World Outlook Report. Available at: <http://www.oecd.org/eco/outlook/economicoutlook.htm> [Accessed 15 May 2015].
- Öniş, Z. (2003). "Domestic Politics versus Global Dynamics: Towards a Political Economy of the 2000 and 2001 Financial Crises in Turkey". *Turkish Studies*, 4(2), 1-30.
- Öniş, Z. (2009). "Beyond the 2001 financial crisis: The political economy of the new phase of neo-liberal restructuring in Turkey". *Review of International Political Economy*, 16(3), 409-432.
- Rodrik, D. (2017). Turkish economic myths. [Blog] *Dani Rodrik's weblog: Unconventional thoughts on economic development and globalization*. Available at: http://rodrik.typepad.com/dani_rodriks_weblog/2015/04/turkish-economic-myths.html [Accessed 15 May 2015].
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston: Beacon Press.
- Şenses, F. & Taymaz, E. (2003). "Unutulmuş bir toplumsal amaç: Sanayileşme ne oluyor? Ne olmalı? In Köse A., Şenses F. and Yeldan E. (eds.), *İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar*, İstanbul: İletişim.
- Seyidoğlu, H. (2003). "Uluslararası mali krizler, IMF politikaları, az gelişmiş ülkeler, Türkiye ve dönüşüm ekonomileri". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2) Available at: <http://openaccess.dogus.edu.tr:8080/xmlui/handle/11376/537> [Accessed 15 May 2015].
- Skidelsky R. (1992) *John Maynard Keynes: Volume 2: The Economist as a Saviour, 1920-1937*. New York: Penguin.
- Sönmez, M. (2013). Gerçek işsizlik yüzde 20, işsizler 6 milyon!... [Blog] *Mustafa Sönmez*. Available at: <http://mustafasonmez.net/?p=3879> [Accessed 15 May 2015].
- Stiglitz, J. (2000). *The Insider*. [online] New Republic. Available at: <https://newrepublic.com/article/61082/the-insider> [Accessed 15 May 2015].
- Stiglitz, J. (2009). *The financial crisis of 2007-2008 and its macroeconomic consequences*. [PDF] Available at: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan033508.pdf> [Accessed 15 May 2015].
- Stiglitz, J. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. London: Penguin UK.
- Stockhammer, E. (2013). "Rising inequality as a cause of the present crisis". *Cambridge Journal of Economics*, 39 (3), 935-958.
- Taylor, J. B. (2009). Economic policy and the financial crisis: an empirical analysis of what went wrong. *Critical Review*, 21(2-3), 341-364.
- Trading Economics. (2014). *Turkey Current Account to GDP*. [online] Available at: <https://tradingeconomics.com/turkey/current-account-to-gdp> [Accessed 15 May 2015].
- Uras, G. (2014). Satılan her 100 otoda yerlinin payı 33'ten 25'e düştü... *Milliyet*. [online] Available at: <http://www.milliyet.com.tr/satilan-her-100-otoda-yerlinin/ekonomi/ydetay/1849141/default.htm> [Accessed 15 May 2015].
- Yeldan, E. (2001). On the IMF-Directed Disinflation Program in Turkey: A Program for Stabilization and Austerity or a Recipe for Impoverishment and Financial Chaos? Available at: http://www.networkideas.org/featart/dec2001/Erinc_Yeldan.pdf [Accessed 15 May 2015].

Smith'te Tutarlılık Tartışması Bağlamında Görünmez El Metaforu ve Kendiliğinden Doğan Düzenin İktisat ve Toplum Açısından Önemi

In the Context of Consistency Discussion in Smith, The Invisible Hand Metaphor and The Importance of Spontaneous Order in Terms of Economics and Society

Hakan Gökhan GÜNDOĞDU*

Öz

Çalışmada, sermaye birikim sürecine bağlı olarak mal ve hizmetlerin üretilmesi ile birlikte ekonomi politişin ortaya çıkışı ele alınmaktadır. Ekonomi politişin tanımlanması ile bölüşüm ve birikim arasındaki bağlantıların çözümlenmesinde, Smith'in etkisi de açıklanmaktadır. Buna ek olarak, Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliği* adlı eserlerinin çelişki yerine tutarlılık içerdiği görüşü değerlendirilmektedir. Smith *Ulusların Zenginliği* eserinde piyasa ve politik süreci birlikte ele almaktadır. Bu sebeple, söz konusu eserle ekonomi politişin temellerinin atıldığı ifade edilmektedir. Diğer yandan, Smith *Ahlaki Duygular Kuramı* eserinde ahlak felsefesini değerlendirmektedir. Bu eserde, toplumsal yaşamı etkileyen ahlaki fayda ve etik gibi kavramların önemi üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada İskoç Aydınlanması düşünürlerinin aklın yerine duyguyu merkeze alması ve daha sonra Smith'te duygusal rasyonaliteye yönelimin tutarlılık içinde gerçekleştiği ifade edilmekte ve de bu düşünürlerde *sempati* kavramına doğru yönelme olduğu vurgulanmaktadır. İskoç Aydınlanması düşünürlerinden biri olan Smith, insanların toplum içerisinde kabul edilme, beğenilme ve saygınlık kazanma isteklerini *sempati* kavramı ile açıklamaktadır. Ayrıca Smith, *sempati* kavramı ile etik değerler arasında bir ilişki olduğundan bahsetmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada İskoç Aydınlanması düşünürleri tarafından *sempati* kavramının toplumsal ve etik açıdan da nasıl değerlendirildiği açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra, Smith'teki kendiliğinden doğan düzen ile görünmez el metaforunun Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eseri ile bütünlük içerdiği görüşü tartışılmaktadır. Smith, kendiliğinden doğan düzen fikri ile insanların ticari toplum içerisinde kendi çıkarlarını gözetmesi ve bunun sonucunda kolektif bir gelişimin sağlanabileceğini iddia etmektedir. Kendiliğinden doğan düzende, insanlar arasında piyasa ortamında alışveriş ve iş birliği söz konusudur. Diğer açıdan, Smith görünmez el metaforu ile toplumsal faydanın en üst düzeye çıkabileceğinden bahsetmektedir. Ayrıca, görünmez el metaforu hem piyasa hem de toplumsal açıdan dengeyi sağlayan bir araç ve düzenleyici güç işlevine sahiptir. Bu çalışma, Smith'in görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen ile ilgili açıklamalarının iktisat ve toplum açısından nasıl bir öneme sahip olduğunu tartışmaktadır. Çalışmada, Smith'in görünmez el metaforunun, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eseri ile açıklanabileceği savunusu

* Arş. Gör. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hakan.gundogdu@marmara.edu.tr

üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte, *Ahlaki Duygular Kuramı*'ndaki *sempati* ilkesi, *Ulusların Zenginliği*'nde rekabet duygusuna, alıcının ve satıcının bulunduğu iktisadi hayata atıfta bulunmasının tutarlı bir şekilde gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı Smith'in görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin ve de genel anlamda iktisat, toplum ve ahlak üzerine düşüncelerinin birbirleriyle bağlantılı olup olmadığının ortaya çıkarılması ve tartışılmasını içermektedir. Çalışmanın sonucu olarak, Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliği*'nde, iktisat ve ahlaki davranışı bütünleştirme idealine yönelmesi durumu meydana gelmiştir. Ayrıca genel olarak, İskoç Aydınlanması düşünürlerinin çıkarıcı akıl yerine ahlaki değerlere olan referansı ve ekonomi politığın Smith'le gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Politik, Görünmez El Metaforu, Kendiliğinden Doğan Düzen, Ahlaki Duygular Kuramı, Ulusların Zenginliği.

Abstract

This study, deals with the emergence of political economy along with the production of goods and services depending on the capital accumulation process. The Smithian impact in resolving the link between the definition of political economy and distribution and accumulation shall be explained. Moreover, the view that Smith's works titled *The Theory of Moral Sentiments* and *The Wealth of the Nations* contain consistency rather than inconsistency are evaluated in the study. Smith deals with the market and political process in his work titled *The Wealth of the Nations*. Therefore, it is expressed that the bases of political economy have been established by his work. Moreover, Smith evaluates the moral philosophy in his work titled *The Theory of Moral Sentiments* which focuses on the importance of concepts like utility and ethics. Accordingly, that the thinkers of Scottish Enlightenment focus on emotions instead of mind and then Smith's tendency towards emotional rationality realized in consistency are expressed and that these thinkers are turning towards the concept of *sympathy* is emphasized in this study. Smith, one of the thinkers of Scottish Enlightenment, attempted to describe the desire of people to be accepted, adopted and esteemed in society by the concept of *sympathy*. Furthermore, Smith mentions that there is a relationship between the concept of *sympathy* and ethical values. In this context, this study explains the assessment of the concept of *sympathy* from a social and ethical point of view by the thinkers of Scottish Enlightenment. In addition, it is argued that the idea of spontaneous order and the invisible hand metaphor in Smith have integrity with Smith's *Moral Sentiments Theory*. Smith, with the idea of spontaneous order, claims that individuals are pursuing their self-interest in the commercial society, as a result, a collective development can be achieved by this way. In the spontaneous order, there are cooperations and exchanges in the market among people. On the other hand, Smith expresses that public good will reach the highest level with the invisible hand metaphor. Besides, the invisible hand metaphor is an instrument which balance both market and society that has the function of regulatory force. This study, discusses the importance of Smith's invisible hand metaphor and spontaneous order for economy and society. In the study, it is emphasized on the argument that Smith's invisible hand metaphor can be explained with work titled *The Moral Sentiments Theory*. Nevertheless, it is evaluated that the principle of *sympathy* in *The Moral Sentiments Theory* is referred to the sense of competition in *The Wealth of the Nations* and the economic life of the buyer and the seller is realized in a consistent way. In this context, the purpose of the study is to reveal and discuss whether Smith's invisible hand metaphor and the idea of spontaneous order and also his ideas on economics, society and morality in general are linked to each other or not. As a consequence of the study, it is stated that Smith had tendency toward the ideal of integrating economics and moral behavior in *The Theory of Moral Sentiments* and *The Wealth of the Nations*. Moreover, in general, that the Scottish Enlightenment thinkers referred to moral values rather than to the self-interested reason and the discipline of the political economy has developed with Smith is manifested.

Keywords: Political Economy, The Invisible Hand Metaphor, Spontaneous Order, The Theory of Moral Sentiments, The Wealth of Nations.

Giriş

Ekonomi politiğin ortaya çıkmasında, Avrupa'da feodalizmin etkisini kaybetmeye başlaması ve akabinde toplumun yeniden örgütlenmesi ile birlikte piyasa ilişkilerinin giderek kendini hissettirmeye başlaması önemli rol oynamıştır. Ekonominin ön plana çıkması esas olarak, zenginliği kazanmanın "ev"e baskın gelmesi ve zenginlik ölçütünün altın ve gümüş gibi paraya dayanmaya başlaması ile gerçekleşmiştir. Parayı (zenginliği/serveti) elde etmenin yolu hem meslek olarak ticaretin artırılması hem de istihdam, iş bölümü ve sermaye birikimi gibi değerlerin ortaya çıkması ile birlikte ağırlık kazanmıştır (Üşür, 2003, s. 215-216).

Ekonomi politik kavramsal açıdan, ekonomik yapılanmayla birlikte politik, toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki ilişkiler bütünü olarak ele alınmaktadır (Golding ve Murdock, 1997, s. 66). Ekonomi politiğin ortaya çıkmasıyla birlikte, bireylerin ihtiyaçları ve taleplerini karşılayan mal ve hizmetlerin üretilmesinde ve dağıtılmasında meydana gelen değişimlerin araştırılması ve açıklanması gerektiği anlayışı ağırlık kazanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ekonomi politik, ekonominin temel değişkeni olan servetin oluşumu ve dağılımı üzerindeki etkileşimi açıklamaktadır (Altan, 2013, s. 5). Bu bağlamda ekonomi politik, tarihselliğe, değişmeye ve evrime yönelik bir bakış açısının bir ürünüdür. Kapitalizmin işleyişinde ve temelinde yer alan rekabet, değişme ve dalgalanma süreçleri göz ardı edilmemesi gereken bir olgudur. Bu yüzden, ekonomi politik bilimi, sermaye birikim sürecinin dinamik, çelişkili, çalkantılı ve bunalımlarla dolu bir süreç olduğu gerçeğini dikkate alarak sosyal bilim olma özelliğine atıfta bulunmaktadır. Çünkü ekonomi politiğin temel ilgi odağı; üretim, sınıfsal ilişki, etkileşim, gerilim ve çatışmaların yanı sıra insanın özünün nesneleştiği sosyal bir süreç olmasıdır (Özel, 2012, s. 38).

Diğer yandan, ekonomi politik ile ilgili gelişmeler 17. yy'dan itibaren Tanrı dışılıktan, bireyin esas aktör haline gelmeye başladığı aklın egemenliğine geçiş süreciyle birlikte yumuşak ve kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu geçiş döneminde, Descartes ve Spinoza'nın çalışmalarında görülen önceden tasarlanmış Tanrısal düzenden, inşa edilebilir ve yeni insanın (aydınlanma düşüncesinin etkisi ile) ön planda olduğu düzene doğru bir değişim ve gelişim süreci yaşanmıştır. Bireyin bu denli ön plana çıkması ile birlikte ekonomi politik bilimi ortaya çıkmıştır (Sarfati, 2010, s. 11-22). Ekonomi politikle ilgili ilk sistematik çalışma, Smith'in *The Wealth of the Nations (Ulusların Zenginliği)* eseri olarak ifade edilmektedir (Campbell, 1971, s. 15). Çünkü Smith, bu eserinde ekonomi politiğin temellerini açıklamaktadır. Smith'e göre ekonomi politik; piyasa ve politik süreci içeren bir yaklaşım içerisinde ele alınmalıdır (Yay, 2010, s. 79). Bununla birlikte, ekonomi politik bilimi J.S. Mill'in *Principles of Political Economy (Ekonomi Politiğin İlkeleri)* adlı kitabında; kendine özgü, diyalektik ve kesinliği olmayan bir bilim olarak tanımlanmaktadır (Mill, 2009). Buna karşılık, iktisat bilimi, yetersiz kaynaklar ile sonsuz ihtiyaçların karşılanmasının nasıl olacağı ve ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağıyla ilgilenmektedir (Kılıçaslan, 2012, s. 23). Bu bağlamda, iktisat biliminin sistematik bir biriktirme ve sermaye oluşturma gibi kesin kanunları olması onu ekonomi politik biliminden ayırmaktadır.

Ekonomi politiğın ortaya çıkmasında, Smith'in *Ulusların Zenginliğı* adlı eseri önemli olmakla birlikte, Smith'ten önce Spinoza'nın da ekonomi ve politikle ilgili düşünceleri bulunmaktadır (Wagener, 1994). Buna göre, Spinoza felsefesinde insan, iktisat biliminde var olan bilinçli çıkar gütmeye ve rekabet etmeye yerine duygulanışlara (*affects*) ve onların karşılıklı-anlık taklit edilmelerine önem vermektedir (Sarfati, 2011). Varlığın özü ve isteğı olan *conatus*, bireyde salt çıkara göre hareket etmenin yerine üzüntü ve neşeye veren duygulara yönelmektedir (Smith, 2005; Kisner, 2010; Lord, 2010). Spinoza'ya göre, duygulanışların getirdiğı tutkuların çeşitliliğı ve karmaşası içinde bireylerin atacağı adımları kesin çizgiye koymak ve belli kalıplara sıkıştırmak doğru değildir. Çünkü Spinoza düşüncesinde neşeyi ve mutluluğı arayan insan, diğeri insanlara taklit yoluyla duygudaşlık oluşturmaktadır. Spinoza'ya göre, duyguların taklit edilmesi salt çıkar ve rekabet amaçlı olmaktan ziyade diğeri insanlar gibi duyumsama yoluyla gerçekteşmektedir (Sarfati, 2011, s. 128-130). Duyguların insan doğasındaki bu önemi, Spinoza'dan sonra İskoç Aydınlanması düşünürlerinden özellikle Hume ve Smith'in de kullandığı bir araç olmaktadır. Spinoza'nın *conatus* kavramı ile vurgulamak istediğini, *sempati* (*sympathy*) ilkesiyle Hume ve daha sonra Smith'te devam ettirmekte ve birbirlerini tamamlayarak aşma durumları söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, Smith'te duygusal rasyonaliteye yönelimin tutarlılık içinde gerçekteştiğı ve Smith'in düşünce sisteminde iki eserinin (*Ahlaki Duygular Kuramı ve Ulusların Zenginliğı*) çelişki olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır. Bunun yanında, görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin ve de genel anlamda iktisat, toplum ve ahlak üzerine düşüncelerinin birbirleriyle bağlantısı ve bütünlüğü tartışılmaktadır. Aşağıda, Smith'in ekonomi politiğının genel özellikleri ifade edilmektedir. Daha sonra, İskoç Aydınlanması düşünürleri ile Smith'in ekonomi politiğı arasındaki bağlantı ele alınmaktadır. Son olarak, Smith'te görünmez el metaforu ile kendiliğinden doğan düzen tartışmaları ve de Smith'in iki eserinin (*Ahlaki Duygular Kuramı ve Ulusların Zenginliğı*) tutarlılığı tartışmaları yapılarak değerlendirilmedi bulunulmaktadır.

Smith'in Ekonomi Politiğı ve Temelleri

Smith bölüşüm ile birikim arasındaki bağlantıları çözümleyerek, ekonomi politiğı tanımlamıştır. Smith'teki birikim olgusu, ulusal servet artışının gerekli koşulu olarak ifade edilmektedir (Smith, 2008). Smith ile birlikte ekonomi politiğın tanımı daha açık bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır (Sarfati, 2010). Buna göre, Smith'in ekonomi politik tanımı genel olarak şu şekilde özetlenebilmektedir:

“Devlet adamı veya kanun yapıcıya ait bir bilim dalı olduğı düşünölen ekonomi politik, iki farklı hedef önerir; birincisi halk için bol miktarda gelir veya geçimlik imkânı sağlamak veya daha doğrusu onların kendileri için böylesi bir geliri veya geçimlik sağlamalarını mümkün kılmaktan ve ikinci olarak da devlete veya ulusa kamu hizmetlerinin yapılmasını sağlayabilecek bir gelir temin etmektir. Ekonomi politik hem halkı, hem de hükümdarı zenginleştirmeyi önermektedir” (Smith, [1776], 2008, s. 139).

Smith'in ekonomi politikle ilgili bu tanımında, birkaç hususu belirtmek gerekmektedir. Öncelikle, ekonomi politiğin bir bilim dalı olarak, Smith ile birlikte kalıcı hale geldiği ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak; “*ekonomi politik, hem halkı hem de hükümdarı zenginleştirmeyi*” temel aldığına göre, günümüz terminolojisinde açıklandığında, hem iktisat teorisini ve hem de iktisat politikasını içinde barındırma özelliği taşımaktadır. Bunun yanında, bu tanım ile birlikte daha sonraları iktisadın kurucusunun Smith olarak değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat bir bilim ve sanat olarak ekonomi politik, yine günümüz terminolojisiyle açıklandığında, pozitif ve normatif unsurları, olan ile olması gerekeni ya da gerçek yargılar ile değer yargıları ayrımını tam olarak gerçekleştirilmemiştir. Bu ayrımın Smith'te olmayışının başlıca sebebi ise pozitivistizm karşı ahlak felsefecisi olan görüşünü sürdürmesidir (Üşür, 2003, s. 223).

İskoç Aydınlanması düşünürlerinden Smith, bir yandan ekonomi politiğin temellerini ortaya koyarken diğer yandan da teolojik öğretilere karşı bir ahlak felsefecisi olma özelliği taşımaktadır. Smith, 1759 yılında yayınlanan *The Theory of Moral Sentiments (Ahlaki Duygular Kuramı)* adlı eserinde, Newton gibi doğayı ve evreni kapsayan bilimsel ve mekanik bir sistem arayışındadır. (Raphael, 2014, s. 9). Ayrıca Smith, söz konusu eserinde Newton gibi genel bir sistem oluşturma ve bu sistemin topluma nasıl kazandırılabilceğine cevap aramaktadır (Campbell, 1971, s. 21). Smith, ahlak felsefesi üzerine olan bu eserinde; insan doğasının gerçekleri ile toplumu ve toplumsal yaşamı etkileyen ahlaki fayda, etik ve estetik gibi alanların önemini vurgulamaktadır (Macfie, 1967, s. 17). İskoç Aydınlanması düşünürlerinden bir diğeri olan Hume, teolojik öğretilere karşı sert tavır göstermektedir. Diğer yandan, Smith ise daha ılımlı bir tavır ortaya koymaktadır. Fakat Smith'te, Hume gibi ahlak öğretilerinin ayrı dini öğretilerinin ayrı olduğu seküler bir anlayışı savunmaktadır (Raphael, 2014, s. 10). Smith'te insanın eylem nedeni, evrenin ve sistemin nasıl olduğunu anlamaktır. Bu yüzden, Smith'te, Spinoza'daki Tanrı-İnsan-Tabiat'ın teklik prensibi yerine ne Tanrı'nın ne insanın ne de tabiatın tek olmadığı dolayısıyla felsefi bir teizm düşüncesi bulunmaktadır. Bu bağlamda, Smith'in teizmde evren, mekanik bir makine; makinece makine yani zanaatkar eli (Tanrı'nın) ile yaratılmış makinedir (Sarfati, 2010, s. 94).

Smith, İskoç Aydınlanması düşünürü ve hocası olan Hutcheson gibi stoacı (*stoic*)¹ bir felsefe üzerine eserlerini inşa etmiştir. Hutcheson ve Smith'te ortak olan düşünce, stoacı bir felsefeye uygun olarak zengin ve modern bir ticari topluma dönüşümün gerçekleşebilmesi için gerekli ahlaki kriterlerin nasıl ele alınması gerektiği sorusudur. Bu bağlamda, hem Hutcheson hem de Smith, güzelliği ve erdemi tanımlamak için Stoacı bir dili benimsemişlerdir (Furuya, 2011, s. 79-80). Smith'in ahlak felsefesinde var olan doğacı² (*naturalist*) ve stoacı felsefe, din eksensiz dünya görüşü yerine dünya düzeninde ve insanın kendi duygularında genel yasalara nasıl ulaşılacağını arama eksensiz bir dünya görüşünü temsil etmektedir (Raphael, 2014, s. 10). Diğer taraftan

1 Stoa felsefesinde hayatın en büyük amacı mutluluğa ulaşmaktır. Mutluluğa ulaşma ise doğaya uygun yaşayarak gerçekleştirilir. İnsan aklını kullanarak doğaya uygun yaşamaktadır. Stoa felsefesinde genel olarak doğaya uygun yaşama ve aklı kullanmak esastır (Alaeddin Şenel (1996), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 6. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 181).

2 Doğa felsefesi genel olarak; din ve doğaüstü olaylar temelinde meseleleri açıklamak yerine meselelerin nedenlerinin doğada var olan gerçekler üzerinden araştırılması gereklidir (Thomas Munro (1960), “Meanings of ‘Naturalism’ in Philosophy and Aesthetics”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 19 (2): 133-137).

Hume ise Stoacı bir felsefe yerine ampirik (deneysel), şüpheci ve yarı faydalı bir ahlak felsefesini savunmaktadır. Hume, *Treatise of Human Nature (İnsan Doğası Üzerine İnceleme, 1739-1740)* adlı eserinde, deneysel yöntemi, ahlaki konular üzerine akıl yürütme yoluyla sunmaktadır. Hume'un amacı, toplumsallığın teorisini deneyim ve gözlem temelinde yeniden yazmaktır. Bu bağlamda, Smith'in düşünce yapısı, Hume ile benzer olmayıp stoacı bir felsefeyi benimsemektedir (Furuya, 2011, s. 77-78). İskoç Aydınlanma düşünürlerinden Ferguson, Hume ve Smith'in genel anlamda kendine özgü, bireylerden ve onların arzularının oluşturduğu davranışlardan hareketle toplum oluşturma çabası içinde oldukları ifade edilmektedir (Sarfati, 2010). Bu bağlamda, İskoç Aydınlanması düşünürlerinin temel problemi, insan doğasının temel yasalarını bulmak ve insan ile toplum beraberliğinin sosyal hayatta devamlılığının sağlanacağı bir sistemin temellerinin nasıl atılacağını araştırmaktır. Ferguson, Hume ve Smith ile birlikte insan doğasında var olan çıkar ve arzunun eylemin tek sebebi olmayacağı düşüncesi ağırlık kazanmaktadır (Sarfati, 2010, s. 90-101).

Hume için topluma yararlı olma, en azından ahlaki değer bir ölçütü olarak görülmektedir. Hume, insanın temel eylem nedenini *sempati* olarak görmekte ve ahlaki yargıların temelini, tarafsız bir gözlemcinin *sempati*'si (duygudaşlığı) olarak açıklamaktadır. *Sempati*, ahlaki ayrımların temel özelliği olma ve toplumda onaylanan duyguları vermeye yetecek kuvvet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Hume'un anlayışına göre akıl yalnızca tutkular için (*sempati*'de olduğu gibi) bir araçtır. Fakat Smith, Hume'un bu *sempati* anlayışında değişiklikte bulunmuş ve Hume'un tek taraflı gözlemcinin duygularını temel alan görüşü yerine çift taraflı (tarafsız ve iyi bilgilendirilmiş) gözlemci ile bireyin ilişkisinin *sempati*'yi arzu edilen bir duruma getirdiğini vurgulamaktadır (Macfie, 1967; Başdemir, 2009, s. 234-240). Ayrıca, Hume'da var olan duygusal izlenimlerin önemi, Smith'te tutkuların önemine dönüşmektedir. Buna ek olarak, Hume ve Smith, tarafsız gözlemcilerin *sempati*'mize göre karar vermekte oldukları düşüncesini İskoç Aydınlanması düşünürü olan Hutcheson'ı referans vererek kullanmışlardır (Başdemir, 2009, s. 241). Bu bağlamda, İskoç Aydınlanması düşünürleri insanın salt akıl, kişisel çıkar ve bencilliği yerine ahlaki duygu, *sempati*, vicdan ve merhamet gibi duygulara yönelmişlerdir.

Smith'te Görünmez El Metaforu ve Kendiliğinden Doğan Düzen Tartışmaları

Smith'in ekonomi politliğinde, görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen ile ilgili değerlendirmeler önemli yer tutmaktadır. Örneğin, Smith'in görünmez el metaforunun altında yatan belli başlı düşünceler bulunmaktadır. Smith, söz konusu metafor ile; insanların zorla veya hileli bir şekilde olmaktan ziyade, gönüllü mübadele veya birtakım yasal imtiyazlar yoluyla kazanç sağlayabileceği bir sosyal düzenin mekanizmasını açıklamaktadır. Bu mekanizma içerisinde bireylerin arzusu; toplumdaki diğer bireylerden kazanç elde etmeyi bekleme şeklindedir. Bunun sonucu olarak, kolektif bir şekilde algılanan davranış, yani başkalarının istediği şeyleri sağlama istekleri sistematik olarak ödüllendirilmekte ve insanlar böyle bir davranışı kendi çıkarlarının gözetilmesinde kullanmaktadır. Kısacası, bireylerin çıkarlarını gözetme güduları Smith'te özlenen sosyal davranışların gerçekleşmesinde ön koşul olarak görülmektedir. Aslında Smith,

görünmez el metaforu ile bu ahlaki sorunlara bir çözüm sunma gayreti içerisinde (Vanberg, 2002). Bu bağlamda, Smith'in, görünmez el metaforu bireyleri, toplumsal iyinin oluşmasına sevk etmektedir. İnsanın doğasında var olan bencillik ve açgözlülük gibi kötü duygularda, bu görünmez el metaforu sayesinde toplumsal iyiliğin meydana gelmesine hizmet etmektedir. Bireyler, kendi gerçek iyiliklerini en üst seviyeye çıkarmaya çalışırken farkında olmadan toplumun iyiliğine de en iyi seviyede katkı sunmaktadır (Raphael, 2014, s. 11). Bu açıklamalar ışığında, Smith için piyasa toplumunda da benzer sonuçlara ulaşılabilmektedir. Smith'e göre bir piyasa toplumuna giden sürecin düzgün ilerleyebilmesi için bireylerin erdemli davranışlar sergilemesi kendiliğinden gerçekleşmektedir. Çünkü, her bireyin toplumda diğer bireylerle iş birliği yapma ve kendi çıkarını gözetmesi söz konusudur. Smith'in, "*Dürüstlük en iyi politikadır*" ifadesi temel alındığında, bireyler ticari toplumda hileli ilişkiler ününe sahip kimselerle de olası sözleşmeler yapmaktadır. Ticari toplumdan piyasa rekabetine giden süreçte, bireyler kendi çıkarlarını pekiştirmek için en azından ahlaken geçerli tarzda davranmaya yönlendirilecektir. Piyasa rekabetinin bir sonucu olarak Smith, görünmez el metaforu ile bireylerin kendi kişisel ilerlemelerinin yanında piyasada ticari toplumun ahlaki yönlerinin rehberliğine uymalarını sağlayacak görünmeyen bir enstrüman işlevine sahip olmaktadır (Pennington, 2014, s. 175-176). Bu bağlamda, Smith'in görünmez el metaforu, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eseri ile bireylerdeki ahlaki eylemlerin devamlılığının gözetilmesi hususunda tutarlılığını sürdürmektedir (Brewer, 2009, s. 536). Diğer açıdan, Smith'in görünmez el metaforu, sanayi devriminin ve küreselleşmenin etkileri göz önünde bulundurulduğunda, günümüzdeki piyasa mantığı içerisinde değerlendirilmektedir (Özekicioğlu ve Kılıç, 2010). Sanayi Devrimi, Avrupada ortaya çıkması ve daha sonra tüm dünyada etkilerini göstermeye başlaması ile birlikte makineleşmenin ve sermaye birikiminin artması sonucunu meydana getirmiştir (Kniivilä, 2007). Sanayi devrimiyle birlikte, ticaretin hızlı bir şekilde artması, piyasa mantığı içerisinde görünmez el metaforunun yardımıyla rekabeti arttırmıştır. Bunun yanında, bu rekabet ortamı, toplumların ahlaki ve manevi açıdan yozlaşmasına sebebiyet verdiğiyle ilgili tartışmalara yol açmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, görünmez el metaforu başta üretim ve ticaretin artmasına bağlı olarak kültür, bilgi ve iletişim gibi çeşitli ilişkilerinde küresel bir pazar içerisinde etkileşimine sebep olmuştur (Özekicioğlu ve Kılıç, 2010, s. 204-205).

Diğer taraftan, Smith'in görünmez el metaforu ile ilgili belli başlı tartışmalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Smith'in görünmez el metaforunu, Bernard Mandeville'in *The Fable of the Bees (Arılar Masalı, 1670-1733)* adlı eserinden ilham alarak oluşturduğuna yönelik tartışmalardır (Hjort, 1991, s. 952). Buna göre, Mandeville söz konusu eserinde, ticari toplumlarda insanların iyilikten uzak, açgözlü ve hırslı olmalarını doğal bir sonuç olarak görmektedir. Çünkü bu durum, ticari toplumun bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Mandeville'nin değerlendirmesine göre, insanlarda bireysel erdem yerine ekonomik zenginliğe ulaşma arzusu daha fazla ön plandadır (Scott, 2009, s. 369-370). Mandeville, *Arılar Masalı* adlı eserinde, dürüstlüğü ilke olarak belirleyip ahlaki toplum prensiplerine göre yaşayan bir arı kovanının, bu kararından sonra nasıl giderek yoksullaştığından bahsetmektedir (Mandeville, 1988). Bu bağlamda, Mandeville söz konusu eserinde; toplumun açgözlülük, çıkar, para hırsı gibi alışkanlıklarını ekonominin iyiye gitmesinde itici güç olarak sunmakta ve bunların sosyal fayda sağladığını savunmaktadır

(Verburg, 2015, s. 666). Bu bağlamda, Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserindeki kişisel çıkar anlayışını Mandeville'den esinlenerek ele aldığı tartışmalarına (Pongiglione, 2011) karşı Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda Mandeville'in açgözlü, erdemden yoksun, çıkarıcı toplum yapısını ekonomik ilerlemenin ön koşulu olarak öne sürmesini eleştirmiştir (Smith, 1976, s. 308-313). Buna bağlı diğer tartışmada, Smith'in *sempati* ilkesini, Mandeville'in *Arılar Masalı* adlı eserindeki insanların övgüye ve onaylanmaya ihtiyaç duydukları ile ilgili görüşünü desteklediğine yöneliktir. Buna göre, Mandeville, söz konusu eserinde her insanın iltifat, övgü ve beğenilmeyi sevdiğini ifade etmektedir. Smith ise insan davranışlarının altında yatan en önemli etkenin *sempati* olduğunu vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak, insanların sempatik görünme arzusu altında da Mandeville'in onaylanma ile övgüye değer bulunma isteği bulunduğu dair görüşler bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Smith'in *sempati* ilkesiyle Mandeville'in onaylanma ve övgüye değer bulunma görüşü arasında bağlantı olduğu göze çarpmaktadır (Ruben ve Dumludağ, 2015, s. 5). Fakat genel anlamda bakıldığında Mandeville, bireylerin bencil güdülerine ve tamamen çıkarıcı davranışlarına imkân verecek davranışları onaylaması ve ekonominin ilerlemesini buna bağlaması, aynı zamanda ahlak felsefecisi olan Smith'ten ayrıldığı nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, Smith, insanın temel amacının mutluluğa ulaşmak, doğaya uygun yaşamak ve dünyanın iyiliğine inanarak iyimser bir görüşü savunmak anlayışına sahiptir. Bu bağlamda, genel anlamda tartışmalar değerlendirildiğinde, Smith'in salt çıkarıcı bir sistemi desteklemesi ve insanın tamamen bencil olduğunu kabul etmesi söz konusu görünmemektedir (Gordon, 1991, s. 133-135).

Diğer taraftan, kendiliğinden doğan düzen ile ilgili açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin tasarımı değil bireylerin davranışlarının sonuçları olarak bir kendiliğinden doğan düzen ortamının oluşumu öngörülmektedir. Kendiliğinden doğan düzenin içeriğinde; uygulamalar, kurallar, kurumlar ve bunların birbiri ile ilişkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda, ticari toplumdaki aktörlerin kendi hedeflerini ve planlarını gözetmelerinin dışında oluşan sonuçlarını ifade etmektedir. Kendiliğinden doğan düzen yaklaşımı, insan davranışlarının doğasını açıklamaya yardımcı bir içerik sunmaktadır. Yani kendiliğinden doğan düzenler, aklın ve insani bilginin sınırlılığına karşı kurumların, bireylerin farklı hedeflerine ve planlarına nasıl yardımcı olduklarını anlamaya çalışmaktadır (Horwitz, 2013, s. 162-163). Kendiliğinden doğan düzen açıklamalarının yanı sıra Smith, *Ulusların Zenginliği* eserinde görünmez el düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır:

"Akşam yemeğimizi soframızda bulmamız kasap, biracı veya fırıncının cömertliğinden değil, onların kendi menfaatlerine itibarlarından ötürüdür. Sermaye... ve emek harcayan her birey... ne kamu menfaatini destekleme niyetindedir, ne de ona ne kadar destek olduğunu bilir. ... Niyetinin bir parçası olmayan bir amacı desteklemek için görünmez bir el tarafından yönlendirilir. ... Kendi menfaatinin peşinden koşmakla toplumun da menfaatine destek olmuş olur" (Smith, [1776], 2008, s. 485).

Smith'e göre, bireylerin tanıdığı insanlarla ilişkili olması *sempati* ve yakınlık duygusu temelinde daha olası bir sonuçtur. Yukarıda kasap, fırıncı veya biracı tarafından temin edilen ürünlerin arka

planı açıklandığında; bireylerin kendini sevme (*self love*) (Uyl ve Griswold, 1996, s. 631) ve kendi çıkarını gözetme düşüncesi temel olarak alınmaktadır (Horwitz, 2013, s. 164-165). Smith'in en çok alıntı yapılan, bu yukarıdaki "*kasap, biracı, fırıncı*" pasajında sunduğu örnekte, Smith'in temel ilke olarak kişisel çıkar dürtüsünü sisteminin merkezine oturtmuş olduğu ile ilgili tartışmalar yapılmaktadır. Buna karşın, genel olarak Smith'in; insanların tamamen bencil varlıklar olmadığı anlayışı içerisinde olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, Smith, herkesin çıkarının devamlılığının sağlanmasında ortak bir payda olarak iyiliğe yönelik bir sistemin olabilirliğini ifade etmektedir (Buğra, 1995, s. 92).

Bir diğer tartışmada, Smith, ticari toplumu ifade ederken işbirliğinin kendi çıkarlarını gözetken aktörler arasında tekrarlanan değişimler ve oyunlarla kendiliğinden gerçekleşebileceğini öne sürmektedir. Fakat değişimler daha kollektif olduğu veya tekrarlanmadığı zaman ve aktörlerin fırsatçı hilelerden kazanç sağlayacağı yerde piyasa değişimlerinin kendiliğinden güven sağlayacağı ve dolayısıyla kendiliğinden düzenin devamlı temin edileceğinden daha az emin olmaktadır. Bu bağlamda, Smith'e göre, değişimler tekrarlanmadığı takdirde piyasaların kendi kendini revize etmesi şüpheli bir durumdur (Pennington, 2014, s. 175-176). Bunun yanında, Smith'in *Ulusların Zenginliği* eserinde öne sürdüğü ekonomi için önem arz eden iş bölümü anlayışı ve buna bağlı bireyler arasındaki ekonomik ilişkiler ve piyasa değişimlerinin Hayek'in vurguladığı gibi kendiliğinden doğan düzen temelinde gerçekleşeceğine yönelik savunmalar, Polanyi tarafından eleştirmiştir. Polanyi, Smith'in kapı araladığı ve Hayek'in doğrudan ifade ettiği, ekonomik ve politik alanların iç içe geçmeyerek kendiliğinden bir düzen meydana getirmeyeceğini belirtmektedir (Polanyi, 2001). Bunun yanında, Polanyi, Smith'in bireylerin kendi çıkarları peşinden koşması ile ortak iyiye ulaşılacağı düşüncesini doğru bulmamaktadır. Ona göre, bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etmek istemeleri, atomistik birey anlayışına yol açmakta ve bireyleri piyasanın yasalarına tabi kılarak toplumun diğer bütün yaşamsal ilişkilerinden ayırmaktadır (Polanyi, 2001, s. 171). Bu açıdan değerlendirildiğinde, Polanyi, ekonomi politığın doğmasında önemli rolü olan ve piyasaya atıfta bulunarak iktisadın kurucularından olan Smith'in düşüncelerini eleştirmiştir. Söz konusu eleştirilere cevap vermek gerektiğinde, Smith'in düşüncesinde, görünmez el ve kendiliğinden doğan düzenin tam olarak meydana gelebilmesinde ve kişisel çıkarın toplumsal iyiye dönüştürülebilmesi için kamusal kurumlara ihtiyaç bulunmaktadır. Pozitif hukuk ile adalet kurallarının uyumlu hale getirilmesi ile kişisel çıkarın yol açabileceği zararlara bir çözüm yolu sunulabilecektir (Horwitz, 2013, s. 166-167).

Görünmez el metaforunda ve daha sonra kendiliğinden doğan düzenin oluşumunda her zaman amaçlanan eylemler (bireylerin kendi çıkarları peşinden koşması) ile amaçlanmayan sonuçların (irade dışı, kontrolsüz, özerk serbest piyasanın oluşması) oluşup oluşmayacağı tartışmaları yapılmaktadır. Bu tartışmalara göre, Smithyen görünmez el metaforunda neden her zaman etkin ya da olumlu beklenen sonuçların, işlevselci bir bakış açısı oluşturulmakta olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bağlamda, görünmez el mekanizmasının varlık nedeni olan amaçsal işlevlerin, her durumda işleyeceği varsayılmaktadır. Bu yüzden, görünmez el düşüncesinin merkezinde öngörülmeven sonuçların her zaman iyi değil kötü sonuçlarda ortaya çıkarabileceği durumu

ortaya çıkmaktadır (Özel, 2009, s. 62). Smith, bireylerin kişisel çıkara yönelmesindeki sebepleri de şu şekilde açıklamaktadır:

“Sahibi tarafından beslenmek istediği zaman, akşam yemeğindeki efendisinin dikkatini çekmek için, bir köpek yavrusu sâhibine yaltaklanır ve bir spaniel (uzun kulaklı bir köpek) bin atraksiyonla çabalar. İnsan bazen hem cinslerine karşı aynı sanatları kullanır ve onları kendi isteklerine göre hareket ettirmenin başka bir yoluna (aracına) sâhip olmadığı zaman, onların iyi dileğini kazanmak için, her yaltaklanma ve kölece halle çabalar. Ancak, bunu her seferinde yapacak zamanı yoktur. Uygur bir toplumda, onun bütün hayyatı birkaç arkadaş bulmaya zar zor yeterken, o, her zaman çok sayıda insanın işbirliğine ve yardımına muhtaç bulunur” (Smith, [1776], 2008, s. 15).

Smith, yukarıdaki sebepten ötürü, insanların kendi öz çıkarlarına başvurmalarının diğer insanların bizim arzuladığımız gibi davranmasının nasıl mümkün olacağı sorusuna yanıt aramaktadır. Bu bağlamda, Smith’in felsefesi, insanların, birbirlerine uzak kişiler-yabancılar arasındaki kişisel çıkara dayalı işbirliğinin verimli ve faydalı faaliyetlere dönüşeceğini öngörmektedir. Buna ek olarak, insanların ahlâk kurallarını ve kurumlarını nasıl inşa ettiklerini çözümlenmeye çalıştığı sonucu da ortaya çıkmaktadır (Horwitz, 2013, s. 165- 166).

Smith’in İki Eserinin Tutarlılığı Üzerine Tartışmalar

Smith, düşüncesinde bilimsel bir felsefeye ulaşma ideali söz konusudur. Bu bağlamda, ahlak felsefesinde kurumsal bir yaklaşım sergilemekte ve bunu “sağduyu” etkinliği olarak ifade etmektedir. Smith, düşünce sistemine ahlaki açıdan bakmakla birlikte çıkarı temel almaktadır. Smith, bu durumu “Çıkar, bizi beşikten mezara kadar takip etmektedir” diyerek açıklamaktadır. Buna karşın, Smith’teki çıkar yaklaşımı, Bentham’daki gibi insan davranışlarının açıklanmasında yararçılık (*utilitarianism*) düşüncesinin merkeze alınması şeklinde değildir. Smith çıkarı düşünce sistemine almış fakat felsefesini çıkarıcı bir temel üzerine inşa etmemiştir (Özveren, 2011, s. 19-20). Smith’in düşüncesinin temel amacı ve hareket noktası, Newton’un fizik bilimlerinde evrensel ve uyum içinde olduğunu ifade ettiği doğal bilim modelini, insan bilimlerine uygulama ve inşa etme isteğidir. Bununla birlikte Smith felsefesinde, bireylerin hem maddi arzuyu hem de ahlaki yaşamı gözetmelerini sağlayacak bir sistem oluşturma amacı bulunmaktadır (Sarfati, 2007, s. 32-39).

Smith’in, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde, ekonominin gelişiminde kişisel çıkarın (faydanın) önemli bir yerinin olması ve diğer eserindeki (*Ahlaki Duygular Kuramı*) *sempati* düşüncesiyle bu durumun çelişki oluşturduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır³ (Başdemir, 2009, s. 35-36). “Adam Smith problemi” olarak adlandırılan bu tartışmaya göre bir yandan, Smith’in *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eseri sadece ahlak teorisi olarak açıklanmaktayken diğer yandan,

3 Söz konusu tartışmalar için bakınız: Ashraf, Nava, Camerer, Colin F. ve Loewenstein, George (2005), “Adam Smith, Behavioral Economist”, *Journal of Economic Perspectives*, 19 (3): 131-145.

Ulusların Zenginliği adlı eseri ise sadece piyasa toplumunun temellerinin atıldığı bir eser olarak ifade edilmektedir. Smith ile ilgili bu değerlendirmeler, onun sistematik ve tutarlı bir sosyal teori kurmak istediğini görmezden gelmektedir. (Yılmaz, 2010, s. 79). Bunun yanında, Smith bireylerdeki farklı sosyal normlar ve beklentilerin uygun ve denk sonuçlar oluşturduğunu göstermeye çalışması ile iki eserin aslında birbirini tamamlaması söz konusudur (Pennington, 2014, s. 467). Buna göre, Smith birinci olarak, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde motive edici isteği, duyguların karşılıklı *sempati*'sinin (duygudaşlığının) bireylerde oluşturduğu memnuniyet olarak açıklamaktadır. *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde ise bu motive edici istek, her bireyin kendi durumunu iyileştirme gayreti içerisinde olması şeklinde kendini devam ettirmektedir. İkinci olarak, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde geliştirilen kurallar, uygunluk ve nitelikleri belirleyen kurallar olarak varken *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde geliştirilen kurallar ise özel mülkiyeti, sözleşmeye dayalı anlaşmaları ve gönüllü mübadeleyi güvence altına alan kurallar olarak tutarlılığını sürdürmektedir. Üçüncü olarak, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde mübadele ortamı olarak ifade edilen piyasa, kişisel duyguların ve ahlaki yargıların karşılıklı değişimi olarak varken *Ulusların Zenginliği* adlı eserindeki piyasa ise özel eşyaların ve hizmetlerin değişiminin sağlandığı alan olarak kendini devam ettirmektedir. Son olarak, Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde kendiliğinden doğan düzeni; ortak paylaşılan ahlaki yargı standartları olarak ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde ise kendiliğinden doğan düzeni, ideal ekonomi sistemi yani geniş ölçekli malların ve hizmetlerin değişiminin sağlandığı bir sistem olarak ifade etmekte ve görüşlerinde tutarlılık sergilediği ortaya çıkmaktadır (Otteson, 2002, s. 55-56).

Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda toplumun temeli olarak *sempati*'yi (duygudaşlığı) esas alan etik yorumlarda bulunmaktadır. Buna göre Smith *sempati*'yi, birinin yaptığı şeyi diğerlerinin onaylamaması, o insanın kendi kişiliğinin görüldüğü bir yansıma olarak açıklamaktadır. Smith, etik anlayışını, duygudaşlık ve takdir edilme (itibar) isteği tarafından meydana getirilen eşit derecede sağlam bir sosyal bütünlük yapısının ortaya çıkması olarak görmektedir. Smith'in bu etik anlayışının temelinde, bireylerin duyguları (hisleri) üzerine ahlaki değerleri merkeze alması yatmaktadır. Bu bağlamda, Smith, Hume gibi ahlak felsefesinde *sempati*'nin (duygudaşlığın) rolüne dair açıklamalarda bulunmuştur. Hume'un vurguladığı noktaları daha da ileri götüren Smith, İskoç Aydınlanmasının temel felsefesinde yer alan salt kişisel çıkar yerine ahlaki ve doğal sempati, vicdan ve merhamet duygularını benimsemiştir (Raphael, 2014, s. 28-29).

Smith'in tasvir ettiği ekonomi politikte, bireylerin rekabet ortamında öz çıkarlarını gözetmeleri temel anlamda düşünüldüğünde şiddet ve kötülüğü doğuracağı beklenmektedir. Fakat Smith'teki *sempati* kavramı bu beklentilerin tam tersi bir yönde gelişeceğini vurgulamaktadır (Sarfati, 2014, s. 7). Çünkü Smith'teki *sempati* düşüncesi; insanların diğer insanlar tarafından kabul edilme isteklerinin olması olarak açıklamaktadır. Bu ek olarak, Smith'e göre *sempati*, insanların toplum içerisinde saygınlık kazanma ve beğenilme biçiminde hareket etmeleri olarak vurgulanmaktadır. Buna bağlı olarak, Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde diğer insanlar tarafından kabul edilme isteği, iktisadi hayatta alıcı ve satıcının yaptıkları işlemlerden karşılıklı yarar sağladığı kişisel çıkar olarak devam etmektedir. Buna ek olarak, Smith *sempati* ve diğerkamılığın (*benevolence*)

ön koşulu olarak; iktisadi ilerleme ve zenginliği işaret etmektedir. Son kertede Smith, iktisat ve ahlaki davranışı bütünleştirme amacıyla olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Fitzgibbons, 1995, s. 3-4). Ayrıca, Smith'te görünmez el metaforu, kendiliğinden doğan düzen anlayışı ve tutarlılık tartışmalarının iktisat ve toplum açısından karşılığının olma durumu söz konusu olmuştur.

Sonuç

İskoç Aydınlanması düşünürlerinde genel olarak; bireylerin yanılabilirliği, bilginin çoğunun kişiselliği ve insan doğasındaki çıkar, arzu ve aklın hâkim etkisi yerine duyguya yönelim söz konusudur. Bununla birlikte, bu düşünürler, insan eylemlerinin amacının indirgemeci bir yaklaşımla salt rekabet etme ve çıkar peşinde koşma yerine duygusal rasyonalite temelinde açıklamışlardır. Smith, insanın doğasında işbirliği yapma zorunluluğunu öne çıkararak bu işbirliği sürecinin, kendiliğinden doğan düzen geleneğinde ve görünmez el metaforunun yardımıyla, planlanmış bir şekilde gerçekleşmeyebileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Smith, sosyal dünyanın ne kadar büyük bölümünün insan davranışının planlanmamış sonuçları olarak doğmuş olduğunu dolaylı olarak ifade etmektedir. Ayrıca bu düşünürler *sempati* kavramını temel almışlardır. Bilhassa Smith'in *sempati* anlayışında, insanların toplum içerisinde saygınlık kazanma ve beğenilmelerine yönelme ile etik arasında bağlantı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Smith, diğer İskoç Aydınlanması düşünürlerinin etkisi ile ve onları aşarak, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde toplumsal istikrarı sağlamak için ve bireysel ahlakın temel ilkesi olarak *sempati*'yi savunmuştur. Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde *sempati* ilkesi, iktisadi hayatta alıcı ve satıcının yaptıkları işlemlerden karşılıklı olarak yarar sağladığı kişisel çıkar olarak devam etmektedir. Buna ek olarak, Smith *sempati* ve diğerkâmlığın ön koşulu olarak; iktisadi ilerleme ve zenginliği işaret etmektedir. Son kertede Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliği*'nde, iktisat ve ahlaki davranışı bütünleştirme idealine hizmet ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Smith'in ekonomi politığının genel anlamda, sistematik ve tutarlı olduğu sonucu yapılabilmektedir.

Sonuç olarak, İskoç Aydınlanmasının salt akıl yerine *sempati* gibi insanın salt kişisel çıkarı ve bencilliği yerine vicdan, merhamet gibi yardımseverliğe yönelik duygulara yönelmesi toplumsal ve ekonomi politik açıdan etkiler meydana getirmiştir. Buna ek olarak, ekonomi politığın Smith'le birlikte hayata geçmeye başlaması, salt rekabet etme ve çıkar peşinde koşmaya dayalı çıkarıcı akıl yerine ahlaki değerlerinde ön planda olması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Altan, Mehmet (2013) *Uluslararası Ekonomi Politik*, (Ed.) Murat Çetin, Anadolu Üniversitesi Yayını No. 2941, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılığı.
- Başdemir, Hasan Y. (2009) *Liberalizm Ahlaki Temeller*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Brewer, Anthony (2009) "On the Other (Invisible) Hand...", *History of Political Economy*, 41(3), 519-543.
- Buğra, Ayşe (1995) "İktisatçılar ve İnsanlar", İstanbul: İletişim Yayınları.
- Campbell, Thomas D. (1971) *Adam Smith's Science of Morals*, University of Glasgow Social and Economic Studies, New Series, No. 21, London: Allen & Unwin.
- Fitzgibbons, Athol (1995) *Adam Smith's System of Liberty, Wealth and Virtue*, New York: Clarendon.
- Furuya, Hiroyuki (2011) "Beauty as Independence: Stoic Philosophy and Adam Smith", *The Kyoto Economic Review*, 80 (1), 70-102.
- Gordon, Scott (1991) *The History and Philosophy of Social Science*, New York: Routledge.
- Golding, Peter ve Murdock, Graham (1997) "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik", içinde (Ed.) Süleyman İrvan, *Medya, Kültür ve Siyaset*, (Çev.) Dilek B. Kejanlıoğlu, Ankara: Ark Yayınları.
- Horwitz, Steven (2013) "Smith'ten Menger ve Hayek'e Kendiliğinden Doğan Düzen Geleneğinde Liberalizm", (Ed.) Atilla Yayla, içinde *Hangi Liberalizm*, (Çev.) Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 161-190.
- Hjort, Anne M. (1991) "Mandeville's Ambivalent Modernity", *Comparative Literature*, 106 (5), 951-966.
- Kılıçaslan, Yılmaz (2012) "Temel Kavramlar ve Tüketici Davranışı" (Ed.) Yılmaz Kılıçaslan ve Ethem Esen içinde *İktisada Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2566, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2-26.
- Kisner, Matthew J. (2010) "Perfection and Desire: Spinoza on The Good", *Pacific Philosophical Quarterly*, 91(1), 97-117.
- Kniivilä, Matleena (2007) "Industrial development and economic growth: implications for poverty reduction and income inequality" in *Industrial Development for the 21st Century: Sustainable Development Perspectives*, New York: United Nations Publication, 295-332.
- Lord, Beth (2010) *Spinoza's Ethics- An Edinburgh Philosophical Guide*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Macfie, Alec L. (1967) *The Individual in Society: Papers on Adam Smith*, London: Allen & Unwin.
- Mandeville, Bernard (1988) *The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits*, Vol. 1-2, Indianapolis: Liberty Fund.
- Mill, John S. (2009) *Principles of Political Economy*, Abridged, with Critical, Bibliographical, and Explanatory Notes, and a Sketch of the History of Political Economy, By J. Laurence Laughlin, Ph. D. Assistant Professor of Political Economy in Harvard University, 1885, The Project Gutenberg EBook, Release Date: September 27, 2009.
- Otteson, James R. (2002) "Adam Smith: Bir Ahlâk Filozofu", (Çev.) Atilla Yayla, *Piyasa Dergisi*, 3 (Yaz), 49-57.
- Özekicioğlu, Halil ve Kılıç, Cüneyt (2010) "Invisible Hand as the Base of Capitalism and It's Evolution in Relation to Globalization: Materialistic Revival", içinde (Ed.) Hakan Kapucu, Murat Aydın, İsmail Şiriner, Farhang Morady, Ümit Çetin, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Kocaeli: IJOPEC Yayınları, 197-208.
- Özel, Hüseyin (2009) "İktisat ve Sosyal Teoride 'Görünmez El' Eğretilemesi", *Amme İdaresi Dergisi*, 42 (2), (Haziran), 45-65.
- Özel, Hüseyin (2012) "Ekonomi Politikin Yöntemi ve Kapsamı", *İktisat Felsefesi Dergisi*, 1 (Bahar), 12-42.

- Özveren, Eyüp (2011) “(Kurumsal) İktisat-Felsefe İlişkisi: Ne Seninle ne Sensiz?” içinde (Ed.) Ozan İşler ve Feridun Yılmaz, *İktisadi Felsefeyle Düşünmek*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pennington, Mark (2014) *Sağlam Politik Ekonomi-Klasik Liberalizm ve Kamu Politikasının Geleceği*, (Çev.) Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları.
- Polanyi, Karl (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Second Edition, Boston, Massachusetts: Beacon Press.
- Pongiglione, Francesca (2011) “Bernard Mandeville’s influence on Adam Smith’s Wealth of Nations”, *I Castelli di Yale*, XI (11), 109-118.
- Raphael, David D. (2014) *Adam Smith*, (Çev.) Ekrem Erdem ve A. Aslıhan Çelenk, Ankara: Liberte Yayınları.
- Ruben, Ester ve Dumludağ, Devrim (2015) “Davranışsal İktisadın Gelişimi”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 58 (Ağustos), 4-9.
- Sarfati, Metin (2007) “Smith’te Bütünlük Sorunu”, *İktisat Dergisi*, 490 (Ekim-Kasım), 32-47.
- Sarfati, Metin (2010) “*Ekonomi Politikin İnsanı*” “Kim’dir?”, İstanbul: Derin Yayınları.
- Sarfati, Metin (2011) “Smith–Spinoza ve İktisat Teorisine Bir Eleştirisi”, içinde (Ed.) Ercan Eren ve Metin Sarfati, *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 105-134.
- Sarfati, Metin (2014) “İktisadın Gizemi İktisadın Geleceği”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 1-14.
- Scott, Kyle (2009) “Mandeville’s Paradox as Satire: The Moral Consequences of Being a Good Citizen in a Commercial Society”, *Politics & Policy*, 37 (2), 369-394.
- Smith, Adam (2008) *Milletlerin Zenginliği*, (Çev.) Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, Adam (1976) *The Theory of Moral Sentiments*, (Ed.) D.D. Raphael and A.L. Macfie, Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Steven B. (2005) “What Kind of Democrat Was Spinoza?”, *Political Theory*, 33 (1), 6-27.
- Uyl, Douglas ve Griswold, Charles (1996) “Adam Smith on Friendship and Love”, *The Review of Metaphysics*, 49 (3), 609-637.
- Üşür, İşaya (2003) “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları?”, *Praksis Dergisi*, 10 (Yaz-Güz), 211-238.
- Vanberg, Viktor J. (2002) “Anayasal İktisat, Ahlak ve Ekonomik Düzen Politikası”, içinde (Ed.) Coşkun Can Aktan, *Anayasal İktisat*, (Çev.) Melek Seferoğlu, Ankara: Siyasal Kitapevi, 247-268.
- Verburg, Rudi (2015) “Bernard Mandeville’s vision of the social utility of pride and greed”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 22(4), 662-691.
- Wagener, Hans J. (1994) “Cupiditate et Potentia: The Political Economy of Spinoza” *The European Journal of the History of Economic Thought*, 1(3), 475-493.
- Yay, Turan (2010) “Adam Smith’in Düşünce Sisteminde Devletin Rolü ve Önemi Üzerine”, içinde (Ed.) Hakan Kapucu, Murat Aydın, İsmail Şiriner, Farhang Morady, Ümit Çetin, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Kocaeli: IJOPEC Yayınları, 77-91.
- Yılmaz, Feridun (2010) “İskoç Aydınlanması ve Adam Smith” içinde (Ed.) Mine Kara, N. Emrah Aydınonat, *Görünmez Adam Smith*, İstanbul: İletişim Yayınları, 65-85.

Makale yazım kuralları

1. Siyasal Bilimler Dergisi, ulusal (TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanı) ve uluslararası (EBSCO, ULRICH) alan endekslerinde taranmaktadır.
2. Dergiye gönderilecek çalışmalar, Microsoft Word Programı kullanılarak normal düzende, Times New Roman karakterinde, **12 Punto ve 1,5 satır aralığında** yazılmalıdır. Çalışma **20-25 sayfa** aralığında olmalı, toplam 25 sayfayı geçmemeli ve alt ortada sayfa numarası verilmiş olmalıdır.
3. Çalışmanın yazıldığı dilin özet ve başlığının yanı sıra Türkçe yazılmış özet ve başlık da bulunmalıdır. Özetler **350-450 kelime** aralığında olmalı, **5 ila 7 kelimedenden** oluşan anahtar kelimeler kısmı da özetlerin altında verilmelidir.
4. Çalışmaların kaynakça ve metin içi formatlarına uygun şekilde yazılmış olması gerekmektedir. Kaynakça formatı olarak **APA (6. Edisyon)** kullanılır. Metin içi referanslarda mümkün olduğunca sayfa numarası kullanılması önemlidir. Metin içi alıntı formatı (**Yazar Soyadı Yayın yılı: Sayfa sayısı**) şeklindedir.
5. Temel şekil şartlarına uygun hale getirilmiş çalışmayı **biri anonimleştirilmiş olmak üzere iki dosya** halinde siyasalbilimlerdergisi@marmara.edu.tr adresine gönderilmelidir.
6. Yazarların, kendilerinden istenen düzeltmelere titizlikle ve ivedilikle uymaları gerekmektedir. Hakemlerin geribildirimleri doğrultusunda yapılan değişiklikleri **ayrıca metin içinde işaretlemeleri** ve içerikle ilgili yapılan genel yorumlamalar için de **kendi cevap ve değerlendirmelerini eklemeleri** sürecin verimliliği ve hızı için önemlidir.

Temel Bilgiler

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, “Siyasal Bilimler Dergisi” adı altında yılda iki kez, Mart ve Eylül aylarında yayınlanmakta olan hakemli bir dergidir. Derginin temel amacı, özgün araştırmalara yer vererek siyasal bilimler literatürüne katkıda bulunmaktır. Sosyal bilimcilere çalışmalarını paylaştığı akademik bir platform sağlamayı hedefleyen dergi, bu doğrultuda Siyaset Bilimi, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler konularında yapılan Türkçe, İngilizce ve Fransızca çalışmalara yer vermektedir. Siyasal Bilimler Dergisi, ulusal (TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanı) ve uluslararası (EBSCO, ULRICH) alan endekslerinde taranmaktadır.

Şekil Şartları

Dergiye gönderilecek çalışmalar, Microsoft Word Programı kullanılarak normal düzende, Times New Roman karakterinde, 12 Punto ve 1,5 satır aralığında yazılmalıdır. Çalışma 15-20 sayfa aralığında olmalı, toplam 25 sayfayı geçmemeli ve alt ortada sayfa numarası verilmiş olmalıdır. Çalışmanın yazıldığı dilin özet ve başlığının yanı sıra Türkçe yazılmış özet ve başlık da bulunmalıdır. Özetler 350 - 450 kelime aralığında olmalı, 5 ila 7 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler kısmı da özetlerin altında verilmelidir.

İlk sayfanın sonuna, eğer dipnot bulunuyorsa birinci dipnotun öncesine, yazarın unvanı, kurumu ve kurumsal elektronik posta adresi (*) işaretinin ardına dipnot şeklinde yazılmalıdır.

Başlık 12 punto kullanılarak, "bold" karakterlerle ve sayfa ortalanarak yazılmalıdır. Alt başlıklar herhangi bir numara kullanılmadan seviyelerine göre "bold" veya "italik" kullanılarak sola yaslı olarak yazılmalıdır.

Dipnotlar, ilgili sayfanın sonuna sıralı numaralar hâlinde eklenmelidir. Dipnotlar 10 punto kullanılarak, 1 satır aralıklı olarak ve kenara yaslanmış şekilde yazılmalıdır.

Değerlendirme Süreci

Dergi değerlendirme süreci üç aşamadan oluşmaktadır:

Birinci aşamada editör kurulu derginin şekil ve temel içerik şartları açısından önerilen çalışmayı değerlendirir. Bu süreç 1-2 hafta arası sürmektedir.

Birinci aşamayı başarıyla atlayan çalışmalar genel değerlendirmenin ikinci aşaması olan hakem değerlendirmesi sürecine girerler. Bu süreçte çalışmalar alanında yetkin üç uzman tarafından değerlendirilir. Değerlendirme süreci 4-8 hafta arası sürmektedir.

Hakem değerlendirmesinde başarılı olan çalışmalar son kontrollerin ve düzeltmelerin yapılması için son editör kontrolü sürecine dahil olurlar.

Bu üç aşamayı başarıyla atlatan çalışmalar yayına hazır hale gelir ve Siyasal Bilimler Dergisi'nin Mart veya Eylül sayısında basılı olarak yayınlanırlar.

Çalışmaların değerlendirilmesi aşamasında öncelikle hakem ve yazarların aynı kurumdan olmasına özen gösterilir. Hakem ve yazarların isimleri titizlikle saklanır ve hiçbir şekilde açıklanmaz. Hakem Kurulu her sayıda değişir ve çalışmaların konusuna göre oluşturulur.

Her çalışmanın alanına göre öncelikle iki hakem tayin edilir. Hakemler dört farklı değerlendirme notu verebilirler:

- a) Çalışma mevcut haliyle yayınlanabilir.
- b) Çalışma küçük düzeltmelerin yapılmasının ardından yayınlanabilir.
- c) Çalışma önemli değişikliklerin yapılmasının ardından yayınlanabilir.
- d) Çalışma kesinlikle yayınlanamaz.

Tayin edilen hakemlerden ikisinin de “yayınlanamaz” (d notu) notu vermesi durumunda çalışmanın değerlendirmesi sona erer ve çalışma reddedilir. Hakemlerden birisinin “yayınlanamaz” notu vermesi durumunda çalışmanın son değerlendirme notunun belirlenmesi için üçüncü hakeme başvurulur. Üçüncü hakemin “yayınlanabilir” (a, b ve c notlarından biri) notunu vermesi durumunda değerlendirme sürecine devam edilir.

Yazarların, kendilerinden istenen düzeltmelere titizlikle ve ivedilikle uymaları gerekmektedir. Hakemlerin geribildirimleri doğrultusunda yapılan değişiklikleri ayrıca metin içinde işaretlemeleri ve içerikle ilgili yapılan genel yorumlamalar için de kendi cevap ve değerlendirmelerini eklemeleri sürecin verimliliği ve hızı için önemlidir.

Yazara düzeltme için tanınan süre asgari 15 gün olmakla birlikte hakem geribildirimlerin niteliğine göre değişmektedir. Düzeltmeler konusuna yeterince uyulmadığı anlaşılırsa bu durum yazara bildirilir. Belirtilen sürede düzeltilmiş olarak geri gönderilmeyen çalışmalar yayınlanacaklar listesine alınmaz.

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların, daha önce başka bir yayın organında yayınlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekmektedir.

Daha önce akademik alanda ulusal ya da uluslararası nitelikli bilimsel toplantı, kongre, konferans ya da sempozyumda sunulmuş olan bildirimler, başka bir dergi ya da yayında yayınlanmamış olması ve makale formatına ve içeriğine dönüştürülmesi koşulu ile kabul edilebilir ve hakem sürecine alınır.

Referans Formatı

Kaynakça

Çalışmalarda kaynakça formatı olarak, APA (American Psychological Association) 6. edisyon kullanılır.

Not: Türkçe rehber olarak Türk Kütüphaneciler Derneği'nin hazırladığı rehberi kullanabilirsiniz. İngilizce olarak internet ortamında birçok kaynak bulunmakla beraber aşağıda belirttiğimiz bağlantılardan yararlı kaynaklara ulaşabilirsiniz.

“A guide to the APA 6th ed. referencing style”

“<http://www.citethisforme.com/>”

Acemoglu, D. & Robinson, J. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. New York: Cambridge University Press.

Heper, M. (1992). The Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy: Turkey and Germany Compared. *Comparative Political Studies*, 25(2), 169–194.

Meyer, D. S. (2012). Protest and Political Process. In E. Amenta, K. Nash, & A. Scott (Eds.), *The Wiley-Blackwell Companion to Political Sociology* (pp. 395–407). New York: Wiley-Blackwell.

Demir, M. (2008). Sinemada ‘öteki’. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Metin içi Alıntı

Dergimiz metin içi referanslarda mümkün olduğunca sayfa numarası kullanılmasını önemsemektedir. Metin içi referans formatı (Soyadı, Yayın yılı, Sayfa sayısı) şeklindedir.

Örnek:

(Acemoglu & Robinson, 2006, p. 45)

(Heper, 1992, p. 174)

(Keyman, 2005, s. 111)

(Dalton ve Welzel, 2014, s. 218-222)

(Schlager ve Blomquist, 1996, s. 655, 663)

Dipnotlar sadece içeriğe ilişkin bir ayrıntı verileceği zaman ve ilgili sayfanın altında kullanılabilir.

Bir kaynaktan yapılan alıntılar metin içinde çift tırnak içinde gösterilir. 30-40 kelimedenden uzun alıntılar, tırnak kullanılmadan girintili paragraf olarak verilir.

Yazar ismi metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca kaynağın yayın tarihi ve sayfa numarası yazılır: (2005, s. 26)

İkiden fazla yazarlı kaynaklarda “vd.” ibaresi yer alır: (Thomson vd, 2017, s. 540).

Aynı yazarın, aynı yıl yayınlanmış birden fazla eseri kullanılıyorsa, basım yılına a, b, c, gibi harfler eklenerek birbirinden ayrılır: (Ortaylı, 1999a; 1999b) gibi.

Metin içinde aynı konuda birden çok kaynağa referans verilecekse kaynaklar birbirinden virgül ile ayrılır: (Keyman, 2005, s. 111, Dalton ve Welzel 2014, s. 218-222)

Gerekli Bilgiler

Çalışmaların yayınlanması konusunda son karar Yayın Kurulu’na aittir. Yayın Kurulu’nun çalışma hakkındaki değerlendirmesi, yazara hakem raporlarıyla birlikte iletilir.

Çalışmaların içeriğine dair tüm yasal sorumluluk yazara aittir.

Yayın Kurulu tarafından yayınlanmaya uygun bulunan yazıların telif hakkı Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisine aittir, başka bir yerde yayınlanamaz. Yazara telif ücreti ödenmez.

Yazar ulusal ve uluslararası akademik bilgi paylaşımını desteklemek amacıyla çalışmanın tam metin olarak ticari niteliği bulunmayan elektronik veri tabanlarında yer almalarını onaylarlar. Siyasal Bilimler Dergisi bu anlayışla, tam metin olarak ayrıca internette de yayınlanabilir.

Yayınlanması uygun bulunan yazıların yazarına veya yazarların her birine, derginin söz konusu sayısından birer adet gönderilir.

Teknik Özellikler

Kenar Boşlukları	: Alt, Üst, Sağ, Sol: 2 cm
Cilt payı	: Cilt payı: 0,5 cm Cilt payı yeri: Sol
Kağıt Boyutu	: Özel boyut; Genişlik: 18 cm Yükseklik: 23,5 cm
Düzen	: Tek ve çift sayfalarda farklı Üstbilgi: 1,2 cm Altbilgi: 1,2 cm

Makale Gönderi Adresi

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Siyasal Bilimler Dergisi
Anadolu Hisarı Kampüsü, 34810-Beykoz/İstanbul
E-posta: siyasalbilimlerdergisi@marmara.edu.tr

Siyasal Bilimler Dergisi, Ulakbim Dergi Sistemlerini (UDS) kullanmakta olup, makale göndermek isteyen yazarlar makale önerilerini aşağıda internet adresi bulunan Ulakbim Dergi Sisteminde bir hesap açarak bu sistem üzerinden göndermelidirler. Bu sistem sayesinde yazarlar, makale önerilerinin değerlendirme süreçlerini aşama aşama takip edebileceklerdir.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/marusbd/>

10. Sayı için Makale Çağrısı

Siyasal Bilimler Dergisi'nin Mart 2018'de yayınlanacak gelecek sayısında, herhangi bir konu sınırlaması olmadan Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi, Yerel Yönetimler, Sosyoloji ve Tarih gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinleri çerçevesinde yapılan çalışmalara yer verilecektir. Bu çerçevede, araştırmacıları özgün çalışmalarıyla dergimizin önümüzdeki sayısına katkıda bulunmaya davet ediyoruz. Siyasal Bilimler Dergisi, Marmara Üniversitesi tarafından senede iki kere yayınlanan disiplinlerarası, hakemli bir dergidir. Dergide Türkçe, İngilizce ve Fransızca yazılmış çalışmalar yayınlanmaktadır.

Call for Papers for the 10th Issue

Journal of Political Science invites academic papers in the field of Political Science, International Relations, Public Administration, Local Governments, Sociology and History for the next issue which will be published in March, 2018. Journal of Political Science is an international, research-driven, and peer-reviewed journal published by Marmara University semi-annually, which aimed at providing an academic platform for theoretical, analytical, quantitative, qualitative, empirical, and practitioner-based, as well as individual country-based, region-based, and comparative works. The journal accepts submissions in Turkish, English, and French.

Appel à publications pour le 10ème numéro

Dans le prochain numéro de la Revue de Science Politique qui paraîtra au mois de mars 2018, des travaux inédits réalisés dans le cadre des diverses disciplines de sciences sociales telles que la science politique, les relations internationales, l'administration publique, la gouvernance locale, la sociologie et l'histoire seront acceptés, sans qu'il n'y ait une délimitation quelconque du sujet. Dans ce cadre, nous invitons les chercheurs à contribuer avec leurs travaux originaux au prochain numéro de notre revue. La Revue de Science Politique est une revue à comité de lecture, pluridisciplinaire, qui est publié deux fois par an par l'Université de Marmara. Des articles scientifiques rédigés en langues turque, anglaise et française sont publiés dans la revue.